

Jog

történeti szemle

2006
2. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

Jogázképzés
a királyi akadémiákon a
felvilágosodás korában
és a reformkorban

A hirdetésre vonatkozó
jogi szabályozás
története

A bizánci jogforrások és
jelentőségük

Finkey Ferenc emlékére

Farkas Lajos,
a római jogász

A császár
szolgálati útra ment

A Szász tükör

Újabb jogtörténeti
tanulmányok

II. Ulászló

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Gönczi Katalin: Jogászképzés a királyi akadémiákon a felvilágosodás korában és a reformkorban	1
Kubinyi András: A magyar országgyűlések tárgyalási rendje 1445-1526	3
Pázmány Kinga: A hirdetésre vonatkozó jogi szabályozás története	11
Tattay Levente: A közszereplők személyiségvédelmének történeti vonatkozásai	20

MŰHELY

Benke József: A bizánci jogforrások és jelentőségük	27
Filó Mihály-Molnár G. Fruzsina: Az öngyilkosság a jogtörténetben	32
Képes György: Függetlenségi nyilatkozatok a 14. századi Skóciától a 19. századi Magyarorszáig	37
Koi Gyula: A magyar közszolgálati jog kezdetei a jogirodalomban	49
Magyar Károly: Az orvosszakértői bizonyítás – orvosi látélet a reformkori Zala megye büntető ítélkezésében	59
Nánási László: Az abszolutizmus államügyészsége Magyarországon 1854-1861	64
Szabó Szilárd: Az 1880. évi VI. törvény keletkezése	69

ELŐADÁS

Horváth Tibor: Finkey Ferenc emlékére	76
---	----

ARCKÉPCSARNOK

Hamza Gábor: Farkas Lajos, a római jogász 1841-1921	81
---	----

SZEMLE

Deák és kortársai. Konferencia és tanulmánykötet Pécsről – Domaniczky Endre	85
Hazai Jogtörténészek Találkozója IV. – Juhász Botond	87
Jogtörténeti disszertációk Miskolcon – Szabó István	88
A császár szolgálati útra ment – Kulcsár Krisztina disszertációjáról – Barna Attila	90
A Szász tükör – Kajtár István	92
Sport az ókori Rómában – Magyar Attila István	94
Kovács Kálmán oktató és nevelő munkája – Nánási S. László	95
Újabb jogtörténeti tanulmányok – Stipta István	97
Orvosi „láttalálmány” és társadalmi körkép – Mezey Barna	100
Kínzóeszközök Volterrában – Beke-Martos Judit	102
Tortúramúzeum Český Krumlovban – Frey Dóra	102
A rüdesheimi Mittelalterliches Foltermuseum – Lenkovics Judit	103
A Haza bölcse, Zala büszkesége – mb –	104

HÍREK

Kötetünk szerzői	108
------------------------	-----

Magyar Tudományos Akadémia Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

Címlapkép: II. (Jagello) Ulászló

Ulászló, II. (Krakkó, 1456. márc. 1. – Buda, 1516. márc. 13.): magyar és cseh király.

Kázmér lengyel kir. és Albert magyar király lányának, Erzsébetnek elsőszülött fia, Dlugos neveltje.

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallin), Dr. Günter Jerouschek (Jena),
Dr. Srdan Sarkić (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Kosice)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Dr. Tóth Béla

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke
és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

TANULMÁNYOK

Gönczi Katalin:

Jogászképzés a királyi akadémiákon a felvilágosodás korában és a reformkorban

A jogászképzés a felvilágosodás kora óta a magyar jogi kultúrának fontos részét képezi, s a társadalomban folyó változások jelentősen befolyásolták. Az 1777-ben a Ratio Educationisszal államosított jogi oktatásra a felvilágosult abszolutizmus, majd I. Ferenc és V. Ferdinánd király abszolutizmusa nyomta rá a bélyegét, 1849 után az osztrák befolyás érvényesült, majd 1867 után a polgárosodó Magyarországon a zsidó középpolgárság egyik fő foglalkozási ágának a képzését jelentette, amíg 1920-ban sor nem került a diszkriminatív numerus clausus bevezetésére. A Budapestre költözött nemesség szintén a jogi stúdiumot választotta hivatalnoki pályakezdéseként, ebből a korból származik minden bizonnyal az a kijelentés, hogy a magyarok „jogásznemzetet” alkotnak. A kommunista egypártrendszerben a nép fiaiból, elsősorban az ipari proletáriátusból származó fiatalokból igyekeztek a proletárdiktatúra jogászságát újjászervezni, míg legújabbban a polgári ideálokhoz való visszatérés jellemzi az országban folyó jogi oktatást.¹

Amennyiben a magyar jogi kultúrának e fontos részét európai méretekben vizsgáljuk, úgy megállapítható, hogy a 18. század vége óta a Királyi Egyetem Jogi Kara és a királyi akadémiák nemcsak az állami akarat,² de az Európában folyó szellemi áramlatok befogadóintézményei és közvetítői is voltak. Ezt a kettős funkciót érdemes a királyi akadémiák esetében alaposabban is kifejteni. A vizsgálat időbeli határát az állami hatalom kiterjesztése és a nemzeti államalkotás kora,³ a felvilágosodás kora és a reformkor képezi.

I. ALAPÍTÁSUK

Mária Terézia Ratio Educationisa az Egyetem szekularizációja mellett a királyi akadémiák alapításával az állami jogi oktatásnak egy második szintjét is létrehozta. Az alapító a már meglevő protestáns gimnáziumok filozófiai és jogi tanfolyamait vette például. Az ország egyetlen egyeteme – ugyan 1777 óta az ország központjában, Budán székel – a távolabbi vidékekről származó diákok számára csaknem elérhetetlennek bizonyult. A királyi akadémiák alapításával az uralkodónő elsődleges szándéka azonban az volt, hogy az akadémiákon nagyszámú királyhű és szakképzett jogász készülhessen fel a hivatalnoki pályára. A királyi akadémiák oktatásában a felvilágosodott abszolutizmus ideáljai érvényesültek, a képzés a „király és a haza szolgálatát” célozta, ugyanakkor az egyetemen szélesebb körű műveltség megszerzésére is lehetőség nyílt.⁴

Az 1777-es Ratio Educationis rendelkezései szerint öt királyi akadémia kezdte meg a működését, melyek székhelye egybeesett az ország öt tankerületének a székhelyével⁵:

- Zágráb
- Győr, melyet 1785 és 1802 között Pécsre helyeztek át⁶
- Kassa
- Nagyszombat, melyet 1784-ben Pozsonyba helyeztek át

- Nagyvárad
- Kassa és Győr esetében a jezsuita gimnáziumok meglevő épületében kezdte meg a királyi akadémia az oktatást.

II. OKTATÁS, SZERVEZET, FELÜGYELET

A királyi akadémiákon két tanfolyam működött, egy kétéves bölcsészeti és egy kétéves jogi tanfolyam. Bölcsészeti tanulmányokat a gimnázium elvégzése után, a jogi tanulmányokat pedig a bölcsészeti szak elvégzése után kezdhették meg.⁷

A királyi akadémiák jogi oktatása sokkal gyakorlatiasabb volt, mint az egyetemé, mert a cél a leendő állami tisztviselőknek az állami funkciók gyakorlásához szükséges ismeretek közvetítése volt. Az alábbi tantárgyak szerint folyt a jogi oktatás⁸:

- közjog, általános államjog, nemzetközi jog,
- hazai jog, jogtörténet, büntetőjog
- közigazgatás, közgazdaságtan, pénzügytan,
- európai államok statisztikája, egyetemes történelem.

Közjogi ismeretek alatt az államszervezetet értették, a kritikus kérdéseket azonban mellőzni kellett, ezért nem kerülhetett sor a szerződéses elméletek, valamint az aristotelészi államfilozófia kibontására. A hazai jog alapját Werbőczy Hármaskönyve jelentette. A hazai jog keretében – rendelkezett a Ratio Educationis – a törvények megértése végett, azok történeti összefüggéseit is oktatni kell. Ki kell térni a magyar jog történetére, a törvények történetére és a forrásaikra.⁹ A jogi oktatás történetében tehát a királyi akadémiákon került sor először a jogtörténet oktatására. A jogtörténeti oktatáshoz tananyagot is ki kell dolgozni, rendelte el az uralkodónő, először csak vázlatosan, majd pedig részletesen.

A közigazgatási és pénzügyi ismeretekhez tankönyvül a bécsi egyetem tanárának Joseph von Sonnenfelsnek a munkáját¹⁰ kell használni, addig amíg erre a célra alkalmasabb tankönyvet nem írnak – rendelkezett az uralkodói pátiens. Az európai történelem és európai államok leírása c. tantárgyakhoz a göttingeni egyetem tanárainak a tankönyveit írta elő a Ratio Educationis, Johann Christoph Gatterer¹¹ és Gottfried Achenwall¹² munkáit. Ezen központi döntés által intéz-

ményesen is bekapcsolta az uralkodónő a királyi akadémiákat az ismeretáramlás európai folyamatába.

A királyi akadémiák létrejöttével újabb lendületet kapott a jogászképzés, bár a gyakorlatiasabb hivatalnokképzés az egyetemi oktatással szemben nem jelentett konkurenciát. A királyi akadémiák minőségi változást hoztak a jogászképzésbe, mert az egyetemi professzori gárda az akadémiai tanárokból rekrutálódott. Ezáltal egy folyamatos fluktuáció ment végbe a jogakadémiák és a pesti jogi kar között.

Az akadémiák jogi oktatása kettős felügyelet alatt állt. A Helytartótanács gyakorolta a közvetlen felügyelet jogát, míg a szakmai felügyelet az akadémiákat érintő legkisebb kérdésekben is a pesti egyetem jogi karát illette meg. A Jogi Kar döntött a megüresedett tanszékek betöltéséről, a pályázók a Jogi Kar tanártestülete előtt voltak kötelesek vizsgát tenni (concurus), illetve szakmai teljesítményükről számot adni. Akadémiai tanár csak az egyetemen doktori fokozatot elért személy lehetett.

A Jogi Kar tanárai bírálták el az akadémiai tanárok által a Helytartótanácsához benyújtott előadásvázlatokat (synoptica). Még az akadémiai tanárok könyveszerzése felett is ellenőrzést gyakoroltak az egyetem tanárai, a beszerzendő könyvek listáját kiegészíthették, illetve bizonyos műveket törölhettek a listáról. Ezáltal szoros szakmai felügyeletet gyakorolt az egyetem a királyi akadémiák jogi oktatása felett, tudományos szabadságról az abszolutizmus korában nem beszélhetünk.¹³ Ehelyett a katolikus államvallás érvényesüléséről gondoskodtak a felügyeleti szervek,¹⁴ így a legtöbb hallgató is katolikus vallású volt.

Az akadémiák belső szervezete egy igazgatóból és egy akadémiai magisztrátusból állt, ők intézték közösen a működéssel kapcsolatos ügyeket. Az igazgató az oktatás rendjét köteles felügyelni, valamint az akadémiai nyilvános vizsgákon ő volt a bizottság elnöke. A tanterületben a tanulmányi ügyekért felelős királyi főigazgatót köteles volt az oktatás rendjéről tájékoztatni. Az igazgató volt továbbá az akadémiai magisztrátus elnöke, melynek tagjait a bölcsészeti és jogi szakok rangidős tanárai, valamint az akadémia hittanára alkotja.¹⁵ A királyi akadémiák könyvtárral és saját nyomdával is rendelkeztek.

A királyi akadémiák jogi tanfolyamainak elvégzése 1786-tól II. József Ordo Judiciaria értelmében az ügyvédi pályára jogosított fel. Az ügyvédjelölteknek vizsgát kellett tenniük a következő tárgyakból: természet-, általános állam- és nemzetközi jog, hazai magánjog, perjog és büntetőjog, valamint politikai tudományok.¹⁶

III. FEJLŐDÉSÜK 1806 UTÁN

A II. Ratio Educationis 1806-ban a királyi akadémiákat nemcsak megtartotta, de még jobban kiépítette az akadémiai jogi képzést. A tanítást három évre emelte fel az alábbi tantárgyak szerint:¹⁷

1. év: természetjog, általános állam- és nemzetközi jog valamint Magyarország közigazgata; egyházi jog

2. év: római jog Institutioni, hűbérjog, büntetőjog; közigazgatás, közgazdaságtan, pénzügytan, kereskedelmi és váltójog

3. év: magyar magánjog, hivatali írásmód (stylus curialis), Magyarország és a Habsburg tartományok statisztikája, bányajog

Ugyanakkor az egyetemen is hároméves volt a képzés, így elméletben az akadémiákról az egyetemre való váltás 1806 után probléma nélkül mehetett végbe. Az egyetem abban különbözött az akadémiáktól, hogy ott elmélyültebb ismereteket szerezhetek meg a hallgatók. A gyakorlat azonban más képet mutatott. Bár az uralkodói pátenz a királyi akadémiák jogi szakán három év képzési időt írt elő, a gyakorlatban megmaradt a jogi képzés kétévesnek.

A II. Ratio Educationis újra szabályozta a felügyelet rendjét. Az állami iskolák felett felügyeletet tankerületenként az állami hatóságok,¹⁸ a tanulmányi körzetek oktatásügyi felügyelői (supremus studiorum director) gyakorolták. Az előadások anyagát, ezek a tanfelügyelők vizsgálták meg, s adták meg az oktatáshoz szükséges engedélyt. Az akadémiák igazgatója a tankerületek főfelügyelőnek a közvetlen irányítása alatt állt. Tankerületi főigazgató volt az országnak olyan jelentős tudósa és politikusa, mint a későbbi országbíró Niczky Kristóf, a történész Fejér György vagy gróf Teleki József, a Magyar Tudós Társaság első elnöke.

A képzés hivatalos nyelve 1844-ig a latin volt, a nyelvtörvény után viszont magyarul folyt az oktatás, míg a zágrábi királyi akadémián horvátul. Az 1840-es évek elején azonban már néhány szabadabb szellemű oktató, mint például Karvassy Ágoston Győrött, kísérletet tett a magyar nyelvű órákkal.

A királyi akadémiákon a jogi képzés 1848-ig a II. Ratio Educationis alapján érvényesült.

IV. A GYŐRI KIRÁLYI AKADEMIA PÉLDÁJA

A Győri Királyi Akadémia, melynek tanári karából a legtöbb oktatót nevezték ki a pesti jogi karra, pontos képet ad a királyi akadémiákon folyó jogi képzésről. A királyi akadémia 1802-ben kezdte meg újra működését Győrött, s 1848-ig a jogászképzés egyik legkiemelkedőbb intézménye volt. Itt kezdte tanári pályáját Kelemen Imre, Hirsch Mihály, Markovich Mátyás, Sax Mihály, akik a pesti egyetem jeles tanárai lettek.

A jogi képzés a győri akadémián – itt tanult jogot például Deák Ferenc 1817–1820-ig – sokkal liberálisabb volt, mint a többi jogi oktatási intézményben. Ezzel is indokolható, hogy 1848 után a „rebellis” győri akadémia működését nem szervezték újjá.

A győri akadémián is a katolikus államvallás volt a meghatározó, a diákok 90 %-a volt katolikus, míg 10 %-a luteránus. A hallgatók rendi állását tekintve a 19. század első évtizedében 68 % volt nemesi származású, a városi polgárság 12 %-kal volt jelen, az értelmiség 9%-kal, s jobbágyi származású csak nagyon csekély arányban 3 %-ban.¹⁹

A győri akadémián különösen érvényesült az európai jogtudományi áramlatok közül Joseph von Sonnenfels hatása, nemcsak az előírt tankönyve alapján, de személyes tapasztalatokon és a nemzetgazdaságtan feldolgozásán keresztül is. Barits Béla, a politico-kamerális tudományok tanára Sonnenfels magyarországi követőjének tekinthető. Barits a Bécsi Egyetemen végzett tanulmányai során Joseph von Sonnenfels előadásait is hallgatta, s a bécsi professzor szorosabb hallgatói köréhez tartozott. Egy másik győri tanár, Sax Mihály, Sonnenfels tanai alapján készített egy latin nyelvű összefoglalót, mely 1808-ban jelent meg.²⁰ A Beke Farkas által írt tankönyv,²¹ mely 1840-ig alapvető jogi irodalom volt, a sonnenfelsi nemzetgazdaságtan átdolgozott változata volt.²² Az európai államok leírása „Staatenkunde” = statisztika nyomán keletkezett a győ-

ri tanár Rámóczy Valérián „Álladalomtan” c. könyve, mely a göttingeni eredetű államjog egyik első magyar nyelvű változata.

V. FAZIS

A „király és a köz szolgálatára” képeztek elsősorban a királyi akadémiák jogi tanfolyamai hivatalnokokat, a királyi akadémiák működése azonban a jogi műveltség megsokszorozódását jelentette az országban. Számos író, történész, politikus látogatta a királyi akadémiák jogi kurzusait, s ez a magyar közélet jogi iskolázottságát növelte. A jogászképzés ezen intézményei is jelentős részben hozzájárultak ahhoz, hogy Magyarországon a 19. század folyamán egy európai színvonalú jogi kultúra alakulhasson ki.

Jegyzetek

- ¹ A jogászképzés irodalmához I. P. Szabó. Béla. A magyarországi jogoktatás Kossuth Lajos korában, in: Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója, Szerk. Balogh Judit, Debrecen 2004, 13-14 p.
- ² Mezey, Barna. Universitäten und Rechtsakademien (Anfänge und Entwicklungstendenzen der juristischen Ausbildung in Ungarn), in: Die ungarische Universitätsbildung und Europa, Szerk. Font Márta és Szögi László, Pécs 2001, 187 p.
- ³ A korszakoláshoz v.ö. Ballagi, Géza.
- ⁴ Ratio educationis, § 162 und 184. Forrásként: Ratio Educationis, Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása, Szerk. Mészáros István, Bp., 1981.
- ⁵ Kosáry, Domokos. Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, 3. kiad., Bp., 1996, 497 p; Mezey, Barna. Egyetemek és jogakadémiák, in: Győri tanulmányok 20. Győr 1998, 13 é. k. p; Zlinszky, János. Wissenschaft und Gerichtsbarkeit. Quellen und Literatur der Privatrechtsgeschichte Ungarns im 19. Jahrhundert, Frankfurt/M. 1997, 131-132 p. és 134-137 p; Fallenbühl, Zoltán. Ungarische Staatswissenschaft und Beamtenausbildung im 18. Jahrhundert, in: Wissenschaft und Recht der Verwaltung seit dem Ancien Régime, Szerk. Erk Volkmar Heyen, Frankfurt/M. 1984, 224 p.
- ⁶ Kajtár, István. Az újkori német jogi kultúra szakirodalmá a Pécsi Püspöki Könyvtárban (Kitekintéssel a XIX. század közepéig), in: A Klimó-könyvtár a tudományos kutatások szolgálatában, Szerk. Csóka-Jaska Helga, Pécs 2001, 17 p.
- ⁷ Ratio Educationis, § 184.
- ⁸ Eckhart, Ferenc. A Jog- és Államtudományi Kar története 1667-1935. Bp., 1936, 111 p.

- ⁹ Ratio Educationis 187 §.
- ¹⁰ Sonnenfels, Joseph. Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft, Wien 1763-1767
- ¹¹ Gatterer, Johann Christoph. Abriss der Universalhistorie nach ihrem gesamten Umfange, von Erschaffung der Welt bis auf unsere Zeiten, Göttingen 1765.
- ¹² Achenwall, Gottfried. Grundsätze der Europäischen Geschichte zur politischen Kenntniß der heutigen vornehmsten Staaten, Göttingen 1754.
- ¹³ Tar, Attila. Die königlichen juristischen Akademien in Ungarn, in: Die ungarische Universitätsbildung und Europa, Szerk. Font Márta és Szögi László, Pécs 2001, 223-235 p.
- ¹⁴ Gergely, András. Magyarország története a 19. században, Bp., 2003, 165 p; Mezey, Barna. Universitäten und Rechtsakademien (2.sz. jegyzet), 194 p.
- ¹⁵ Ratio Educationis, § 26-27.
- ¹⁶ Eckhart, A Jog- és Államtudományi Kar története (8. sz. jegyzet), 170 p.
- ¹⁷ 2. Ratio Educationis, § 108-110.
- ¹⁸ Gergely, András. Magyarország története a 19. században (14. sz. jegyzet), 164 p.
- ¹⁹ Tar, Attila. Die königliche juristische Akademien in Ungarn (13. sz. jegyzet), 228 p.
- ²⁰ Sax, Mihály. Summaria institutionum politicarum adumbratio secundum Sonnenfels, Buda 1808.
- ²¹ Beke, Farkas. Principia politicae commercii et rei aerariae, 2 Bde., Posonii 1807-1808. (2. Aufl. 1823.)
- ²² Sonnenfels, Grundsätze der Polizey (10. sz. jegyzet).

Országgyűléseink tárgyalási rendjét elsősorban a rá vonatkozó törvények alapján szokták leírni, ilyenek azonban a középkorból alig maradtak fenn, így leginkább az újkori helyzetet ismerjük. Viszonylag a legtöbbet Timon Ákos írt erről, aki az 1495. évi 25. tc. alapján az országgyűlések előkészítésénél a nagyobb királyi tanácsot említi.¹ Jogtörténészeink többnyire csak röviden foglalkoznak e témával, de a tanács mellé nem teszik ki a „nagyobb” jelzőt.² A tudományban hosszú ideig párhuzamosan élt az egységes és a kettős tanács elmélete, majd az utóbbi terjedt el Timon tanítványa, Schiller Bódog műve alapján, aki helyesebben tágabb tanácsról írt.³ Schillert és Timont követte Kérészy Zoltán.⁴ A történész Szilágyi Loránd a kancelláriai jegyzetekben említett referensekből kísé-

Kubinyi András:

A magyar országgyűlések tárgyalási rendje

1445 – 1526

A KIRÁLYI TANÁCS PROBLÉMÁJA

relte meg (egyébként tévesen) rekonstruálni az egységes tanácsot, és élesen támadta Schillert.⁵ Szilágyi ha-

tására fél évszázadig az egységes tanács elmélete uralkodott.⁶ A kérdés azért lényeges, mert a tágabb tanácsból nőtt ki az újkori országgyűlések felső táblája.⁷

Elvileg tényleg egy tanács (consilium, senatus) létezett, amelyet gyakran összetétele alapján csak „praelati et barones”, azaz főpapok és bárók néven említettek. Az Árpád-kori királyi tanács jogutódja tehát a püspöki korból és az országos főméltóság viselőkből (akiket a Hármaskönyv I. rész, 94. cím, 2. § sorol fel) álló testület, amelybe az uralkodó természetesen másokat is meghívhatott. A királyi birtokok nagyarányú eladományozása következtében kialakult világi nagybirtok azonban olyan erőt képviselt, amelyet nem lehetett kihagyni a döntéshozatalból. A király a 14. század végétől egyre gyakrabban, 1439 óta állandóan személyesen hívta meg az összes nagybirtokost fontos ügyek tárgyalására, így az országgyűlésekre, valamint saját bandériumokkal rendelkeztek. Őket is bárónak kezdték nevezni. A kialakuló főnemesség nem felelt meg a Hármaskönyv I. rész, 9. cím, 7. §-ban kimondott egy és ugyanazon nemesség elvének.⁸ Az 1498. évi 22. t.c. a bandériumtartó urakat már báróként sorolta fel. A királyi tanács a 15. század közepétől elvben a püspöki korból és valamennyi nagybirtokosból állt. Mind Mátyás, mind II. Ulászló idejéből maradt fenn a napi ügyeket tárgyaló szűkebb tanács tagjai által kiadott oklevél, amelyben magukat a többi főpap és báró megbízottaiaként, illetve reprezentánsaként tüntették fel.⁹ Nagyon ritkán előfordul a teljes, vagy a nagy tanács (totum, ill. totale consilium, „ainen grosen Ratt”, „ganczen Rat”), vele szemben pedig a részleges tanács („particular Rat”) említése.¹⁰ A szűkebb tanácsban a teljes tanácsban részt venni jogosultak közül (a püspöki kar tagjai és a bandériumtartó urak), azok és akkor jelentek meg, akiknek a király éppen igényelte ott létüket.¹¹

Az 1498. évi 2. t.c. a király által kinevezendő két-két főpapot és bárót, valamint a nemesek által választandó 16 köznemes rendelt a törvényszékbe, A 8 cikkely a nemesi ülnökök felét a királyi tanácsba is beengedte. Gondoskodtak mind az úri, mind a nemesi ülnökök fizetéséről is. A fizetett főpapi és bárói tanácsosokat korábban a király nevezte ki, az 1518. évi bácsi országgyűlés 39. t.c.-je szerint azonban őket is (négy főpapot és négy bárót) a rendek választották. Ez már korábban szokásba jött, II. Lajos első országgyűlése öt püspökből, hét báróból és 16 köznemesi ülnökből álló tanácsot választott.¹² Sok kutatót megzavart a választott tanácsstagok intézménye. Arról volt azonban csak szó, hogy a rendek néhány tekintélyes főpap és főúr megjelenését szükségesnek tartották a tanácsban, ezért szavaztak meg fizetést nekik. A vonatkozó törvények végén azonban a többi tanácsstag jogát is megerősítették. Így az 1500. évi 10. t.c. 14. §-a így ír: „Ezenfelül a többi főpap és báró urak, a kik egyébként a királyi felség tanácsában ülnek, a különben megszokott módon az ő felségének említett tanácsába mindenkor bebocsátandók.” Az 1518. évi bácsi országgyűlés ugyanazon 39. cikkelye, amelyik felsorolja az akkor választott tanácsstagokat utolsón, 4. §-ában ezt írja: „A többi urak és tanácsosok állása és méltósága is ő fel-

sége tanácsában épségben maradván.” Az adatok szaporíthatók. Más helyen kimerítően foglalkoztam a kettős tanáccsal, összetételével és jogkörével, valamint Szilágyi Loránd kritikájával.¹³

AZ ORSZÁGGYŰLÉS ÖSSZEHÍVÁSA

Az országgyűlések lefolyásáról az összehívástól az elfogadott végzemény kihirdetéséig oklevelek és levelek, főként követjelentések adnak felvilágosítást. Az összehívás cselekvőképes király esetében kizárólag az uralkodó joga volt. A Jagelló-kor vége felé előfordult, hogy a rendek, vagy egy részük maguk akartak gyűlést tartani, ami ellen természetesen fellépett a király. 1522-ben a Csehországba utazó II. Lajos a nádorhoz és a vajdához írt parancsában tiltott el ilyen kezdeményezést azért, „mivel akarunk ellenére egyetlen hű ember (fidelis) sem tarthat gyűléseket.”¹⁴ 1505-ben, illetve 1525-ben is voltak ilyen esetek, amikor vagy kompromisszum jött létre, vagy a király végül beleegyezett a megtartásba.¹⁵ Az 1485. évi nádori cikkelyek 3. t.c.-je szerint a nádor joga a királyválasztási országgyűlés összehívása, hasonlóképpen a király gyermekkorában is. A jelek szerint ezt nem tartották meg. A gyermek II. Lajos első, 1516. Szent György napján tartott országgyűlés Perényi Imre nádor oklevele szerint a főpapok és bárók (tehát a tanács) „edictuma” alapján gyűlt össze.¹⁶ Ezzel a korábbi szokást követhették, mivel 1457. december 1-én a királyi (szűkebb) tanács Budán tartózkodó tagjai, öt püspök és hét báró (köztük az esztergomi érsek és a nádor) tűzték ki V. László halála után 1458. január 1-re a választást Pest városába.¹⁷ Mátyás halálakor a nádori szék betöltetlen volt. A meghívót Beatrix özvegy királyné adta ki, aláírásként azonban a királynénál tartózkodó főpapo- kat és bárókat tüntetik fel. Ezek pecsétjeinek nyoma fenn is maradt a meghívókon. Az április 17-i keltezésű meghívók egy hónappal későbbi időpontra a nép nyelvén Rákostnak nevezett pesti mezőre tűzték ki az új király megválasztását. Itt abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a városoknak küldött meghívókon kívül fennmaradt egy bárónak szóló is. Ez jóval bővebb, utal az országra leselkedő veszélyekre is.¹⁸

Leginkább a városoknak küldött országgyűlési meghívókat őrizték meg. Itt kell megjegyezni, hogy a legelterjedtebb nézet szerint „a klasszikus rendi képviselő kialakulása egyébként 1445-ben fejeződött be, amiktől az országgyűlésben a városok követői is részt vettek.”¹⁹ Viszont Mátyás 1464 évi koronázása után az erdélyi három rendi nemzethez tartozó száz városokat nem számítva csak egyszer, 1475-ben hívta meg a városokat, majd az 1490-es királyválasztástól 1508-al bezárólag került olykor újra sor meghívásukra. Csak az 1526 királyválasztástól kezdve vált részvételük rendszeressé.²⁰

Az országgyűlés királyi meghívó levele (regalis) tartalmazta a megtartandó diéta időpontját, helyét, alkalmanként pedig a megtárgyalandó tárgyakat is.²¹ A tervezett időpont többnyire a meghívólevél keltétől számított egy hónap volt, olykor lehetett azonban rövidebb,²²

vagy későbbi határidő is.²³ A hely tudtommal egy esetben alternatív, Mátyás 1462-ban Budára vagy Pestre hívta össze a rendeket.²⁴ A diéta helyét az 1505. évi Szent. Mihály napi diéta regalisa csak a „huc” szóval fejezi ki, azaz a meghívottak, ide, azaz Budára kötelesek jönni. Az más kérdés, hogy az országgyűlés a Rákoson volt, hiszen ez adta ki az ún. Rákosi végzést.²⁵ Sokkal lényegesebb, hogy a meghívók többsége arra utal, hogy a király az országgyűlést a nála tartózkodó főpapok és bárók tanácsára, azaz a szűkebb tanács véleményére hívta össze. Ezt előírta az 1471. évi 1. t.c. is.²⁶ A regalisok utasítják a címzettet a megjelenésre, ill. meghatalmazással ellátott követek küldésére, a Jagelló korban a törvényileg megszabott bírság terhe alatt. (1498. évi 1. tc.) Ennek behajtása nem volt egyszerű. II. Lajosnak még 1520 második felében is utasítani kellett Veszprém megyét, hogy hajtsa be az 1518. évi bácsi országgyűlésen meg nem jelentek után a bírságot.²⁷ A megjelenési kötelezettség alól kivétel Mátyás első országgyűlési meghívója, ami városoknak szólt. A város küldhet meghatalmazott követeket, akikről megtudhatják, hogy közakarral mit határozott az országgyűlés.²⁸ A király tehát nem tartotta városait döntéshozónak.

A püspöki kar tagjai és a nagybirtokos urak névre szóló meghívót kaptak. Magam csak egy főpapnak küldött diétai meghívót ismerek. 1512. december 8-án a király Várdai Ferenc váci püspököt hívta meg országgyűlésre.²⁹ Több főúrnak szóló regalis maradt fenn.³⁰ Az uraknak küldött meghívók nem mindig utalnak előzetes királyi tanácsai döntésre. Többségüket zárt formában, azaz királyi záró pecséttel ellátva állították ki. Az angol egyházi és világi lordoknak szóló parlamenti meghívók csak általánosan utalnak a tárgyra, viszont kiemelik a magyar regalisoktól eltérően a címzettnek a király iránti hűség kötelezettségét.³¹ A megyékhez intézett meghívókat ezzel szemben általában nyílt alakban, azaz a szöveg alá nyomott pecséttel megerősítve bocsátotta ki a király, rendesen utalva a végén arra, hogy elolvasás után adják vissza a bemutatónak. A regalist tehát körözték a megyékben. A meghívó utal arra, hogy a megye hány követet válasszon, vagy pedig, hogy a nemesség fejenként jelenjen meg.³² A városoknak szóló meghívók utasítják a várost, hogy meghatalmazással ellátott követeket küldjön. A regalisok többnyire zárt formájúak. A 16. század első évtizedében azt is említik, hogy a város is az ország tagja (membrum).³³

Az 1490-es királyválasztás példája alapján feltételezhető, hogy az egyes rendek más szövegű meghívót kaptak.³⁴ Sajnos, nem ismerek olyan országgyűlést, amelynek mind a bárók valamelyikéhez, mind a megyékhez intézett meghívója fennmaradt volna. A „Rákosi végzést” kiadó 1505. évi Szent Mihály napi diéta meghívói közül azonban ismert egy az uraknak szóló személyes, valamint a városoknak küldött regalis.³⁵ Az előbbi sokkal részletesebb. Ulászló itt leírja az előtörténetet: egy az előző országgyűlés által Székesfehérvárra tervezett fegyveres diéta általa történt eltiltását, majd azt, hogy összehívta a főpapokat, bárókat és előkelőket, amelyről a címzett tud, és tanácsukra tartja meg a Mi-

hály napi országgyűlést. A városoknak írt regalis csak röviden említi, hogy az előbbiek tanácsára döntött a diéta megtartásáról. Utána a szöveg azonos, így mindkét meghívó kiemeli, hogy azt „minden fegyverzőre nélkül” kell megtartani. A vége megint különbözik. Az úrnak szóló a törvénybe foglalt bírság terhe mellett parancsolja meg a megjelenést, majd külön kiemeli: „azt akarjuk, hogy Te és a többi úr minden esetre jelenjen meg ezen a diétán.” A városokat figyelmezteti, hogy ők is az ország tagja, „amelynek a java és megvédése egyaránt érint titeket és a többi országlakost”, ezért válaszanak meghatalmazottakat, akiket küldjenek el az országgyűlésre. A király a városokat meg nem jelenés esetén nem fenyegeti bírsággal. Ulászló 1508-ban a nála levő urak és ülnökökkel tárgyalva Szent György napra hívta össze a diétát. Regalisaiból fennmaradt az Arad megyének és a városoknak küldött.³⁶ A szöveg első fele azonos. Utána azonban a megyével közli, hogy az ország védelmére más ügyek is felmerültek, valamint, hogy fejenként és fegyvertelenül jelenjenek meg. A városokat megint figyelmezteti, hogy ők is az ország tagjai. (A megyével nem.) Teljesen nyilvánvaló, hogy a királyi kancellária a meghívókat a címzetten rendi állása és súlya szerint eltérő szövegben állította ki. Az erdélyi három nemzetnek és Szlavóniának küldött regalisokkal most nem tudok foglalkozni.

A meghívásnak a főpapok és az urak nem tettek mindig eleget, vagy késve érkeztek, ezért az 1492. évi 108. tc. szerint csak négy napig kellett rájuk várni. Az 1500. évi 1. tc. nemcsak bírságot szabott ki a meg nem jelenőkre, hanem a diéta idejét 15 napban szabta meg. További kutatásokat igényel, hogy a kijelölt napon össze is gyűlt-e az országgyűlés, és hány napig tartott. Úgy tűnik, hogy a törvényeket nem mindig tartották be. A nehézségekre egy adat. A Corpus Juris is hozza az 1523. évben Szent György napján (április 24.) Budán tartott országgyűlés cikkelyeit. Követjelentésekből tudjuk azonban, hogy egy éves csehországi tartózkodás után a király és felesége csak április 27-én vonult be Budára, ahol még csak kevesen érkeztek meg a gyűlésre, mert nem hitték, hogy megérkezik Lajos. Akkor kezdtek összejönni, amikor hallották indulását Morvaországból.³⁷ A diéta végül május 2-án, valamivel több, mint egy héttel a határidő után nyílt meg.³⁸ A Corpus Jurisban ugyancsak kiadott 1514. évi törvény mutatja, hogy nem tartották be mindig a 15 napos határidőt sem. A diéta október 18-án kezdődött és november 19-én fejeződött be, tehát 32 napig tartott.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS ELŐKÉSZÍTÉSE

Az előkészítés már az összehívással megkezdődött. A meghívókból láttuk, hogy általában a (szűkebb) királyi tanács véleménye kikérése után hívta össze az uralkodó a diétát, olykor pedig az utolsó országgyűlés határozatát vették alapul. A tárgyalási alapot a királyi előterjesztések szolgáltatták. Az újkorban, amikor a köznemességet már kizárólag a megyék által választott követek képviselték, azok a megbízóiktól kapott instruk-

ciói alapján állították ki a sérelmeik és kívánalmaik jegyzékét, amelyeket szintén megtárgyaltak.³⁹ Az előkészítésről az 1495. évi 25. tc. világos képet mutat. Az országgyűlés előtt a király a főpapok, bárók és főbb tanácsosai – tehát a tágabb tanács előtt – terjesztette elő a diéta összehívásának okait, majd az ajtonállómester egyenként megkérdezve a jelenlévők véleményét, a „józanabb rész” (sanior pars) véleményét hirdette ki. A szavazatokat tehát nem számolták, hanem mérlegelték. Az ajtonállómester egyben udvarmester is volt, a gyűlésen pedig mintegy elnöki szerepet töltött be.⁴⁰ A tágabb tanácsban készült el tehát a királyi előterjesztés (propositio), amelyet a diéta megnyitásán adtak elő.

A Jagelló-kor nagy részében a nemesség fejenként jelent meg, így elvben nem volt szükség instrukciók összeállítására. Ha nem is sérelmek, hanem kívánalmak formájában a azonban a nemesség is megfogalmazta a szerinte az országgyűlésen elfogadni javasolt cikkelyeket. Egynek szövegét 14 pontba szedve az 1524. évi szeptember 8-i diétára küldött osztrák követség egy tagja „A magyarok szándéka a Mária születése napján tartandó diétán a következő” címmel össze is foglalta.⁴¹ Az 1525. évi tavaszi országgyűlésen május 10-én a nemesség a pesti ferences templomban tanácskozott kívánságairól. A király Podmanicki István nyitrai püspököt küldte hozzájuk, akik azt mondták, hogy az uralkodó 12-én tegye meg előterjesztését. Másnap a budai ferenceseknél gyűltek össze, ahol sok vád hangzott el az esztergomi érsek és az udvarban tartózkodó idegenek ellen. 12-én a Rákoson gyűlt össze a nemesség. Elhatározták, hogy a királyt néhány világi úrral együtt magukhoz hívják, mert nem akarnak papokat. A pápai nuncius aznap a király és az urak előtt ismertette a Szentatya breve-jét, hogy egyezzenek ki egymással. A nunciust elküldték a nemesekhez, akik megköszönték a pápa üzenetét. A király pedig egy-egy főpapot és főurat küldött hozzájuk, akik ismertették a királyi előterjesztést, ami egész mást tartalmazott (török elleni védekezés és adókérés), mint amiről a nemesség tárgyalt.⁴² Ezzel megkezdődött az érdemi munka. A diétának tehát két, olykor homlok egyenesen eltérő tervezetet kellett közös nevezőre hozni.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS HELYSZÍNE ÉS MEGNYITÁSA

Az országgyűlés helyét a meghívó szabta meg, többnyire Budát vagy Pestet, ill. a Rákos mezejét jelölve meg. Ezen kívül is számos más településen tarthattak, többször volt pl. országgyűlés Bácsan, Pozsonyban, Szegeden, Székesfehérvárott, vagy Tolnavárott. A vidéki települések esetében a helyszín attól is függött, hogy tömeges diétát tartottak, vagy csak követek képviselték a nemességet. Az 1525. évi hatvani országgyűlés esetében tudjuk, hogy a király a helyi premontrei monostorban lakott, és nyilván ott tárgyalt a főrendekkel, míg a nemesség a város mellett kerítéssel és kapukkal ellátott mezőn gyűlésezett, a király és a nagyurak szá-

mára pedig egy emelvényt alakítottak ki.⁴³ A fővároson kívül elsősorban az uraknak szállást is kellett biztosítani, ez a királyi lovászmester feladata volt.⁴⁴ A helyszín a főváros esetében sem állapítható meg pontosan. Látjuk, hogy 1462-ben Budára vagy Pestre hívták össze.⁴⁵ Ez nem is véletlen, hiszen az 1525. évi tavaszi országgyűlés első három napján a nemesség más-más napokon jött össze: az első két napon a nagy befogadóképességű pesti, ill. budai ferences templomokban. Az utóbbi a királyi vár előtt állt. Csak a harmadik napon mentek a Rákosra.⁴⁶ Az 1526. évi Szent György napi országgyűlésről csak annyit tudunk, hogy első napján, április 24-én érkeztek meg a királyt támogató nemes titkos társaság, a Kalandosok tagjai, akik másnap, 25-én ugyancsak a budai ferences templomban kezdték meg saját elképzeléseiket megfogalmazni. Csak 27-én jelent meg a teljes nemesség a Rákoson.⁴⁷

Az adatokból egyértelmű, hogy egyrészt a két első rend, másrészt a nemesség külön tárgyalt, de voltak együttes ülések. A főpapok és a főurak magukat együtt „mindkét rendnek” nevezték.⁴⁸ Ők a királyi palotában jöttek össze, az azonban bizonytalan, hogy ott hol.⁴⁹ Egy levél az 1523. május 2-án megnyílt diéta tartama idejében, május 10-én Budáról ezt írja: „a nagyurak, a püspökök és más országos urak legnagyobb részt itt vannak Budán, és naponta mennek a tanácsba.”⁵⁰ A nemesek vagy a két (budai és pesti) ferences templom egyikében, vagy a Rákos mezején, esetleg a budai királyi vár előtti téren tanácskoztak.⁵¹ Az országgyűlés megnyitását, a három rend időnkénti közös tárgyalását, valamint berekesztését is ezeken a helyeken tarthatták, amikor az uralkodó főpapjaitól és főuraitól kísérve ment a nemesek közé. Az országgyűlés hivatalos megnyitásáról ellentmondóak az adatok. Az 1519. tavaszi országgyűlés egyetlen tárgya a nádorválasztás volt. A nemesség előzetes zavargása letörése után május 28-án a szokott helyen (nel luogo debito) a vár előtti téren gyűltek össze, ahol emelvényt állítottak fel, ezen foglalt helyet a király az urakkal. Végül a bárók és a megyék szavazataival megválasztották Bátori Istvánt nádorrá.⁵² Az 1523. évi Szent György napi országgyűlésről pontosan tudjuk, hogy azt a király május 4-én a palota előtti téren nyitotta meg, majd a kancellár (Szalkai László) adta elő az előterjesztést. Utána a pápai és a császári követek beszéltek, akiknek szónoklatát magyarra fordították.⁵³ A proposíciót kevesen értették, és nem tudták, mit tegyenek. A nemesek kinyilvánították, hogy támogatni akarják Lajost, és megkérdezték a nagyurakat, belegyeznek-e? Az osztrák követ szerint ezek – nem szívesen – karuk felemelésével hozzájárultak.⁵⁴ Az 1525. évi tavaszi országgyűlésen a Rákos mezején – mint fenn láttuk – egy főpap és egy báró ismertette a nemességnek a királyi előterjesztést.⁵⁵ Az 1526. évi Szent György napi diétán a nemesség előzetes tárgyalásai április 24. és 27. között a budai ferenceseknél, majd a Rákos mezején folytak. 28-án Lajos követeket küldött hozzájuk, akik által szemükre vetette, hogy egy évvel azelőtt személyesen elment kérésükre a Rákosra, ami szokatlan volt (che era insolito), mégsem engedelmes-

kedtek neki. Másnap, 29-én a nemesség megjelent a palota előtt, ahol a király letétette fegyvereiket, és előadta előterjesztését, és a nemesek is azt, amit akartak.⁵⁶ Pontosan nem állapítható meg, hogy a diéta hivatalos megnyitása április 28 történt-e a Rákoson, és az sem, hogy a király megbízottai akkor már előterjesztették-e a teljes királyi proposíciót, vagy pedig másnap, a király jelenlétében, a palota előtt történt a nyitás és az előterjesztés?

AZ ORSZÁGGYŰLÉS LEFOLYÁSA

Amennyiben a diéta teljes ülését a Rákoson tartották, erősen kétséges, hogy az uralkodó elnökölt volna rajta, hiszen, mint láttuk, ottani megjelenését szokatlannak nevezték.⁵⁷ A király által összehívott országgyűlést általa megbízottak irányításával távollétében is meg lehetett tartani. Mátyás a cseh háborúk idején 1473. december 8-ra hívta össze a diétát, amelyen Szapolyai Imrére, Pálóci Imrére és Handó György pécsi prépostra (és nem a nádorra!) bízta képviselését, akiket instrukcióval is látott el.⁵⁸ A következő évben 1474. október 2-án adták ki Magyarország főpapjai, bárói és választott nemesei a királyi utasításra hozott törvényt. A királyi szentesítő oklevél ugyanaznap kelt Budán, de nem írja át a dekrétum szövegét. A baj csak az, hogy Mátyás akkor Sziláziában tartózkodott, így vagy utólag kiállított, antedatált oklevélről van szó, vagy a rendek egy Budán hagyott királyi pecsétet használtak.⁵⁹ Hasonló példákat még idézhetnénk. Az is előfordult, mint pl. 1499-ben, hogy a király a két hétig tartott rákosi országgyűlés egész tartalma alatt a nemesség kérésére sem jelent meg a diéta színhelyén.⁶⁰

Ilyenkor valakit megbízhatott a teljes ülések levezetésére. Az 1524. szeptember 8-i rákosi országgyűlésen a nemesség megtámadta és megverte egyik vezetőjét, Ártándi Pált, mert Mária királyné szolgálatába lépve áruló lett.⁶¹ Osztrák jelentés szerint, ha lett volna náluk fegyver, többeket megölték volna. A püspökök és mások elmenekültek, kivéve Erdődi Simon zágrábi püspök, aki elnök (moderator) volt, és helyre állította a rendet.⁶² A főpapok és bárók, a két első rend, az országgyűlés későbbi felső felső táblája – mint láttuk – már ekkor általában együtt tárgyalt, leszámítva a teljes üléseket külön a nemességtől. Azt is láttuk, hogy az uraknál az ajtonállómester látott el bizonyos mértékben elnöki szerepet. A király rendszeren maga is részt vett tárgyalásaikon. A nemesség a jelek szerint maga választott elnököt magának, akit orator regnicolarumnak, az országlakosok szószólójának nevezték, akár az angol parlament alsóháza speakerét. Az 1525. évi hatvani országgyűlésen Werbőczy István töltötte be ezt a tisztelet.⁶³ Az 1519. évi diéta idején, amikor Werbőczy Rómában volt követségben, Ártándi Pál vezette a nemességet.⁶⁴

Az országgyűlés tárgyalásairól kevés adat maradt. Az első a Pozsony városi követek Hunyadi János kormányzóvá választásáról küldött 1446. június 6-i jelentéséből ismert. E szerint a Rákoson együtt ültek az ország urai (lantherrren) a tanácsban. A pozsonyiak fel-

keresték őket. A városi követek egy sátorban tanácskoztak, akikhez Szécsi Tamás vezette őket, majd Rozgonyi György (a pozsonyi ispán!) és Pálóci László is csatlakozott, akik rá akarták őket venni, hogy esküdjenek meg a cikkelyekre, amit a városi követek megtagadtak. Közben az „Orsag”, azaz a nemesség kiabálni kezdett, hogy válasszák meg a kormányzót. Az urak erre ellovagoltak Pestre. Utána kikiáltották Hunyadi kormányzóvá. A pozsonyi követek mellékeltek azokat a latin cikkelyeket, amelyekre az új kormányzónak eskütni kellett tenni, megjegyezvén, hogy a többi magyar nyelvű, amit nem tudtak leírni.⁶⁵ A következő évben a budai országgyűlés dekrétuma március 25-én kelt.⁶⁶ Ezzel van azonban valami probléma. A pozsonyi követek március 28-i jelentése szerint a lanndschafft, tehát az ország, azaz a nemesség a városok köveit maguk közé rendelték, és kérték egyetértésüket, amit elfogadtak. Az ország és a városok ezek után az ország uraitól (von den herrn des Lannds) választ kértek néhány artikulusra, amelyekre azok kedvező választ adtak.⁶⁷ Ez épp úgy lehet az elfogadott törvény magyarázata, mint magának az ország által 25-én elfogadottnak elfogadása. Magam az utóbbira gondolnék inkább, mert nehezen képzelhető el, hogy a törvény elfogadása után a nemesség még három napig együtt maradt. A két jelentés szerint külön tárgyaltak az egyházi és világi urak, az „ország”, azaz a nemesség, valamint a városok, amelyek egymás közt kapcsolatot tartottak. 1446-ban az utóbbiak kivonták magukat a döntéshozásból, 1447-ben azonban a nemesekkel együtt mentek tárgyalni az urakkal. Tekintve, hogy városi követek 1465 és 1526 közt ritkán jelentek meg, az országgyűlési tárgyalási adatok viszont többnyire akkorról maradtak fenn, amikor a városi követek hiányoztak, nehéz lenne a fenti adatokból komolyabb következtetést levonni.

A pozsonyi jelentésekből azonban kitűnik, hogy a Rákoson sátorban tárgyaltak. Az 1499-es országgyűlésről kiderül, hogy Pesten (?), nyilván a Rákoson) a nemesek a tárgyalások helyéül szolgáló sátor előtt két akasztófát és egy pallost tartó faoszlopot helyeztek el. A nemesek fegyveresen, az urak nagy kísérettel, de fegyvertelenül jelentek meg.⁶⁸ A fegyveres megjelenést – mint láttuk – a király általában tiltotta, kivéve a fegyveres országgyűléseket, mint pl. az 1500 és 1518 évi Bácsott tartottakat, de nem mindig tudták megakadályozni. Olykor komoly zűrzavar is támadt. Az 1521. évi tavaszi országgyűlést a nemesség határozathozatal nélkül otthagya, mert a király familiárisai megölték Szécsi Tamás egyik szolgáját.⁶⁹ Az urak – Batthyány Ferenc pohárnokmester levele szerint – még ott maradtak, és soha ilyen egységesek nem voltak. Naponta gyűlnek össze, reggel mennek be a várba, és vesperáskor lépnek ki a tanácsból.⁷⁰

A legtöbbet a húszas évek diétáiról tudunk. A már említett 1523. évi Szent György napi gyűlésen felmerült viszályokról a követek is beszámolnak.⁷¹ A császári követ május 14-én jelentett az urak és a nemesség ellentétéről, amelyet igyekezett tompítani, de az adót ellentmondás nélkül elfogadták. Másnap, 15-én kellett a ki-

rállyal az összes rend közé menni, hogy a legfontosabb ügyekben határozatot hozzon.⁷² Herberstein osztrák követ május 23-i záró jelentésében valóban azt írta, hogy aznap van a nyolcadik napja a diéta befejezésének.⁷³

Ugyanaznap a császári követ szerint az urak engedélyt kezdtek kérni a távozásra, a király pedig a környékre megy kipihegni magát.⁷⁴ Ez ugyanazt mutatja, mint az imént idézett 1521. évi adat: a király a diéta befejezése után még együtt tartotta a teljes tanács tagjait, akik csak az ő engedélyével hagyhatták el a gyűlés színhelyét.

A legrészletesebben a két 1525. évi és az 1526. évi országgyűlésekről készült naplók tudósítanak bennünket, amelyekből a megnyitás kérdését már idéztem. 1525. május 13-án (a királyi előterjesztés ismertetése utáni napon) a Rákoson táborozó nemesek 60 követet küldtek az uralkodónak, akik előterjesztették kéréseiket. Lajos 14-én, vasárnap egy püspököt és bárót küldött a nemesekhez, akik által elnézést kért azért, mert nem adott választ az ünnep miatt. 15-én, hétfőn, már 120 nemes kereste fel a királyt a válaszáért, aki részben eleget is tett a kérésnek. A küldöttek másnap beszámoltak a nemeseknek, de kissé módosítva adták elő a király válaszát, hogy megnyugtassák a népet. 17-én, szerdán újból 120 nemes kereste fel a királyt, hogy jöjjön közéjük, de egyedül, az urak nélkül, mert azok adnak rossz tanácsot neki. Bár a pápai legátus és a nuncius nem javasolták, a király önként kijelentette, hogy másnap egyedül megy közéjük. Ez meg is történt, de nem tudtak eredményre jutni, a király a következő napra ígért döntést. A nemesek vezetői (Li Caporali) látván, hogy zavar tör ki, röviden válaszoltak erre, és a királyt a hajóhoz vezették. Az urak is küldtek tiltakozást a nemeseknek, akik azt válaszolták, hogy először egyedül akartak tárgyalni az uralkodóval, de most már őket is fogadják. A további tárgyalásokat nem érdemes ismertetni. Hétfőn, május 22-én a nemesek betérjesztették a cikkelyeket a királynak, de a nemesség által javasolt hatvani országgyűlés megtartása, és az egyházi tized eltörlése tárgyában nem tudtak megállapodni. Az országgyűlés véget ért, de a nemesek megbízottakat hagytak további tárgyalásra.⁷⁵

A hatvani országgyűlés lefolyását máshol részletesen ismertettem, így nem térek ki rá.⁷⁶ Az 1526. évi Szent György napi országgyűlés kezdetével már foglalkoztam.⁷⁷ Április 29-én és 30-án a palota előtt tárgyaltak a királlyal. 30-án száz emberre ruházták a döntést, a többi nemes meg kezdett hazamenni. Az ott maradtak külön-külön tárgyaltak a főpapokkal és a főurakkal a budai ferences Szent János kolostorban. Végül június 8-ára elkészültek a cikkelyek, köztük volt egy, amelyben az addig támadott Szalkai érseket, az országgyűlés által visszahelyezett Bátori nádort, Drágfi János országbírókat és a jövőre kincstartót választották a király mellé tanácsossá. (Köznemesi ülnököket nem!) A többi főpap és báró ehhez nem járult hozzá, és a választottak sem fogadták el. Ez a cikkely nem került be a Corpus Jurisban is olvasható dekrétumba. A diéta aznap befejeződött.⁷⁸

Az országgyűléseken megjelentek, és megnyitásuk alkalmával általában beszédet is tartottak a hazánkba akkreditált külföldi követek. A tárgyalások nyelve magyar volt, amit – mint láttuk – a Pozsony városi követek nem értettek, a külföldi követek szónoklatát pedig le kellett fordítani.⁷⁹ Az 1505. évi ún. „Rákosi végzést” Werbőczy latinul fogalmazta, de az országbíró átírata szerint „a nép nyelvén” megmagyarázta a jelenlevőknek.⁸⁰ Mivel a törvények szövegét általában utólag foglalták latinul írásba, valószínű, hogy a diéta magyar szöveget fogadott el.

Összefoglalóan az országgyűlés tárgyalásairól megállapítható, hogy a három rend, a főpapok, főurak és nemesség közül az első kettő általában együtt, és pedig többnyire a királynál tanácskozott, olykor azonban önállóan is akár a királlyal, akár a nemesekkel. A nemesség mindig megőrizte különállását, és rendszeren a Rákoson, vagy a budavári királyi palota előtti téren ült össze, legfeljebb, ha kevesebben jöttek össze, akkor került sor a budai Szent János, vagy a pesti Szent Péter ferences kolostorban tanácskozásokra. Ugyanez mondható el a teljes ülésekről. Az uralkodó ritkán jelent meg a Rákoson, ezért kellett a nemeseknek olykor átjönni Budára. A király és a két első rend többnyire azonos számú főpappal és báróval közölte véleményét a nemesekkel, akik viszont rendszeren nagyszámú delegációval küldtek kéréseiket a királynak és a nagyuraknak. Az országgyűlés elhúzódása miatt nem csak a húszas években ruházta át néha a nemesség jogait egy a körükből választott testületre. 1510-ben pl. 40 meghatalmazott nemes szavazta meg a főpapokkal és bárókkal együtt az adót.⁸¹ Előfordult az is, hogy a főpapok és főurak a diéta által választott esküdt ülnökök belegegyezésével előre hozták a megszavazott adó beszédét.⁸² Az országgyűlésen tárgyaló ügyekről külön tanulmányt kellene írni. A törvények nem adnak teljes képet. Nemesek fel-ségsértési ügyekben ítéleztek.⁸³ Különböző magánügyeket is tárgyaltak.⁸⁴

Az a tény, hogy a király Budán tartózkodott, nagy tömeg esetén pedig a nemesség a Rákoson, szükségessé tette az átkelést a Dunán, mégpedig mind a királynak és az uraknak, mind a nemeseknek. Híd akkor még nem volt, így hajókat kellett igénybe venni. Láttuk, hogy az uralkodó valóban hajóval kelt át a folyón.⁸⁵ Ebből könnyen szerencsétlenség történhetett. Az 1504. évi Szent György napi országgyűléskor a Rákosról visszaindulva Pest és Buda között a Dunán egy hajó hajómalomhoz ütközve elsüllyedt, így a vízbe fulladt a királyi tanács két köznemesi ülnöke, Szlavónia ítélmestere, valamint több nemes.⁸⁶

SZAVAZÁS, A TÖRVÉNYEK SZENTESÍTÉSE ÉS KIHIRDETÉSE

Nehéz megállapítani a határozathozatal módját. A fentiek alapján két szöveg közt kellett dönteni: a főpapok és főurak által elfogadott királyi előterjesztés és a

nemesség kérelmei egymással általában szemben álltak, az országgyűlés lényegében a kettő közti egyeztetésből állt, a végső szó pedig a királyé volt. A szavazás maga az urak esetében a szavazatok mérlegeléséből állt, a nemesség (és teljes ülések) esetében néhány adat a kar felemelésére utal. Voltak azonban olyan esetek, ahol ez a szavazási mód csak bizonyos megkötésekkel érvényesült. Az 1498. évi 2. tc. 6. §. az ország négy részéből 16 esküdt ülnök választását rendelte el. Mivel a törvény az erdélyi és a szlavóniai bíróságokról külön intézkedett, az ülnökök pedig elsősorban a királyi kúria bírótársainak, és elvileg csak másodsorban a nemesség tanácsai képviselőinek számítottak, ha egy erdélyi vagy szlavóniai nemes, akarta magát bevéltatni a tanácsba, valamely magyarországi megyében kellett követséget vállalni, ahogy erre adatok is maradtak. Fennmaradt az első ülnökök listája, amely megadja, hogy négy-négy assessor melyik megyét képviselte. A negyedeke eltérő nagyságú területek voltak, ennek okára most nem térhetek ki. Minden jel szerint az egy negyedhez tartozó megyék követei, vagy az országgyűlésen megjelent nemesei maguk közül választották meg az ülnököket.⁸⁷ Valami hasonló történt a nádorválasztásnál is. 1519-ben Bátori István 57. Szapolyai János pedig 27 szavazatot kapott.⁸⁸ Összesen 84 szavazat csak akkor jön össze, ha a főpapokon és bárókon kívül megyénként egyedül egy szavazattal számolunk. Tehát az egyes megyék egy-egy szavazatot jelentettek.

A királyi előterjesztés és a nemesség kérelmei közti egyeztetés azonban nem volt mindig eredményes, amire több adat maradt fenn. Az 1499. évi tavaszi országgyűlés idején a rendek nem voltak hajlandók módosítani elképzeléseiket, és mivel letelt a kiszabott két hét idő, indulót fúvattak, és hazamentek. Ez az egyetlen adat, ami az országgyűlés lezárásának ezt a formai kelletét említi.⁸⁹ Egy másik példa. 1524 őszén a (nemesi)

közösség (communitas) a királlyal, és a tanácsosokkal, tehát a teljes tanáccsal végül csak három cikkelyben nem tudott megállapodni, úgyhogy a diéta eredménytelenül oszlott fel.⁹⁰ Tekintve, hogy nagyon sok országgyűlésnek nem maradt fenn a végzeménye, ezek közt biztos több olyan van, amelyet nem szentesítettek. A szöveg fennmaradása esetén sem lehetünk ebben biztosak. Így a Corpus Jurisba is bekerült, különben eléggé a nemesség érdekeit kifejező 1507. évi törvény esetében már Kovachich Márton György is gyanút fogott.⁹¹

Az uralkodó és a rendek megegyezése után a magyar nyelven elfogadott határozatokat a kancelláriának kellett megfelelő formában latinra fordítani. Ez általában megtörtént nem sokkal az országgyűlés után, de pl. Mátyás 1467. évi törvénye még 1468-ban sem készült el. Az is megállapítható, hogy az elfogadott határozatok egy részét nem mindig foglalták be a dekrétum szövegébe. A megfogalmazott cikkelyek a király nevében kiállított és pecsétjével ellátott oklevélbe lettek foglalva, amelynek végén az uralkodó kötelezi magát a dekrétum megtartására, és másokkal való megtartatására. Ezzel vált a dekrétum valóban törvénné. Ezt azonban ki is kellett hirdetni. A megyék kaptak egy-egy példányt a szentesített oklevélből. Sok törvény fennmaradt példányán olvasható valamely megye neve. Olykor arra is van adat, hogy a király elrendelte kihirdetését a vásárokon.⁹² A kissé bonyolult eljárás sok lehetőséget adott az uralkodónak, hogy megakadályozza neki nem tetsző határozatok életbe lépését, és pedig nem csupán a szentesítés megtagadásával, ami szükségképp kiélezte a helyzetet közte és a rendek között, hanem a szöveg módosításával, vagy a kihirdetés elmulasztásával is. A Jagelló királyok minden gyengeségük ellenére gyakran és eredményesen alkalmazták ezeket a módszereket. Ez azonban már politikai történelmi kérdés, ami nem ide tartozik.

Jegyzetek

¹ Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. (Grill Károly Könyvkiadóhivatala. Bp., 1919. Hatodik kiadás. 651–662. pp.) A Corpus Jurisban található törvények kiadási helyét nem adom meg, az év és a törvények száma alapján könnyen megtalálhatók.

² Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. (Politzer Zsigmond és fia. Bp., 1946. 114. p.) – Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. (Tankönyvkiadó. Bp., 1972. 138–139. pp.) – Mezey Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. (Osiris Kiadó. Bp., 1995. 79–83. pp.)

³ Schiller Bódog: Az örökös főrendiség eredete Magyarországon. (Kilián Frigyes utóda. Bp., 1900. 33–166. pp.)

⁴ Kérészy Zoltán: A magyar rendi országgyűlés két táblájának kialakulása. Egyúttal néhány szó kétkamarás országgyűlési szervezetnek visszaállításának kérdéséhez. Bp., 1925. 15–22. pp.

⁵ Szilágyi Lóránd: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526. (Franklin-Társulat. Bp., 1930. 1–118. pp. A Schiller elleni legélesebb kirohanás: uo. 39–40. pp.)

⁶ Ld. fenn, 2. j. – A Zsigmond-kori kistanács kérdése ettől független. Mezey: i.m. 101. p. (Ezt a fejezetet Beliznay Kinga írta.)

⁷ Ezt néhai Holub József pécsi jogtörténész professzor is megfogalmazta, aki az országgyűlés alatt külön is tárgyaló tanácsot, a felső tábla őseit ugyan nem nevezte tágabbnak, viszont megállapított

ta, hogy a főpapokat és a nagybirtokosokat foglalta magába. Joseph Holub: La Formation des deux Chambres de l'Assemblée nationale hongroise. In: Album Helen Maud Cam. Tom. II. (Studies presented to the International Commission for the History of the Representation and Parliamentary Institutions. = Études présentées à la Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblées d'États. Louvain – Paris, 1961. 352–354. pp.)

⁸ Engel Pál: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. (História Könyvtár Monográfiák 17.) (História – MTA Történettudományi Intézete. Bp., 2001. 282–284. pp.)

⁹ 1478: Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. XII. k. (Emich Gusztáv Könyvnyomdája. Pest, 1857. 99. p.) – 1493: Magyar Országos Levéltár. Középkori gyűjtemény (a továbbiakban: DL.) 23067.

¹⁰ Az adatok: Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. In: Századok 121. (1988) 160–161. pp.

¹¹ Ezt jól mutatja, Frangepán Gergely kalocsai érsek példája, aki 1512-ben egy tágabb tanácsülés után felkereste a királyt, de mivel az nem marasztalta, kénytelen volt hazautazni. Kubinyi: i.m. 153–154. pp.

¹² Velencei követjelentés: Magyar Történelmi Tár 25. (1878) 47. pp.

¹³ Kubinyi: Bárók i.m. 147–215. pp.

¹⁴ Azaz hűtlenséget követ el. Kovachich, Martinus Georgius: Supplementum ad Vestigia comitiorum apud Hungaros. Tom. II.

- (Typographia Regiae Universitatis Pestanae. Budae. 1800. 502–503. pp.)
- ¹⁵ Kubinyi András: Az 1505-ös rákosi országgyűlés és a szittyai ideológia. In: Századok (2006) sajtó alatt. – Kubinyi András: Az 1520-as évek közepének országgyűlési küzdelmei. In: *Analecta mediaevalia* 3 (2006) sajtó alatt.
- ¹⁶ Szabó Dezső: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. (Bp., 1909. 119. p.)
- ¹⁷ Kovachich, Martinus Georgius: *Vestigia comitorum apud Hungaros*. (Typis Regiae Universitatis. Budae 1790. 290–291. pp.)
- ¹⁸ Részletesebben: Kubinyi András: A királyi tanács az 1490. évi interregnum idején. (II. Ulászló választási feltételeinek létrejötté.) In: *Levéltári Közlemények* 48 – 49 (1977) 63–64. pp.
- ¹⁹ Sente Zoltán: Az Országgyűlés funkciói a magyar közjogi hagyományban. In: *Jogtörténeti Szemle* (2005/2. szám. 12. p.)
- ²⁰ Kubinyi András: A magyarországi városok országrendiségének kérdéséhez (különös tekintettel az 1458–1526 közti időre.) In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 21 (1979) 21–26. pp.
- ²¹ Mezey: im. 80. p.
- ²² Pl. 1462. április 25-én május 9-re. Dl. 81495. – 1506. április 18-án május 3-ra. Dl. 82244.
- ²³ Pl. 1477. december 22-én 1478. február 14-re. Igaz, ekkor a király az ausztriai Korneuburgból keltez. Kovachich: *Vestigia* im. 398–399. – 1508. március 12-én május 13-ra. (Szent György huszadik napja.) Dl. 82274.
- ²⁴ Dl. 81495.
- ²⁵ Egy báróhoz szóló: Schiller: i.m. 317–318. – A városoknak szóló: Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I/6. k. (Székely és társa könyvnyomdája. Sopron. 1928. 217. p.)
- ²⁶ Teke Zsuzsa: A dekrétum fogalma és társadalmi szerepe Mátyás korában. In: *Történelmi Szemle* 29 (1986) 205. p. szerint 1467 után Mátyás országgyűlési meghívói nem utalnak erre. Ebből az időből azonban csak egy alkalommal hívták meg a városokat. 1475-ben.
- ²⁷ Dl. 23355.
- ²⁸ Kovachich: *Vestigia* im. 297–298. pp.
- ²⁹ Dl. 82354.
- ³⁰ 1458: Dl. 81240. – 1462: Dl. 81495. – 1466: Dl. 81626. – 1474: Dl. 88562. – 1504: Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai fényképgyűjtemény. (Továbbiakban: Df.) 216668. – 1505: Schiller: im. 317 – 318. – 1518: Dl. 23010. (Ez az év három országgyűlése közül a Szent György napra szólt.) Az 1504. 1505 és 1506 évi személyre szóló meghívó címzettje nem báró, hanem olyan nemesi előkelő, aki vagy királyi tisztviselő, vagy az országgyűlés által választott köznemesi ülnök. Ezt a két csoportot, valamint a királyi tábla szakbíráit az 1505 évi Rákosi végzés a főpapok és urak után, a megyei követek előtt sorolta fel. Felsőrolásuk: Kovachich: *Vestigia* im. II. k. 332–336. pp. Az nem állapítható meg teljes biztonsággal, hogy ezek az országgyűlések az urak, vagy a megyei követek közt foglaltak helyet.
- ³¹ Rosenthal, Joel T.: *Nobles and the Noble Life 1295–1500*. (Historical Problems. Studies and Documents 25.) (George Allen & Unwin Ltd. London. – Barnes & Noble Books New York. 1976. 103–104. pp.)
- ³² 1466: Dl. 61033. – 1468: Df. 268088. – 1473: Df. 268093. – 1477: Kovachich: *Vestigia* im. 399. p. – 1490: Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. XII. k. (Emich Gusztáv Könyvnyomdája. Pest. 1857. 485–486. pp.) Ez volt Mátyás utolsó országgyűlési meghívója, a diétát azonban a király halála miatt már nem tartották meg. – 1508: Dl. 82274. – 1517: Dl. 82478.
- ³³ Néhány példa. 1458: Kovachich: *Vestigia* im. 297–298. pp. (A májusi országgyűlésre.) – U.o. 331–332, 333–335. pp. (A decemberi szegedi diétára.) – 1475: U.o. 394–395. – 1491: Házi: im. 88–89. pp. – 1505: U.o. 217. p. – 1508: U.o. 236. p.
- ³⁴ Ld. fenn. 18. j.
- ³⁵ Az előbbi cím és kelet nélkül egy formulás könyvben maradt fenn, szövege és tartalma alapján keltezhető. Kiadta: Schiller: im. 317–318. pp. – A városoknak küldöttekből a sopronit idézem: Házi: im. 217–218. pp.
- ³⁶ Az előbbi: Dl. 82274. – Az utóbbi: Házi: im. 236. p.
- ³⁷ Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien. Große Correspondenz (a továbbiakban: Gr. Corr.) 25.a. 5.5.1523. Andrea dal Burgo császári követ jelentése Ferdinánd főhercegnek. .
- ³⁸ Gr. Corr. 25. a. 5. 5. 1523. Burgo és Siegmund von Herberstein osztrák követ közös jelentése Ferdinándnak. Burgo és utóda, Schneitpöck V. Károly császár akkredíciójával tartózkodott állandó császári követként az országban, de Ferdinándnak, vagy miniszterének, Salamancának jelentettek. Magyar országgyűlések idején azonban Ferdinánd külön osztrák követet is küldött, így a Habsburgok részéről két személy beszélhetett az országgyűlés, vagy a királyi tanács előtt.
- ³⁹ Vö. Mezey: im. 81–82. pp.
- ⁴⁰ Ld. rá: Kubinyi András: A királyi udvar kormányzati szerepe Mohács előtt. (Széki foglalkozók a Magyar Tudományos Akadémián. 2001. Társadalomtudományok.) (Magyar Tudományos Akadémia. Bp., 2005. 13. p.)
- ⁴¹ „Intentio Hungarorum in dieta ad festum nativitatis Marie celebranda est ista.” Gr. Corr. 8. fol. 80.
- ⁴² *Relationes oratorum pontificiorum*. Magyarországi pápai követek jelentései 1524 – 1526. (Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. II/1. Tom. Reprint. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Bp. 2001. 188–190. pp.) Antonio Burgo pápai nuncius naplója az 1525 tavaszi diétáról.
- ⁴³ Kubinyi: Az 1520-as évek im. Sajtó alatt.
- ⁴⁴ V. László tervezett pozsonyi országgyűlésére: Kovachich: *Supplementum* im. II. k. 131–132. pp. – Ezzel még 1549-ben is tisztában voltak. R. Kiss István: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve. (M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. Bp., 1908. 175–176. pp.)
- ⁴⁵ Ld. fenn. 24. j.
- ⁴⁶ Ld. fenn. 41. j.
- ⁴⁷ *Relationes* im. 372–373. pp. – A Kalandos szövetségre: Kubinyi András: Az 1525. évi „Kalandos szövetség”. In: Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Szerk. Bertényi Iván. (ELTE Sokszorosított kiadás. Bp., 1980. 141–153. pp.)
- ⁴⁸ Az általuk a nemesség távozása után elfogadott, de törvényerőre nem emelkedett 1518. évi Szent György napi országgyűlés 4. cikkelyében (Szabó számozása), valamint a két rend 1525. május 22-i szövetséglevelében. Szabó D.: A magyar országgyűlések im. 230 (1518). 204 (1525.) pp.
- ⁴⁹ Kubinyi András: A királyi udvar a késő középkori Magyarországon. In: *Idővel paloták...* Magyar udvari kultúra a 16 – 17. században. Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó. (Balassi Kiadó. Bp., 2005. 16 – 17. – A palota belső terének legjobb rekonstrukciója: Magyar Károly: „Et...introivit ad Hungariam sola germanica ancilla nomine Maria...” Habsburg Mária és Buda. In: Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521 – 1531. Szerk. Réthelyi Orsolya, F. Romhányi Beatrix, Spekner Enikő és Végh András. (A Budapesti Történeti Múzeum kiadványa. Bp., 2005. 87–105. pp. A tanácsteremre: u.o. 100. p.)
- ⁵⁰ Df. 218150. – Az országgyűlés kezdetére ld. fenn. 38. j. – A két első rend szövetséglevelé, amelyet 11 főpap és 17 főpap adott ki az 1525. évi tavaszi országgyűlés végén, május 22-én, a budai várban (in arce Budensi) kelt, ami alatt a palotát értették. Szabó D.: A magyar országgyűlések im. 203–207. pp.
- ⁵¹ Ld. fenn. 42. j. – Az 1519 évi nádorválasztó országgyűlés idején 3000 fegyveres nemes jelent meg a téren, akiket Tomori Pál, Bornemissza budai várnagy kapitánya, ágyúlövésekkel kergetett szét. A király azt üzenté, hogyha fegyvertelenül jönnek, másnap közéjük megy, és megválaszthatják a nádort. Ez meg is történt május 28-án. Szabó D.: A magyar országgyűlések im. 40. p.
- ⁵² Szabó D.: A magyar országgyűlések im. 40. 155–156. pp.
- ⁵³ Gr. Corr. 25. a. 5.5.1523. Burgo és Herberstein, ill. Burgo jelentései Ferdinándnak.
- ⁵⁴ Gr. Corr. 25. b. 5. 5. 1523. Herberstein jelentése Salamancának.
- ⁵⁵ Ld. fenn. 42. j.
- ⁵⁶ Ld. fenn. 47. j. – *Relationes* im. 372–374. pp. Burgo pápai nuncius naplója az országgyűlésről.
- ⁵⁷ Ld. fenn. 56. j.
- ⁵⁸ *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490*. Francisci Döry collectionem manuscriptam addita-

- mentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II/19.) (Akadémiai Kiadó, Bp., 1989. 210. p. 1. j.) Az országgyűlést valószínűleg nem tartották meg.
- ⁵⁹ U.o. 213–219. pp.
- ⁶⁰ Óváry Lipót: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél – másolatai. I. füzet. (M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. Bp., 1890. 201. p. Nr. 854.)
- ⁶¹ Ártándira: Kubinyi András: Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika 1521–1526. (In: Habsburg Mária im. 18. p.)
- ⁶² Gr. Corr. 8. fol. 81–83.
- ⁶³ ELTE Könyvtár Kézirattára. Litterae et epistolae originales. (A továbbiakban: LEO). Nr. 32.
- ⁶⁴ U.o. Nr. 16.
- ⁶⁵ Teleki: Hunyadiak kora im. X. k. 183 – 185. pp. – A magyar szöveg a Hunyadi által letett eskü lehetett, amelyet Kovachich: Supplementum im. Tom. II. 44. p. adott ki.
- ⁶⁶ Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II/11.) (Akadémiai Kiadó. Bp., 1976. 360–372. pp.)
- ⁶⁷ Knauz Nándor: Az Országos Tanács és országgyűlések története 1445–1452. (Eggenberger Ferdinánd. Pest. 1859. 64. p.)
- ⁶⁸ Ortway: im. 201. p. Nr. 854.
- ⁶⁹ Iványi Béla: A körmendi levéltár missilis levelei (I. rész. középkor. 1454–1526.) (Körmendi Füzetek 5. szám.) (A „Rábavidék nyomdája”. Körmend. 1943. 28–29. pp. Nr. 143.)
- ⁷⁰ U.o. 29. p. Nr. 144.
- ⁷¹ Gr. Corr. 25. a. 10. 5. 1523. Andrea dal Burgo és Herberstein Ferdinándnak.
- ⁷² Gr. Corr. 25. a. 14. 5. 1523. Burgo Ferdinándnak.

- ⁷³ Gr. Corr. 25. b. 23. 5. 1523. Herberstein Salamancának.
- ⁷⁴ Gr. Corr. 25. a. 23. 5. 1523. Burgo Ferdinándnak.
- ⁷⁵ Relationes im. 188–195. pp.
- ⁷⁶ Ld. fenn. 15. j.
- ⁷⁷ Ld. fenn. 56. j.
- ⁷⁸ Relationes im. 172–176. pp.
- ⁷⁹ Ld. fenn. 53. 65. j.
- ⁸⁰ DI. 21250, 22559, 39331 – 39334, 46733, stb.
- ⁸¹ Wenzel Gusztáv: Marino Sanuto világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. II. In: Magyar Történelmi Tár 24 (1877) 195. p. (Pasqualigo velencei követ 1510. július 21-i tatai jelentése.)
- ⁸² Df. 216594. (1503. március 1.)
- ⁸³ Egy idézés birtokperben az országgyűlés elé: Szabó D.: Magyar országgyűlések im. 158. p.
- ⁸⁴ A pozsonyi követek jelentése 1447-ből: Knauz: im. 64. p.
- ⁸⁵ Ld. fenn. 75. j.
- ⁸⁶ DI. 21279.
- ⁸⁷ LEO 266. – Az ügyre: Kubinyi András: A királyi tanács közneemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mátyusz Elemér Emlékkönyv. Szerk.: H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. (Akadémiai Kiadó. Bp., 1984. 262. p. Az ország négy részének térképe: u.o. 259. p.)
- ⁸⁸ Balogh István: Velencei diplomaták Magyarországról (1500 – 1526). Forrástanulmány. (A Szegedi Magy. Kir. Ferencz József – Tudományegyetem Közép- és Újkori Történeti Intézete. Szeged. 1929. XXXII. p.) Aluise Bon velencei követ jelentése.
- ⁸⁹ Ortway: im. 201. p. 854. sz.
- ⁹⁰ Acta Tomiciana VII. k. 84–85. pp. (Andrzej Krzycki lengyel követ jelentése.)
- ⁹¹ Kovachich: Supplementum im. Tom. II. 341–342. pp.
- ⁹² Teke: im. 207–210. A Mátyás-kori állapot ismertetése.

1. A REKLÁMOKRA VONATKOZÓ JOGI SZABÁLYOZÁS ÁLTALÁNOS RENDSZERE ÉS FEJLŐDÉSTÖRTÉNETI VÁZLATA MAGYARORSZÁGON

A reklámokra vonatkozó jogi szabályozás módszere hagyományosan a reklámozási tevékenység megengedhetőségi kereteinek rögzítése. A kereteket a reklámokra vonatkozó tételes jogban lényegében a mai napig tilalmak és korlátozások alkotják, a szabályozás jellege alapvetően kogens. A ma hatályos szabályok nagy része előíró szabály, azaz a reklámokra vonatkozó rendelkezések a követendő magatartást írják elő vagy tiltásokat (korlátozásokat) fogalmaznak meg. A tilalmak egyébként jellemzően vagy a reklámüzenet tartalmát (vagy a közzététel módját), vagy a reklámozható áruk körét érintik.

A reklámok szabályozásának gyökerei Magyarországon – amennyiben az írott jogi forrásokhoz igazítjuk ezt – a XV. századra nyúlnak vissza.

A korabeli jogi szövegek összehasonlító vizsgálatával határozottan kimutatható a kialakított versenyjogi modell német-rokonsága, a megtévesztő reklámfogások a tisztességtelen verseny elleni jog fogyasztók megtévesztését tiltó tényállásai (reklámszédelgés, becsalogató hirdetés), a piaci konkurenciát sértő reklámok a versenytársi sérelmek alapján ítéltettek meg

Pázmándi Kinga:

A hirdetésre vonatkozó jogi szabályozás története

(klasszikus versenyjogi tényállások, hírnévsértés, befeketítés, szolgálai utánzás).

Ez az elméleti és tételes jogi kiindulási pontja a reklámokra vonatkozó általános jogi korlátozások (megtévesztő, burkolt – és összehasonlító reklám) ma hatályos rendszerének.

A reklám jogi szabályozásában történetileg megfigyelhető, hogy az először tisztán versenyjogi közelítés később fokozatosan egészül ki a fogyasztóvédelem szempontjaival. A magyar jogban a tisztességtelen versenyről szóló első átfogó törvény, az 1923. évi V. tv. – a tisztességtelen versenycselekmények általános tilalmán keresztül közvetetten, közvetlenül pedig a versenytársi sérelmek között elhelyezve a reklámszédelgés tényállását – tisztán versenyjogi szempontból ítélte meg a jogi elvárásokba ütköző reklámozást, illetve a fogyasztók megtévesztő tájékoztatását. Érdekes – a mai polgári jogrendszerek egyik-másikában még ma is megfigyelhető momentum, – hogy a kezdeti tisztességtelen verseny elleni jogban a versenytársi sérelmeknek sok esetben deliktualis megfelelője is

van, az 1923-as versenytörvény például a reklámszédelgést egy másik fejezetében vétségnek minősíti, így az alapesetben polgári jogi szankcióval, a cselekmény súlyosabb megítélését igénylő esetei pedig közjogi szankcióval voltak sújthatók. A nevesített tényállások esetein kívüli tiltott reklámfogásokat ebben az időben a versenyjog generálklauzulája alapján ítélték meg. A "hirdetések *csalafintasága*" például ténylegesen az árendeménnyről, vagy kiárusításról történt megtévesztő hirdetés, vagy a "vevőfogdosás" esete – mely jogilag mást jelent mint szemantikailag – a vevőnek az utcán vagy a forgalmazás helye felé vezető úton való közvetlen megszólítását fedi. Érdekes adalék, hogy mindkét jogsértés modern változatával a legutóbbi idők joggyakorlatában is találkozhatunk¹.

Az „eladásösztönzés” jogi szabályozása jóval később jelent meg, mint a kereskedelemre vonatkozó első jogi „*előiratok*”². A magyar jogi szabályozásban a kereskedelem mikéntjére vonatkozó kezdeti szabályok zömmel a kereskedelem nemzeti korlátozását tükrözik. Az I. Jagelló Ulászló uralkodása idejéből származó 1439. évi IX. törvénycikk utalása szerint – *I. Anjou (Nagy) Lajos* idejében a kereskedelem kialakult szokásrendjét rendeleti úton megerősítve – a „*kereskedés, vásárlás és csereberélés czéljából*” kijelölt helyekre terelték a vásárokat. Az áruk hirdetése ez idő tájt nem vált külön magától az árusítástól, a mai reklámjogi fogalmak szerint kizárólag „*eladáshelyi reklámról*” beszélhetünk. Az áruk és szolgáltatások „*kínálására*”, népszerűsítésére” vonatkozó jogi megkötések a középkorban még nincsenek, a kereskedelem „*tisztessége*”, főként *etikai* kérdésként vetődik fel, a kereskedelmi szokásrend által meghatározott keretek között.

A kereskedelem mikéntje tehát alapvetően szokásjogi alapon rendeződik, ennek az írott jogban csak utalásszerű nyomait találjuk. Az „*áruk tukmálása*” az üzleti tisztesség körébe tartozó *szaketikai kérdés*, azonban itt is elválaszthatatlanul a kereskedelmi tevékenységhez kapcsolt fogalom.

2. TÖRTÉNETI GYÖKEREK A XV. SZÁZADTÓL AZ ELADÁSÖSZTÖNZÉS ELSŐ ÖNÁLLÓ JOGI SZABÁLYOZÁSÁIG

A hirdetésekkel kapcsolatos jogi szabályozás jogtörténeti fejlődésének felvázolása láthatóvá teszi, hogy a kereskedelemben alkalmazott „*eladásösztönzés*” – alapvetően az üzleti tisztességhez kötött – „*szokásjogi etikettjéből*” hogyan körvonalazódik a legújabb kori „*reklámjog*” fogyasztóvédelmi hangsúlyú jogi reklámfogalma.

A „*kereskedelmi beszédben*” – ahogyan a hirdetés kérdése az alkotmányos szabályozásban felmerült – „*nincs új a nap alatt*”. A hirdetésekkel, vagy tágabb értelemben az eladás ösztönzését szolgáló kereskedelmi módszerekkel elkövetett jogsértések jellegüket

és lényegi tartalmukat tekintve jóval kevesebbet változtak, mint jogi megítélésük. Az első történeti források a hirdetéseket nem kezelik külön magától a gazdasági tevékenységtől, melynek népszerűsítésére szolgálnak.

2.1. Az „*eladásösztönzés*” megjelenése a jogi szabályozásban – a történeti kezdetek

A szakirodalom a magyar jogi szabályozás első vonatkozó forrásaként a II. Ipartörvényt említi³, az első forrás azonban, melyben a szolgáltatás népszerűsítése önálló jogi kategóriaként jelenik meg, az V. Ferdinánd idejéből származó 1840. évi XIX. törvénycikk, mely a *kereskedői testületekről és az alkuszokról* szól.

A törvénycikk az olyan városokban vagy mezővárosokban, ahol több mint tíz kereskedő vagy egyéb mester tevékenykedik, nyílt tagságú kereskedői testület létrehozásának lehetőségét biztosította⁴, és ezen testületek jogkörébe utalta a *kereskedelmi alkuszok* tevékenységének szakmai felügyeletét. Az *alkusz* lényegében olyan kereskedelmi ügynök volt, aki – rendszerint meghatározott területen – közvetítői és bizományosi tevékenységet végzett. Az alkuszi tevékenység megkezdéséhez és folytatásának szándékát a kereskedői testülethez be kellett jelenteni⁵. Az „*eszedező*” alkusz jelölt kereskedelmi készségeiről és ismereteiről a testület elnökeiből és két kereskedő tagjából álló bizottság előtt szigorú számot adott⁶, és alkalmasságról a testület „*bizonyáglevelét*” állított ki, mely alapján az alkusz a helybeli hatóság előtt tett esküvel vált alkusszá. Az alkusz tevékenységét tehát a „*hitletételt*” igazoló hatósági záradékkal és pecséttel ellátott alkalmassági bizonyítvány birtokában végezhetette. Az eladásösztönző tevékenységre utalás a törvénycikk 7. §-ában jelenik meg, mely az alkuszi köteleességeket írja elő. A hivatkozott paragrafus b) pontja szerint az alkusz köteles volt a „*kereskedésekben, gyárakban s közkereseti társaságok írószobáiban (bureau) gyakran megjelenni, s szolgáltatit tolokodás nélkül ajánlani*”.

A törvényszöveg megfogalmazásából kitűnik, hogy az ösztönzés jogi értelemben is elismert és megengedett⁷, feltéve hogy – a túlzó, agresszív módszerek mellőzésével – a tisztességes befolyásolás keretein belül marad. Ez a rendelkezés az első olyan magyar jogtörténeti forrás, melyben egyidejűleg az a legújabb kori versenyjogi szempont is megjelenik, miszerint a fogyasztók döntéseinek befolyásolása során közvetlenül tilalmazott az „*agresszív üzleti módszerek*” alkalmazása.

A törvénycikk az áruk bemutatásának szabályozása körében tovább közelít a fogyasztók közvetlen védelmét szolgáló szempontok tételes jogi szabályozásához, amikor kifejezetten rögzíti, hogy „*Az eladandó áruk tulajdonságainak előadásánál igazságosan s részrehajlatlanul szolgálni, a valódi mustrákat megmutatni, s jót állni, hogy az áruk a mustráknak megfe-*

lelnék.” Az alkuszi tevékenységének önálló része az ügylet létrejöttének „szorgalmazása”, mely az eladás-ösztönzés klasszikus fogalmi eleme. Az áru tulajdon-ságainak ismertetése, a „vevőtájékoztató” a jogtörté-
neti fejlődés során az ügyletkötés klasszikus polgári jogi kötelezettségéből a legújabb kori fogyasztóvédel-
mi jog alapvető kategóriájává nőtte ki magát⁸. A törté-
neti gyökerek kétségkívül itt találhatók, hiszen az al-
kusz az ügylet kötés során közvetítő, aki az előbb idé-
zett jogszabályhely tanúsága szerint is „igazságosan”
– azaz valóságosan – továbbá „részhajlatlanul” – az-
az a megbízó fél javára illetve a vevő kárára való tiszt-
ességtelen befolyásolás nélkül –, de nyilvánvalóan
ösztönzi az ügylet létrejöttét. A fogalmi értelmezés to-
vábbi erősítéseként a törvénycikk 16. §-ában sajátos
rendelkezést találunk, mely szerint „Azon célból,
hogy az alkusz az árukat becsők felett magasztalja, s
így másokat csaljon, nagyobb alkuszdíjt kikömi tilos”.
A rendelkezés közvetlenül az alkusz tisztességtelen
„reklámtevékenységre” való motiválását tiltja, az „...
árúkat becsők felett magasztalja” kifejezés a későbbi
„szédelgő feldicsérés” (azaz a túlzásaival megtévesztő
reklámozás) versenyjogi tényállásának – minden lé-
nyeges elemét kimerítő – fogalmi megfelelője (külö-
nös tekintettel arra, hogy a megfogalmazásból egyér-
telműen kiderül a jogalkotói szándék, hogy a szabá-
lyozott eset szándékos, mi több, célzatos magatartást
feltételez).

További igen lényeges tételes jogi összefüggésként
emelném ki, hogy a tisztességtelen, jogellenes keres-
kedelmi tevékenység szokásos magánjogi következmé-
nyeinek felül (semmisség, teljes körű kártérítési
felelősség⁹) először jelenik meg a fogyasztóvédelem-
ben gyakran tapasztalható azon kettősség, hogy a jog-
sértést párhuzamosan közjogi szankcióval, bírsággal
– a XIX. század megfelelő terminus technicus-ával
büntetés-sel – sújtja¹⁰.

2.2. Az 1884-es magyar Ipartörvény reklámtör- téneti jelentősége – „rabatt szabályok” megjelenése a magyar jogban és a megté- vesztő reklámozás tételes jogi gyökerei

Az eladásösztönzés jogi szabályozásával kapcsola-
tos következő történeti emlék az I. Ferenc József ural-
kodásának idejéből származó 1884. évi XVII. tör-
vénycikk (un. Ipartörvény), melyet Tisza Kálmán
kormányja készített elő. Az Ipartörvényen már igen
erősen érezhető az a német-osztrák hatás, mely a ke-
reskedelem – és különösképpen a tisztességtelen pia-
ci magatartás szabályozásának kezdetein – végig
megfigyelhető. Az Ipartörvény esetében ez különösen
azért szembetűnő, mert az abban található – német-
osztrák mintájú – un. „rabatt” szabályozás ezzel a tör-
vénycikkkel jelent meg a magyar jogi szabályozásban.
Sajátos magyar jogtörténeti összefüggés, hogy a ke-
reskedelmi hagyományokból kinövő rabatt szabályo-
zás a magyar jogból eltűnt, annak maradványait el-
szórtan találjuk meg a legújabb kori verseny- és fo-
gyasztóvédelmi szabályok között.

A rabatt szabályok lényegében tehát a „tömeges és
gyors eladásra ingerlő” forgalmazás kereskedelmi
szabályai. A rabatt törvények logikája a – szokványos
kereskedelmi feltételekkel való forgalmazáshoz képest
– lényegesen és esetleg tartósan eltérő kereskedelmi
szituáció ellenőrzésének és – különösen a történeti
kezdetekben – nagyrészt a versenytársakat védő köz-
igazgatási korlátozás jogi feltételeinek a meghatározá-
sa. A szabályozás szempontjából rendszerint közöm-
bös, hogy a kereskedő saját vagy mások áruját forgal-
mazza tartós kedvezménnyel, a lényeg, hogy a kiáru-
sításban („végeladás”), vagy bármely más – az árucik-
kek széles skáláját vagy nagy tömegét érintően – al-
kalmazott engedmény az adott piacon előnybe hozhat-
ja a kiárusítót, hátrányba a többi kereskedőt (különö-
sen, ha pl. a készletek felvásárlásával célzatosan te-
remt olyan helyzetet, ami a többiek piacról való kiszorí-
tását eredményezheti). A rabatt kereskedés végered-
ményben sajátos forgalmazási mód, mint ilyen, nem
közvetlen de mindenképpen közvetett eladásösztön-
zés, amelynek ráadásul fogalmi velejárója az „eladás-
ra ingerlés”, azaz maga a reklám.

2.2.1. „Rabatt szabályozás”. Akciók és kiárusí- tások a XIX. század magyar kereskedelmi szabályai között

Az Ipartörvény 51. §-a előírta, hogy saját vagy ide-
gen árut „végeladás, árverés vagy más, a tömeges és
gyors eladásra ingerlő módon eladni” csak iparható-
sági engedély birtokában volt lehetséges. A végel-
adás – azaz a végkiárusítás – korabeli fogalma a né-
met rabatt szabályokban foglaltak szellemében nyer-
hetett értelmezést, azaz az árusítóhely, a vállalkozás
vagy az árukészlet végső felszámolását kell érteni
alatta. A megfogalmazás a szabályozás tárgyi hatályát
kiterjeszti a kedvezményes – akciók – kiárusítások
minden további esetére is. A rabatt szabályozás lénye-
ge, hogy az ilyen tömeges, gyors eladásra ösztönző
(azaz a szokásos forgalmi viszonyoktól eltérő) forgal-
mazási mód alkalmazhatóságát – határidős feltételt
szabó – hatósági engedélyhez köti a jogalkotó. A ko-
rabeli magyar szabályozás maradéktalanul illeszkedik
ehhez a – német jogban a mai napig élő¹¹ – tételes jo-
gi megoldáshoz.

Az Iparhatósági engedélyt ennek megfelelően leg-
feljebb három hónapra adták ki, a község pénztárába
fizetendő díj ellenében, melyet elsősorban az Ipartör-
vény 87. §-ában meghatározott ipari, másodsorban
oktatási célokra fordítottak. Ugyanígy, az eladások
befejeztével a befolyt összeg tizedrésze is ipari vagy
oktatási célokra volt fordítandó. Az általános rabatt
korlátozás alól az egykori szabályozás kivette a ha-
gyatéki „felszámolását” (azaz a hagyatéki árverés ese-
teit), valamint a csődárverést¹².

Az árverés vagy végeladás – minden esetben – a
tárgyak leltár szerinti értékesítésének szigorú ipar-
hatósági ellenőrzése mellett zajlott, mely az enge-
délynél megfelelő forgalmazás feltétele is volt egy-
ben.

2.2.2. A kereskedelmi kommunikáció eszközrendszere. Megtévesztő „hirdetés” és a reklámozás egyéb eszközeinek megjelenése a tételes jogban

Az Ipartörvény rendelkezik először a megtévesztő tájékoztatás tilalmáról is. Az Ipartörvény 58. §-a ugyanis előírta, hogy „egy iparos vagy kereskedő sem használhat czégén, nyomtatványain vagy hirdeteiben oly jelzőket, jelvényeket vagy adatokat, melyek a tényleges üzleti viszonyoknak vagy a valóságnak meg nem felelnek”. A törvény „kihágásokról és ezek büntetéséről” szóló VI. Fejezete az iménti jogsértő megtévesztést *kihágásnak* minősíti, és 20 forinttól 200 forintig terjedő büntetéssel rendeli sújtani¹³. A fogyasztó megtévesztése tehát ebben a történeti szakaszban *deliktualis jellegű*, közjogi szankcióval – pénzbüntetéssel – sújtott magatartás.

A jogi szabályozás itt már kifejezetten épít a kereskedelmi szokásokban már kialakult „hirdetés” fogalmára, és az üzleti kommunikáció számos eladásösztönzést segítő egyéb formáját is elismeri.

A kereskedő „*czége*” az ipargyakorlásra vonatkozó szabályok által előírt cégjelző, mely a vonatkozó szabályok szerint előírt – a kereskedőt és tevékenységét szabatosan és hűen tükröző – legfontosabb adatokat tartalmazta. A cégjelzőt – cégtábla formájában – a kereskedés bejáratához kötelező volt kifüggeszteni, de az utcai, alkalmi, vásári eladásoknál is közszemlére kellett tenni. A cégjelzőn – a tartalmi szabályok betartásával – a kereskedő természetesen egyéb grafikus, tipografikus jelzést (újkori szóval *logót*) is alkalmazhatott, amely tevékenysége elsődleges reklámjaként is szolgált. A jogszabályszöveg itt már közvetlen utalást tesz a „hirdetésre”, mely így, további differenciálás nélkül, a hirdetések minden alkalmazott változatát (sajtóhirdetés, szórólap, plakát, stb.) felöleli. Az előzőek azt is bizonyítják, hogy ebben a korban ismerik és elismerten reklámcélokra használják továbbá az üzletfeliratot, az üzleti levelezésben vagy ismertetésekben használt céges nyomtatványokat, a cég megismerését szolgáló logót, „védjegyet” és bizonyára valamilyen értelemben a szlogeneket is.

A megtévesztés mindkét klasszikus változata megjelenik már a korabeli szabályozásban. Ide sorolható a valóságtól eltérő (vagyis a valótlan állítás) illetve a tényleges üzleti viszonyoknak nem megfelelő közlés (a megtévesztésre alkalmas félrevezető közlés, mely valójában valós alapú is lehet). Ugyanakkor a jogszabályhely a tevőleges megtévesztéssel operál, tehát az adatok *elhallgatásával* megvalósuló *passzív megtévesztés* közvetlen szabályozás formájában még nem jelenik meg.

2.2.3. A közvetlen eladásösztönzés korlátozása

Az Ipartörvényt módosító 1900. évi XXV. törvénycikk („az 1884:XVII. tc. 50. §-ának a megrendelések gyűjtésére vonatkozó rendelkezései módosításáról”) hatályon kívül helyezte az Ipartörvény azon rendelkezé-

zését, mely szerint minden iparosnak joga van a saját, és mások áruinak lakóhelyén, kívüli szabad bemutatására, és ezzel megrendelések gyűjtésére. Ennek helyébe olyan korlátozó rendelkezést iktattak, melynek értelmében a belföldi és külföldi iparosok, kereskedők vagy ezek megbízottjai, az iparos vagy kereskedő lakóhelyén kívül megrendeléseket csak olyan iparosoktól vagy kereskedőktől gyűjthettek, akik üzletszerűen, tevékenységük körében foglalkoztak az illető áru eladásával vagy felhasználásával. A házaló kereskedést, illetve a tágabb értelemben vett közvetlen eladásösztönzést az 1900-as években a szakmai fogyasztók körére korlátozzák, a laikus fogyasztó ilyen módszerekkel nem közelíthető.

A jogalkotói szándék azonban elsősorban versenyvédelmi motivációra utal, a korlátozás fogyasztóvédelmi hangsúlya elenyésző. A korlátozás alóli kivétel is ezt sugallja, amely a tilalom alól az irodalmi és művészeti termékek megrendelésének gyűjtését mentesíti.

A kereskedelmi miniszter a tilalom ágazati – vagy egyes iparcikkek tekintetében gyakorolható – egyedi mentesítési jogkörrel rendelkezett, melynek kapcsán az Iparkamarákat meg kellett hallgatnia. Az ágazati és egyedi mentesítés kereskedelmi igazgatási hatáskörbe tartozott tehát, melyről évente egyszer a miniszter beszámolt a törvényhozásnak.

A jogsértés jellege ez esetben is kihágás, és pénzbüntetéssel, a minták elkobzásával illetve a tevékenységtől való határozott idejű eltiltással szankcionált. A létrejött ügylethez azonban a törvénycikk nem fűzte az érvénytelenség polgári jogi szankcióját, ennek negatív kimondása azonban szintén arról tanúskodik, hogy a tilalom versenyjogi célokat szolgál, hiszen a tisztességtelen verseny elleni jogi küzdelemben szokásosan használt szankció rendszert tekinti kiindulásnak.

3. A TISZTESSÉGTLEN VERSENY ELLENI JOG FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE

A tisztességtelen verseny elleni törvénykezés gyökerei a magyar jogban elvi értelemben visszanyúlnak a „washingtoni egyezmény”-nek az 1913. évi VIII. törvénycikkkel való kihirdetéséig, melynek 10. b) cikke általános kötelezettséget rótt a szerződő államokra, hogy az Unió államait viszonyosan „a tisztességtelen verseny ellen hathatós oltalomban részesítsék”. A nemzetközi kereskedelmi szerződések megkötése alkalmával határozott előnyben részesült az az állam, amelynek jogrendje a kereskedelem érdekeit az egyezmény által előírtak szerint, hatékonyan védelmezte.

3.1. A tisztességtelen verseny elleni jogi szabályozás rendszere az 1923-as versenytörvény előtt

A korabeli versenyjog egyértelműen a versenytár-

sak egymás ellen biztosított jogi védelmének erkölcsi alapján állott, a tisztességtelen piaci magatartás társadalomra veszélyességét abban látta, hogy a „nemcsak a közvetlenül megtámadott versenytársnak személyiségi jogait és vagyoni érdekeit sérti, hanem hogy ezt magát és tisztességes versenytársait is választani kényszeríti a közt, hogy vagy tönkre menjenek, vagy hasonlóan tisztességtelen eszközökkel igyekezzenek céljukat elérni”¹⁴.

A versenyjog történeti fejlődése során fokozatosan alakult ki a versenyjogi szabályozás két alapvető területe, a tisztességtelen verseny elleni- és az ún. „antitrust” jog (azaz a versenykorlátozások elleni jog). Történetileg először a tisztességtelen verseny elleni jogi szabályok, ezen belül is – mint a magyar jogi szabályozásban ez tisztán megfigyelhető – az ún. „klasszikus versenyjogi”, azaz a versenytársak védelmét biztosító tényállások jelentek meg. A tisztességtelen verseny elleni jog másik iránya a „versenyjogi fogyasztóvédelem” a kezdeti időkben – az eddig leírtakkal is összecsengően – elsősorban – alapvetően a kereskedelmi igazgatás sajátos, kapcsolódó tényállásaiban – bukkant fel. Történetileg – a gazdasági viszonyok változásával párhuzamosan – születtek meg az antitröszt jog alapjai. Biztonsággal megállapítható, hogy gazdasági értelemben előbb helyeződött hangsúly a kartellek, a fúziók illetve az erőfölényes piaci pozíciók versenykorlátozó hatásának jogi korlátozására és a versenytársak védelmének igényére, mint a fogyasztók érdekeinek védelmére.

A versenyjogban a fogyasztók közvetlen piaci védelme már a legújabb kor terméke, és manapság Európában nemzeti jogonként eltérő szabályozási rendszert alkot. Magyarország történeti hagyományai alapján végül egységes versenyjogi szabályozást valósított meg, de az Európai államok körében többnyire a versenyjogi szabályozás (ami rendszerint az antitröszt jogot jelenti) külön vált a fogyasztók – államonként szintén szórást mutató – védelmétől¹⁵.

3.1.1. A megtévesztő tájékoztatás és a tisztességtelen verseny a korabeli szabályozásban – út az 1923. évi V. törvényekig

A tisztességtelen verseny elleni 1923. évi V. törvények megalkotásában történetileg az alábbi jelenségek váltak ismertté a magyar jogalkotó előtt:

a) a tisztességtelen verseny elleni küzdelem szokásjogi alapon – ideértve a bírói gyakorlatot is – nem nyújtott már megfelelő védelmet a piaci verseny tisztaságának megőrzéséhez;

b) a tisztességtelen versenycselekmények típusos magatartásformái olyan szórást mutattak, hogy annak taxatív szabályozása technikailag lehetetlenné vált (a gazdasági élet dinamikussá válása ezen a területen a statikus jogi eszközök használatát nagyban elnehezítette);

c) összehasonlító jogi források alapján a tisztességtelen verseny elleni jogi küzdelemben a német jogcsoporthoz közeli államok az ún. „generálklauzulás”

modellt alkalmazták, és közvetlen szabályozási minták éltek a rabatt-szabályozásra¹⁶.

d) Szintén összehasonlító jogi összefüggés a magyar jogban is követett azon megoldás, hogy a tisztességtelen versenyről szóló törvények csak a szűkebb értelemben vett tisztességtelen verseny elleni szabályozásban gondolkodnak, a tág értelemben vett tisztességtelen verseny elleni szabályokat külön törvények tartalmazták. A tág értelemben a tisztességtelen verseny körébe tartoztak a külön törvényben említett kereskedelmi csalások és visszaélések esetei, melyeknek célja és eredménye: a tisztességtelen piaci szereplő gazdasági helyzetének jogtalan megjavítása a tisztességes versenytársával szemben.

Az 1923. évi V. törvények megszületése előtt a bírói gyakorlat az érvényesített magánjogi elvek alapján nem adta meg a tisztességtelen verseny ellen azt a magánjogi oltalmat, amit a francia, belga, svájci és angol bírói gyakorlat (ahol a jogalkalmazás szintén nem támaszkodhatott egységes tételes jogi alapra). Az osztrák és a régi német bírói gyakorlat mintáját követve¹⁷ a Kúria 1909. február hó 11-én 4333/1908. IV. p. t. szám alatt hozott határozata ezzel kapcsolatosan kimondta: „A tisztességtelen versenyzésből támasztható igények törvényhozásilag szabályozva nincsenek, ennélfogva a per elbírálásánál csakis azt lehet szem előtt tartani, hogy a versenyző versenytársával szemben követett-e el a fennálló törvények által tiltott olyan cselekményt, amely annak kárt okoz”.

A tisztességes piaci verseny védelme az 1923. évi versenytörvény megalkotásáig csak a tételes jog alapján nyugodhatott, így ennek alapját több olyan speciális jogszabályban találhatjuk, amely részint közvetlenül, részint közvetve, védelmet adott a tisztességtelen verseny körébe tartozó számos tényállás esetére.

Közvetlen jogi szabályozást tartalmazott:

- az Ipartörvény (1884. évi XVII. törvények) 58. §-a, és különösen a kereskedelemügyi minisztériumnak ezen az alapon kialakult joggyakorlata az ú. n. reklámszédelgések ellen;

- az Ipartörvény 51., 52. és 158. §-ai a tömeges véltelre ingerlő eladási módok (végeladás, árverés, kiárusítás¹⁸ stb.) tisztességtelen felhasználása ellen;

- az 1893. évi XXXIV. törvények a csomagokban árult cikkek mennyiség-tartalmának helytelen megjelölése ellen¹⁹;

- szűk körben a becsület védelméről szóló 1914. évi XLI. törvények 24. §-ában szabályozott „hitelrontás vétségének” tényállásával²⁰.

Szűk értelemben véve ez utóbbi – még deliktualis – hitelrontás tekinthető az összehasonlító reklámozással kapcsolatos jogi szabályozás történelmi gyökerének abban az értelemben, hogy a jogellenes összehasonlító reklámozás alapvetően a klasszikus versenyjogi tényállásokon át, versenytársi sérelemként „öltött” testet, és hosszú fejlődési utat járt be, míg tartalmi korlátok közt Európa szerte legalísan alkalmazható nevesített reklámmódszerként láthatjuk viszont napjainkban.

Bizonyos értelemben közvetlen védelmi eszköznek volt tekinthető a törvényes²¹ és szerződéses versenytilalom, mely – analógia útján – közvetlen magánjogi oltalmat nyújtott a tisztességtelen versennyel szemben is.

Közvetett jogi védelmet nyújtottak ugyanakkor azok a szabályok, melyeknek elsődleges szabályozási tárgya nem a tisztességtelen verseny elleni küzdelem, de hatásirányuk a verseny tisztasága védelmének irányába hat. Ilyennek számítottak az ipari tulajdonjogra vonatkozó jogszabályok²²; a cégjog egyes rendelkezései²³; egyes sajátos áruk- és termékek forgalmazásáról szóló speciális törvények köre²⁴; és meghatározott körben a büntetőjog is²⁵.

3.2. A tisztességtelen versenycselekmények típusos tényállásainak csoportosítása

A tisztességtelen verseny típusos tényállásait a korabeli források két csoportba osztják. Az *első csoportba* osztott tényállások exemplifikatív felsorolásai az 1923. évi V. tc. általános tilalmi szabálya²⁶ által körülírt tisztességtelen versenynek. A generálklauzulás szabályozási modelleknek megfelelően ez azt jelenti, hogy a példálózó tényállások esetében a törvényi szabályozás ipso iure védelmet nyújt, míg a generálklauzula általános tilalma alapján a fel nem sorolt versenysérelmek is a törvényben előírt szankcióval sújthatók. A jogellenesség megállapításához az adott magatartás veszélyeztető volta, és a gondatlanság is elégséges volt. A *másik csoportba* sajátos magatartásformákat absztraháló önálló tényállások tartoznak (mint például a „hólabda szerződés”).

A megtévesztő- és különösen az összehasonlító reklám fejlődéstörténete szempontjából a legjelentősebbek a *szédelgő feldicsérés*, a *bitorlás* és *utánzás*, valamint a *befekettetés* tényállásai, ez indokolja az elemzésen belüli külön kiemelésüket.

3.2.1. A szédelgő feldicsérés

A „szédelgő feldicsérés”²⁷ tényállásában szabályozott magatartás a versenytársakat legtöbbször csak közvetve veszélyeztette, azáltal, hogy a valóságnak nem megfelelő adatok és megjelölések használatával a megtévesztett vevőket a jogsértő elvonta a károsulttól. A tényállásnak megfelelő magatartásformákat a gyakorlat a „szédelgő feldicsérés” 1923-as versenytörvényben való rögzítését megelőzően az 1884. évi XVII. törvénycikk 58. §-a alapján ítélte meg.

A törvénycikk 3. § kizárja annak lehetőségét, hogy a bíróság a 2. § tilalmát olyan származási helymegjelölésre is kiterjessze, amely a köztudatban már nem mint földrajzi vagy néprajzi megjelölés, hanem mint „minőségjelző” szerepel (eredetmegjelölés). A származási hely eredetmegjelölés jellegét – forgalmi többletjelentését – a bíróság, rendszerint az adott kérdésben hivatott szaktestület véleményének meghallgatása után, döntötte el.

A legújabb kori „túlzó reklámmal” való megtévesztés sajátos esetének történelmi gyökerét találhat-

juk az 1923-as versenytörvény 6. §-ában. Jelesül a vállalkozó (kereskedő, vagy gyártó) ismertségére vagy elismertségére vonatkozó túlzó vagy valótlan állításokkal való megtévesztést.

A korabeli gyakorlatban gyakran előforduló visszaélés volt, hogy ún. „*úgkiállítás*”, tényleges részvétel nélkül is korupcióval szerzett „kiállítási kitüntetés”-eket (érmeket, okleveleket stb.), a cégtáblán, a kirakatban, az üzleti körlevelekben és hirdetményekben, sőt esetleg magukon az árukon (vagy az azokra ragasztott címkéken) alkalmazták, vagy nem létező szakmai elismerésekre hivatkoztak.

A *védjegyekkel* kapcsolatos külön jogszabályi rendelkezések közül a Kt. 21. és 24. §-ában megállapított oltalmat a cégjegyzékben nem szereplő vállalkozók nem vehették igénybe, tekintettel arra, hogy a jogi védelem a Kt. alanyi hatálya szerint meghatározottan, a cégregiszterben cégnevükön szereplő vállalkozókat illette. A védjegy törvények a név, cég, címer és üzleti elnevezés jogosulatlan használata ellen csak árumegjelölésként való alkalmazásuk esetén lépnek fel, egyéb esetekre (körleveleken, hirdetményekben, az üzletre vagy az üzletben alkalmazott feliratokon való szerepeltetés) azonban nem terjed ki az oltalom²⁸. A tisztességtelen verseny elleni törvénycikk a Kt.-ben és a védjegy törvényekben biztosított védelem alanyi és tárgyi hatályát terjesztette ki a szédelgő feldicsérés tényállásának az 5.- és 6. §-ában rögzített sajátos eseteinek rögzítésével. Említésre érdemes, hogy az a gyakorlati szempont, mely szerint a megtévesztésre alkalmasság elbírálásakor az áru külső megjelenéséről alkotott „összbenyomás” alapján kell eldönteni, első alkalommal ebben a jogszabályban jelenik meg²⁹.

Az 1923. évi V. tc. sajátos vonása, hogy a reklám-szédelgés és a bitorlás célzatos, súlyosabban minősülő eseteit a törvénycikk „büntető rendelkezéseket” magában foglaló III. fejezetében vétségként minősíti. A szédelgő feldicsérés vétségének – a szédelgő feldicsérés törvényi tényállásához viszonyított – többlet tényállási elemei az alábbiak szerint összegezhetők:

- a tényállás szubszidiárius („amennyiben... súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik”)
- kifejezett fogalmi elem a célzat („aki abból a célból, hogy valamely áru (szolgáltatás) kelendőségét fokozza, vagy másnak üzleti közönségét elvonja”) valamint
- a nyilvánosság („...nyilvános hirdetésben, nyilvános ajánlatban vagy a személyek nagyobb körének szánt egyéb közleményben (írásban, élőszóval vagy bármely más módon”) megkövetelése,
- a jogellenes magatartás szándékos („...*jobb tudomása ellenére*”), és
- a megtévesztésnek az áru lényeges tulajdonságára nézve kell megvalósulnia, melynek törvényi meghatározása a tényállás része.

Az áru lényeges tulajdonságainak köre közvetlen megfogalmazást tehát a szédelgő feldicsérés tényállása részeként nyert először. Az áru lényeges tulaj-

donságának minősült mindaz, ami az áru (szolgáltatás) minőségére, az „érték tekintetében mértékadó tulajdonságára”, szerkezetére vagy szabadalmazott voltára, előállítási módjára, a vállalkozás, az üzlet vagy az árukészlet nagyságára, az áru eredetére (származási helyére), a beszerzés forrására vagy módjára, az eladás módjára, annak alkalmi okára vagy céljára, a közzétett ár kialakítására, az üzleti vagy fizetési feltételekre, vagy a vállalat vagy tulajdonosa által elnyert kitüntetésre, vagy más személyi, üzemi vagy üzleti körülményre vonatkozott.

Látható, hogy a szédelgő feldicsérés törvényi szabályozása szabatos tételes jogi gyökere napjaink reklámszédelgésre vonatkozó jogának. A vétségi alakzat ötvözte a törvényi fogalom minden olyan tényállási elemét, amely a fogyasztók megtévesztésének versenyjogi- és a megtévesztő reklám reklámjogi alapja-it adja.

3.2.2. Bitorlás és utánzás esetei

A „Bitorlás és utánzás” körében az összetévesztetőségre alapozó tisztességtelen versenyelőnyt szankcionálta a jogalkotó. Ennek a gyakorlatban két alapvető megvalósulási formája képzelhető el: a tisztességtelen konkurens vagy magával a versenytárral, vagy annak árujával (szolgáltatásával) való összetévesztetőségre törekszik.

A vállalkozót meg nem illető névnek, cégnek, illetőleg címernek használata (a versenytárral való összetévesztetőség) tekintetében a törvénycikk alapvetően két további esetet különböztet meg.

Az egyik esetben a jogosult közvetlenül a cég, név vagy címer jogosulatlan használata révén szenved sérelmet, tekintet nélkül arra, hogy az összetévesztetőség veszélye fennforog-e vagy sem. A másik esetben a név, cég, címer jogosulatlan használata alkalmas arra, hogy összetévesztést eredményezzen a jogosult nevével, cégével vagy címerével, de tekintet nélkül arra, hogy ebből a jogosultnak közvetlen kára felmerült-e.

Különös jelentőséggel bírt a bitorlás versenytörvény belső szabályozása azzal, hogy a tisztességtelen verseny ellen való védelem a Kereskedelmi Törvény és az Ipartörvény alá nem eső vállalatokra is kiterjedt, így ez a jogi eszköz védelmet nyújtott az ipar gyakorlásán kívül eső, de a tisztességtelen bitorlásban érintett vállalatok számára is.³⁰

Az összetévesztetőség tekintetében a cégregisztráció cégkizárólagosságra vonatkozó szabályai³¹ jelentették az első szűrőt a vállalatok összetévesztésének megakadályozásában, ez azonban a tisztességtelen versenyselekmények ellen nem nyújthatott védelmet. A bitorlás tényállásának lényege ugyanis éppen az összetévesztetéstől szerzhető jogtalan versenyelőny szerzésére irányuló szándék volt, és napjainkig az is maradt. Ez az elméleti különállás az alapja a mai napig a cégkizárólagosság elve által biztosított cégjogi, és a szolgai utánzás illetve a bitorlás által biztosított versenyvédelmi szempontoknak. Az elméleti különállás alapján a különböző szempontok szerint

nyerhető jogi védelem olyan élesen elválhat a gyakorlatban, hogy amit adott esetben a cégkizárólagosság nem tud biztosítani, azt versenyvédelmi alapon sikerrel érvényesítheti az érintett versenytárs. A cégkizárólagosság a regisztrációs elsőbbség elvén áll, azaz nem kizárt, hogy valaki a versenytársa által csak a forgalomban bevezetett üzleti elnevezést a cégnyilvántartásban elsőként regisztráltassa. A szolgai utánzás, vagy a névbitorlás versenyjogi szabályai alapján azonban az ilyen név használatával sértheti a deklarált versenyvédelmi szempontokat – és adott esetben – cégjogi értelemben jogszerűen választott cégneve megváltoztatására kényszerül. Ebbe a körbe tartozik a tisztán versenycélből való névváltoztatás (vagy névválasztás) esete is, amire a miniszeri indoklás tanúsága szerint számos példa adódott a korabeli kereskedelmi gyakorlatban is.³²

Az összetévesztetőségből jogtalanul szerzett versenyelőny másik tipikus formája az áru, vagy termék bevezetett felismerhetőségének tisztességtelen meglovaglása, mely ellen a törvénycikk bevezette az „utánzás” tényállását:

„Árút nem szabad olyan jellegzetes külsőben vagy olyan elnevezéssel forgalomba hozni, sem áru szállításánál vagy üzletfelek szerzésénél olyan segédeszközt vagy megjelölést (ideértve a nevet, céget, ismertető jelet, rajzot és védjegyet is) használni, amelyről a forgalomban már egy másik versenyvállalatot szoktak felismerni.”³³

A szolgai utánzás tilalma tehát magában foglalja az áru megjelenésének, elnevezésének utánzását, illetve minden olyan kereskedelmi eszköz használatát – ideértve az eladás ösztönzés bármely módját is – mely összetévesztésre adhat okot. A törvénycikk 9. §-ának második fordulója a szolgai utánzás tényállását közvetlenül kiterjesztette az üzleti ajánlattételnél használt hirdetésekre, árjegyzékekre, üzleti körlevelekre, mintalapokra is, és megfogalmazásából arra következtethetünk, hogy ez vonatkozik a kereskedelmi reklám céljára alkalmazott minden további eszközre.

A 12. § az áru értelmezésének kiterjesztő értelmet ad, ide értve a nyomtatott sajtótermékek és reklámhordozók akkoriban ismert minden változatára (könyvek, könyv alakú füzetek, folyóiratok és időszakos lapok címe, illetőleg neve, a sajtótermékek címlapjának, valamint árjegyzékek, katalógusok és falragaszok jellegzetes külső megjelenítése, a hirdetések ábrái és szövege) valamint a színművek, zeneművek és „mozgófényképészeti művek” címekre, illetőleg elnevezéseire irányuló utánzás eseteit is.

A bitorlás és az utánzás a korabeli gondolkodásban nyilvánvalóan és szorosan a polgári jogi személyiségi jogokhoz kötődött, amiről az is nyilvánvalóan tanúskodik, hogy az 1923. évi V. tc. a bitorlás és utánzás eseteire – rendszertanilag a tényállások mögött elhelyezve – a személyiségi jogvédelem szankcióit fűzi (jogsértő jellegtől való megfosztás, az eszközök elvonása és megsemmisítése).³⁴

A gyors és hathatós jogi védelem biztosítására a

korabeli szabályozás is tartalmazza már az ideiglenes intézkedés lehetőségét, melynek keretében a bíróság – akár előzetesen, akár a végrehajtás biztosítására utólag – zárlatot rendelhetett el, ha a kérelmező valószínűsítette, hogy a bitorlás vagy utánzás esete áll fenn, illetve ha azt megállapították, de az intézkedéseket még nem lehetett végrehajtani.

A bitorlásnak és az utánzásnak is megvoltak a deliktualis esetei. A bitorlás és az utánzás vétsége alakzatait³⁵ illetően analóg tételes jogi megoldást találunk, a tényállás itt is szubszidiárius, célzatos, szándékos és az elkövetési magatartás – az általánosítás következtében – széles cselekvési körben volt meghúzva.

A bitorlás vétségének tényállása kibővült a megtévesztésre alkalmas névhasználat külön nevesített esetével, ami a valós kereskedelmi név vagy cég összetévesztésre alkalmas használatát is bitorlásként rendelte büntetni³⁶.

3.2.3. A befeketítés (dénigrement)

A „befeketítés (dénigrement)” ellen általában az elsődleges jogi védelmet a kezdetekben a büntetőjog szolgáltatta, a magyar szabályozásban ennek példáját a korábban már említett „becsület védelméről” szóló 1914. évi XLI. törvénycikk 24-26. §-aiban találjuk. A versenyszabályozás – ahogyan ezt a két tényállás megfogalmazásának összevetéséből leszűrhető – sajátos szempontja az – egyébként erős – jogvédelmet³⁷ alapvetően két irányban kívánta kiegészíteni:

a) a versenycélú hitelrontásra magánjogi következmények megállapítása

b) a hitelrontás büntetőjogi kategóriájának versenyszempontú kitágítása, mely

módot adhat hitelrontásra alkalmas minden további magatartásforma jogi szankcionálására is.

Míg a „hitelrontás vétségének” definiálásakor a jogalkotó az elkövetési magatartást „valótlan tény állításával vagy híreszteléssel, ... valamely tényre közvetlenül utaló valótlan kifejezés használatával” való elkövetésben határozza meg, addig a versenytörvénybár az elkövetési magatartás tekintetében és annak következményeiben a büntetőjogi szóhasználatot követi – jóval tágabban fogalmaz:

„Verseny céljára nem szabad oly valótlan tény állítani vagy híresztelni, valamely tényre közvetlenül utaló oly valótlan kifejezést használni, vagy az üzleti tisztességbe ütköző más oly cselekményt elkövetni, amely valamely versenyvállalat hitelét vagy jóhírnevét veszélyezteteti vagy hitelképességét csökkenti.”³⁸

3.2.4. Deliktualis felelősség a tisztességtelen verseny elleni jogban

A büntető rendelkezések megsértése miatti felelősséget a törvénycikk 19. §-ának felelősség átviteli szabálya kiterjesztette a vállalat tulajdonosára (üzletvezetőjére) illetve a megbízóra, ha a hivatásának megfelelő körültekintésben akár szándékos, akár gondatlan mulasztás terhelte.

A vétségek visszaesőként való újbóli elkövetése³⁹ büntetési alakzatot valósított meg, és rendkívül súlyos szankciót vont maga után⁴⁰. A többszörös visszaesés az iparűzéstől való általános – vagy meghatározott üzletágban – történő eltiltás mellékbüntetéssel egészítette ki az alapeset büntetési tételeit. A kereskedéstől vagy iparűzéstől eltiltott elvesztette iparigazolványát, iparendélyét, hatósági engedélyét, kizárólag őt megillető cégét a kereskedelmi cégjegyzékből törölték és az ítélet jogerőre emelkedésétől számított legfeljebb öt évig terjedhető ideig nem lehetett az ítéletben megjelölt minőségű kereskedelmi vagy ipari üzletet folytató közkereseti társaságnak tagja vagy betéti társaságnak beltagja, sem ilyen részvénytársaság vagy szövetkezet vezető tisztségviselője (igazgatója).

A reklámszédelgés valamint a bitorlás és utánzás vétségei miatt a bűnvádi eljárás magánindítvány alapján indult, és a vétségi a magánindítványt tevő személy – főmagánvádlóként – képviselte a vádat is⁴¹. A magánindítvány tételére általánosan jogosult személyeken⁴² felül ezen vétségek és büntettek tekintetében az 1923. évi V. tc. speciális rendelkezése szerint tehettek magánindítványt az érintett versenytársak, valamint a cselekmény által érintett szakmabeli érdekek előmozdítására hivatott belföldi gazdasági testületek és szakegyesületek is (közérdekű keresetindítás joga). A szédelgő feldicsérés büntette vagy vétsége esetében áru elkobzásának csak akkor lehetett helye, ha a szédelgő feldicsérés céljára szolgáló megjelölést az áru állagszerűsége nélkül nem lehetett arról eltávolítani⁴³. Az említett vétségek és büntetési alakzataik eseteiben a magánindítványra jogosultnak a tárgyalás alatt kifejezett kívánságára a bíróság elrendelhetette, hogy az elítélt az ítéletet indokaival együtt a magánindítványra jogosult által meghatározott egy, az elítélt üzleti telepén, vagy a lakóhelyén megjelenő napilapban és egy, az elítélt szakmájába vágó kérdéseket tárgyaló szaklapban az elítélt költségére közzétehesse. Ha az ügy felmentéssel zárult, a törvénycikk lehetőséget biztosított a – megvádolt vállalkozó morális elégtételére – a felmentő ítélet és indoklásának a magánindítványozó költségére történő közzétételére⁴⁴. Kihágásként minősült a korábban tárgyalt tényállások közül a kitüntetés jogosulatlan használata⁴⁵, a hólabdaszerződés megkötése vagy az erre való felhívás⁴⁶, a végeladás vagy árverés iparhatósági engedély nélküli vagy attól eltérő bonyolítása⁴⁷.

Említésre érdemesnek tartom, hogy a törvénycikk itt, a kihágásra vonatkozó rendelkezései között definiálja a „különösen előnyös vásárlás látszatát” keltő eladási módot, mely a végeladással egy tekintet alatt volt megítélendő⁴⁸.

1933-ra a hirdetésekre és a befolyásösztönzés egyéb eszközeire vonatkozó szabályozás elérkezett az első – közvetlen – reklámjogi forrásként felfogható jogi szabályig, az üzleti hirdetések korlátozásáról szóló 1933. évi XVII. törvénycikk megalkotásáig.

Jegyzetek

- ¹ Lásd például az 55/2000. VJ; 130/1999. VJ; 85/1999. VJ számú eseteket.
- ² Az „előírat” kifejezést a jogi előírás, jogi rendelkezés értelemben használom, tekintettel arra, hogy a korabeli jogi nyelv azok megfelelőjeként használja.
- ³ Lásd például Kajdine Suhajda, Zsuzsa – Kardos, Lea: *Reklámjogi és reklámetikai kézikönyv* 17. p.
- ⁴ A kereskedői testület nyilvánvalóan a területi alapon szerveződő szakmai kamara „őse”, előírt minimális taglétszámmal, közös szakmai ügyek intézésére és a szakmai felügyelet gyakorlására. A 1840. évi XIX. törvénycikk 1. §-a azt is előírja, hogy a testület által előírt feltételeket teljesíteni kész és képes bejegyzett kereskedő tagfelvételét megtagadni nem volt lehetséges, a „kamara tag-ság” tehát már ebben a korban is nyitott.
- ⁵ 1840. évi XIX. törvénycikk 3. §.
- ⁶ 1840. évi XIX. törvénycikk 4. §.
- ⁷ Erre utal a 7. § d) pontjának megfogalmazása is, mely szerint az alkusz „a felvállalt ügynek eszközését szorgalmazni” tartozik.
- ⁸ Lásd erről Fazekas Judit: *Fogyasztói jogok – fogyasztóvédelem* Bp., KJK 101-124.p. *Boyttha Györgyné: 'A fogyasztói döntések szabadsága a versenyjog tükrében'* In: Bánrévy Gábor-jubileum Bp., 2004. 56–63.pp. ; Csécsy György: 'A tanúsító védjegyek jelentősége a fogyasztók tájékoztatásában' In: *Környezetvédelmi szabályozás* (2003). 91–98.pp. ; Vida Sándor: 'A fogyasztó versenyjogi védelme a megtévesztéssel szemben' In.: 11 (2000) *Magyar Jog* 661–666.pp.
- ⁹ 1840. évi XIX. törvénycikk 10.§. 17. §.
- ¹⁰ 1840. évi XIX. törvénycikk 16. § második bekezdés.
- ¹¹ Gesetz über Preisnachlässe (Rabattgesetz) 1933. november 25. (RGBI I. S 1011). Részletesen lásd erről Baumbach, A. – Hefermehl, W. *im.* 1632-1695. A rabatt törvény módosításairól részletesen ugyanott. 1633-1634. *RabattG. Szélgjegysz* 6.; 7.
- ¹² A hagyatéki árverés vagy végeladás esetében hosszabb határidőt szabhatott az Iparhatóság (az engedélyt hat hónapra adhatták, és indokolt esetben egy évre meghosszabbíthatták). A esődarverés esetén – a törvényi kivétel alapján - a rabatt szabályokat nem kellett alkalmazni
- ¹³ Ipartörvény 157. § d) pont.
- ¹⁴ Idézet a tisztességtelen versenyről szóló 1923. évi V. törvénycikk általános indoklásából.
- ¹⁵ Németországban például az UWG. (*Gesetz gegen unerlaubten Wettbewerb* 1909.) szabályozza a tisztességtelen verseny elleni jogot, az akciós értékesítésekkel kapcsolatos speciális szabályokat a *Rabatttörvény* (*RabattG., Rabattgesetz* 1933.) míg a versenykorlátozások elleni jogot a GWB-ben találjuk (*Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen* 1998.)
- ¹⁶ Lásd a német rabatt szabályozásra tett utalást a 2.2.1. ponthoz fűzött 45. sz. lábjegyzetben
- ¹⁷ A Reichsgericht Civiljogi Döntéseinek Hivatalos Gyűjteménye 3. Kötet 67. Lásd erről Baumbach-Hefermehl *im.* (szélgjegysz. Allg./38) 78.
- ¹⁸ ezek az értékesítési módok esnek ténylegesen a „rabatt szabályozás” tárgyi hatálya alá.
- ¹⁹ Ez a mai „címkézés”-sel kapcsolatos szabályozás része
- ²⁰ „Vétséget követ el, aki akár valótlán tény állításával vagy híresztelésével, akár pedig valamely tényre közvetlenül utaló valótlán kifejezés használatával valakinek hitelét veszélyezteti vagy hitelképességét csökkenti.” 1914. évi XLI. tc 24. §.
- ²¹ 1875. évi XXXVII. törvénycikkbe iktatott Kereskedelmi Törvénykönyv (Kt.) 53., 74. és 134. §-ok
- ²² A találmányi szabadalmakról szóló 1895. évi XXXVII. törvénycikk, a védjegyek oltalmáról szóló 1890. évi II., 1895. évi XLI., az ezeket módosító 1913. évi XII. törvénycikk, az ipari minták és mustrák oltalmát szabályozó 1907. évi 107.709 számú kereskedelemügyi miniszteri rendelet és a szerzői jogról szóló 1884. évi XVI. törvénycikk.
- ²³ A Kt. 17., 21. és 24. §-ai; az 1890. évi II. törvénycikk 10. és 1895. évi XLI. törvénycikk 9. §-ai, továbbá az ipartörvénynek 58. §-a is.
- ²⁴ A mesterséges borok készítésének és forgalomba hozásának tilalmazásáról szóló 1908. évi XLII. törvénycikk; a mezőgazdasági termények, termékek és cikkek hamisításának tilalmazásáról szóló 1895. évi LXVI. törvénycikk; az ország címerének használatát szabályozó 1883. évi XVIII. törvénycikk; a mértékekről, azok használatáról és ellenőrzéséről szóló 1907. évi V. törvénycikk.
- ²⁵ A büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikk (Btk.) és az azt módosító és kiegészítő törvényeknek néhány rendelkezése, így a Btk. 361. és 363. §-a, az 1908. évi XXXVI. törvénycikk 50. §-a, az 1914. évi XLI. törvénycikknek a becsületsértésre és rágalmazásra vonatkozó rendelkezései, továbbá a kihágásokról szóló büntetőtörvénykönyvnek 45., 59., 128., 136. és 139. §-ai.
- ²⁶ 1923. évi V. tc. 1. §.
- ²⁷ 1923. évi V. tc. 2. §.
- ²⁸ Lásd az 1890. évi II. törvénycikkben és az 1895. évi XLI. törvénycikkben foglalt védjegytörvények 10., illetve 9. §-ait és az 1921. évi XXII. törvénycikk 7. §-át.
- ²⁹ 1923. évi V. tc. 4. § második fordulata
- ³⁰ A törvénycikk részletes miniszteri indoklása példálózóan érinti ebben a körben például a gyógyfürdőket, gyógyintézeteket, magánkórházakat.
- ³¹ A Kt. 17. § második fordulata az azonos kereskedelmi név használatáról rendelkezve előírta, hogy „Ki a kereskedelmi cégjegyzékbe bevezetett valamely kereskedővel egyenlő nevet visel, köteles azt czégül olyképp használni, hogy az a már bejegyzett czégtől világosan megkülönböztethető legyen”.
- ³² Napjaink versenyjogi gyakorlatában is találunk azonos elvi alappal megítélt esetet. A BH 2001. 73 számú döntésben a Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy jogsértő az olyan cégnev használata (választása), amelyről a versenytársat szokták felismerni, függetlenül attól, hogy a versenytárs korábban a cégnevében, vagy csupán „üzletjelzőként” használta a kifogásolt nevet (*Legf. Bír. Pj. IV. 25.804/1999. sz.*)
- ³³ 1923. évi V. tc. 9. §
- ³⁴ 1923. évi V. tc. 10. §
- ³⁵ Az 1923. évi V. tc. 17- és 18. §-ai.
- ³⁶ „Az előbbi bekezdés szerint büntetendő az is, aki a 16. §-ban megjelölt célból nevét vagy cégét vállalatok körében úgy használja, hogy ennek folytán vállalatát azonos vagy hasonló nevet vagy céget jogosan használó más versenyvállalattal össze lehessen tévesztetni.” 1923.évi V. tc. 17. § második fordulata
- ³⁷ Korábban már utaltam rá: a hitelrontás mielőtt versenyvédelmi megközelítésbe került, legelőször deliktualis tényállásként bukkant fel. Lásd a 1914. évi XLI. törvénycikk 24. §-ában szabályozott „hitelrontás vétségé”-vel kapcsolatban írtakhoz fűzöttet
- ³⁸ 1923. évi V. tc. 13. §
- ³⁹ Az 1923. évi V. tc 22. §-a visszaesés alatt az azonos vétség – az előző büntetés letöltésétől számított két éven belüli – ismételt elkövetését értette.
- ⁴⁰ A büntetés öt évig terjedhető börtön, valamint egy millió koronáig terjedhető pénzbüntetés. 1923. évi V. tc. 22. §
- ⁴¹ Az 1923. évi V. tc. 23. §-a és a Büntető Perrendtartás 41. §-a alapján.
- ⁴² Büntető Törvénykönyv 110. §
- ⁴³ 1923. évi V. tc. 25. §
- ⁴⁴ 1923. évi V. tc. 26. §
- ⁴⁵ Az 1923. évi V. tc. 6. §-a alapján megállapítva a 27. § által
- ⁴⁶ Az 1923. évi V. tc. 14. §-a alapján megállapítva a 28. § által
- ⁴⁷ Az 1884. évi XVII. tc. 51. §-ára és az 1888. évi XXII. tc. 2. §-ára hivatkozással megállapította az 1923. évi V. tc 29. §-a.
- ⁴⁸ „A végeladással egy tekintet alá esik az áruaktárnak vagy egy részének minden olyan értékesítési módja, mely a vevőközönségben azt a hitet keltheti, hogy különösen előnyös vásárlásra nyílik alkalma.” 1923. évi V. tc. 29. § második fordulata.

Tattay Levente:

A közszereplők személyiségvédelmének történeti vonatkozásai

A SZEMÉLYISÉGVÉDELEM TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI – SZENT ISTVÁN TÖRVÉNYEI

A magyar jog a kialakulásától kezdve védte az ember személyiségét. Mai értelemben vett személyiségvédelem, különösen pedig a közszereplők magánjogi személyiségvédelme a XX. századig azonban nem létezett.

A személyiség védelme nemcsak a konkrét történeti helyzettől nem vonatkoztatható el, hanem egy eleve feltett értékrendtől sem.¹

Már Szent István törvényei, a középkor és az újkor büntetőjoga védte az ember életét, testi épségét, becsületét és más személyiségi értékeit.

Szent István törvényei már a kezdetektől külön jogokkal veszik körül a királyt és kíséretét.²

*Szent István törvényei szigorúan tiltják az emberölést.*³

Ha valaki haragra lobbanva vagy gőgtől felfuvalkodva szándékos gyilkosságot követ el, tudja meg, hogy szenátusunk törvénye szerint *száztíz aranypénzt*⁴ fog adni. Ebből ötvenet a király kincstárába vigyenek, másik ötvenet a rokonoknak adjanak, tízet pedig a bírónak és a közreműködőknek adományozzanak. A gyilkos kánonok előírása szerint börtönljön.⁵

*Az emberi becsület védelmét szolgálta a hamis esküről szóló előírás, miszerint „Ha valakit a tehetősek közül hitét bemocskolva, szívét beszennyezve, esküjét megszegve a hamis esküvésnek hódolva találják, kezének elvesztésével lakoljon a hamis esküért, vagy ötven tinóval váltsa meg kezét. Ha viszont közrendi lesz a hitszegő, keze levágásával bűnhődjék, vagy tizenkét tinóval váltsa meg azt is és börtönljön miként a kánonok parancsolják.*⁶

Érdekes ez a szabály, miszerint a hamis eskü büntetése kézlevágás, de azt meg lehet váltani, tehetőseknél 50, közrendiekénél 12 tinóval.

Szent István törvényei védik a *szabad emberek szabadságát*. Szent István törvényei tiltják a *szabad emberek szolgáltatásba taszítását*.

Minthogy tehát Istenhez méltó és az embereknek legjobb, hogy ki-ki életének folyását a szabadság élvezetével vezesse, a királyi törvény szerint az a határozat született, hogy *az ispánok, vagy vitézek közül ezentúl szabad személyt senki se merészséjlen szolgáltatásra vetni.*⁷

Szent István II. törvénykönyve a rágalalmazást különös szigorúsággal sújtja. A törvény 20 cikke azt írja

elő a rágalmozókról, hogy „Ha valaki hamis *tanúbizonyságot tesz, vagy rágalmozó beszédet mond mások ellen és hallgatásra kéri őket, a hazugság bűnéért család nyelvének (kétszeres) elégtételét fizesse meg. Ha csak egyetlen (embert) rágalmozott meg, fosszák meg nyelvétől.*^{8 9}

A FEUDÁLIS SZEMÉLYVÉDELEM JELLEMZŐI – ELŐJOGOK

A magyar feudális jog a személy védelme vonatkozásában megőrzi a római jogból a magándeliktum és a közbűncselekmény kettősét, ám a „reális” és az „ideális” funkció közötti különbség még inkább elhalványul. Amit a mi jogunk megőriz, az magándeliktumok szabályozásából az a *bírságon való osztzkodás*¹⁰ = a személyhez fűződő jogok megsértései magánbűncselekmények, azaz bírságos bántalmak voltak. Ezek vonatkozásában a kisebb-nagyobb erőszakok, hatalmaskodások esetén a bírság összegének egy része (leginkább 1/3-a) a bírónak, kétharmada viszont a sértettnek járt.

A magánbűncselekmények viszonylag súlyos büntetéssel járnak, a sértett kapja a büntetesként megítélt jószágot (akár a bűnös minden javát). A kisebb hatalmaskodások büntetési tétele – nemesek között – 100 forint, amelynek fele jár a sértettnek. „Nyelvnek válcsága 100 Ft-ot téssen kit éktelen és tiszteletlen beszédért és más tisztességbeli embernek jó híre és neve ellen való szólásért a bírónak vetnek.”¹¹

Találkozhatunk a modern személyiségi jogból ismert tényállásokkal is. „aki más leveleit igaz ok nélkül letartóztatja, büntetésül ötszáz forintot fizet, harmadrészen a bírónak, kétharmadban a győztesnek.”¹² Aki más levelét – amelyhez nincs köze – megszakasztotta, száz forinttal bűnhődött.”

A középkorban már ismert volt az erkölcsi személyes sérelemnek a sértett becslése alapján történő pénzbeli kiegyenlítése.¹³

A személyek védelmét a középkortól egészen 1945-ig az osztálykülönbségek jellemezték.

A nemesség a magyar közjog szerint egységes rend volt, noha a rendes bírónak állásukkal járó, a privilegiált főrendeknek pedig örökletes előjogaik (pl. személyes részvétel az országgyűlésen) voltak.

Mátyás király és II. Ulászló a nemesek elleni nagyobb hatalmaskodásnak öt esetét jelölték meg törvényeikben:

- *nemes ember házába betörés*
- *a jószág elfoglalása*
- *nemes törvénytelen letartóztatása*
- *nemes ember megsebesítése, vagy meglopása*
- *nemes ember megölése.*¹⁴

A nemesi rend legfontosabb előjogai voltak:

- A nemeseket nem lehetett ítélet nélkül letartóztatni.
- A nemesek a király joghatósága alá tartoztak. A királynak be kellett tartani velük szemben a törvényes utat.

– Külön nemesi előjog volt az adómentesség az ellenállási jog (1687-ig) részvétel az igazságszolgáltatásban és az igazgatásban.¹⁵

Letartóztatható volt a nemes felségsértés és hazárdulás miatt, tettenérés esetén, katonaszöktetés miatt, idézésre meg nem jelenés miatt és bűnöző életmód miatt, 1844 után a váltóhamisítás miatt.

Rendi különállásuk volt az egyházi személyeknek is. A papság és a szerzetesek az egyházi bíróság alá tartoztak. Léteztek egyes egyházmegyékben (Esztergom, Zágráb) egyházi – praedalis – nemesek, akiknek előjogai a rendes nemesekkel voltak egy szinten, fölöttük azonban egyházi bíróság bíraskodott. Az egyháznak tartoztak bizonyos szolgálattal.

Szabadnak minősültek a honorációrok vagy tanul-tak, így e protestáns papok, a jogot végzettek, orvosok stb. Ők rendelkeztek hivatalviselési szabadsággal, tehermentességgel, birtoklási képességgel, amely a 14. századtól fokozatosan növekedett.¹⁶

A privilegizált rétegekből jöttek később azok a hivatalos személyek, akik büntetőjogi védelmet élveztek.

A feudális rendszer jellemzője volt, hogy a felségsértést halálbüntetéssel sújtották Szent István korától kezdve egészen az 1878-as Csemegi Kódexig.¹⁷

A HATÓSÁGOK VÉDELME

Régi hazai törvényeink szintén büntetéssel illették, mint közrend elleni cselekményt a hatóság, a hatósági közegek elleni erőszakoskodást. Ide tartozó esetek az akkori idők felfogásához képest részint, mint hűtlenség, részint nagyobb, vagy kisebb hatalmaskodás (actus majoris potentiae est violentia) elnevezés alatt nyerték el büntetésüket. Így pl. Werbőczy Hármaskönyv I. R. 14. címének 11. és 13. §-a szerint azok, akik az ország bíráit személyes szabadságuktól megfosztottak – az 1462. II. tv. 8. § szerint azok, akik ezen ítéletek ellen saját hatalmukból ellenszegültek – az 1543. XXX tv. szerint akik bírói ítéletek végrehajtásában eljáró királyi embereket,¹⁸ az alispánokat, szolgabírókat megverik, megölik megkínózzák, vagy megsértik részben hűtlenség miatt súlyos büntetésekkel voltak büntetendők. Az 1723. X. és XI. tv. szerint pedig halálbüntetés érte azokat, akik az ország rendes bíráit hivatalos eljárásukban erőszakkal letartóztatják.

A hatóság elleni erőszakot és lázadást seditió és rebellio elnevezéssel rendelték büntetni.

A XIX. században bizonyos hatósági közegeket külön is védtek.

Az 1868. évi LIV. tv. 379. § szerint a végrehajtásnak ellenszegülés által történő megghiúsítása a büntető-törvények súlya alá esett.

Az 1871. évi LI. tv. 28. §. szerint aki bírósági végrehajtót hivatalos eljárásban szóval vagy tettelesen bántalmazza, 3 hónapig terjedő fogsággal, vagy 300 forintnyi pénzbírsággal büntetendő.

Az 1876. évi XV. tv. 73. § pedig a pénzügyi hatóságok vagy közegek elleni ellenszegülés vagy erőszak megbüntetéséről intézkedik.¹⁹

A KÖZSZEREPLŐK SZÍNRELEPÉSE

A magyar politikai életben mindig is voltak rangos szereplők a politikai életben, akiknek a személyisége, ha nem is polgárjogi, de mindenképpen büntetőjogi oldalomban részesült.

A közélet szereplőinek perlése, vagy éppen az általuk indított perek büntetőügyek és nem magánjogi perek voltak. Másrészt nem beszélhetünk mai értelemben vett médiáról, amely ma a közszereplés fontos kelléke^{20 21} harmadrészt pedig a demokratikus szabadságjogok korabeli szintjén csak társadalmi rang szerint tettek különbséget a jogvédelem hatékonysága tekintetében, a közszereplés speciális jogi vonatkozásai teljes egészében ismeretlenek voltak.

Az újságok száma fokozatosan nőtt, így 1847-ben 65 lap jelent meg Magyarországon, addig 2 év múlva ennek már több, mint duplája kevés példányszámmal.²²

A Kiegyezést követő korszak első 10 évében, azaz 1867 és 1877 között Angliában 18 ezer emberre jutott 1 újság, nálunk 35 ezerre, az Orosz Birodalomban 350 ezerre²³ rádió, televízió, se híre se hamva nem volt. Mégis érdemesnek látszik a reformkorban (1830 és 1848 közötti korszak) Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, Lovassy László hűtlenségi pereit vázlatosan bemutatni, annak ellenére, hogy a perek nem a közszereplők magánjogi védelméhez, hanem inkább az 1950-es évek hírhedt koncepciós büntető pereéhez²⁴ hasonlíthatók.

HÜTLENSÉGI PEREK A REFORMKORBAN

Az első nagy visszhangot kiváltó közszereplő ellen indított ügy a Wesselényi Miklós ellen indított politikai per volt.

A reformkorban jelentős nemesi liberális ellenzéki mozgalom keletkezett a Bécsi Udvar központosító törekvéseivel szemben.

A liberális reformmozgalom erősödésével a kormányzat meggyőződésévé vált, hogy Magyarországon kiterjedt forradalmi szervezkedés létezik, amelyet egy európai központból irányítanak. Az összeesküvés fő alakjának Wesselényi Miklóst tekintették. Az osztrák vezető körök úgy találták, hogy a mozgalom Magyarországot el kívánja szakítani az Osztrák Birodalomtól. Mivel bizonyítékok nem voltak, mert nem is lehettek, más vádakkal indítottak politikai pereket. A perek a megfélemlítést és a reformellenzék közéletből való eltávolítását eredményezték. Az első célpont Wesselényi volt, aki ellen két pert is indítottak.

Egyrészt pert indítottak ellene, mert cenzori engedély nélkül kinyomtatta az Országgyűlési Naplót.²⁵ A másik per hűtlenség miatt²⁶ indult ellene, mert Magyarországon az 1834. december 9-i szatmári vármegyegyűlésen az örökváltság mellett²⁷ tartott beszédében, kormányt bíráló kifejezéseket alkalmazott. Perét az ellenzék egyértelműen a szólásszabadság megsértésének tekintette. A közvélemény Wesselényi Miklós

mellett volt akinek Deák és Kölcsey látta el a védelmet: „Borzadj nemzet! Fő törvényszékeid hóhértanyákká váltak!” Wesselényi a nép embere, börtönben.²⁸ A per csak négy év múlva 1839-ben jutott el, az ítélethirdetésig. A hűtlenséget nem lehetett bizonyítani, ennek ellenére, Wesselényit 3 évi börtönre ítélték. Két hónapnyi raboskodás után engedélyezték, hogy súlyosbodó szembaja gyógykezelésére a Sziléziai Gröfenbergbe utazzék. Innen 1840-ben a politikai perek elítélteinek adott amnesztia után tért haza.²⁹ További Wesselényi perével összefüggő esetek voltak Kossuth Lajos és Lovassy László pere. Ezeknek emlékezetes momentumai voltak a Királyi Tábla 1837. február 27-i ítélet hirdetése Lovassy László³⁰ ügyében, továbbá Kossuth Lajos³¹ letartóztatása 1837. május 5-én.

A KÖZSZEREPLŐK ÉS AZ 1848. ÉVI SAJTÓTÖRVÉNY

Az 1848. évi sajtótörvény³² jelentős fejlődést jelent a közszereplők jogvédelme vonatkozásában.

A sajtószabadság kimondása³³ mellett hivatalból vagy az érintett panasza alapján büntetni rendelik a sajtóvétségeket.³⁴ Sajtóvétségnek számít valamely bűn, vagy vétség elkövetésére történő felhívás, izgatás, sértés meggyalázás és megbecstelenítés.³⁵

Különbséget tesznek a közszereplők és nem közszereplők között a bizonyítás vonatkozásában. A törvény 24. §-a kimondja, hogy a megbecstelenítő, meggyalázó és sértő állítások bizonyítását nem engedik meg, kivéve, ha a közszereplőt hivatalos minőségében támadják. Szó szerint úgy fogalmaz: „ha valaki, mint tisztviselő vagy közmegbízott cselekedett és a felhozott tények e körbeli eljárására vonatkoznak.”

A KÖZSZEREPLŐK, MINT HIVATALOS SZEMÉLYEK BÜNTETŐJOGI VÉDELME

A közszereplők védelme egészen az 1914-es sajtótörvény meghozataláig csak a büntetőjog keretében valósult meg.

A Csemegi Kódex³⁶ az 1878. V. tv. a XIX. század modern alkotása azonban tükrözi a kor társadalmi berendezkedését. 126. §-a tartalmazza a felségsértés bűncselekményét. Védi továbbá a hatóságokat, országgyűlési tagokat, és hivatalnokokat.

A Csemegi Kódex előnyös rendelkezése, hogy védeni rendeli a közfeladatot ellátó személyeket. Így külön védelemben részesülnek:

- a községi éjjeliőrök
- rendőrök
- villamos kalauzok
- közjegyzők és más személyek

A *terjedelmes felsorolás – legalábbis részben – megegyezik a hivatalos személyek modern értelmezésével.*

A Csemegi Kódex 163. §. A hatóság és a törvényho-

zó testületek tagjai ellen elkövetett erőszak vonatkozásában tartalmaz tiltó rendelkezéseket. Eszerint a csoportosulás, amelynek a célja valamely hatóságot erőszak vagy veszélyes fenyegetés által hivatásos gyakorlatában megakadályozni, vagy valaminek elhatárolására, valamely intézkedésre, valaminek az elhagyására kényszeríteni a hatóság elleni erőszak büntetetté képezi, és öt évig terjedő börtönnel büntetendő.

Ha pedig az erőszakot vagy veszélyes fenyegetést a főntebb meghatározott célból csupán egy személy követi el, három évig terjedő börtönnel büntetendő.

Ugyanezen büntetés a megjelölt megkülönböztetés szerint alkalmazandó, ha az erőszak vagy veszélyes fenyegetés a főntebb megállapított célból az országgyűlésnek, vagy a közös ügyek tárgyalására kiküldött bizottságoknak valamely tagja ellen követték el.

A Csemegi Kódex 164. §-a értelmezi a hatóságot: Közigazgatási, bírói és katonai hatóságok körében közigazgatási hatóság a bíróságok kivételével minden állami, törvényhatósági és községi hatóság.

A Csemegi Kódex 165. §-a tiltja a hatósági közeg elleni erőszakot.³⁷

A Csemegi-Kódex gyakorlatában hozott esetek közül több ma a magánjogi személyiségsértés kategóriáján is kívül maradna közszereplők esetén.³⁸

Rágalmazás miatt ítélték el azt a személyt, aki egy köztisztviselőről három hamis tanút felhasználva azt a valótlanosságot állította, hogy öt két ízben pofonvágtat.³⁹

Hatóság előtti rágalmazás miatt ítélték el azt a személyt, ki egy képviselőtestülethez interpelláció alakjában vádindítványt intézett, melyben a városi ügyészt büntetendő cselekménnyel vádolt, s amiatt megbüntetni kérte.⁴⁰

Becsületsértésnek minősültek az alábbi kifejezések:

- „gazember”
- „piszkos vén disznó”
- „tisztességtelen politikát űz”
- „tekintse magát felpofozottnak”
- „locsogó száju, csajhos, loncosos nő”
- „közhivatalnok tudatlannak, számárnak, élnetelnek nevezése”.⁴¹

Meggyalázó cselekménynek, tetteges becsületsértésnek minősült, például színésznőnek – lejáratás céljából – színlelés során hagymakoszorú dobása.⁴²

Sajtó útján elkövetett becsületsértésnek minősült az az eset, amikor azt írták a panaszosról, hogy „sérteni tud ez a gyáva ripők, de amikor elégtételt kérnek tőle, meghúzódik asszonya szoknyája mögé”.⁴³

A Csemegi Kódex 166. §-a szerint hatósági közegnek minősülnek:

1. A nyilvánosan felállított katonai és polgári őrk
2. A közforgalomban lévő vaspályák (vasutak) és az állami távirdák felügyelő- és kezelőszemélyzetet
3. Rendőrségi személyzet, csőszök, erdőőrök, folyamőrök, gátőrök, vadászati felügyelők.

A Curia gyakorlatában hatósági közegnek számítottak:

- községi éjjeliőr
- községi kisbíró

- községi bíró
- mező- és erdőőr
- rendőrök
- pénzügyőrök
- posta- és távirdaszolga levél és táviratkihordás esetén
- vasúti sorompóőr
- villamoskalauz
- városi tűzőrség
- hivatásos iskolalátogató
- végrehajtásra kirendelt joggyakornok
- közjegyző, ha hatósági megbízásból járt el.⁴⁴

AZ ÁLTALÁNOS SZEMÉLYISÉGVÉDELEM KIALAKULÁSA

Az általános személyiségvédelmi jog kialakulását a XX. század húszas éveire tehetjük. Az általános személyiségvédelem folyamatosan lehetővé tette a név, képmás, becsület, kegyeleti jogok, élet, testi épség, egészség mellett a diszkrimináció tilalmát, az emberi méltóság, hangfelvételek, a titok és személyes adatok védelmét.

Az általános személyiségi jog tehát keletkezése szándékában, ideológiájában és a gyakorlatban is védőintézmény, mely a gazdaságilag egyenlőtlen helyzetekben – mai divatos kifejezéssel – a „gyengébbet” védi.⁴⁵

A személyiségi jogok az ember jogállásának alapvető kifejezői közé tartoznak. Így meghatározott ember képre kell építeniük. Ez az „emberkép” – a „személy” biológiai, pszichológiai, stb. értelmezésével együtt – valójában egy adott társadalmi modell része.⁴⁶

Ez szabja meg a személyiségi jogok mindenkori szerepét és természetét – s így viszonyát is az ember helyzetét kifejező egyéb alapvető jogintézményekhez, pl. az alkotmányos szabadságokhoz, vagy tulajdonhoz.⁴⁷

A KÖZSZEREPLŐK JOGVÉDELME ÉS AZ ÚJ IDŐSZÁMÍTÁSA AZ 1914. ÉVI XIV. TÖRVÉNY

A sajtóról

A. Nem vagyoni kártérítés

Az áttörést a közszereplők következetes megkülönböztetése vonatkozásában az 1914. évi sajtótörvény hozta meg.⁴⁸ Az 1914. évi XIV. törvény 39. §-a kimondja, hogy a sértett sajtócsalekménnyel okozott vagyoni kárának megtérítésén felül nem vagyoni kárért is megfelelő elégtételt követelhet, amennyiben az, tekintettel az eset körülményeire a méltányosságnak megfelel. – A törvény bevezette továbbá a sajtó helyreigazítási eljárást.

A kardinális újdonságot a magánjogi igényérvénye-

sítés tekintetében annak kimondása jelentette, hogy a kártérítési követelés a sértettet akkor is megillette, ha sajtóbeli közlemény nem valósít meg bűncselekményt. Mindezideig ugyanis a kárt büntető eljárás során, mint bűncselekménnyel okozott kárt lehetett érvényesíteni.

A bíróságok a nem vagyoni kártérítést az eset összes körülményei, különösen pedig az érdekelt felek vagyoni helyzete szerint ítélték meg. (39. §)

A kártérítésnek más volt a logikája a többi európai országban különösen Nagy-Britanniában, így pl. ismerték a pszichés, emocionális károkat a sokkolós károkat, továbbá a kegyeleti jogukból származó nem vagyoni kár követelését.

A pénzben mérhetetlen, kiszámíthatatlan sérelmek anyagi ellenértékének a megállapítása nem matematikai számításon, hanem az angol bíróság, vagyis a zsűri által közvetített társadalmi felfogáson, a közvélemény értékítéletén, a bíró tapasztalatán és erkölcsén, végső soron a szabad mérlegelés szempontján „estimate at the damage suffered” alapján kerültek megállapításra. Mintha a szigetországba mégiscsak eljutott volna a római Pretor hangja, sőt hallanánk.⁴⁹

A belső pszichés, emocionális károkat az angol bíróságok sokáig csak következményi károkként ismerték el, akkor, ha a pusztán érzelmi fájdalom (mental suffering) egy, a jog által elsődlegesen védett személyi (vagy vagyoni) érték megsértésének további (subsidiárius) következményeként áll elő. Az idegrendszer sokkolása körében a lelki, érzelmi kín, gyötörődés, rettegés, fájdalom, lehangoltság, ijedtség, döbbenet, szorongás, stb. szempontjai, mint önálló kártételek és sui generis kárigények jelennek meg.⁵⁰

Az idegi sokkolás terminológiát ugyan félrevezetőnek és pontatlannak találta a bíróság, az mégis önálló speciális keresetté formálódott. Az idegi sokkolás esete mégis önálló speciális keresetté formálódott, s ma már – igaz a körülmények nagyon alapos vizsgálata és „medical conditions” – egészségügyi feltételek – fennállása mellett – közvetlen testi (fizikai) károsodás és fizikai jelenlét nélkül is gyakorta fantasztikus összegű nem vagyoni kárigények alapjául szolgál.⁵¹

A büntető kártérítés extenzív nagyságát az USA-ban indokolni szokták azzal is, hogy rendkívül magas, gyakran a perérték 50 %-ára rúgó perköltségeket is implikálja, mert azokat a bíróság, mint „too remote” kiadásokat csak akkor és annyiban veszi marasztalásba, amennyiben azt törvény rendeli („taxable costs”). A kármezők határvonalainak kicövekelésére azonban ez a szempont sem alkalmas, mert a perköltségek ugyanígy szublimálhatók a kompenzációs kártérítés alá, mint ahogy részelemei lehetnek a büntető kártérítésnek is.⁵²

Évszázados tradíciókon nyugszanak először is az „ún.” „death and burial cases”=speciális kegyeleti jogok sérelme, amelynek alapján immateriális kártérítést ítélt meg a bíróság, pl. egy telefontársaság terhére egy halálhírről temetésről, betegségről szóló távirat késedelmes kézbesítése miatt. Szintén jelentős nem

vagyoni kártérítést ítélt meg a halott hozzátartozójának, akinek nem tette lehetővé a temetési vállalkozó, hogy a holttestet megnézzé, vagy akkor is, ha egy exhumálásnál nyer megállapítást, hogy az eladó sérült koporsót szállított.⁵³

Az 1914-es magyar sajtótörvény értelmében a vagyoni és nem vagyoni kártérítés becsület és jó hírnév megsértése esetén közszereplőknek is járt sajtó útján elkövetett személyiségsértés esetén, annak megfizetésére a kiadót kötelezték, ha a kiadón nem volt behajtható, a nyomda, vagy sokszorosító üzem volt a felelős.

A XX. században 1915-től kezdve fokozatosan megvalósult a nem vagyoni kár megítélésének⁵⁴ ⁵⁵ gyakorlata közszereplők esetében.

Ilyen közszereplők által indított perek voltak a Vig-színház egyik művésze által indított nem vagyoni kártérítési per, amelyet az őt ért kritika miatt indított.

A másik érdekes ügy az Operaház egy külföldi táncosnője által indított sajtóper, mert azt írták róla egy lapban, hogy tánca nem felelt meg a m. kir. operaház erkölcsi színvonalának, mert dekoltázsa túlságosan mély volt. Az említett táncosnő 100.000 koronát követelt, mondván, hogy a kritika folytán ennyit veszített erkölcsi értékéből.⁵⁶

A politikai közszereplők a sajtótörvény meghozatalát követően még jó 10 évig nem éltek személyiségvédelmi vagy a nem vagyoni kártérítési perek lehetőségével. Ady Endre 1914-ben Tisza Istvánt vad geszti bolondnak, gyújtogató, csóvás embernek nevezi. Azonban Tisza István nem perelte a költőt.⁵⁷

Tisza István halálát követő második napon 1918. november 2-án a Népszava cikkében súlyosan megsértette a halott emlékét.

„A geszti kényurat, a háború egyik főbűnösét, Magyarország megrontóját, akit eddig elkerült a népi télet golyója csütörtökön este elkeseredett forradalmárok megölték... A leggonoszabb és legkonokabb osztályuralomnak, amelyhez fogható ma már Európában sehol nem lehet találni, ő volt a megszemélyesítője: a kormányzati kíméletlen, brutalizálásnak, a tömegeket provokáló junkergögnének és hatalmi elbizakodottságnak olyan kimagasló képviselője volt ő, amelyet egy egész emberöltő államférfijai között hiába keresünk Európában. Özvegyek, árvák sokaságának átkozó könnyei, melyek emlékét kísérni fogják, bizonyára többet nyomnak az igazság mérlegében a vezető nélkül maradt cinkostársak bánatánál.”⁵⁸

A Tisza család azonban e durva hangú kegyeletsértés ellenére sem indított pert a Népszava ellen. Más esetet sem jegyeztek fel a történetesek.

A közszereplők személyiségvédelmének bírósági gyakorlata a rendelkezésre álló források szerint a XX. századi 20-as évek végén és a harmincas évek elején alakult ki. Erre utaltak a Kuria 1928-ban hozott döntései. A Kuria döntése alapján a közszereplők fényképének közléséhez nem volt szükség hozzájárulásra. E mögött az a mentalitás állt, hogy „aki közéleti eseményen vesz részt, kilép a magánélet köréből, ezért eleve számolnia kell azzal, hogy képmását az újságok közlik.”⁵⁹

A Kuria másik, 1939-ben hozott érdekes döntése volt az, hogy a kor ismert bűnözőjének a személyhez fűződő jogait is védte azzal, hogy eltiltotta a panoptikum tulajdonosát attól, hogy az érintett viaszképmását engedély nélkül pénzért bemutassa. A bűnözők ebben az értelemben nem tartoztak a közszereplők körébe.⁶⁰

Az alperes felperesről készített viaszképmásának a felperes beleegyezése nélkül plasztikonnak nevezett gyűjteményében üzletszerű mutogatásával a felperes személyiségi jogát sértő cselekményt követett el, s ettől eltiltását a felperes jogosan követelte. Az a körülmény, hogy a felperes bűncselekménye folytán esetleg hírhedtté lett, nem fosztja meg őt a személyiségi jognak mindenkit illető védelméről abban az esetben, ha a személyiségi jognak a korlátozását a közérdek nem követeli. A felperes képmásának üzleti célból csupán a kíváncsiság kielégítésére szolgáló mutogatása azonban közérdekből nem igazolható (Kuria 1939. március 23. P. I. 623.)

A harmincas évek elején a személyhez fűződő jogok védelmével foglalkozó jogászok felismerték, hogy a közszereplők személye az állandó és kíméletlen támadások tárgya: „Aki a közszereplés messze világitó tógáját magára öltötte, nem panaszkodhat, ha tógája messzire világít. Bemocskolódását azonban nem kell eltűnne.”⁶¹

Az általános személyiségi jog tényleges kötődése a vagyoni viszonyokhoz egyszerre jelzi a korai személyiségi jogok politikumát és korlátjait.⁶²

A nem vagyoni kártérítésre jó példát nyújtott a Metro-Goldwyn-Mayer által 1970-es években forgatott, a Raszputyin film esete. Raszputyin orosz történelmi személy volt, aki a XX. század elején a cári család kegyenceként és sarlatánként a cári udvarban élt. A film egyik epizódja szerint Raszputyin elcsábította és megerőszakolta Juszupov hercegnőt. 25.000 font nem vagyoni kártérítést ítélt meg az ügyben személyiségi jogai sérelme miatt pert indító Juszupov családnak. A drákói ítélet alapgondolata pedig az volt, hogy a filmtársaság 40.000 font veszteséget szenvedett volna el, ha a filmet le kellett volna vennie a műsorról.⁶³

A századforduló idején a kommercializálódott és részben vulgarizálódott újságírással, bulvársajtóval és a reklám és hirdetések kezdődő túlbujánzásával szemben még könnyebben lehetett jogi fékeket és ellensúlyokat találni, a köz- és magánérdek kiegyensúlyozására megfelelő technikai eszközöket konstruálni, mint ma.⁶⁴

B. A sajtó helyreigazítási eljárás bevezetése

A sajtóról szóló 1914. évi XIV. törvény bevezeti a sajtó helyreigazítási eljárást.⁶⁵

A helyreigazítási eljárás

A sajtó helyreigazítási eljárást bármely magánszemély vagy hatóság megindíthatta.

A sajtó helyreigazítási eljárást olyan időszakos lap el-

len lehetett megindítani, amely nyíltan, vagy burkol-
tan valótlán tényeket közölt vagy való tényeket hamis
színben tüntetett fel.

A helyreigazítási eljárást az időszaki lap szerkesztő-
je ellen kellett indítani.

A helyreigazító nyilatkozatot változatlan formában
a kézhezvétele utáni legkésőbb az azt követő számban
ugyanazon a helyen, ugyanazon nyomással kellett
megjelentetni, mégpedig akkor, ha

– a közlemény megjelenésétől számított egy hónap
még nem telt el,

– a helyreigazító nyilatkozat csak ténybeli kijelen-
teseket, vagy tényállításokra vonatkozó egyszerű cáfo-
latot tartalmazott, valamint

– a helyreigazítás valótlansága nyomban nem volt
bizonyítható.

A szerkesztő nem volt köteles a helyreigazító nyi-
latkozatot közölni, ha terjedelme a helyreigazítandó
közlemény terjedelmét meghaladta, kivéve ha a tény-
állást csak hosszabb közleményben lehetett előadni.⁶⁶

Az eljárásra – mint napjainkban – a gyorsaság volt
jellemző.

Helyreigazítási panasz

A helyreigazítás megtagadása, vagy nem megfelelő
helyreigazítás esetén a járásbírószágon, Budapesten a
királyi büntető járásbírószághoz lehetett fordulni.

A járásbírószág három napon belül köteles volt a
panaszt tárgyalni a panasz benyújtója és szerkesztő
megidézésével. A tárgyalást nem lehetett elnapol-
ni.

Bizonyítás felvételnek csak akkor volt helye, ha a
helyreigazítás valótlansága helyben kétségbevonhatat-
lanul nem volt bizonyítható.⁶⁷

Ha a helyreigazító nyilatkozat közzétételét a szer-
kesztő eredetileg jogosan tagadta meg – mert az nem
csupán egyszerű tényeket és rövid cáfolatokat tartal-
mazott, valamint a rövid valótlán tények meglete
nem volt azonnal cáfolható – akkor is kötelezhető

volt a helyreigazításra, ha a panaszos kérelmét pon-
tosította.⁶⁸

Törvényi lehetőség volt arra, hogy a bíróság a hely-
reigazítást több lapban is megjelentesse.^{69 70}

A SZEMÉLYISÉGI JOGVÉDELEM JELENLEGI SZABÁLYOZÁSÁNAK KIALAKULÁSA

„A személyiségi jogok védelmében a második vi-
lágháború után új szakasz kezdődött, amely lényeges
pontjaiban a korábbi ellentéte. A jellemző vonás a sze-
mélyiségi jogvédelem óriási kiterjedése. Ennek külön-
böző aspektusai a személyiségi jogok általánosodása
(az általános személyiségi jogi vagy legalább a ma-
gánszféra sérthetlenségének generálklauzulája ott is,
ahol addig csak egyes személyiségi jogokat ismertek
el) politizálódása, a vagyoni összefüggés lényegtelen-
né válása, stb. voltak.”⁷¹

A személyiségi jogok aktuális feladatai a túlerőben
lévő politikai és szervezeti hatalommal szembeni vé-
delem Magyarországon a 60-as években sem merültek
fel. A változások jelei csak a Ptk. módosításában
1977-ben mutatkoznak.⁷²

Polgári Törvénykönyvünkbe bekerültek a közsze-
replőkről szóló rendelkezések, nevezetesen a
névvédelem⁷³ (Ptk. 77. § és a képmás⁷⁴ védelme köré-
ben. A szocialista diktatúra társadalma jelentős kése-
delemmel vagy egyáltalán nem csatlakozott a legfon-
tosabb emberi jogi egyezményekhez.

Az igazi áttörést a rendszerváltás hozta meg. Ez
lehetővé tette, hogy Magyarország az Európa Ta-
nács tagjává vált, és az Európai Unióval kötött tár-
sulási szerződés⁷⁵ kötelezte hazánkat az emberi jo-
gok, demokratikus szabadságjogok védelmére. Ez
tette lehetővé – több évtizedes késedelemmel – az
Európai Emberi Jogi Egyezményhez való csat-
lakozást.⁷⁶

Jegyzetek

¹ Súlyom László: A személyiségi jogok elmélete. KJK. Bp., 1983. 330. p.

² Szent István törvénykönyvének 17. szabálya: L. Ha valaki a király, vagy az ország ellen összeüsködik, ne leljen menedéket az egyháznál. És ha valaki a király élete vagy méltósága ellen bármilyen módon bármiféle összeüskövést sző, vagy bármiféle összeüskövést megkísérel, vagy a kíséreltet tevővel tudva egyetért, közösi sék ki és valamennyi hívő közösségétől fosszák meg. És ha valaki bárki effélét ismer, és bár képes bizonyítani, nem jelenti, a fent mondott büntetés alá essék.

³ Szent István király intelmei és törvényei. Fordította: Bollók János és Kristó Gyula Zlinszky János előszavával. Szent István Társulat, Bp., 2001. 45. p. 48. p.

⁴ A szabad emberek vérdíja egységesen 110 aranypénz volt.

⁵ Szent István királyunk két törvénykönyvet is adott ki. Ez az első törvénykönyv 14. szabálya.

⁶ Szent István törvénykönyve. I. törvénykönyv 17. előírás: L. 2. jegyzet

⁷ Szent István törvénykönyve. I. törvénykönyv 22. szabály L. 2. jegyzet 51. p.

⁸ Szent István II. törvénykönyvének 20. szakasza Rágalmazókról. L. 2. jegyzet 67. p.

⁹ Az eredeti szóhasználat a hamis tanúbizonyság vagy rágalmazó beszéd terminológiát alkalmazza.

¹⁰ Petrik F.: A személyiség jogi védelme és a sajtó helyreigazítás HVG Orac. Bp., 2001. 18. p.

¹¹ Az első magyar nyelvű törvénykönyv – a Magyar Decretum – 1565-beli kiadásából Decretum Titulus LXX II In: Petrik Ferenc L. 9. jegyzet 18. p.

¹² Frank Ignác: A Közigazság törvénye Magyarhonban Buda, 1848. 734. p. In: Petrik Ferenc: A személyiségi jogi védelme és a sajtó helyreigazítás HVG ORAC Bp., 2001. 18. p.

¹³ Lábady Tamás: A nem vagyoni kártérítés a középkorban Magyar Jog 1998/7.

¹⁴ Frank I. L. 11. jegyzet.

¹⁵ Magyar Jogtörténet (Mezei Barna szerkesztésében) Osiris, Bp., 1999. 79-80. p.

- ¹⁶ Werbőczy Hármaskönyv In: L. 13. jegyzet 81-82.
- ¹⁷ Az 1878. évi V. törvény 126. § (1) bekezdése szerint felségsértést követ el, aki a királyt meggyilkolja, vagy szándékosan megöli, vagy bármelyiket megkísérli. A felségsértés halállal büntetendő.
- ¹⁸ Edvi Illés Károly: A magyar büntető törvénykönyv magyarázata. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Bp., 1909. 3. p.
- ¹⁹ Edvi Illés Károly: L. 15. jegyzet
- ²⁰ Kossuth Lajos történelmi jelentőségű 1833. és 1836. között megjelent Országgyűlési Tudósításait 25-40 országgyűlési ifjú kézzel másolta maximum 300 példányban, mivel sokszorosítógépeiket elkobozták. L. jegyzet 379. p.
- ²¹ Lásd a Glatz Ferenc által szerkesztett Magyarok Krónikája Officina Nova Kiadó, Bp. 1995. 375. p.
- ²² Murányi László: A tömeg tájékoztatása PPKE-JÁK egyetemi jegyzet, Bp., 2001. 15. pal
- ²³ A Pesti Posta 1949-ben mindössze 20.000 előfizetővel számolt. In. L. 3. jegyzet 170. p.
- ²⁴ L. Pl. Zinner Tibor XX. századi politikai perek. Rejtjel Kiadó, Bp. 1999. Demény Pál író, Weisshaus Aladár, Peyer Károly szociáldemokrata politikus, Mindszenti József hercegprímás és mások ellen indított perek 42-45. pal
- ²⁵ Wesselényi Miklós kezdeményezése az 1934-ben 23 év után összehívták az erdélyi országgyűlést az erről készült napló néhány ívét engedély nélkül nyomtatta ki. L. 2. lábjegyzet 381. p.
- ²⁶ A hűtlenség
- ²⁷ Az örökvaltság intézménye a jobbágyság terheinek megváltását a jobbágyszabadítást jelentette.
- ²⁸ Trocsányi Zsolt: Wesselényi Miklós hűtlenségi pere. Helikon Kiadó, 1986. 103. p.
- ²⁹ L. 2. jegyzet 376. p.
- ³⁰ Lovassy Lászlót 10 évi várfogságra ítélték szintén 1840-ben szabadult amnesztiával a magánzárkától megörülten. In: 2. lábjegyzet 382. p.
- ³¹ Kossuth Lajost 4 évi börtönre ítélték 1840-ben szintén amnesztiával szabadult. Pályafutását sikeresen politikusként folytatta. L. 2. lábjegyzet 382. p.
- ³² A sajtótörvény szövegét a Magyar Jogtörténet forrásai szemelvény gyűjtemény tartalmazza. (szerkesztette: Mezey Barna: Osiris, Bp., 2002. 393-394. p.
- ³³ Az 1848 évi sajtótörvény 1. § (1) bekezdése értelmében gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti.
- ³⁴ Az 1848 évi sajtótörvény 3. §-a szerint: Ki valamely bűn vagy vétség elkövetésére egyenes és határozott felhívást tesz sajtó útján, és a bűn vagy vétség valósággal el is követtetik, a felhívó, mint bűnrészes tekintetvén, a köztörvények súlya szerint büntetettik.
- ³⁵ Az 1848-as sajtótörvény 21. § úgy a közvádló, mint a panaszló fél, vádlevelében tartozik szabatosan és világosan kijelölni azon izgatást, felhívást, sértést, meggyalázást, megbecstelenítést, melyet megtorolni kíván, különben a bűnvizsgáló bírő által kívánataitól egyszerűen elmozdítottatik.
- ³⁶ Az 1878. évi V. tv. jelentős alkotás volt, amelyet szerkesztőjéről Csemegi Károly büntetőjogásról Csemegi Kódexnek neveztek el.
- ³⁷ Edvi Illés Károly: L. 20. jegyzet 64. p.
- ³⁸ Domborvári Schulhof Géza: A büntettekről és vétségekről szóló Magyar Büntetőtörvénykönyv és az uzsoráról és káros hitelügyletekről szóló törvények magyarázata. Singer és Wolfner Bp., 1888. 215-227. pal
- ³⁹ Edvi Illés Károly: A Magyar Büntetőtörvénykönyv magyarázata. Révai Testvérek Bp., 1909. 383. pal
- ⁴⁰ Edvi Illés Károly: L. 20. jegyzet 397. pal
- ⁴¹ Edvi Illés Károly: L. 20. jegyzet 408. pal
- ⁴² Edvi Illés Károly: L. 20. jegyzet 411. pal
- ⁴³ Edvi Illés Károly: L. 20. jegyzet 413. pal
- ⁴⁴ A Curia gyakorlat 1. 20. jegyzetben feltüntetett jegyzet, a Csemegi Kódex 166. §-hoz fűzött magyarázata
- ⁴⁵ Sólyom László: A személyiségi jogok elmélete. KJK. Bp., 22. p.
- ⁴⁶ L. előző jegyzet 10. p.
- ⁴⁷ L. előző jegyzet 10. p.
- ⁴⁸ Dr. Dezső Gyula: Az objektív kártérítések tana. Grill Károly Bp., 1917. 341. pal
- ⁴⁹ Lábadi Tamás: az eszmei és büntető kártérítés a common law-ban. Állam- és Jogtudomány 1994/1-2.
- ⁵⁰ L. 49. lábjegyzet.
- ⁵¹ L. 49. lábjegyzet.
- ⁵² L. 49. lábjegyzet.
- ⁵³ L. 49. lábjegyzet.
- ⁵⁴ A sajtóról szóló 1914. évi XIV. tv. 40. §
- ⁵⁵ Dulin Elek: A hatályos Magyar sajtójog szabályozása: Stadium Rt. Bp., 60-70. p.
- ⁵⁶ L. 22. jegyzet 349. p.
- ⁵⁷ Ady Endre a Magunk szerelme c. verseskötetében írta a Rohanunk a forradalomba c. versét, amelynek negyedik szakasza így kezdődött:
„Minden a Sorsé, szeressétek
Őt is, a vad geszti bolondot
A gyújtogató csóvás embert.
Úrnak, magyarnak egyaránt rongyot...”
Jobbágyi Gábor: Személyi és családi jog. Szent István Társulat Bp., 56. p.
- ⁵⁸ Népszava 1918. november 3-i száma
- ⁵⁹ Balás P. Elemér: Magyar Magánjog: Általános rész első kötet. Személyi jog. Grill Károly Kiadó 1941. 636-640. p.
- ⁶⁰ A Kuria gyakorlata is elismeri, hogy a kortörténeti szereplő arcképének megfelelő módon való közzététele beleegyezésük nélkül is meg van engedve. (P. I. 3647/1928)
- ⁶¹ Gpberger József: Közszerelés és személyiségi jog. Polgári Jog 1931/3. 134. p. In: Törő Károly: Közéleti szereplés és a személyiségvédelem. Magyar Jog 1992/4.
- ⁶² Sólyom László: A személyiségi jogok elmélete. KJK. Bp., 23. p.
- ⁶³ L. 49. lábjegyzet.
- ⁶⁴ L. 49. lábjegyzet.
- ⁶⁵ A sajtóról szóló 1914. évi XIV. törvény 20-23. §-a szabályozza.
- ⁶⁶ A sajtóról szóló 1914. évi XIV. törvény 22. §-a szerint
- ⁶⁷ A sajtóról szóló 1914. évi XIV. törvény 20. §-a szerint
- ⁶⁸ A sajtóról szóló 1914. évi XIV. törvény 21 §-a szerint
- ⁶⁹ A sajtóról szóló 1914. évi XIV. törvény 23 §-a szerint
- ⁷⁰ Dr. Dulin Elek: A hatályos magyar sajtójogi szabályozás. Stadium Rt. Bp., 1940. 15-32. p.
- ⁷¹ Sólyom László: A személyiségi jogok elmélete. KJK. Bp., 33. p.
- ⁷² L. előző jegyzet. 30. p.
- ⁷³ Ptk. 77. § (2) bek. Tudományos, irodalmi, művészi vagy egyébként közszereléssel járó tevékenységet – mások jogainak és törvényeinek sérelme nélkül – felvett névvel is lehet folytatni.
- ⁷⁴ Ptk. 80. § (2) bek. Képmás vagy hangfelvétel nyilvánosságra hozatalához – a nyilvános közszerelés kivételével – az érintett személy hozzájárulása szükséges.
- ⁷⁵ Jóváhagyta az 1994. évi I. törvény
- ⁷⁶ Kihirdette az 1993. évi XXXI. törvény

A BIZÁNCI MAGÁNGYŰJTEMÉNYEK
ÉS A JOGIRODALOM

A) A 6–7. században

A juszteniánuszi törvénytől való tudományos igényű foglalkozás már a császár életében kezdetét vette, az azt követő fél évszázad azonban a nagy keleti jogis-
kolák (pl. Berütoz) záróakkordja volt. Az ekkor kelet-
kezett jogtudósiratok, valamint az egyéb állami jogfor-
rások, terjedelmük és minőségük miatt a joggyakorlat,
a törvénykezés számára éppoly nehezen voltak hozzáfér-
hetőek, mint maguk a juszteniánuszi joganyagok. A
bizánci jog 7. századtól való fejlődésének két fontos –
természetesen nem előzmények nélküli¹ – jellemzője
rajzolódik ki: egyrészt a *hellenisztikus szokásjog* befo-
lyása mind a jogalkotásra, mind a törvénykezésre, más-
részt a juszteniánuszi jognak bizonyos fokú egyszerűsíté-
se, sőt valamelyest *vulgarizálása*.²

A Corpus Iuris Civilis-t (a továbbiakban: CIC) érintő jogtudósiratok a *Digesta* vonatkozásában csupán szó szerinti fordítások (kata podasz), továbbá párhuzamos helyekre utalások (parapompai) vagy olyan utalások, amelyek a tartalmilag hiányosnak ítélt *Digesta* helyek kiegészítése végett hívnak fel egyéb fragmentumokat (paratitla), ill. tartalommutatók (indikesz)³ voltak. Mindezeknél azonban nyilván nagyobb jelentőségűek a valódi, talán már tudományos igényűnek nevezhető magyarázatok, az ún. régi szkolionok (*scholia antiqua* vagy *palaia*), amelyek azonban eleinte csupán az *Institutiones*, a *Codex* és a *Novellae* anyagával kapcsolatosan voltak megengedettek.⁴ Az interpretáció módja alapvetően kétféle volt, a terjedelmes értelmezés (hermeneia eisz plátosz) vagy a rövid magyarázat (epitomé; szüntomosz).⁵ A *Novella-kivonatok* közül a legsikerültebbek két ügyvéd, *Athanasziosz* és *Theodorosz* munkái voltak. Az *Institutio-átiratok* között a legnagyobb jelentőségű a számos kéziratban fennmaradt *Theofilosz-parafrázis* (Theophilu Antikénszörös Insztitúta), amely valószínűleg a jogtanár által tartott felolvasások írott változata. Noha egyikük sem maradt fenn, a *Codex* két jelentős átírata a *Sztefanosz-féle* parafrázis és *Thalelaiosz* kommentárja.⁶ Az említett index-műfaj a *Codexet* is érintette, két jelentős indikesz-szerző: *Izidórosz* és *Anatóliosz*.⁷

B) A 8–14. században

Minden valószínűség szerint az Ekloga kiadásával (740; *vö. I. rész*) egy időben keletkezett három olyan gyűjtemény, amelyek címében noha a „nomosz” (ti. törvény, ill. rendelkezés, szokás) szó megtalálható, mégsem állami jogszabályoknak, hanem jogirodalmi műveknek tekintendők. Az iménti megállapítás az *agrárjogi* jogszabályokat (85, részint juszteniánuszi, részint szokásjogi kazuisztikus előírást) összefoglaló *Nomosz Geórgikosz* vonatkozásában vitatott.⁸ Számos, a *tengerjoggal* kapcsolatos személy- és vagyonjogi kérdést érint, és elsősorban szokásjogi szabályokat tartalmaz a „Rhodoszi(ak) Hajózási Törvény(e)” (*Nomosz Rhodiön Nautikosz*) címet viselő magángyűjtemény,

Benke József:

A bizánci jogforrások
és jelentőségükA 60 ÉVES GÖRÖG
POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV
BIZÁNCI GYÖKEREIRŐL

15

amelyben helyet kaptak Hadrianus, Tiberius, Septimius Severus császárok ilyen tárgyú rendeletei is. Főként a *katonai büntetőjog* körébe tartozó jogszabályokat tartalmaz az I. Hérakleiosz (610–641) császár által megreformált háborúk jogát inkorporáló „kódex”, a *Nomosz Sztratiótikosz*.⁹

VII. Konstantin (*vö. I. rész*) uralkodása a magángyűjtemények és a jogirodalom (tkp. a jogtudomány) fejlődése szempontjából vízváltástónak is tekinthető, mivel ekkor emelkedhettek bizonyos tudományos *magánművek törvényerőre*. A Bazilikára és 6–7. századi szkolion-anyagára (*palaia*) újabb réteg, a *paragraphai* (*vö. I. rész*) rakódott (kb. mint a „mutatók mutatója”, vagy a „magyarázatok magyarázata”). A 10. századi Bizánc jogtudománya kettős célt tűzött maga elé: egyrészt megfelelni a praxis által támasztott követelményeknek, másrészt a kutatásoknak önálló tárgyává emelni az elméleti és jogtörténelmi vizsgálódásokat – középpontban a Bazilikát tartva. Az anoním szerzőjű nagyszinopszis, a *Synopsis (magna) Basilicorum* a legkiemelkedőbb ebből a korból. Több műfajt egyesít magában, mivel mind az ekloga és a szinopszis, mind a parapompai és az index eszközeivel él, ui. a régi szkolionokkal ellátott Bazilika valamennyi terminus technicusát ABC-sorrendbe helyezve az eredeti meghatározással és/vagy rövid magyarázatokkal látja el amellet, hogy a forrásadatokat is hiánytalanul közli.¹⁰

A következő (s egyben legjelentősebb) állomása a bizánci jogtudománynak a IX. Konstantin (Monomakhosz; kb. „Egyedülharcoló”) (1042–1055) császár által Konstantinápolyban újjászervezett (1054?) ún. „*Monomakhosz-jogiskola*” tudósainak tevékenysége. A jogiskola legkiemelkedőbb jogtanárai *Xifilinosz* (a rektor), *Pszelloz* és *Attaliosz* voltak. *Pszelloz*, aki VII. (Dukász) Mihály császár (1071–1078) számára a római jogot memoriterként megtanulható versekbe szedte (*Synopsis Pselli*), volt nagy valószínűséggel a szerzője annak a – már komolyabban veendő – műnek, amely a CIC és a Bazilika pactumokkal és peresíthetőségükkel kapcsolatos joganyagát tárgyalja (Meleté peri pszilón szümphónón; *Meditatio de nudis pactis*).¹¹

Mivel utóbb és ismételt (vö. I. rész) a jogforrási

anyag rendkívül felszaporodott, a jogalkalmazásnak a korábbi hasonló műfajoknál színvonalasabb indexekre és egyéb mutatókra volt szüksége, amely adott esetben „nem rest” maga kitölteni az előforduló hézagokat. Ez az új műfaj a *tipukeitosz* (vö. I. rész), amely a bíró számára rendkívül megkönnyítette a jogalkalmazás beláthatatlanul nehéznek tetsző feladatát. Feldolgozták természetesen szinte az összes korábbi jogforrást, így az Eklogát (*Ecloga ad Prochirum mutata*), továbbá saját korábbi „terméseiket” is egyszerűsítették (Mikra Szünopszisz; vagy: *Synopsis minor*). Tagjaik sorában gyakorta magas rangú bírák is állottak, akik saját joggyakorlatukból deduktíve állapítottak meg egyes jogi „vezérfonalakat”; közülük jelentősebb a 11. századi *Eusztathiosz Romaios*, akinek rövidített „*Peira*” („tapasztalás”) című, a jogalkalmazásból leszűrt „tapasztalatokat” összefoglaló gyűjteménye¹² utóbb fontos szerephez jutott.¹³

A bizánci jogalkotás és jogtudomány történetének 9–11. századi szakasza rendkívüli jelentőségű, ugyanis az egyfelől a jusziniánuszi jog újra életre keltését, másfelől a jogtudománynak egyfajta valódi reneszánszát jelentette. Így az ún. „*rinascimento giuridico*”¹⁴ nem zárólag (talán nem is elsődlegesen) a glossátoriskola tevékenységéhez kötődik, ez a reneszánsz ugyanis a gyökereit a 9. századi Bizánc termékeny táptalajába eresztette! A bizánci jogtudomány szellemi csúcspontját közel egy évszázaddal a „nyugati” reneszánsz előtt, a konstantinápolyi jogiskola újjászervezésével érte el, és magas színvonalát egészen a 13. század elejéig tartotta – megszilárdítva a jusziniánuszi jogot.¹⁵

C) A 660 éves Hatoskönyv

Színvonala ellenére a Bazilika (vö. I. rész) a joggyakorlatban csak kevésbé hatályosult. Ennek bizonyítékául is szolgálhat a bizánci jogtörténet *legsikeresebb alkotása*, a Hexabiblosz („Hat Könyv”), amely az utolsó bizánci dinasztia, a Palaiologoszok alatt, 1345-ben thesszaloniki város tudós legfőbb¹⁶ bírāja (katholikosz kritész), a „törvények őrzője” (*nomofilax*¹⁷, phülaax tón nomón) címet kiérdemelt *Konsztantinosz Harmenopulosz* keze alól került ki, a Bazilikát nem tekintette mércének. Annál inkább megjelent abban a hellenisztikus szokásjogra is jelentékeny mértékben alapozó jogi döntvénytárak hatása, így különösen a *Peira* c. gyűjteményé,¹⁸ továbbá a három állami jogforráscsoport fontosabb műveié.¹⁹ A Hexabibloszban egybefoglalt bizánci jogot ezúttal már a „bizánci–görög” jelzővel is illehetjük, ugyanis az a „nemzeti” jellegű szokásjogot is magába forrasztotta.²⁰

A hat könyvből, 87 titulusból álló mű teljes címe: „*A törvények kézikönyve hat könyvben előadva*” (Prokheiron Nomón To Legomenon Hexabiblosz; Manuale Legum Dictum Hexabiblos), jelentős mértékben támaszkodik mind a korai bizánci jogirodalomra, mind a császári jogra (különösen a Prokheiron, a Synopsis (magna) Basilicorum és a Synopsis minor anyagára)²¹, továbbá az *orthodox egyházjog* intézményeire.²² Szerkezeti felépítésében azonban jelentő-

sen eltér elődeitől. A hat könyv témakörei (nem cím szerint²³): (1) az anyagi jog fogalma, a perjog, a személyjog; (2) a dologi jog; (3) a kötelmi jog; (4) a családjog; (5) az öröklési jog; (6) a büntetőjog. Ez a szerkezet – amennyiben eltekintünk a büntető jogszabályokat tartalmazó 6. könyvtől – modern magánjogi kódexre emlékeztet. Stílusa is inkább megfelel annak, az ugyanis szigorú parancsolómódbeli és absztrakt. Elvontsága ellenére is hitelesen adja vissza a kor élő magánjogát, jelentős mértékben támaszkodik a bírói gyakorlatra.²⁴

Mindez annál is inkább érdekes, mert a kortárs nyugat-európai jogtudomány még csak kevésbé érezte magát felbátorodva ahhoz, hogy a jusziniánuszi szövegek érinthetlenségéből egyáltalán megkíséreljen kitörni – amint erre Accursius Glossa Ordinariája a legékeesebb bizonyíték.²⁵

A Hexabibloszt újjörög népnyelvre elsőként Kunalisz Kritopulosz parafrázálta (1498). Ezt követően több fordítás készült, így a Zügomalasz-féle 1575-ben, majd a Szpános-féle 1744-ben.²⁶ A mű első nyomtatott változata Párizsban jelent meg 1540-ben de Suallemberg gondozásában. Megjelenésétől kezdve igen nagy hatással volt az európai jogi gondolkodásra, különösen a jogi humanizmusra: görög–bizánci terminusainak – ezúttal vice versa (vö. I. rész) – latinosításával, ill. a szövegek kommentálásával a jogtudósok (kiemelkedően Cuiacius) a 16. században már Európa szerte – Lipsztől Oxfordig – foglalkoztak. A nyugat-európai nyomtatott kiadás előtt, a 14–15. században azonban már a bizánci jogtudomány anoním szerzői több száz magyarázó *excerpciót*, kivonatos jegyzetet készítettek hozzá.²⁷ Gustav E. Heimbach 1851-es lipcsei kiadásának Praefatiója részletes útmutatással szolgál az egyes könyvek keletkezési idejéhez, forrásaihoz, ill. azoknak Harmenopulosz általi interpolációjához, valamint a kész mű szkolion-anyagához.²⁸

Az a történelmi kor sem érdektelen, amelyben az utókor által legnagyobbra értékelt bizánci jogi alkotás, a Hexabiblosz „megfogant”. A birodalmat kívülről az oszmán-török birodalom fenyegette, belülről pedig velencei, genovai és zélóta fogak rágták. Ilyen körülmények ellenére olyan intellektuális aktivitás mutatkozott Bizáncban, amely egyrészt a reneszánsz előszelét fűjtta, másrészt az utolsó nagy szellemi ellenállásként feszült neki a „barbár” Kelet nyomásának. Több nagy kulturális, virágzó irodalmi-képzőművészeti és pezsgő tudományos életnek teret adó centruma működött az akkori „vidéki” Bizáncnak: Nícea, Misztra, Trebizond, s a legkellemesebb mind közül Szaloniki (Thesszaloniki), amely számára a 14. század még valódi aranykor volt. Ezek után nem meglepő, hogy a lemaradásban lévő Nyugaton még általánosan nem is ismert CIC anyagára épülő, már többedik feldolgozás után éppen Szaloniki adott otthont a Hexabiblosz alkotójának, akinek opusza a középkori hellenizmus utolsó nagy kódexe volt.²⁹

A világi és egyházi jog erős kapcsolatának, kohéziójának – ti. hogy a 6–13. században gyakran közös jog-

gyűjteményekben, az ún. *nomokanon*okban jelentek meg normáik³⁰ – jelensége Harmenopulosz munkásságában is megfigyelhető, ugyanis a világi jog anyagának gerincét tartalmazó Hexabiblosz mellett, „*Epitome Canonum*” címmel – szintén hat könyvben – foglalatát adta az orthodox egyházjognak is.³¹

A POST-BYZANTIN KORSZAK

ALAPVONALAI

Az *Urbs Nova* eleste 1453-ban nemcsak a görög történelem jelentős eseménye, hanem az európai kultúrtörténeté is, ugyanis az egykori birodalom számos tudós emberfője, rákényszerülve hazája elhagyására, menekülként a korabeli európai kulturális újjászületés, a reneszánsz eszmeáramlatát gazdagította. Ugyanakkor a bizánci állam megszűnésével a tudományos élet visszaszorult a kolostorok és egyházi központok falai mögé, a világi közép- és felsőfokú oktatás gyakorlatilag megszűnt.³²

A leigázottak jogrendje ugyanakkor egyfelől bizonyos tárgyi és személyi körben hatályos maradt, másfelől viszonylagos jogfejlesztés is folyt, köszönhetően egyebek mellett az időközben korlátozottan működni engedett jogalkotás – valójában súlytalan – eredményeinek.³³ Az ún. *haloszsiz* (haloszsiz Kónsztantinupoleósz), vagyis Bizánc bevétele korántsem érintette tehát oly nagy mértékben a meghódított jogéletét, mint azt elsőre gondolnánk, és ennek oka két dologban van. Egyrészt az iszlám jogrendjének egyik alapeleme, hogy a meghódított területek másvallású lakossága *magánviszonyai* vonatkozásában nem hatályosul *feltétlenül*. A másik, hogy II. (Hódító) Mohamed szultán (1451–1481) és utódai által az orthodox egyháznak adott *privilegiumok* egyfajta önkormányzás lehetőségének kialakulásához vezettek. Ezek a privilegiumok egyébként megillettek az új birodalom felségterületéhez tartozó minden várost és községet, a szakmai korporációkat, ill. a fennhatóság alá tartozó nem görög népeket is.³⁴

Az oszmán hódoltság korában a „bizánci” igazságszolgáltatás két kézbe volt letéve: a jogviták eldöntése vagy világi bírósági útra tartozott, vagy az Egyház joghatósága alá, emellett azonban az iszlám bírósága, a *kádi* elé is vihették ügyeiket a perlekedők. A különböző helyi görög előljárók, így a régi görögből fennmaradt elnevezésű arkhón (arkhón), ill. a „nép vénei” (démogerón) különféle bíróságai ítéleztek a „*temporalis*”, azaz világi természetű ügyekben, míg a „*spiritalis*” jellegű jogviták az egyházi vezetők, így általánosan első fokon (önállóan vagy a Prímással együtt) a püspökök elé, legfelsőbb fokon pedig az egyesbíróként vagy a synodusban mint bírói tanácsban eljáró konstantinápolyi egyetemes, ún. *ökumenikus pátriárka* elé tartoztak.³⁵

Az iszlám bírāja, a *kádi* előtt is volt mód a jogérvényesítésre, amennyiben az iszlám jogrendje azt ki nem zárta. A *kádi*-bíráskodásban az ítéletek végrehajtása

rendszerint biztosabbnak ígérkezett, emiatt a görög lakosság előszeretettel járult a *kádi* „tribunálja” elé. Az iszlám bíróságától természetesen a görög igazságszolgáltatás letéteményesei – így az *excommunicatio* (kiközösítés) különböző fokozatú eszközeivel különösen az Egyház – igyekeztek a népet távol tartani. Az előljárók és püspökök tevékenysége, jóllehet ítélőhatalmuk a lakosság *önkéntes alávetésén* alapult, *valódi* bíráskodásnak tekintendő.³⁶

A bizánci örökség megóvásában elsőrangú szerepe volt a mindenkori ökumenikus pátriárkának, aki nemcsak az orthodox egyház feje, hanem az alávetett nép legmagasabb rangú személyiségeként az *állam nélküli nemzet egységének kifejezője* (ethnarkhész, „nemzetvezér”³⁷), kvázi-államfője is volt. Az orthodox egyház képviselte a megdöntött birodalom civilizációs hagyományát és szellemét. Az egyház rendelkezésére csupán az ún. hivatalos, vagyis a *császári* bizánci jog állott, amelyben az a keresztényeken gyakorolható politikai hatalom eszközét is meglátta.³⁸

Az egyházi bíráskodás ítélezési gyakorlatát Harmenopulosz *Hatoskönyvére* alapította.³⁹ A török uralom alatti egykori Bizáncnak szinte egyedüli s így legfontosabb jogforrása e gyűjtemény volt, amely – mint a *keresztény vallásúak személyes joga* – hatályát kiterjesztette az Oszmán Birodalom számos meghódított államára, így Kis-Ázsiára és a Balkánra is. A Hexabibloszon kívül más post-byzantin, azonban még a *török hegemonia előtt* keletkezett magángyűjtemény is segítségére sietett az egyházi törvénykezésnek. Ezek közül jelentősebb a 14. század első feléből való, *Matthaios*z *Blasztárész* által összeállított kompiláció, a *Szüntagma* volt.⁴⁰

A *hódoltság korában* is keletkeztek – orthodox egyházi jogi profilú – magángyűjtemények, amelyek közül a legfontosabbak a következők: *Manuél Malaxosz* „*Nomokanon*”-ja (1561), *Jakobosz* „*Baktéria*” című kompilációs jogkönyve 1645-ből (Baktéria tón arkhierheón⁴¹, kb. „a főpapok bírói pálcája”), *Theofilosz* püspök „*Nomikon*”-ja 1788-ból⁴², továbbá számos zsinati határozat, ill. zsinati irat, valamint kb. fél tucat ún. *epitome canonum* (kánoni kivonat).⁴³ A 17. századi *elő jogot*, vagyis a hellenisztikus szokásjogi alapú bírói gyakorlatból lesűrhető jogi tapasztalatokat foglalta össze újjörög népnelyven az ismeretlen szerző által összeállított *Nomokritérion*.⁴⁴

Ilyen körülmények között, amidőn tehát az államgépzet által alkalmazott *jogászság* gyakorlatilag *nem létezett*, adódik önkéntelenül a feltevés, hogy a kodifikált bizánci jognak át kellett adnia a „terept” az íratlan hellenisztikus szokásjog számára. E feltevés igazságát az bizonyítja, hogy az *Égei-tenger szigetein* előkerült okiratok szerint előtérbe tolakodott a hellenisztikus népjog, különösen a házassági vagyoni jog és az öröklési jog területén. A kereskedelmi kapcsolatok terén a külföldi jogintézmények beszivárgása is kimutatható, azonban nem tipikus.⁴⁵

Azt, hogy a kodifikáció Bizáncban történelmi tradíciókon alapuló, folytonos igény, mi sem bizonyítja job-

ban, mint az *íratlan hellenisztikus szokásjog kodifikációja* úgörög népnnyelven a szigetvilágban⁴⁶: Szürán 1673-ban, Szantorini szigetén 1797-ben, Küthnoszon és az epiruszi Zagorokhosziában a 18. század végén, Naxosz szigetén 1810-ben, s végül Hüdrán 1804–1818 között.⁴⁷

Ezek a kódexek egyszerre két fronton voltak a *görög nemzeti jog védelmezői*: egyrészt a *törökökkel*, másrészt az *egyháziakkal* szemben. A szokásjogi alapú kódexek az iszlám bírói szervezetéhez fordulás következtében alkalmazott szankciók eszközével igyekeztek kizárni idegen bíróságok joghatóságát a görögökre. Ezen kívül tilalmas volt a klérus tagjai számára a világiak ügyeibe beavatkozni. A klérus ugyanakkor a maga részéről nem szűnt meg harcolni az igazságszolgáltatásban gyakorolt meghatározó befolyásának megőrzéséért. Egyik részről erőfeszítést tett a hivatalos jog modernizálásáért, kihirdetve a *zsinati dekrétumokat*, amelyek gyakorta *éppen a népi jog* befolyását tükrözték, és másrésztől megerősítette s kiszélesítette kapcsolódását a kánonjoghoz. A klérus keményen szembeszállt az iszlám jogának behatolási kísérleteivel, ugyanakkor főerőfeszítése arra irányult, hogy fenntartsa a maga egészében a hivatalos jogot és kiterjessze érvényességét a privilégiumok által hivatalosan elismert jogterületek felett. A Hexabiblosz parafrázisára is azért volt szükség, hogy a hivatalos jog rivalizálhasson a nép nyelvén megformulázott szokásjoggal.⁴⁸

Mindezek mellett (vagy inkább ellenére) a kodifikált *bizánci császári jog* érvényében nem ingott meg, a *post-byzantin hellenizmus* szellemi és politikai szerkezete nem omlott össze. Ez annak a *görög nemzeti önértékek*, hellén néptudatnak köszönhető, amely eleinte a *római*, majd a *bizánci* birodalmi koncepción alapult, végül a minden egyes korszakban kimutatható, tisztán *hellén imperiális eszme* alapján állva nyugodott meg.

A hellenisztikus szokásjog említett kodifikációinak korában, vagyis a 17. század végétől a 19. sz. elejéig, megfigyelhető egy másik, igen jelentékeny jogtörténeti esemény: a *bizánci jog recepciója és kodifikációja* a befolyása alatt álló ún. *dunai fejedelemségekben*.⁴⁹ A bizánci hivatalos jog, mielőtt a fanarióta hercegek hatalomra kerültek volna, már érvényben volt – párhuzamosan a helyi szokásjoggal. A Nomikon Prokheiron, Mikhaél Fóteinopulosztól (1765), egy kódexszerű gyűjtemény, amely a bizánci császári jog, a hellenisztikus népjog és az egyházjog érdekes ötvöze.⁵⁰ Ugyanez a jellemzője az 1817-es 3 részből és 2032 paragrafusból álló *moldáviai „Kallimakhész-Kódexnek”*; (Kódix Politikosz tész Moldáviász⁵¹), amely – kivéve a családjogot és az öröklési jogot, melyek a bizánci jogból építkeztek – négyötödében az ABGB rendelkezéseit tartalmazta. Jóllehet jelentős részében külföldi jogot recipiált, mégis deklarálta, hogy a Bazilikát tekinti alapjának. Megemlíthető még a *Georgiosz Karatzasz, havasalföldi fejedelem által összeállított Nomothesia* 1818-ból.⁵² A bizánci jog hatása sokkal erőteljesebb volt *Besszarábiában*. Basarab Mátyás az ún. „*Nagy Kódexet*” (1652) a bizánci jog alapján kompiláltatta, s

ugyanaz az alapja a *Kodex Rakovicának* (1765), valamint az Ypsilanti-féle *Szüntagmation Nomikonnak* (1788) is. Ez utóbbi mintegy 30 évvel a Kallimakhész-Kódex előtt már elismerte párhuzamosan érvényes jognak a „közös királyi jogokat,” vagyis a hivatalos bizánci császári jogot.⁵³

A bizánci jogfejlődésre oly jellemző *dualizmus* (vö. I. rész) tehát kimutatható a török hódoltság alatt is: Bizánc és „maradványainak” jogtörténete egyfelől a *hellenisztikus szokásjog*, másfelől az éppen általa megőrzött, s ennek köszönhetően továbbélő, de a hódoltsági lét miatt (ti. nem volt önálló állami, „bizánci” jogalkotás) statikus képet mutató, recipiálható jellege révén is megerősödött *bizánci császári jog* története.⁵⁴

UTÓSZÓ

A görög magánjog történeti alakulása tanulmányozásának jelentőségét az évfordulókon túl az is megalapozza, hogy a római jog „továbbélés-történetei” közül a mai Görögország magánjogának története az egyik legeredetibb. Köztudomású, hogy a római jog elviekben háromféleképpen fejthette ki rendkívüli hatását az utókor jogrendszereire: ahol maga valaha is érvényben volt, ott vagy érvényes – de nem feltétlenül hatályos – jogrendszer maradt (a római jog „*továbbélése*”), vagy bizonyos érvénytelenségi – azonban szintén nem feltétlenül hatálytalansági – periódus után újjászületett (a római jog „*reneszánsza*”), ahol pedig érvényben sohasem volt, ott jogátvétel útján – részben vagy egészben, eredeti vagy feldolgozott állapotban, primér vagy szubszidiárius jogként – hatolt be az idegen jogrendszerekbe (a római jog „*recepciója*”).

Arra, hogy ezt a logikai tisztasága miatt tetszetős elméleti sémát a jogtörténet nem mindenütt igazolta maradéktalanul⁵⁵, a görögországi magánjog kodifikációtörténete eklatáns példa, mivel abban a római (juszteniánuszi) jog mindhárom hatáskifejtési mechanizmusa – némi torzulással ugyan, mégis világosan – felfedezhető. Csupán utalásszerűen: a kelet-római, majd a „párja nélkül maradt” bizánci birodalomban a római jognak a juszteniánuszi formában értendő *továbbéléséről* beszélhetünk, a római jog *újjászületéseként* kell értékelnünk az oszmán uralomtól való megszabadulást követő bő egy évszázados időszakot, s végül kimutatható a *recepció* is, azonban nem a (juszteniánuszi) római jogszabályok, hanem a reájuk épülő és belőlük sarjadzott jogtudomány, a német pandektisztika vonatkozásában.⁵⁶

A „Bevezetés” szerint (vö. I. rész) a hangsúly a bizánci (és a post-byzantin) korszak történetére helyezendő. Ennek oka – amely egyben alátámaszthatja azt is, hogy a bizánci jogtudománynak és jogalkotásnak a tanulmány I. és II. részében említett produktumaival való foglalkozás nem csupán afféle „Ding an sich” – két 19. századi „úgörög” normaszövegben keresendő. A szabadságharc kitörése után kilenc hónappal, 1822. január 1-jén, az Epidauroszban megalakult első forradalmi nemzetgyűlés elfogadta a – francia „Ember és Polgár

Jogainak Nyilatkozata” mintájára készült – liberális-demokratikus⁵⁷, ún. *Epidauroszi Alkotmány* (Szüntagma Epidauriaika), amely a *magánjog kodifikációja* vonatkozásában, a kódex elkészültéig provizorikus jelleggel a következőképpen rendelkezett: „A kódexek megalkotásáig a polgári és a büntetőügyekben örökméltézetű keresztény császáraink törvényei („ekhuszi tús nomús tón aeimnésztón khrisztianón

émón autokratorón”)⁵⁸ és az addig megalkotandó törvények minősülnek érvényes jognak...” Majd, 1835 márciusában a régensi tanács, a *jogalkalmazás* számára útmutatoul, a következő rendeletet⁵⁹ adta ki: „A *bizánci császárok polgári törvényei*, amelyeket *Harmenopulosz Hexabiblosza* tartalmaz, mindaddig érvényben vannak, amíg a polgári törvénykönyv, amelynek megalkotását már elhatároztuk, ki nem hirdettetik.”⁶⁰

Jegyzetek

- * A tanulmány szerves folytatása a Jogtörténeti Szemle 2005/4 számában közölt A 60 éves polgári törvénykönyv bizánci gyökereiről c. közleménynek. A két rész szerkezete tematikusan egységes, ezt tükrözi, hogy a „Bevezetés” és az „Utószó” a két részletre együttesen vonatkozik. A közlemények szerkezete a következő: (Első közlemény) Bevezetés. I. A pre-byzantin korszakról. I. Megjegyzések a hellén és a hellenisztikus népjoghoz. 2. A romanizálódás egyes összefüggéseiről. II. A bizánci jogforrások és jelentőségük. I. Az állam által kibocsátott jogforrások. A) Az intéstitúciószerű művek. B) A Corpus Iuris Civilis rekodifikációjának megvalósulása. C) A császári novel-láris jogalkotás. (Második közlemény) II. A bizánci jogforrások és jelentőségük. (Folyt.) 2. A bizánci magán-gyűjtemények és a jogirodalom. A) A 6–7. században. B) A 8–14. században. C) A 660 éves Hatoskönyv. III. Az post-byzantin korszak alapvonalai. Utószó.
- ¹ Ezekhez ld. Ludwig Mitteis, *Wieacker* által – Ausgewählte Schriften, (Frankfurt am Main 1983), I. köt., 206 – „korszakalko-tó”-nak nevezett opuszát: Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs. (Leipzig 1891).
- ² Ld. pl.: Pringsheim, Fritz: Zu „Reichsrecht und Volksrecht”. In: Journal of Juristic Papyrology (JJP) 7–8 (1953–1954) 163–168. pp., ill. Wieacker, Schriften, I. köt., 205–221. pp.
- ³ Az index *tematikus* mutató, egyszerűbb ehhez képest a *betűren-des*: az ún. (lexeisz latinikai/Rhómaikai), másként: (glósszai nomikai). A nevesebb index-szerzők: Theofilosz, Dorotheosz, Sztefanosz, ifjabb Kürillosz, Anasztáziosz, ill. idősb Anonümosz.
- ⁴ Wenger, Leopold: Die Quellen des römischen Rechts. (Wien 1953), 681.^{7, 12, 14}.
- ⁵ Wenger, 682. p.
- ⁶ Bozóky Alajos: Római magánjog. Institutiók. (Bp., 1875), 85. p.
- ⁷ Wenger, 682–692. pp.
- ⁸ Többen *II. Jusztiniánusz novellájának* tartják, azonban *Dölger* igen éles kritikája szerint: „Der ‘Gesetzgeber’ Justinian II. ist aus der byzantinischen Rechtsgeschichte zu streichen.” Ld.: Dölger, Franz: Ist der Nomos Georgikos ein Gesetz des Kaisers Justinian II.? In: Festschrift für Leopold Wenger. II. köt., (München 1945), 48. p.; Sontis, Johannes M.: Das griechische Zivilgesetzbuch im Rahmen der Privatrechtsgeschichte der Neuzeit. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte – Romanistische Abteilung (ZSS) 78 (1961) 362–363. és 366–367. pp.
- ⁹ Wenger, 697–699. pp.
- ¹⁰ Wenger, 709. p.
- ¹¹ Monnier, Henry: La Meditatio de nudis pactis. In: Etudes (*sic!*) de droit byzantin. (London 1974), 5–246. pp. (repr. – új oldalszá-mozás nélkül).
- ¹² Amelyből szemelvényt közöl a *feléntili sérelem* intézményével kapcsolatban Braßloff, Stephan: Zur Lehre von der laesio enormis im byzantinischen Recht. In: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft (ZVglRWiss) 27 (1912) 271–272. pp. Ugyanez modern szemléletben: Laiou, Angeliki E.: Economic Concerns and Attitudes of the Intellectuals of Thessalonike. In: Dumbarton Oaks Papers 57 (2003/2004) 208–209. pp.
- ¹³ Wenger, 710–714. pp.

- ¹⁴ „... darf man im wahren Sinne von einer Erneuerung oder Wiedergeburt („Rinascimento”, „Renaissance”) der römischen Rechtswissenschaft oder Rechtslehre sprechen, nicht dagegen von einer Wiedergeburt des römischen Rechts...” Engelmann, Woldemar: Die Wiedergeburt der Rechtskultur in Italien durch die wissenschaftliche Lehre. (Leipzig 1938), 17. pp.
- ¹⁵ Sontis, 365–366. pp.
- ¹⁶ Schlosser, Hans: Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte. (Heidelberg 1993), 26. p.
- ¹⁷ Zacharia von Lingenthal, D. Karl Eduard: Geschichte des griechisch-römischen Rechts. (Berlin 1892), 43. p.
- ¹⁸ Ld. az 1851-es kiadás Gustav E. Heimbach által frott Praefatióját (p. XVII.)
- ¹⁹ Sontis, 366. p.
- ²⁰ Maridakis, Georges S.: La tradition européenne et le Code Civil Hellénique. In: Studi in memoria di Paolo Koschaker „L’Europa e il diritto romano”. (a továbbiakban: Studi Koschaker) II. köt., (Milano 1954), 163. p.; Yiannopoulos, Athanassios N.: Historical development. In: Introduction to Greek Law. (Szerk.: Kerameus, Konstantinos D. – Kozyris, Phaedon J.) Deventer 1993, (a továbbiakban: Yiannopoulos) 6. p.
- ²¹ Fögen, Marie Theres: Humanistische Adnotationen zur editio princeps der Hexabiblos. In: Ius Commune – Zeitschrift für Europäische Rechtsgeschichte (IC-ZER) 13 (1985) 213. p.
- ²² Pantazopoulos, Nicolas J.: Aspect général de l’évolution historique du droit grec. In: Revue Internationale des Droits de l’Antiquité (RIDA) 4 (1950) 257–258. pp.
- ²³ Ld. pl. a Heimbach-féle kiadásban (Lipsiae 1851).
- ²⁴ ZEPOS, Panagiotis J.: Griechenland. In: Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. (Hrsg. Coing, Helmut) III/5. köt., (München 1988), (a továbbiakban: Zepos, Griech.) 475–476. pp.
- ²⁵ Maridakis, 162. p.
- ²⁶ Zacharia von Lingenthal, 46, 47, 49. pp.
- ²⁷ Fögen, 213⁶: 234. pp.
- ²⁸ A legújabb kritikai kiadás 1971-ben készült el. athéni kiadás, edito-ra *Konsztantinosz G. Pitsákész*. Laiou, 162
- ²⁹ Maridakis, 162–163. pp.
- ³⁰ Pázmány Zoltán: A római jog institutiói. (Karcag 1930), 111–112. pp.
- ³¹ Hamza Gábor: A magánjog fejlődése és kodifikációja Görög-or-számban. In: Magyar Jog (MJ) 51/6 (2004) 358. p.
- ³² Zepos, Griech. 477. és 480. pp.
- ³³ Yiannopoulos, 6. p.
- ³⁴ Gofas, Dimitri C.: Esquisse d’une histoire du droit commercial grec sous la domination ottomane. In: La formazione storica del diritto moderno in Europa. III. köt., (Firenze 1977), 1088–1089. pp.
- ³⁵ Sontis, 368–369. pp.
- ³⁶ Sontis, 369. p.
- ³⁷ Maridakis, 163. p.
- ³⁸ Pantazopoulos, 257–258. pp.
- ³⁹ Sontis, 369–370. pp.
- ⁴⁰ Zepos, Griech. 478. p.
- ⁴¹ ŰZepos, Panagiotis J.: L’influence du droit byzantin sur la légis-lation roumaine de la période des princes phanariotes. In: Studi Koschaker, I. köt. (Milano 1953), (a továbbiakban: Zepos, L’influence...) 431. p.
- ⁴² Sontis, 371³⁶.

⁴³ Zacharia von Lingenthal, 46–51. pp.

⁴⁴ Zepos, Griech. 479. p.

⁴⁵ Yiannopoulos, 7. p.

⁴⁶ Sontis, 369. p.

⁴⁷ Pantazopoulos, 259–260. pp.

⁴⁸ Pantazopoulos, 259. és 260–261. pp.

⁴⁹ Zepos, Griech. 479. p.; Pantazopoulos, 262–263. pp.; bővebben ld.: Zepos, L'influence... 432–437. pp.

⁵⁰ Szövege eredetiben: Mikhaél Foteinopoulosz. Nomikon Procheironja címmel P. J. Zepos-tól jelent meg az athéni kiadású „Magánjogi Szemle” című szakfolyóirat 1959. évi számában. Ld.: Archeion Idiótiku Dikaiu; Á.É.Á. 17 (1954–1959).

⁵¹ Görög-román bilingvis kritikai kiadása: Codul Calimach. Editura Academiei Republicii Populare Romîne 1958.

⁵² Zepso, Griech. 479. p.

⁵³ Pantazopoulos 262–263. pp.; bővebben ld.: Zepos, L'influence... 432–437. pp.

⁵⁴ Sontis, 371. p.

⁵⁵ Calasso, Francesco: Il problema storico del diritto comune e i suoi riflessi metodologici nella storiografia giuridica europea. In: RIDA(–AHDO Archives D'Histoire Du Droit Oriental) 2 (1953) 441–463. pp.

⁵⁶ A recepció Wieacker szerint a jogi normák rendszerére felépített tudományos gondolkodásmód átvételét jelenti. Wieacker, Franz: Privatrechtsgeschichte der Neuzeit. (Göttingen 1952), 64–65. pp.

⁵⁷ Yiannopoulos, 7. p.

⁵⁸ Sontis, 371.³⁷

⁵⁹ Pantazopoulos, 264–266. pp.

⁶⁰ (Kiem. a szerző.) Kivonat a hiteles német–görög bilingvis közlönyszövegből. Sontis, 375⁴⁷

Filó Mihály – Molnár-G. Fruzsina:

Az öngyilkosság a jogtörténetben

AZ ÖNGYILKOSSÁG BÜNTETLENSÉGE

A szuicidum, pontosabban annak kísérlete a modern jogrendszerekben – Törökország kivételével – büntetlen¹, amit többnyire egyszerűen a tényállásszerűség hiányával magyarázhatunk. Nyilvánvaló, hogy a más megölésének tilalma nem terjedhet ki arra az esetre, amikor önmagunkra emelünk kezét. A Btk. 161. § – „aki mást megöl” – nem ad további vitára okot, szemben például a német büntetőtörvénnyel, amelynél az emberölés (§ 212 StGB) diszpozíciójából – „aki egy embert megöl” – Schmidhäuser² arra következtet, hogy a törvény az öndestrukciót is büntetni rendeli. Ez a nézet természetesen a német jogirodalomban is kisebbségben maradt. Ha jogalkotó az öngyilkosságot pönalizálni kívánná, akkor nyilvánvaló, hogy azt *sui generis* tényállás formájában tenné. A büntetőjog világos állásfoglalása ellenére azonban aligha létezik még emberi magatartás, amit annyi morális kétely övezne, mint az öngyilkosságot. A szuicidum erkölcsi és jogi értékelése hű lenyomatát adja egy kor társadalmának, pontosabban annak a diskurzusnak, amely egy bizonyos szellemi közegben az élet értékét és az emberi szabadság fogalmát vitatja. Az élet önkező elvételeének megítélését ezért nem lehet önkényesen kiragadni az adott szociális kontextusból. A kultúrhistoria különböző korszakai gyökeresen eltérő képet mutatnak. Az öngyilkost hol hősként, hol pedig súlyos bűn elkövetőjeként láthatjuk, ráadásul a diametriális álláspontok a legtöbbször egyidejűleg, párhuzamosan vannak jelen egy-egy eszmétörténeti metszetben. Arra is figyelemmel kell lennünk, hogy maga a döntés – a halált választani az élet helyett – végül mindig az egyén kezében összpontosul. A közösség értékei, érvei, normarendszere háttérbe szorul-

nak. Az öngyilkos nem csak másokat hagy el, de maga is végletesen egyedül marad. Éppen ebben rejlik a legnagyobb talány: hogyan érheti el a jog – ha elérheti egyáltalán – a szakadék szélén álló halálrészántat?

Tévedés lenne azt gondolnunk, hogy az önkéntes halál pusztán jogfilozófiai dilemmákat vet fel. Egyrésről a szuicidum összetársadalmi méreteken is jelentős probléma, Magyarország jelenleg a 5. az öngyilkossági statisztikák morbid ranglistáján, különösen a 65 év feletti férfiak veszélyeztetettek.³ Másrésről – a hazai jogirodalomban fel nem ismert módon – a lehető legszorosabban érintkezik az eutanázia büntetőjogi problémakörével.

Az alábbiakban az öngyilkosság megítélésének európai és magyar jogtörténetéről adunk vázlatos összefoglalót.

AZ ÖNGYILKOSSÁG

AZ EURÓPAI JOGTÖRTÉNETBEN

Az amazóniai őserdőben mindmáig fennmaradt egy indián törzs,⁴ „a méreg népe”, amelynek tagjai rendszeresen öngyilkosságot követnek el: magukhoz veszik egy bizonyos fa gyökerét, amely hallucinációkat és légzésbénulást okoz. A *suruaha* indiánok tisztában vannak a növény halálos hatásával, azonban hitük szerint lelük csak így kerülhet az ősök paradicsomába. A fehér ember megjelenése előtt kizárólag a kiválasztottak – a varázslók – élvezhették a *cunaha* drogját, de a hagyományos struktúrák felbomlásával feledésbe merült a korábbi tabu. A szellemvilággal azonban nem érintkezhetnek következmények nélkül az avatatlanok. Az évente születendő gyermekek már nem pótolják a méreg áldozatait. A törzs így lassú, de biztos kihalásra ítéltetett. Mindez kiválóan példázza, hogy az élet önkező elvétele az archaikus tudatforma számára még gyakran szentségi értékű cselekedet volt, amely eszközt jelentett egy magasabb létállapot eléréséhez.

A szűkös természeti adottságú területeken élő népeknél jellemző, hogy a gyengék és a betegek önként ma-

radnak hátra a vadonban, hogy halálukkal a közösség túlélését szolgálják. Japánban a munkaképtelen idősök Sinsu tartományban a halottak ünnepén megrendezik saját halotti torukat, főtt rizst esznek, rizsbort isznak, s utána elindulnak a hegyre meghalni.⁵ Hasonló szokást örökít meg *Sánta Ferenc* Erdélyről, ahol a nagycsaládok öregjei a tordai kénes barlangokban végezték be életüket, ha a fiataloknak már nem jutott elég élelem.⁶

A rituális és az altruista öngyilkosságtól hosszú út vezetett napjaink jogelméleti vitáihoz az emberi méltóság kiteljesítéséről. Közismert, hogy az antikvitás filozófusai, mindenekelőtt a sztoikusok, elfogadták a meghívott halált. Az elviselhetetlen kinnal járó betegségek már elegendő indokot szolgáltatottak az élet önkezü elvételéhez, *Zénon* és *Diogenész* is erre az útra léptek. A görögök nyomán a rómaiak is dicsőítették a szabad halált, *Seneca* is önkezével oltotta ki az életét. Az archaikus és praeklasszikus római jog a szuicidum kísérletét nem az élet elleni vétekként, hanem a közösség elleni jogsértésként fogta fel. A *Corpus Iuris Civilis* nem tartalmazott büntető rendelkezést az öngyilkosokra. Ha valaki azonban azért dobta el az életét, hogy mentesülhessen egy olyan bűncselekmény miatti felelősségre vonás alól, ami vagyonek Kobzást vonhatott maga után, akkor törvényes és végrendeleti örökösei helyébe a *fiscus* lépett. Ebben az esetben a végzetes tettet ugyanis egyfajta beismerésként értékelték. Ezen kívül a vádlottnak manifestusnak kellett lennie, illetve egyéb megfelelő eljárásban kellett ellene vádat emelni, továbbá vizsgálni kellett azt is, hogy az öngyilkosságot nem valamilyen más okból követte-e el?⁷ A katonák szuicidumát a gyávaság jeleként értékelték, és halállal büntették, kivéve, ha a kísérletre hetvenkedésből vagy alkoholos állapotban kerül sor, ilyenkor megelégedtek az elbocsátással (*missio ignominiosa*).⁸

A keresztény egyház - Szent Ágoston óta - az élet önkéntes befejezését halálos bűnként ítélte meg, amelyért kiátkozás jár. *Augustinus* az Isten államáról írt művében⁹ mindenekelőtt az ötödik parancsolatra hivatkozik: a „ne ölj!” tilalma kiterjed az önkezü halálra is. Noha az ancyrai zsinat (314) és a korai egyházatyák – *Ambrosius* és *Hieronimus* – még engedtek kivételt, ha egy leány nemi erőszakot szenvedett el és becsületét másképpen nem tudta megőrizni, az orléans-i (533), bragai (563) és auxerre-i (613) szinódus már követte az ágostoni felfogást. A *Decretum Graciani* az öngyilkosságot gyilkossággként bünteti: „*Qui se ipsum occidit, homicida est*”¹⁰. A Korán 4. Szúrája szintén tartalmazza a szuicidum tilalmát. A Biblia ezzel szemben nem ad egyértelmű választ, noha az Újszövetségben több helyütt is megjelenik a motívum. Krisztust a Sétán a jeruzsálemi templom tornyán megkísérti: „*Ha Isten fia vagy, vedd alá magad; mert meg van írva: Az ő angyalainak parancsol felőled, és kézen hordoznak téged, hogy meg ne üsd lábadat a kőbe.*”¹¹ Az evangéliumok arról is tudósítanak, hogy Júdás – miután elárulta Jézust – felakasztotta magát, állásfoglalást azonban itt sem olvashatunk. Az Ószövetség néhány igehelye (Saul, Sámson) egyenesen heroizálja az öngyilkosságot.

A jogtörténet azt tanítja, hogy az öngyilkosság büntetendőségét a világi hatalom eredetileg az egyház befolyására vezette be, és csak jóval később zárkóztak fel a teológiai érvek mellé – jóval kevésbé hangsúlyosan – szociális és népesedéspolitikai szempontok.¹² Ennek megfelelően az alkalmazott szankciók jellege is kifejezetten a vallás hatását mutatja. Nagy Károly kapitulárei és a középkori városi jogok megtagadták az öngyilkosoktól az egyházi eltemetést, Angliában testüket először karóval döfték át, majd az országút mellé temették. A holttestet megbecstelenítő büntetéseket később felváltotta a vagyonek Kobzása, az örökösök jogának megvonása. A francia, valamint a bajor és brandenburgi tartományi jogban a hagyaték az államra vagy a tartományúra szállt. A konfiskációt Angliában csak 1870-ben törölték el. A *Corpus Iuris Canonici* az öngyilkosságot gyilkossággként kezelte, sőt annál is szigorúbban ítélte meg, mivel nem csak az életet oltja ki, hanem a lelket is kárhozatra veti. A *Constitutio Criminalis Carolina* 135. cikkelye és a mintájára alkotott partikuláris törvénykönyvek szintén hasonló szemléletéről tanúskodnak. Különösen szigorú szabályozást tartalmazott az 1768-as *Constitutio Criminalis Theresiana*. Az 1779-es szász törvény a házastársat és a rokonokat magas pénzbüntetéssel fenyegette, amennyiben nem tettek meg minden elvárható a végeztes tett megakadályozása érdekében.¹³

Az öngyilkosság dekriminalizációját a felvilágosodás hozta el. *Voltaire* és *Rousseau*¹⁴ már nem hitt a posztmortális büntetések visszatartó erejében. A megbecstelenítő procedura csak az özvegy és az árvák számára jelent újabb fájdalmat, a vagyonek Kobzása pedig egzisztenciálisan is ellehetetleníti a hátrahagyottakat. *Beccaria*¹⁵ az élet önkéntes befejezését erkölcsellenesnek és bűnösnek tartotta, azonban nem látta értelmét büntetés alkalmazásának. Ahogy azt sem büntetjük, aki kivándorlással szakítja ki magát az állami kötelekekből, az öngyilkos sem szolgál rá a törvény szigorára, hiszen – a kivándorlóval szemben – legalább javait hátrahagyja a közösségnek. Svédországban már 1750-ben királyi leirat rendelte el, hogy sikertelen szuicidum esetén a hatóságok tekintsenek el a büntetőeljárástól. Németországban először az 1813-as bajor büntető törvénykönyv helyezte hatályon kívül az önként választott halálba indulót sújtó rendelkezéseket, bár azok alkalmazását Nagy Frigyes már 1751-ben is megtiltotta. Franciaországban 1790-ben a Nemzetgyűlés lépett túl a középkori szemléleten.

Teljesen más képet mutat az angolszász jogkör fejlődése. Angliában a *Common Law* az önkezü halál kísérletét 1961-ig büntettként (*felony*) értékelte,¹⁶ bár a bíróságok – az USA-hoz hasonlóan – a gyakorlatban nem alkalmazták ezt a tényállást. A kettős öngyilkosság túlélőjét sokáig gyilkossággként (*homicide*) vonták felelősségre, amit csak 1957-től enyhítették emberölésre (*manslaughter*).¹⁷

Megjegyzendő, hogy a *Corpus Iuris Canonici*¹⁸ változatlanul tartalmazza a szuicidum tilalmát, azonban mind a katolikus, mind a protestáns egyházjogászok

egyetértének abban, hogy a keresztényektől nem vonható el az egyházi temetés. Abban is konszenzus uralkodik, hogy a – gyakran kóros elmeállapotú – öngyilkos esetén nem beszélhetünk preventív hatásról, továbbá a végtisztesség megtagadása messzemenően keresztényietlen lenne.¹⁹

AZ ÖNGYILKOSSÁG

A RÉGI MAGYAR BÜNTETŐJOGBAN

Az öngyilkosság és kísérlete a régi hazai büntetőjogban egyáltalán nem képezett bűncselekményt. Az öngyilkosság büntetendőségét a kánonjog honosította meg. Az egyház az öngyilkostól csak a szentelt földben való eltemetést és az egyházi temetési szertartást tagadta meg. A polgári jogszabályok, nem érve be ezzel a morális megbélyegzéssel, elrendelték az áldozat hóhér általi eltemetetését, a hagyaték egyharmadát pedig elkobozták. Hazánkban hajdan – *Bodó* tanúsága szerint – szokás volt az öngyilkosok tetemeit a hóhér által elégettetni.²⁰ A bakó ilyenkor az illetőnél találtakat is a sajátjának tekintette, amit *Bodó* a maga részéről helytelenít, és hangsúlyozza az öngyilkossági okok vizsgálatának mindenkor szükségességét. A kánonjog a kísérletre bűjtöt és poenitentiát rendelt el, míg a régebbi világi gyakorlat az öngyilkosság kísérletét fenyíték alá vette.²¹

Az elhunyt csak akkor mentesült a hátrányos következmények alól, ha igazolást nyert, hogy tettét zavarodott elmével követte el.²² *Szlemenits* véleménye szerint a tébolyultságot kétes esetben az ártatlanság („velünk született büntetlenség”) vélelme alapján mindig feltételezni kell.²³

A *Bodó* által említett gyakorlat fejlődését nagyban elősegítették a *Praxis Criminalis* hasonló rendelkezései.²⁴ Bár III. Ferdinánd 1656-os alsó-ausztriai törvénykönyve a rendek ellenállása miatt soha nem emelkedett törvényerőre, Kollonich Lipót bíboros latin fordítása 1844-ig a magyar törvénytár minden kiadásában szerepelt és a bíróságok alkalmazták. A *Praxis Criminalis* az életunt öngyilkos által hátrahagyott, s a tett szándékait megjelölő feljegyzéseket sem tekinti elégségesnek ahhoz, hogy az elhunyt mentesüljön a szankciók alól.

Az első büntető törvénykönyv-tervezetet több mint ötven évre rá követő Bencsik-féle javaslat (1712) nem említi az öngyilkosságot.

Érdemes megemlíteni, hogy a nemzetközi hatások (Beccaria, Voltaire) ellenére a XVIII. század második felében az öngyilkosság büntetendőségének eszméje megerősödött a Habsburg Birodalomban. Bár az 1768-as *Constitutio Criminalis Theresiana* nem – bár alkalmazták – és az 1787-es *Sanctio Criminalis Josephina* is csak átmenetileg lépett hatályba Magyarországon – mindkettő igen szigorúan büntette az öngyilkosságot. Ez utóbbi sintér által rendeli eltemetettetni az öngyilkost, az életben maradottra pedig javulásig fogházbüntetést szab ki.²⁵ A *Const. Theres. 93.§-a* elrendeli, hogy a holttestet a hóhér a bitófa alatt temesse el. (Hasonló ol-

vasható a *Codex juris bav. crim.-ban* szándékos öngyilkosság esetére.²⁶)

A fordulat 1791-ben következik be, ekkor már nem büntetik az öngyilkosságot: megszüntetik a becstelennítő eltemetést. Az öngyilkosságban segítséget nyújtó személyt vagy felbujtót továbbra is felelősségre vonják.²⁷ Rendkívül jelentőssé teszi az 1795-ös tervezetet²⁸ az a már *Szlemenits* által is idézett momentum, hogy az öngyilkosok esetében mindig vélemezni kell az elkövetés szellemi, illetve fizikai betegség, megzavarodás miatti végrehajtását. A tervezet visszaélésnek minősíti még azt a kánoni tételeken alapuló gyakorlatot is, amely az öngyilkostól megtagadta a megszentelt földben való pihenés jogát. A tervezet a halottal szemben alkalmazható egyedüli szankciónak csak az egyházi temetés megtagadását ismerte el; a sikertelen öngyilkossági kísérlet elkövetőjével szemben alkalmazhatónak tart viszont bizonyos (közelebből meg nem határozott és időtartamban sem rögzített) felügyeletet.²⁹

Hasonló felvilágosult méltányosságról tesz tanúbizonyságot *Gál* 1830-ban kelt Javallata, amely az első (erdélyi) magyar nyelvű büntető törvénykönyv-tervezet.³⁰ E szerint a tébolyultság (ártatlanság) vélelme csak akkor tartható fenn, ha valamely gonosztevő az igazságszolgáltatás kikerülése végett vetemedett erre a tetre, s tette megbánásának jelét (sic!) nem mutatta. A szankció a már ismert tisztességes eltemetés megtagadása mellett egy újdonsággal is kiegészül: a terhelő ítéletet az országban ki kellett hirdetni.³¹ A kísérletet a javaslat súlyos vétség gyanánt fenyíték alá vett, az öngyilkosjelöltet polgári jogainak gyakorlására érdemtelenné nyilvánította (ez mindig meghatározott időre volt csak kiszabható), s gondnokság alá helyezette.

1849-ben sok egyéb osztrák jogszabály mellett hatályba léptették Magyarországon is az osztrák büntető törvényt, az 1803. évi *Strafgesetzer*.³² Ez az öngyilkossági kísérletet súlyos kihágásként értékeli. Ha a megkísérülő önként állt el a befejezéstől, a helyhatóság főnöke komoly intelemben részesítette. Amennyiben rajta kívül álló okból állt el, akkor felügyelet alá helyezték, és megfelelőnek vélt bánásmóddal iparkodtak szándékától eltéríteni.³³ A befejezett öngyilkosságot azzal sújtja, hogy a tetem a temetőn kívül, a bíróság utasítása szerint temetessék el. A rendelkezést egy 1850. évi január 17-én kelt pápens helyezte hatályon kívül.

A *Deák Ferenc* nevével fémjelzett 1843. évi javaslat az öngyilkosságra nézve nem tartalmaz rendelkezést. A javaslat főbb elveit tárgyaló *Kautz* a gyilkosság fogalmával kapcsolatban megjegyzi, hogy az élet kioltásának nem a meggyilkolt, hanem tőle különböző személy által kell véghezvitetnie, mert az ember önmaga irányába büntettet nem követhet el. (77.§)³⁴

1864-ben *Pauler Tivadar* legfőbb ítélőszéki bíró, a pesti egyetem tanára Büntetőjogtan címmel tette közzé híres tankönyvét.³⁵ A anyaggyűjtemény sokkal fontosabb szerepet töltött be, mintsem hogy pusztán pedagógiai könyvként tekintettek volna rá. *Pauler* az öngyilkosságot (autochiria) nem tartja büntetettnek azon egyszerű s fentebb már említett oknál fogva, hogy önmaga

ellen büntettet senki nem követhet el. Ugyanakkor az általa meghatározott gyilkosságfogalomban nem tényállási elem az, hogy az elkövető mást öljön meg. A cselekedetet Pauler erkölcstelennek tartja, de ez egyúttal jogsértést csak akkor jelentene, ha mások jogait sértené.

Ehelyütt teszünk említést arról, hogy a korabeli bírói gyakorlat hogyan viszonyult az életellenes cselekmények e speciális esetéhez. A szabad királyi városok jegyzőkönyveiben alig olvashatunk öngyilkosságról. Ennek okát a nép vallásosságában kereshetjük.³⁶ Azon keveseket, akik önközük által vetettek véget életüknek, részvét kísérte, s majdnem mindig az „eszélős”, az „örületes” vagy a „demens” jelző szerepelt nevük mellett. A XVIII. század utolsó harmadából fennmaradt rabtabellák a sikertelen kísérletet követő fogva tartásról tanúskodnak. Az egyik öngyilkosságot megkísérlőt például hat hónapra zártak be Heves börtönébe, mert késssel akarta magát átszúrni. A tabella szerint a „börtön szennyének betudásával” került szabadlábra.³⁷ Ennek ellenére valószínű, hogy a bíróságok az öngyilkosjelölt depressziós állapotának alakulásától tették függővé a fogság időtartamát. (Mint később az 1795-ös tervezetben.) A kalocsai úriszék reformkori büntető joggyakorlatában találkozunk olyan jogesettel, amelynek ítéletéből egyértelműen kiderül, hogy az úriszék az öngyilkosságot megkísérlőt büntette. Az 1840-ből származó vád szerint a terhelt „ön-s Hitvesse” meggyilkolását kísérelte meg, tehát az öngyilkosság vád tárgyaként szerepel, vagyis bűncselekménynek tekintették. A kiszabott büntetésből is az látszik, hogy a vádlott két különböző bűncselekményért kapta a büntetést.³⁸ Egy kiengedés után keletkezett írás³⁹ tanúsága szerint egy öngyilkossági esetben bűnvizsgálatot rendeltek el, tehát a cselekményt bűntényként értékelték annak ellenére, hogy az nem képez bűncselekményt. A szerző csak akkor tartaná elfogadhatónak a vizsgálatot, ha önnön tetteinkért mások is büntethetők lennének.

A Csemegi-kódex a felvilágosodás Európájának uralkodó felfogásához csatlakozott, az öngyilkosságot és annak kísérletét (sui generis) nem bünteti.⁴⁰ A büntetőtervezet tárgyalása során elhangzott miniszteri indokok között találjuk azon állásfoglalást, mely szerint senkinek nincs joga saját életét kioltani, mert „a személyiség elidegeníthetetlen jog; az akarat tehát, mely ennek megszüntetését célozza, jogi szempontból semmis, nem létező.”⁴¹ Bár a törvényalkotók hangsúlyozzák, hogy semmiképpen sem ismerhető el az embernek élete fölötti joga azon értelemben, hogy azt megsemmisíthesse; büntetőpolitikai és erkölcsi érvek miatt büntetlenül hagyták. Ennek kifejezett kinyilvánítása nem hagy kétséget afelől, hogy a 278.§-t hogyan kell értelmeznünk. A gyilkoságnál ugyanis, Pauler tankönyvéhez hasonlóan, nem tényállási elem a *másik* ember megölése.

Fayer szerint az öngyilkosság kísérlete a Csemegi-kódex alapján büntetendő.⁴² Ennek egyedüli esete az amerikai párbaj, amelyre a 283.§ 2) pontjába foglaltak vonatkoznak, bár a kifejezés sem ebben a bekezdésben,

sem másutt nem szerepel a törvénykönyvben. A párbaj e rendhagyó formája során a felek abban egyeznek meg, hogy aki közülük a fekete golyót húzza, az bizonyos időn belül köteles megölni magát. Az amerikai párbajnál a magyar Btk. csak úgy büntetett, ha nem csak a golyózás, tehát a kölcsönös felbujtás, hanem legalább az öngyilkossági kísérlet is megtörtént, vagyis a felbujtás az egyik irányban sikeres volt.⁴³ A tényállásnak tehát nincs kísérlete. (A bíróság gyakran tekintette a vádlott által önmagán ejtett testi sérüléseket és a lelki állapotot, melyben a cselekményt elkövette, a büntetés kompenzációjának.)⁴⁴

Finkey véleménye⁴⁵ azonban az, hogy az amerikai párbajt helytelen a kölcsönös öngyilkosságra rábírásnak minősíteni, mert a felek között csupán egyszerű megállapodás van. Következetlenné tartja a jogalkotót, amiért az amerikai párbajt a párbaj büntetésével (államfogház) sújtja, de mégis az emberölésről szóló fejezetben helyezi el.⁴⁶ Kőrösi⁴⁷ szerint sem tekinthető öngyilkosnak a sötét golyót húzó, mert a bekövetkezett halál nem tisztán saját, hanem ellenfelének az egyezményben megnyilvánuló akaratainak is a következménye. Ez szemléletesen szólva azt jelenti, hogy a kivégző kéz az ellenfél kezét képviseli. Ezt az álláspontot Vámbéry képviseli a legmarkánsabban. Szerinte az amerikai párbaj sui generis delictum, és az öngyilkosság részességével egyéb, mint grammatikai kapcsolatban nincs.⁴⁸

Gyilkosságról (illetve ölésről) abban az esetben nem lehet szó, ha az élet megfosztásának jogos alapja van. Az élet azonban mint az erkölcsi személy képviselője elidegeníthetetlen és átruházhatatlan jog, azt az „általános akarat”, a törvény nem engedi egyezkedés tárgyává tenni.⁴⁹ A „volenti non fit iniuria” jogelve a büntetőjog tárgyát képező jogokban nem érvényesíthető.

A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve⁵⁰ az öngyilkosságot nem büntette, hiszen az öngyilkossal szemben a büntetés céljai nem valósulhatnak meg, de azt a szocialista erkölccsel ellentétesnek nyilvánítja, a szocialista erkölcs szempontjából pedig társadalomra veszélyes cselekménynek.

Az irodalomban uralkodó nézet, az öngyilkosság illetve kísérletének büntetlensége mellett leggyakrabban a tényállásszerűség hiányát hozza fel. Emellett⁵¹ gyakran hivatkoznak arra, hogy ha sikerült az öngyilkosság, nincs akit felelősségre lehetne vonni (sem a holttestet, sem az ártatlan örökösöket). Kísérlet esetén az öngyilkosjelölt beszámíthatatlan állapota miatt a szankciótól el lehet tekinteni, illetve mivel az ember önmagával jogviszonyban nem állhat, önmaga ellen büntetendő cselekményt nem követhet el (vagyis jogilag indifferens lesz a tett). Tekinthető megengedett cselekménynek is, amennyiben az öngyilkos saját jogáról kívánt lemondani (qui suo iure utitur, nomini nocet). Nem elhanyagolható az a megfontolás sem, hogy a halálasztás lelkiállapotát csak rontaná a büntetés, és esetleg újabb kísérletet tenne, hogy önmagára kezét emeljen. Így legfeljebb határozott vagy határozatlan időre szóló gyógykezelés előírása fogadható el.

A másik oldalon kevesebben foglalnak állást. Gál a Javallatban egyrészt a rossz példáért tartja elmaradhatatlannak a fenyítést, másrészt azért, mert a kísérlettel az öngyilkosjelölt olyan „megzabolázhatatlan” indulatot árul el, amely a közbiztonságot veszélyezteti, s így a polgároknak félelmet ébreszt.⁵² Az 1803. évi osztrák büntetőtörvény az öngyilkosság jogellenességére hivatkozik. SEDA a cselekményt szintén jogellenesnek tekintti, mert az öngyilkos megveti az állam törvényeit, amelyek az alattvalókat engedelmességre és a közjó előmozdítására intik.⁵³ Az állami érdekeket szem előtt tartó tanok⁵⁴ az 1795-ös tervezetre is hatottak: a merkantilista gazdasági alapokon nyugvó elképzelés szerint az ép elmével elkövetett öngyilkosság azért büntetendő, mert az állam elveszíti egy polgárát. Mindazonáltal az ezt hangoztatók sem tudnak olyan módszert, amellyel csálthatatlanul el lehet dönteni, hogy vajon az öngyilkos ép vagy zavart elmével hajtott-e végre tettét.⁵⁵ Bár SEDA elismeri, hogy a sikeres öngyilkosságot elkövetővel szemben alkalmazott bármilyen büntetés céltalan volna, de olyan intézkedések megtételét, melyek a hasonló esetek előfordulását megakadályozandó rávilágítanak az öngyilkosság rút voltára és jogtalanságára, kívánatosnak tartana. Itt, az egyház befolyásának növelése mellett az ép elmével öngyilkosságot választók becsületének nyilvánítását javasolja. A sikertelen kísérletet tevők elriasztására pedig egy gyógyítónak éppenséggel nem mondható intézkedést tart megfelelőnek: ők „az évek hosszú során át földalatti üregben” legyenek kénytelenek tengődni. Francia mintára javasolja egy fegy- és javítóintézet felállítását (Hospice de la Salpêtrière) erre a célra.

Vámbéry ennél sokkal megengedőbb. Ő a New York-i büntető törvényhez hasonlóan azt javasolja, hogy a törvény elvben mondja ki az öngyilkosság büntetendőségét. A lex imperfecta megteremtése azért szükséges, mert bár a tett úgy tűnhet, hogy a jogrendet közvetlenül nem sérti, de a jog alapjául szolgáló erkölcsi normába ütközik, és így kívánatos, hogy a jog-

alkotó legalább a rosszallását fejezze ki. Vámbéry felhívja a figyelmet annak a tételnek a tarthatatlanságára, amely szerint a saját jogtárgyak megsértése csak akkor pönalizálható, ha az egy olyan cselekmény elkövetésére irányul, amely már magában véve büntetendő cselekményt képez. Ahhoz hogy belássuk, hogy az öngyilkosság az erkölcsi normákon kívül a társadalom jogrendjét is sérti, az életet nem mint jogot, hanem mint állapotot kell fölfognunk. Minden individuumnak kijelölt helye, saját rendeltetése van. Ezért minden öngyilkos nemzete érdekein túl az emberiség érdekeit is sérti.

Hasonló, állami szempontú megfontolások még az 1970-es években is előfordultak. Egy szociológiai tanulmányban⁵⁶ azt javasolják a szerzők, hogy a „felelőtlen” öngyilkosjelöltek elriasztására oly módon alkossanak törvényt, hogy ezzel a komoly indokok által vezéreltetet ne sújtsák. Azt is szükségesnek tartották, hogy a tettért hibáztatható családtagokat vonják felelősségre.

Mindezek fényében – némileg talán sommásan – megállapítható, hogy a magyar jogi gondolkodás az öngyilkosság megítélésében jórészt követte az európai jogfejlődést. Hazai jogunk, ha némi késéssel is, de magáévá tette a felvilágosodás szellemi örökségét, és a jogrend szekularizációjával párhuzamosan lemondott az önkéntes halált választók büntetőjogi üldözéséről. Kétségtelen, hogy a kedvezőtlen öngyilkossági statisztika és az „öngyilkos nép” mítosza más országoknál talán hangsúlyosabban veti fel a kérdést: hasznos vagy elfogadható fegyver-e a kriminális szankció a szuicidum prevenciójában? Meggyőződésünk azonban, hogy a jogállamban nem a büntetőjog feladata, hogy az individuum legszemélyesebb döntéseit tilalomfákkal kerítse körül. Legyen szó bár a legtragikusabb tettről, amennyiben az egyén önmagán kívül nem sért más jogi tárgyat, a társadalom nem folyamodhat az ultima ratióhoz, be kell érnie a magatartás-szabályozás finomabb eszközeivel.

Jegyzetek

- ¹ Simson, Gerhard/Geerds, Friedrich: Straftaten gegen die Person und Sittlichkeitsdelikte in rechtsvergleichender Sicht, München, 1969, 65. p.
- ² Schmidhäuser, Eberhard: Selbstmord und Beteiligung am Selbstmord in strafrechtlicher Sicht, In: Festschrift für Hans Welzel zum 70. Geburtstag, Berlin-New York, 1974, 801. p.
- ³ Number of Suicides by Age Group and Gender, Hungary, World Health Organisation, Geneva, 2003.
- ⁴ www.weltderwunder.de/wdw/Mensch/Mythos/VolkdesGiftes/
- ⁵ Bosnyák Sándor: A halál országa. Az öregek önkéntes halála, Kharón Thanatológiai Szemle, 1999. 1-2. 123. p.
- ⁶ Sánta Ferenc: Sokan voltunk, In: Isten a szekéren, Bp., 1970.
- ⁷ Nótári Ádám: Az öngyilkosság megítélése az ókori Rómában, in: Jogértvényesítés-jogalkalmazás, Bp., 2002, S. 100 ff. részletesen elemzi az eljárásjogi és a civiljogi vonatkozásokat.
- ⁸ Nótári i.m. 106. p. cit. Brand, I.C.E.: Roman Military Law, London, 1968.
- ⁹ De civitate Dei I 20, 21
- ¹⁰ P. II caus. XXIII qu. 5 can. 9-12.
- ¹¹ Máté 3,4
- ¹² Simson/Geerds i.m. 63-72. p.

- ¹³ Wacke, Alfred: Der Selbstmord im römischen Recht und in der Rechtsentwicklung, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1980.S. 31 ff.
- ¹⁴ Wacke i.m. 35. p.
- ¹⁵ Wacke i.m. 36. p. cit. Beccaria (1764): Dei delitti e delle pene, cap. XXXII.
- ¹⁶ Suicide Act, 9 & 10 Eliz. II c. 60; 1961, Section 1.
- ¹⁷ Homicide Act, Section 4. (1957)
- ¹⁸ CIC c. 1240 § 1 nr.3.
- ¹⁹ Ringel, Erwin: Selbstmord – Appell an die anderen, 5. Auflage, Wien, 1995, 56. p.
- ²⁰ Bodó Mátyás: Jurisprudencia criminalis, Pozsony 1751, 205-207. pp.
- ²¹ Finkei Ferenc: A magyar büntetőjog kézikönyve, Bp., 1902, 203. p.
- ²² Angyal Pál hozzászólása Az elváltások és az öngyilkosságok okai és leküzdésük eszközei c. értekezésen (szerk. Laky Dezső, Debrecen 1927.) 41. p.
- ²³ Szlemenits Pál: Magyar fenyítő törvénykönyv, Pest 1872, 142. p.
- ²⁴ vö. Bodo Jurisprud. Crim. Kollonich fordításával: „...hujus cadaver dominium jurisdictionis apprehendere, et abolere teneatur.” In: Réti Illés Elemér: A büntetőjog kodifikációjának első kísérletei Magyarországon, Bp., 1916, 25. p.

- ²⁵ Angyal Pál hozzászólása Az elválások és az öngyilkosságok okai és leküzdésük eszközei c. értekezleten (szerk. Laky Dezső) Debrecen, 1927. 42. p.
- ²⁶ Vámbéry Ruzssem: Az öngyilkosság büntethetősége, Jogi Szemle 1892, 17. szám, 532. p.
- ²⁷ Angyal hozzászólása uo. 42. p.
- ²⁸ Hajdú Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntető kódextervezet. Bp., 1971.
- ²⁹ A kötelmek terén más szempontú megközelítést ad Bodó: az öngyilkosságban megakadályozott segítségére tartoznak sietni az orvosok és a sebészek, ellenkező magatartás tanúsítása esetén a gyakorlatlótól való eltiltásukat teszik kockára. SEDA ERNŐ: Az öngyilkosság. Bp., 1877, 236. p.
- ³⁰ Gál László: Javallat. Az első erdélyi magyar nyelvű büntető törvénykönyv-tervezet 1830. A bevezetőt írta és a szöveget sajtó alá rendezte Hajdú Lajos. Encyclopaedia Transylvanica, Bp., 1992. Eötvös Lóránd Tudományegyetem. A megjelenés alkalmából ld. Mezey Barna: Adalék a magyar büntetőjogi kodifikáció történetéhez. Magyar Jog, 1994, 5. sz.
- ³¹ A katonai büntetőjogban is ismeretes a „közhírré tétel” megszégyenítő szankciója: amennyiben az öngyilkosságot az elítélt katonára azért választotta, hogy az akasztófa általi halált elkerülje, neve és azon büntette, amelyért halálbüntetés várt volna rá „nagy” s olvasható betűkkel egy fatáblára íratik, a” mely a” hóhér által egy karóra szegezetik, s három napig ott hagyatik.” In: Rácz Vilmos: A” hadi fenyítő törvények a magyar hadseregre alkalmazva. Bp., 1848, 228. p.
- ³² Magyar jogtörténet (szerk. Mezey Barna) Budapest, 2004, 300. p.
- ³³ Zehery Lajos hozzászólása Az elválások és az öngyilkosságok okai és leküzdésük eszközei c. értekezleten (szerk. Laky Dezső) Debrecen 1927, 21. p.
- ³⁴ Kautz Gusztáv: A magyar büntetőjog és eljárás tankönyve, Pest, 1873.
- ³⁵ Pauler Tivadar: Büntetőjogtan, Pest, 1864.
- ³⁶ Koncz Ákos: Debreczen város régi büntetőjoga, Debrecen, 1913.
- ³⁷ Hajdú Lajos: Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Bp., 1985.
- ³⁸ Az eset részletes leírását l. Udvaros Judit Zsuzsanna: Élet elleni bűncselekmények a kalocsai érseki úriszék reformkori büntető joggyakorlatában (1825-1848) Szeged, 1981.
- ³⁹ Csukássy Károly: Büntény-e az öngyilkosság? Jogtudományi Közöny 1869, 198. p.
- ⁴⁰ 1878: V. tc.
- ⁴¹ Löw Tóbiás: A magyar büntető törvénykönyv a büntetésekről és

vétségekről és teljes anyaggyűjteménye, Bp., 1880.

⁴² Fayer László: A magyar büntetőjog kézikönyve, Bp., 1895.

⁴³ Az osztrák javaslat már a golyózás iránti megállapodást tíz évig terjedő fegyházzal vagy fogházzal, ha megtörtént az öngyilkosság, tizenöt évig terjedő fegyházzal bünteti. A javaslat az amerikai párbaj esetén a visszalépés büntetlenségét is szabályozza. Ez a magyarból hiányzik: nálunk a közönséges párbajtól való visszalépés minthesít (297. §) az amerikai párbajtól való elállás nem. In: Fayer i.m.

⁴⁴ Érdemes megemlíteni, hogy Schlanch Lőrincz szatmári püspök a főrendiház tárgyalásán indítványozta, hogy az amerikai párbaj büntetése ne államfogház, hanem fogház legyen. A javaslatot a főrendiház nem fogadta el. In: Löw i.m. Az egyházi befolyás bizonyítékaként szolgálhat az a tény is, hogy egy 1857. október 30-án kelt miniszteri rendelet az ép elmével öngyilkosságot elkövetettől megtagadta az egyházi szertartás szerinti eltemetést.

⁴⁵ Finkey i.m. 485. p.

⁴⁶ A III. valenciai zsinat 855-ben általában a párbajban elesettet öngyilkosnak tekintette. In: SEDA i.m. 52. p.

⁴⁷ Kőrösi Sándor: Amerikai párbaj, Debrecen, 1878.

⁴⁸ Vámbéry i.m. 593. p.

⁴⁹ Kőrösi i.m. 25. p.

⁵⁰ A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, Bp., 1962.

⁵¹ A kérdés rendszerezésénél Angyal Pálra hagyatkoztunk.

⁵² Posch Jenőtől tudhatjuk, hogy a klasszikus görög világban levágták az öngyilkos kezét, és külön helyre temették. Ezt kevésbé az elhunyt tetemének a meggyalázása, inkább az ártó kéz újabb károkozásának megakadályozása végett tették. In: Posch Jenő: Az öngyilkosság (akadémiai székfoglaló) Nyugat 1921, 5. sz.

⁵³ SEDA i.m. 245. p.

⁵⁴ Hajdú i.m. 325. p. cit. Sonnenfels

⁵⁵ Posch Jenő akadémiai székfoglalójában (Nyugat 1921, 5. sz.) szintén kitér arra, hogy a társadalom joga az ember közreműködésére hogyan viszonyul az egyes ember saját szabadságához való jogához. Posch racionalizáló gondolkodását az öngyilkosságról többen bírálták. Hornyánszki hozzászólása a Laky-konferencián és Füst Milán reagálása a Nyugatban (1921, 6. és 9. szám). Füst meghaladja a kortárs dimenziókat, amikor arról való gondolkodást javasol, hogy hol van az a pont, amikor jobb előbb meghalni, mint kitartani.

⁵⁶ Szűcs Zsuzsanna/ Bereczki Zoltán /Balázs Maria: Az öngyilkossági kísérletről 820 eset elemzése alapján. Orvosi Hetilap 1972, 41. sz., 2456. p.

Képes György:

Függetlenségi nyilatkozatok a 14. századi Skóciától a 19. századi Magyarorszáig*

- a feudális korból a skótok híres 1320. április 6-ai arbroathi deklarációját, mely latin nyelven, a pápához címelve íródott (*Littere directe ad dominum Supremum Pontificem per communitatem Scotie*);
- a reformáció korából az 1581. július 26-ai holland függetlenségi nyilatkozatot (*Akte van Afzwering van Filips II*, azaz – talán nem túl szabatos magyar fordításban – II. Fülöp király „esküvel való megtagadásának” törvénye, másik elnevezéssel pedig – mai holland írásmóddal – *Plakkaat van Verlating*, az „elszakadás manifestuma”);
- a felvilágosodás korának híres dokumentumai közül természetesen az e témakörben kihagyhatatlan 1776. július 4-én elfogadott amerikai *Declaration of Independence*;¹
- a 19. századi magyar polgári átalakulás korából pedig a magyar jogtörténész számára szintén nem nélkülözhető 1849. április 14-ei magyar *Függetlenségi Nyilatkozat*.²

Minden szabadságmozgalom arra törekszik, hogy ügye iránt a külvilág és a belső közvélemény rokonszenvét is megszerezze. Az elfogadottságra törekvő sok esetben politikai, elvi deklarációkban testesíti meg. E tanulmányban négy korszak függetlenségi nyilatkozatát kívánjuk bemutatni és összevetni, azzal a nem titkolt céllal természetesen, hogy a hasonlóságokra rávilágítsunk:

– a feudális korból a skótok híres 1320. április 6-ai arbroathi deklarációját, mely latin nyelven, a pápához címelve íródott (*Littere directe ad dominum Supremum Pontificem per communitatem Scotie*);

– a reformáció korából az 1581. július 26-ai holland függetlenségi nyilatkozatot (*Akte van Afzwering van Filips II*, azaz – talán nem túl szabatos magyar fordításban – II. Fülöp király „esküvel való megtagadásának” törvénye, másik elnevezéssel pedig – mai holland írásmóddal – *Plakkaat van Verlating*, az „elszakadás manifestuma”);

TÖRTÉNETI HÁTTÉR

Skócia trónöröklési rendje 1290-ben, az ifjú Norvégiai Margit (Margaret of Norway), a volt királyi pár utolsó életben maradt gyermeke halálával felborult. A trónviszályt kihasználva I. Edvárd angol király megkísérelte elfoglalni Skóciát. 1305-ben a legendás William Wallace által vezetett felkelést sikerült is – árulás folytán – vérbe fojtania. Két évvel később azonban az idős Edvárd meghalt, akit fia, a gyenge képességű II. Edvárd követett az angol trónon. Ekkor a „lázádo” skótok élén már a formálisan 1307. márciusában skót királlyá koronázott Robert Bruce állt⁵, aki 1306-ban Dumfries egyik templomában meggyilkolta utolsó komoly ellenlábasát, John Comynt. Bruce 1314-ben Bannockburnnél vereséget mért az angol seregekre, majd Berwick visszafoglalásával 1319-ben a skót utókor szemében megalapozta máig töretlen hírnevét.

Az ország függetlenségének megtartása ugyanakkor nagy részben függött Franciaország és a kontinentális Európa hozzáállásától. Számítani lehetett ugyanis arra, hogy az angolok, amint egy mód nyílik rá, visszavágnak. Bruce-t, a skót függetlenség hőst azonban az 1306. évi eset után a pápa kiátkozta. Mindezek után nem meglepő, hogy a skótok mindenekelőtt a katolikus világ jóindulatát kívánták visszaszerezni ügyük számára, függetlenségi deklarációjukat így az országuk önrendelkezését érthető módon el nem ismerő egyházfőhöz, XXII. Jánoshoz címezték. A nyilatkozat ennek megfelelően valójában egy latin nyelvű levél, melyet minden valószínűség szerint Arbroath apátja (egyben a független Skócia kancellárja), Bernard de Linton írt⁶.

Az ötvenhárom skót nemes pecsétjével ellátott dokumentumot két másik (maga Bruce és négy skóciai püspök által írt) levél kíséretében 1320. áprilisában küldték meg János pápának (Sir Adam Gordon személyesen vitte a küldeményeket Avignonba, a kényszerű pápai székhelyre⁷). A történetírásban máig vitakérdés az arbroathi deklaráció elméleti jelentősége. Kétségtelen, hogy eszmetörténeti szempontból e fontosság nem mérhető a holland, amerikai vagy akár a magyar nyilatkozathoz, azonban, mint látni fogjuk, tartalma jóval túlmutat azon, hogy csupán a pápa bocsánatáért és támogatásáért folyamodó irománynak tekinthessük.

*

A két és fél évszázaddal később megszületett holland függetlenségi deklaráció a spanyol (Habsburg) fennhatóság ellen vívott, vallási (reformáció), társadalmi (városi polgárság, kereskedőrétegek kiemelt szerepe) és gazdasági okokra (szabad kereskedelem biztosítása és a tényleges vagy fenyegető adóterhek csökkentése iránti küzdelem) egyaránt visszavezethető németalföldi szabadságharc fontos dokumentuma. A németalföldi városok igen jelentős privilégiumokkal rendelkeztek a 15. században. Holland tartomány rendi gyűlése mintha csak a magyar diéta ellenpontja lett volna: míg a hat jelentős város (Amsterdam, Delft, Dordrecht, Gouda, Haarlem és Leiden) mindegyike önálló szavazati joggal

rendelkezett, a vidéki nemességnek mindössze egyetlen, közös szavazata volt, az egyháznak pedig egyáltalán nem volt képviselője⁸.

Amikor aztán V. Károly spanyol király komolyabb szerepet vállalt tartományainak katonai támogatásában, ezért cserébe nagyobb részvállalást kért a hadsereg fenntartásának költségeiből. A városokat sújtó adóterhek e kényszerű kompromisszum eredményeképpen a négyszeresükre emelkedtek⁹. A polgárokat ez igen érzékenyen érintette, így nem csoda, hogy a katolikus Habsburgokkal szembeni ellenállás ideológiájaként igen gyorsan terjedt köreikben a protestantizmus. V. Károly kéréseire szigorral lépett fel a reformációval szemben, majd az augsburgi vallásbékét követően lemondott a trónról. Spanyol és németalföldi területeit Fülöp nevű fiára ruházta át, aki ahelyett, hogy a békét kereste volna a tartományok forrongó népével, a kemény kéz politikáját folytatta.

Amikor 1566-ban kitört a lázadás, Alba hercege vezetésével tízezer fős hadsereget küldött Németalföldre¹⁰. Mindennek finanszírozása érdekében ráadásul el kívánta rendelni, hogy a kereskedők minden eladott áru árának egytizedét mint forgalmi adót fizessék meg a kincstárnak¹¹. 1572-ben, amikor már helyreállni látszott a rend, holland kalózok váratlanul elfoglalták Den Briel városát. A nem várt siker rávilágított a hatalom sebezhetőségére, és új muníciót adott a felkelő városok számára. Az 1555-ben még V. Károly által Holland és Zeeland tartományok királyi helytartójává (stadholder) kinevezett¹² Vilmos orániai herceg által vezetett szabadságharcot sokáig a francia király is támogatta. A Szent Bertalan-éj után azonban e támogatás megszűnt. Alba herceg csapatai ezen felbátorodva egész városokat mészároltak le és tettek a lángok martalékává.

Ez végképp egységbe kovácsolta a tartományokat, amelyek 1579. január 23-án hivatalosan is szövetségre léptek, elkötelezvé magukat egymás kölcsönös támogatása és védelmezése mellett, vállalva közös hadsereg felállítását és kötelezettséget vállalva e hadsereg közös adókból történő támogatására (Utrecht-i Unió)¹³. Az Egyesült Tartományok közös rendi gyűlése, a *Staten-Generaal* 1581-ben fogadta el az „esküvel megtagadás törvényét” (*Akte van Afzwering*), amelyben kinyilvánította, hogy II. Fülöp elveszítette a németalföldi tartományok feletti uralkodás jogát¹⁴.

*

Az 1763-ban vitathatatlan brit győzelemmel zárult „francia-indián háború” után a brit kormányzat úgy ítélte meg, hogy a fenyegetettség elmúlásával az angol gyarmatok lakóinak az ő védelmükre vívott háború finanszírozására felvett államkölcsönök visszafizetéséből, valamint a birodalom fenntartásának megnövekedett terheiből jelentősebb részt kellene vállalniuk¹⁵. Ennek érvényesítésére különféle vám- és adójogszabályok születtek, melyeket igen nagy felháborodás, bojkott, később pedig lázongás is követett a gyarmatokon. Az 1773. december 16-ai „bostoni teadél-

utánt” (Boston Tea Party) követően végleg elmérgesedett az anyaország és a telepesek viszonya. A brit parlament a demonstrációra a bostoni kikötő bezárásával és Massachusetts gyarmat autonómiájának megnyirbálásával válaszolt, s erre reagálva az önmagukat megsértettnek érző gyarmatok értekezletet hívtak össze¹⁶.

Az első kontinentális kongresszus alig két hónapig tartott. Bár a küldöttek ekkor még kinyilvánították az anyaország iránti hűségüket¹⁷, határozottan visszautasították a brit vámintézkedéseket, és a lakosságot a brit árukkal szembeni bojkott fenntartására szólították fel. Alig fél esztendő múltán, 1775. április 19-én (a lexingtoni csatával) megkezdődött az amerikai függetlenségi háború. Az angol reguláris csapatok nem voltak igazán felkészülve a harcokra, így kezdetben sorra veszítették el az ütközeteket. Igen kedvező helyzetben ült tehát össze május 10-én a második kontinentális kongresszus, ahol annak ellenére a radikális vélemény került többségbe, hogy a gyűlés személyi összetétele többé-kevésbé megfelelt az első kongresszusénak¹⁸.

Az észak-amerikai politikai és közjogi irodalomnak ekkor már évtizedes hagyományai voltak. 1764-ben jelent meg James Otis műve, a *The Rights of the British Colonies Asserted and Proved*. Maga Otis az 1765. évi bélyegilleték-kongresszuson (a Stamp Act elleni tiltakozásul összehívott gyarmatközi gyűlésen) mondta ki azt az alapelvet, hogy „egy nép szabadsága szempontjából elengedhetetlenül fontos, az angoloknak pedig elvitathatatlan joga, hogy ne vessenek ki rájuk adót a személyesen vagy képviselőik útján adott beleegyezésük nélkül”¹⁹. Mindez ellentétben állt Blackstone híres common law kommentárjával, amely szerint a gyarmatok a brit parlament kizárólagos fennhatósága alatt állnak²⁰, azaz egy olyan törvényhozó testület fennhatósága alatt, amelyben reprezentációjuk nincsen.

James Wilson *Considerations on the Nature and Extent of the Legislative Authority of the British Parliament*²¹ című, 1774-ben írt munkájában kétségbe vonta a parlament adóztatási jogát, bár még nem elleanezte a közjogi kapcsolatot a brit anyaországgal. John Adams *Novanglus or a History of the Dispute with America from its Origin in 1754 to the Present Time*²² című, ugyancsak 1774-ben megjelent művében a kereskedelem szabályozása területén elfogadta a parlament törvényalkotási jogát, de kifejtette, hogy minden más területen a gyarmati törvényhozó testületek illetékesek²³. Alexander Hamilton 1775-ben megjelent *The Farmer Refuted*²⁴ című művében szintén tagadta a brit parlament gyarmatok feletti törvényalkotási jogát (de alapvetően ő is lojalitását fejezte ki a királynak).

A minden kétséget kizáróan legnagyobb hatású mű azonban Thomas Paine 1776. január 10-én publikált *Common Sense* (Józan ész) című pamfletje volt²⁵, melyben a szerző már a gyarmatok Angliától történő teljes elszakadása mellett foglalt állást, amit az emberiség szabadsághoz való elidegeníthetetlen jogával, vagyis természetjogi megközelítésben indokolt²⁶. A brit uralkodót zsarnoknak nevezte és gunyorosan így fogalmazott: „Van valami abszurd abban, hogy egy konti-

nenst az idők végezetéig egy sziget kormányozzon”²⁷. Az alig két éve Amerikában élő Paine röpiratából rövid idő alatt példátlanul nagy mennyiség: több százezer példány fogyott²⁸.

Mindezek után 1776. június 7-én Richard Henry Lee javasolta a Második Kontinentális Kongresszusnak egy, a függetlenséget deklaráló nyilatkozat elfogadását, amelynek elkészítésére a kongresszus bizottságot hozott létre (ennek vezetője Thomas Jefferson lett, tagjai között pedig olyan jelentős személyiségek kaptak helyet, mint Benjamin Franklin, John Adams, Roger Sherman és Robert Livingston). A nyilatkozat alig egy hónap alatt elkészült, és azt 12 igen szavazattal (New York átmeneti késlekedésével) a 13 gyarmat 1776. július 4-én elfogadta (az „elfogadás” körülményeit a későbbiekben még elemezzük). Magát a függetlenséget a küldöttek egyébként már két nappal korábban, július 2-án (a nyilatkozat teljes szövegének elfogadása előtt) kimondták²⁹.

*

Az észak-amerikai gyarmatok anyaországgal szemben a szabad kereskedelemért, az önkényesen kivetett adók ellenében (később pedig a teljes önrendelkezésért) vívott harcát Európában igen nagy rokonszenv kísérte. Közismert, hogy az amerikai forradalom máig ünnepekt hősai között ott találjuk a lengyel Tadeusz Kosciuszkiót és a magyar Fabricy Kovács Mihály huszárezredet, akik saját (amerikai gyarmatokhoz sok tekintetben hasonló helyzetben lévő) nemzetüket is képviselték az Újvilágban, a felkelők oldalán. Az Egyesült Államok létrejöttének a magyar polgárosodásra gyakorolt hatását kutató történész, Závodszy Géza véleménye szerint „voltak, akik párhuzamot vontak az amerikaiak képviselőiért való küzdelme és a rendi önkormányzat, a rendi képviselői intézményrendszer védelmezése között”³⁰.

A II. Lipót és a magyar rendek között létrejött „kiegyezés” után az amerikai forradalmi eszmék már csak a szabadkőműves társaságok körében és az úgynevezett magyar jakobinus mozgalom gondolatvilágában éltek tovább (francia közvetítéssel). A magyar jakobinusok vetették fel elsőként „alkotmánylevél” szükségességét, amelyhez a lengyel és francia alkotmányfejlődés (1791) dokumentumai mellett az Egyesült Államok alkotmánya szolgált példaként³¹. A csoport vezetője, Martinovics Ignác „nyilatkozatot tett Amerika követésének szükségességéről”³². A mozgalomnak azonban igazán társadalmi támogatottsága nem volt.

A magyar politika irányvonalát változatlanul a rendiség, a rendeken belül pedig a gazdasági okokból egyre inkább a reformok iránt elkötelezett vármegyei nemesiség, azaz az országgyűlés alsótáblája határozta meg. Az alkotmányos átalakulásra végül csak 1848-ban került sor. Ha az „áprilisi alkotmány” a gyakorlatban is érvényesülhetett volna és az első népképviselői országgyűlés és első független magyar kormány is zavartalanul működhet, az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat minden bizonnyal megmarad a politikai gondolkodás

könyvtárának csupán egy politikatörténet és alkotmánytörténet iránt érdeklődő szűk közönség által bolygatott polcán, és nem nyert volna olyan gyakorlati jelentőséget, amint az a hazánk önrendelkezése ellen megindult fegyveres támadás és a polgári forradalom vívmányaiért vívott szabadságharc eseményei sodrában történt.

Az amerikai forradalom és a magyar szabadságharc közötti párhuzam azonban már 1848. őszén nyilvánvalóvá vált. Az Országos Honvédelmi Bizottmány ideiglenes kormányzati funkciójának ("minisztériumot pótló helyettes hatalom") deklarálását³³ követően Kossuth egyre inkább a „magyar Washington” szerepét töltötte be. Az ifjú Ferenc József trónra lépése, a magyar szabadságmozgalommal szembeni mind radikálisabb osztályok fellépés kedvezett a magyar függetlenség híveinek. Az olmützi alkotmány kihirdetése után, a tavaszi hadjárat sikereire is figyelemmel, a trónfosztás szükségessége a Debrecenbe átköltözött országgyűlés többségi álláspontjává vált.

Az amerikai gyarmatok függetlenségi háborúja és a magyar szabadságharc közötti párhuzammal kapcsolatos sajtóbeli utalások (mint például Szabad Imre 1848. december 22-én a Kossuth Hírlapja című újságban írott cikke³⁴) immár a gyakorlatban is igazolást nyertek. Az országgyűlés Kossuth javaslatára kikiáltotta Magyarország függetlenségét és a második kontinentális kongresszus mintájára egy bizottságot bízott meg a nemzetközi fórumokon nyilvánosságra hozandó Függetlenségi Nyilatkozat megszerkesztésével. Kossuth vezetésével a nyilatkozat 1849. április 19-én készült el. A gyorsabb munka oka nem volt más, minthogy Kossuth és négy bizottsági társa megfelelő minta alapján dolgozott. Ők maguk sem tagadták soha, hogy az amerikai Declaration of Independence szolgált nyilatkozatuk alapjául.

FORMAI KÉRDÉSEK

a) A nyilatkozatok forrása

A függetlenségi deklarációk forrása átvitt értelemben természetesen mindig az adott politikai közösség, nemzet, amelynek a dokumentum az önrendelkezéshez való jogát kinyilvánítja, egyúttal a nemzetközi (külső) szuverenitás iránti igényt is megfogalmazva. Amennyiben azonban a belső (anyag) jogforrás fogalmából indulunk ki, a négy vizsgált nyilatkozat forrása négy olyan szűkebb közösség (gyűlés, kongresszus), amely az érintett nemzetek tagjait képviseli vagy képviselni véli.

Az arbroathi nyilatkozatot a történettudomány szerint Bernard de Linton, Arbroath apátja és Skócia kancellárja fogalmazta latinul, és a Robert Bruce mellett állást foglaló skót főurak írták alá és látták el pecsétjükkel (nyolc gróf és negyvenöt báró, köztük skót udvari méltóságok viselői, mint például a főkincstárnok, a főkomornikmester vagy éppen Skócia királyi várkapitá-

nya). A deklaráció bevezető része szerint ők „a skót birodalom minden más bárói és földbirtokosai és Skócia egész közössége” nevében jártak el. Természetesen ez esetben szabályszerű reprezentációról jogi értelemben nem beszélhetünk. Az aláírók maguk vállalták fel a skót nemzet képviselőt, legitimitációjuk pedig megfelel a korabeli, még a 13–14. század fordulóján is erőteljes törzsi-nemzetségi jegyeket magában hordozó skót társadalmi struktúrának. A „grófok” – valójában a törzsi eredetű skót mormaerek utódai – ekkoriban egyfajta kiskirályként kormányozták saját birtokukat, jogot alkottak, törvénykeztek és saját hadseregük volt, hatalmukat nagybirtokaik mellett ősi nemzetségük tekintélye alapozta meg.

Csak három aláíróat kiemelve: a nyilatkozatot aláírta Patrick Dunbar, az 1291. évi egyik trónkövetelő Feketeszakállú Patrick fia, aki a bannockburni csata után még menedéket nyújtott II. Edvárdnak. A másik érdekes aláíró Robert Keith, Skócia marsallja, szintén az egyik híres klán vezetője, aki viszont ugyanebben a csatában tevékeny részt vállalt az angolok felett aratott győzelemben. A harmadik pedig Walter Stewart, Skócia hatodik főudvarmestere (high stewardja – innen ered a családnév), aki szintén harcolt Bannockburnnél, 1315-ben pedig feleségül vette Robert Bruce egyetlen leányát, Marjorie-t, így fia 1371-ben Skócia királya lehetett. Leszármazottai között ott sorakoznak Anglia (és Skócia) későbbi királyai, a Stuartok³⁵. Az arbroathi levél erejét, jelentőségét tehát az aláírók személye és rangja, hatalma adja: az a tény, hogy az I. Edvárddal szembeni szabadságharc kudarcát okozó széthúzás után a skót nemesség egységesen kiállt Robert Bruce és a skót függetlenség ügye mellett³⁶.

*

A holland függetlenségi nyilatkozat forrása a *Staten-Generaal* (általános rendi gyűlés), melyben a szövetséges tartományok követői tanácskoztak és hoztak törvényeket. A gyűlés elsőként 1464. január 9-én Bruggében (Flandriában) ült össze, majd rendszerint Brüsszelben (Brabant tartományban) ülésezett. Az 1579-ben létrejött Utrechti Uniónak ez az általános gyűlés lett az egyetlen közös döntéshozó szerve³⁷, amely határozatait egyhangú szavazással hozta. Minden provinciónak egy szavazata volt, tehát (a gyűlés föderalisztikus jellege miatt) minden döntés a tartományok egyöntetű elhatározásának tekinthető. Közvetett értelemben így azt mondhatjuk, hogy az „esküvel megtagadás törvényének” a holland provinciák jelentik a forrását.

A hollandiai nyilatkozat a fentieknek megfelelően nem az aláírók nevét sorolja fel, hanem a bevezetőben forrásként a *Staten-Generaal*t, az Egyesült Tartományok általános rendi gyűlését jelöli meg, közvetett módon pedig (a deklaráció végén) azon hét tartományt sorolja fel, melyek nevében az *Akte van Afzwering*, vagyis az „esküvel megtagadás törvénye” elfogadtatott. Ezek – a már említett Brabant és Flandria mellett – Gelre, Holland, Zeeland, Friesland, Mechelen és Utrecht provinciák. Valójában ide tartozott még Groningen és

Overijssel tartomány is, azonban ők nem rendelkeztek teljes önállósággal, hanem Gelre és Utrecht révén képviseltették magukat az általános rendi gyűlésben.

A *Staten-Generaal* az Utrechti Unióra vonatkozó rendelkezések szerint alkotmányos képviseleti szerv volt, a követek így – amint arra John L. Motley is rámutat – közjogi értelemben az Egyesült Tartományok lakosságát reprezentálták³⁸. Az *Akte van Afzwering* tehát nem más, mint egy államszövetség rendi alapon szerveződött, legitim törvényhozó testülete által elfogadott jogszabály (törvény), amelyet a formai előírásoknak megfelelően De Asseliers, a gyűlés elnöke írt alá. E tekintetben egyedülálló a vizsgált deklarációk között, hiszen szigorúan véve – mint látni fogjuk – még a magyar függetlenségi nyilatkozat sem nevezhető egy alkotmányos szabályok szerint működő képviseleti szerv által alkotott jogi dokumentumnak.

*

Az észak-amerikai angol kolóniák Függetlenségi Nyilatkozata a második kontinentális kongresszus döntése alapján készült. Robert Palmer korábban idézett álláspontja ("önjelölt csoportok") szerint e kongresszus legitimációja a képviselet megfelelő alkotmányos szintű szabályozása híján megkérdőjelezhető. Tény, hogy az első értekezletre 1774. szeptemberében még a gyűlést előkészítő „Levelezési Bizottságok” (*Committees of Correspondence*) tagjai küldtek maguk közül delegátusokat, akik így kétségtelenül nem a teljes gyarmati lakosságot, hanem az ellenállásban részt vevő politikai csoportosulásokat reprezentálták. Később a gyarmati törvényhozó testületek részéről új küldöttek megválasztására is sor került (*newcomers*), sőt, a második kongresszusra az első kontinentális gyűlés határozatainak végrehajtása céljából létrehozott úgynevezett tartományi kongresszusok is választottak követeket. Egyes gyarmatok azt is szükségesnek tartották, hogy kapcsolatot tartsanak a küldöttekkel, így például Észak-Karolina kifejezetten utasította delegátusait, hogy követeljék a függetlenség kivívását³⁹.

A Függetlenségi Nyilatkozat aláírói magukat „az Amerikai Egyesült Államok képviselőinek” nevezték, akik „általános kongresszusba gyűltek össze”, és „a gyarmatok becsületes népe nevében és felhatalmazás alapján” jártak el⁴⁰. Jogi szempontból e felhatalmazás meglete talán vitatható, ugyanakkor a későbbi események ismeretében figyelemre méltó, hogy a küldöttek saját magukat egyszerre tekintették gyarmatuk és valamiféle, ekkor még közjogi értelemben nem meghatározott közös entitás, az Egyesült Államok képviselőinek. A deklaráció végén John Hancock, a kongresszus elnökének aláírása szerepel, majd gyarmatonként (majdani tagállamonként) sorakoznak a további aláírások az északi New Hampshire-től egészen a déli Georgiáig. A Függetlenségi Nyilatkozatot kézjegyükkel ellátó ötvenhat küldöttet az amerikai történetírás nemes egyszerűséggel „aláíróknak” (*signers*) nevezi. Hasonlóan az arbroathi dokumentumhoz, itt is csak néhány példát ragadnánk ki: Massachusetts részéről egyaránt aláírta a

deklarációt a gyarmati ellenállást szervező radikális Samuel Adams és a mérsékelt John Adams (az USA majdani második elnöke) is. A virginiai signerek közül kiemelkedik a nyilatkozat atyjának tekintett Thomas Jefferson és a javaslatot előterjesztő Richard Henry Lee neve.

*

Az „áprilisi alkotmány” részét képező 1848. évi 5. tc. megteremtette a polgári választójogot Magyarországon, és ennek alapján került sor az első népképviseleti országgyűlés (alsóházának) megválasztására. A szabadságharc eseményei ugyanakkor a parlament működésében is zavarokat eredményeztek, így korántsem állíthatjuk, hogy a magyar függetlenségi nyilatkozat az országgyűlés által, az alkotmányos rendnek megfelelően elfogadott dokumentum lett volna. Az 1848. október 3-án V. Ferdinánd által (alkotmányellenesen) feloszlatott, de tovább működő magyar parlament 1849. januárjától Debrecenben folytatta munkáját, azonban ez – azon kívül, hogy ellentétben állt az 1848. évi 4. tc. azon rendelkezésével, mely szerint az országgyűlés Pesten tartja üléseit – már csak töredékeiben emlékeztetett a korábbi országgyűlésre. Az alsóház még januárban összeült (nem teljes létszámban, de legalább határozatképesen), a felsőházi tagok közül viszont még márciusban is mindössze tizennyolcan voltak jelen. Mindezek után az a gyakorlat alakult ki, hogy a Képviselőház által elfogadott határozatokat a Felsőház maradványa változtatás nélkül jóváhagyta.

1849. április 13-án Kossuth Lajos a Képviselőház zárt ülésén terjesztette elő a függetlenség kikiáltására vonatkozó javaslatát⁴¹. Horváth Mihály leírásából úgy tudjuk, hogy érdemi ellenvetés nélkül döntött úgy a Ház, hogy a soron következő nyilvános ülésen deklarálja a magyar állam függetlenségét⁴². Mások, mint például Hunfalvy Pál vagy Kemény Zsigmond némileg másképpen emlékezett ugyanerre: szerintük a javaslat talán szemben kizárólag ellenvetések fogalmazódtak meg⁴³. Bárhogyan is történt, másnap a Képviselőház (Nagytemplomban tartott) ünnepélyes ülésén Kossuth határozati javaslatát elfogadták és egy ad hoc bizottságot bíztak meg a nyilatkozat megszövegezésével (akár csak a második kontinentális kongresszus 1776-ban), melyben a két ház elnökén kívül Kossuth, Gorove István és Szacsuvay Imre vett részt. A nyilatkozatot a két ház vegyes ülésén fogadta el 1849. április 19-én, azonban tudjuk, hogy a Felsőház részéről ez csak néhány tag jelképes részvételét jelentette.

Maga a Függetlenségi Nyilatkozat bevezetője is úgy fogalmaz, hogy a deklarációt „a magyar állandalmat törvényesen képviselő nemzetgyűlés” fogadta el⁴⁴, a keltezésnél pedig a következő szöveg olvasható: „kelt Debrecenben, 1849. ápril. 19. napján tartott nemzetgyűlésünkben, a magyar nemzet törvényesen egybegyűlt főrendei és képviselői”⁴⁵. Arra a kérdésre, hogy ők mennyiben voltak „törvényesen egybegyűltek” és indokolt volt-e közjogi szempontból külön utalni a „főrendekre”, e sorok írója – bár nagyra becsüli Kossuth

Lajos munkásságát és véletlenül sem kívánná elvitatni a deklaráció elvi és politikai jelentőségét – nem tud jó szívvel igennel válaszolni.

b) Alokiság és címzetti kör

Az arbroathi nyilatkozat, mint többször utaltunk rá, nem más, mint skót főnemesek által a Szentatyának írt levél. A megszólítást idézve: „Legszentebb Atyánknak és Urunknak Krisztusban, János Úrnak, az isteni gondviselés kegyelméből a Szent Római és Egyetemes Egyház legfőbb püspökének, az ő alázas és jámbor fiai[tól]”⁴⁶. Az aláírók tehát nem tekintették magukat „országgyűlésnek” (csupán a skót nemzet fiainak, akik az alacsonyabb rendűeket is képviselik, amint arra fent utaltunk), és nem óhajtottak törvényi, jogszabályi formát szabni a deklarációnak (sőt, maga a *Scottish Declaration of Independence* vagy *Declaration of Arbroath* elnevezés is a későbbi korok terméke, mely igazán a skót nemzeti mozgalom előretörésével, a 18–19. századtól válik közkeletűvé). Természetesen a címzett ugyanakkor a pápa személyén keresztül az egész keresztény világ, hiszen a deklaráció előzménye Robert Bruce kiátkozása, célja pedig a bocsánat (és a skót önrendelkezés támogatásának) elnyerése volt.

A fentiek teljes ellentétéként a holland nyilatkozat az általános rendi gyűlés által elfogadott törvény, mely jórészt deklaratív jellegű ugyan, azonban a spanyol király megtagadásán túl ennek jogkövetkezményeit is megfogalmazza, így kimondja, hogy a neki tett eskük, az általa hozott és jövőben meghozandó intézkedések és a hozzá kötődő jogi aktusok érvénytelenek (egyebek mellett megtiltja például pénzürméknak a spanyol király nevével, címével, pecsétjével történő verését). Elrendeli, hogy a tartományok e törvényt megfelelő rendben hirdessék ki és erre hivatott jogalkalmazó szerveik gondoskodjanak annak végrehajtásáról. Az Egyesült Tartományok függetlenségi nyilatkozatának kifejezett címzettje nincsen, azt a szokásos „mindenkihez, akit illet” fordulattal indítják. Ez jelenti egyrészt az érintett tartományok alkotmányos intézményeit, szerveit, de természetesen a külföldi hatalmakat is, akikkel szemben egyértelműen megfogalmazza, hogy Fülöp semmilyen főhatalommal nem rendelkezik a provinciák felett, azokat nem képviselheti, a szuverenitást az államfői tisztség betöltéséig a *Staten-Generaal* gyakorolja.

Az 1776. évi amerikai Függetlenségi Nyilatkozat az első a vizsgált négy dokumentum közül, amelyet már szerzői is kifejezetten ezzel a névvel illettek. A második kontinentális kongresszus határozatban hagyta ugyan jóvá, de elfogadói valamennyien, képviselt államokként (gyarmatokként), alá is írták azt, ezzel is kiemelve jelentőségét a kongresszus más döntéseihez képest (nem ideértve természetesen a majdani Konföderációs Cikkelyeket). A Függetlenségi Nyilatkozat tehát ténylegesen az volt, aminek nevezték: ünnepélyes deklaráció Nagy-Britannia és az egész világ felé arról, hogy az „egyesült gyarmatok immár természetüknél és joguknál fogva szabad és független államok”⁴⁷.

Az anyagi forrás vizsgálatakor már utaltunk rá, hogy mivel a Magyar Nemzet Függetlenségi Nyilatkozatát 1849. április 19-én elvileg az országgyűlés két házának együttes ülése fogadta el, itt akár az is felmerülhet, hogy az 1848/49. évi törvénycikkek egyikéről van szó. Ez az álláspont azonban nem helyes és nem is elfogadott, éppen a belső forrással kapcsolatos, korábban ismertetett problémák miatt. Az előkészítés-elfogadás körülményei és maga a cím is arra enged következtetni, hogy a normális törvényalkotási rendbe nem illeszkedő ünnepélyes dokumentumról van szó, amely e tekintetben (is) sokkal inkább hasonlít közvetlen előképére, az amerikai *Declaration of Independence*-re, mint az Egyesült Tartományok gyűlése által elfogadott „esküvel megtagadás törvényére”. Kifejezett címzettje a magyar nyilatkozatnak sincsen, azonban a későbbi diplomáciai kísérletek ismeretében nyilvánvaló, hogy elsődlegesen azokhoz a külföldi hatalmakhoz íródott, amelyekről Kossuth tevékeny segítséget és kiállást várt a magyar nemzeti függetlenség ügye mellett. Ugyanakkor címzett természetesen a magyar nemzet is, politikai értelemben pedig különösképpen az úgynevezett Békepárt, amely 1849. áprilisában érzékeny vereséget szenvedett Kossuthtól és követőitől.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a vizsgált tárgyává tett négy függetlenségi nyilatkozat közül egyetlen, a hollandiai *Akte van Afzwering* tekinthető minden tekintetben alkotmányosnak, és ez az egyetlen, ahol forrásként is egy alkotmányos alapon működő testületet, a *Staten-Generaal* jelölnek meg. Az amerikai és a magyar deklaráció forradalmi körülmények között született meg: míg a második kontinentális kongresszus esetében a reprezentáció, addig a debreceni nyilatkozat esetében a magát „nemzetgyűlésként” definiáló nyilvános, ünnepélyes együttes ülés alkotmányossága kérdőjelezhető meg. Mindazonáltal mindkét nyilatkozat a nemzetet, a képviselni óhajtott teljes lakosságot jelöli meg forrásként, és nem habozik expressis verbis rögzíteni, hogy a dokumentumot elfogadó testület tagjai a nemzet legitim képviselőinek tekintik magukat. Egészen más történelmi kor szülötte a skóciai nyilatkozat, amely a korabeli, félféudális-félnemzeti skót társadalmi és közjogi viszonyok között a legbefolyásosabb uraságok közreműködése révén az alattvalók nevében is tett akaratnyilvánításnak tekinthető.

Valamennyi függetlenségi nyilatkozat célja „befele” az eltökéltség és erő demonstrálása, a belső közvélemény megnyugtatása, a függetlenség ügyével szemben álló csoportok elbizonytalanítása, „kifelé” pedig annak igazolása, hogy indokolt volt és így támogatandó az önrendelkezési jog kivívása. Egyben persze a közvetlen ellenfél, ellenség (Anglia, Spanyolország, ismét csak Anglia, illetve esetünkben Ausztria) felé annak bizonyítása is, hogy az önállósulási szándék végleges és megmásíthatatlan, ebből adódóan minden ezzel ellentétes törekvés a legelszántabb (fegyveres) ellenállásba fog ütközni.

TARTALMI SZEMPONTOK

Az arbroathi nyilatkozat mindenekelőtt az „ősidőktől fogva szabad” skót nemzet nagyságát és érdemeit taglalja. Kijelenti, hogy „más hírneves nemzetek között (...) a skót nemzet is igen széles elismertségnek örvend”⁴⁸. Már-már eredetmítoszba illő, fiktív leírást ad a nép őstörténetéről: „őseink, Nagy-Szkitiából utazva a Tirrén-tengeren és Herkules oszlopain át, hosszú ideig éltek spanyol földön a legvadabb törzsek között, de sehol egyetlen, bármily barbár nép sem tudta alávetni őket”. Kiemeli egyúttal, hogy „a mi urunk, Jézus Krisztus, kinszenvedése és feltámadása után szinte első között fogadta be őket legszentebb hitébe”, ami ismét túlzás, bár a kelta térítő szerepe a keresztény hit britanniai elterjesztésében valóban vitathatatlan.

Ezután a nyilatkozat rátér a közelmúlt tragikus eseményeinek ismertetésére, patetikusan, ám itt már valós történéseket követve: „nemzetünk a szentatyák védelme alatt szabadságban és békességben élhetett, mígnem [I.] Edvárd, az angolok királya (...) barát és szövetséges áruháját öltve ellenségként támadt reá”. A skót nemzet sérelmére valóban elkövetett gonosz cselekedetek („kegyetlenség, mészárlás, erőszak, fosztogatás, gyűjtogatás”) között természetesen nem kevés olyan tett is a pápa elé tárnak, amely kifejezetten az egyház ellen irányult: „egyháziak bebörtönzése” (a törvénykezési privilégium megsértése), „kolostorok felgyújtása, szerzetesek és nővérek kirablása és megölése”.

A következő bekezdésben Robert Bruce jótéteményeit írja le a deklaráció, és rögzíti, hogy őt „az isteni gondviselés által, törvényeink alapján és érdemeire tekintettel megilleti a trónöröklés joga, így mindannyiunk egyetértésével és beleegyezésével haláláig hercegünké és királyunkká tettük. Hozzá (...) hűek maradunk, és mellette minden körülmények között kitartunk, míg szabadságunk megtartásán fáradozik”. Azt is megfogadták azonban, hogy ha ellenük fordul és szövetségre lép az angolokkal, őt „ellenségként és felforgatóként” üzik majd el, és nála alkalmasabb embert fogadnak majd el királyukká. E néhány sor, a Magna Cartához hasonlóan, a rendi monarchia szerződéses jellegére, a hitszegő féllal szembeni ellenállás jogára utal.

Ezt követően olvashatjuk az arbroathi nyilatkozat legtöbbet idézett, legmagasztosabb (örökérvényű) sorait: „Nem a dicsőségért és gazdagságért küzdünk, nem a becsvágy az, ami bennünket hajt, hanem a szabadság iránti elkötelezettségünk. A szabadságért, melyet tisztességes ember csak élete árán hajlandó feladni”. Alighanem e két mondat emeli a skót főurak levelét a skót nemzet, tágabb értelemben pedig a brit történelem olyan alapdokumentumai közé, mint az 1215. évi Magna Carta Libertatum.

A levél írói végezetül kérik a Szentatyát, hogy részesítse figyelemztetésben az angol királyt, „aki elégedett lehet azzal, ami már az övé, hiszen Anglia területe hét vagy annál is több királynak is elegendő birtok lenne, hogy hagyjon bennünket, skótokat békességben”. Biz-

tosítják a pápát arról, hogy ha így tesz, akkor Istent hűen szolgálja – egyben sajátos módon meg is fenyegetik, hogy amennyiben az angolok mellé áll, bűnhődni fog. E szokatlan fordulat után ismét alázatukról biztosítják és töredelmesen kérik, hogy támogassa ügyüket, hiszen ők „csupán békében és szabadságban akarnak élni”. A nyilatkozat nem tartalmazza kifejezetten a „függetlenség” szót, nélkülözi ennek alkotmányjogi és nemzetközi jogi összefüggéseit is (ne feledjük, 1320-at írunk), ugyanakkor a „szabadság” és a „békesség” valójában az önrendelkezéshez való jogot jelenti, egyben védelmet igényel Skócia számára az angol bekebelezési törekvésekkel szemben.

*

Ha a skót grófok és bárók által az avignoni pápához intézett levelet tekintjük a függetlenségi nyilatkozatok prototípusának, az 1581. évi *Akte van Afzwering* nem más, mint az első kiforrott deklaráció: tökéletes modell az utókor (mint később látni fogjuk, az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat, azon keresztül pedig a magyar dokumentum) számára. A törvény preambuluma leszögezi, hogy „mindenki számára nyilvánvaló, hogy egy fejedelmet Isten azért rendel egy nép feletti uralkodásra, hogy, mint pásztor a bárányait, védje azt a támadástól és erőszaktól”⁴⁹. Az uralkodás tehát az Egyesült Tartományok követeinek olvasatában a nép szolgálatát jelenti, hiszen „Isten nem azért teremtette az embereket, hogy fejedelmük szolgálói legyenek (...), hanem épp a fejedelmeket teremtette azért, hogy az embereket a méltányosság elve szerint kormányozzák, (...) és életüket is kockáztatva védelmezzék és szolgálják őket”.

A 16. század végén ezek már önmagában eretnek gondolatok, hát még ha a tétel további részét is elolvassuk: „ha ő [a fejedelem] nem így viselkedik, hanem épp ellenkezőleg, elnyomja népét, megsérti ősi szokásait és előjogait (...), nem fejedelem többé, hanem zsarnok, akire alattvalói sem tekinthetnek másképpen, mint zsarnokra. És ha mindezen cselekedeteit ráadásul szabad akaratából, a rendek által fel nem hatalmazva hajtja végre, a rendek megtagadhatják az engedelmisséget és jogosultak védelmükre másik fejedelmet választani”. A ius resistendi kifejtéséről van tehát itt szó, csak hogy nem a 13–14. század rendi államában, hanem az Isten kegyelméből uralkodó, megkérdőjelezhetlen hatalmú monarchák idején. John L. Motley szavaiival: a nyilatkozat szerzői „olyan nyilvánvaló igazságokat fogalmaztak meg, amelyek ebben az időben blaszfémianak számítottak”⁵⁰.

Ezt követően a holland függetlenségi nyilatkozat a konkrét eseményekre vonatkoztatja a fenti állítást, hogy az általános elvből így váljék igazolható gyakorlat. „Spanyolország királya (...) azokra a spanyol tanácsadóira hallgatott, akik titkon gyűlik ezt az országot és annak szabadságát (...), és akik rávették a királyt, hogy inkább szolgálja Őfelsége hírnevét és nagyságát, ha (...) abszolút módon uralkodik (amit ők úgy értenek, hogy kénye-kedvére zsarnokoskodik), mint ha tiszteletben tartja kormányzatának azon korlátozásait, melyeket be-

iktatásakor elfogadott és amelyekre megesküdött”. A király ráadásul „a vallás álarcája alatt” követte el gáz-
tetteit, új püspököket nevezett ki a tartományokba, akik
első szavazatot kaptak a rendi gyűlésekben és akik „be-
vezették a spanyol inkvizíciót”, amely „minden addig
ismertnél több borzalmat és csak a legszörnyűbb rab-
szolgasághoz fogható szenvedést hozott”.

A rendek természetesen minden törvényes eszközzel
tiltakoztak a király intézkedései ellen, aki többször is
ígéretet tett a sérelmek orvoslására, de „rögtön ezután
kifejezetten megparancsolta püspökeinek (...), hogy
kérlelhetetlenül tartassák be a Tridenti Zsinat rendelete-
it és határozatait, amelyek sok cikkelyükben sértik az
ország privilégiumait”. 1566-ban ismét kérték a királyt,
„alázatos petíció formájában”, hogy hagyjon fel a zak-
latásukkal, enyhítsen rendelkezésein, és különösképpen
enyhítsen a vallási okból kiszabott büntetések szigorán.
Ő azonban a küldötteket „spanyol tanácsosaira hallgat-
va” felségárulónak bélyegezte, fő- és jószágvesztésre
ítélte. Azonnal le is tartóztatta őket és az ítéletet végre-
hajtatta, ami – a nyilatkozat szerzői szerint – a diplo-
máciai immunitás, azaz a nemzetközi jog („korábban
még a legzsarnokibb és barbárabb fejedelmek által is
tiszteltetben tartott”) normáinak súlyos megsértése.

Ezt követően hosszasan taglalják, hogy a spanyol ki-
rály fegyveres erőszakkal fordult tartományai ellen,
semmibe vette ősi jogaikat, vagyis egyfajta gyarmat-
ként kezelte őket („akár az Indiákat”). Alba hercege a
király megbízottjaként seregével városokat foglalt el,
az ellenszegülőket bűnözőként fogatta le és börtönöz-
tette be, a védekezéshez való jogukat megtagadva ha-
lálra ítélte és nyilvánosan kivégeztette őket, az elmen-
külteket vagyonát pedig elkobozta, holott „törvénykezési
joggal nem rendelkezett felettük”. Forgalmi adót akart
bevezetni, hogy „teljesen lerombolja ezeket az országo-
kat, melyek fejlődése a virágzó kereskedelmen alap-
szik”. Német zsoldosokat toborzott és az ő segítségük-
kel azok ellen fordult, akik nem voltak hajlandók őt
követni Holland és Zeeland provinciák ellen viselt,
„minden addigi háborúnál kegyetlenebb és véresebb”
hadjáratába.

A hollandok függetlenségi nyilatkozata sem nélkülö-
zi tehát a túlzásokat, azonban igen komoly figyelmet
fordít e jogsértésekre (a szokásos rendi sérelmek mellett
a nemzetközi jogi és eljárásjogi normák, jogelvek meg-
sértésének) taglalására is. Mindezen okok önmagukban
„több mint elegendő” alapot szolgáltatott volna a nyi-
latkozat szerzői szerint a rendek számára, hogy megta-
gadják a királyt, de ők mégis minden létező eszközt
igénybe vettek a békés megoldás érdekében. Írásbeli
kérvényeket intéztek a „legnagyobb keresztyén
uralkodókhoz”, kérték a császár közbenjárását egy
„méltányolható és tartós béke”, valamint „a szabadság,
különösen a vallásszabadság bizonyos foka” érdekében
(ez utóbbiról egyébként úgy foglalnak állást, hogy az
„elsősorban Istent és a saját lelkiismeretünket érintő
kérdés”, azaz – ki nem mondva, de beleértve – e sza-
badságot földi hatalmak nem korlátozhatják).

Miután a békés rendezés minden reménye elveszett,

határoztak úgy egyhangúlag és szabad akaratukból,
hogy megtagadják Spanyolország királyát, és *ipso iure*
megfosztják a Tartományokkal összefüggő örökletes
jogaitól. A továbbiakban nem ismerik el főhatalmát,
törvényeit és aktusainak érvényességét, nem nevezik őt
fejedelmüknek és másoktól sem fogadják ezt el. Min-
den bírót, valamint más hivatal és méltóság viselőjét
mentesítenek a törvény által a királynak tett eskü alól.
Kimondták, hogy az államszövetség feletti főhatalmat a
Staten-Generaal gyakorolja (Holland és Zeeland kivé-
telével, melyek változatlanul Vilmos orániai herceg
fennhatósága alá tartoznak). A spanyol király pecsétje
helyett a gyűlés bélyegzőjét kell használni, a király ne-
vében a továbbiakban érmét verni tilos. A közhivatalok
betöltőinek a saját tartományuk rendjeire kell esküt ten-
niük. Végül elrendelték, hogy a törvény kerüljön kihir-
detésre és hajtassék végre valamennyi provinciában, az
ellenszegülőket pedig büntessék meg.

A törvény tehát teljes normaszövegnek mondható,
hiszen – a történelmi helyzet sajátosságai miatt szüksé-
ges igen hosszú és részletes preambulum után – nem
csak deklaratív intézkedéseket, hanem valódi, közjogi
diszpozíciókat is tartalmaz, melyek megsértéséhez jog-
hátrányt fűz. Az utókor számára valódi értékét és jelen-
tőségét azonban éppen a preambuluma, nem pedig
konkrét rendelkezései adják, hiszen természetjogi meg-
közelítés alapján (a természetjogra történt szó szerinti
utalással), a szabadságok és mentességek sérelméből
vezeti le az ellenállás jogát, ami a 16. század végén
meglehetősen újszerű volt, s egyben inspiratív erővel
hatott a 17. századi angol és a 18. századi észak-ameri-
kai politikai és jogi gondolkodók számára is⁵¹.

*

Valóban: az amerikai *Declaration of Independence*
felépítése tökéletesen megfelel a holland nyilatkozaté-
nak. A preambulum itt is természetjogi alapelveket, a
kormányzat létrejöttének körülményeit és a felhatalma-
zás korlátait fogalmazza meg. Immár az emberi jogok
elidegeníthetetlenségének eszméjéből indul ki sokszor
idézett mondata, amely Vecseklőy József (magyar
nyelvű forráskiadványokban máig alapul vett) fordítá-
sában a következőképpen hangzik: „Magától értetődő-
nek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember
egyenlőként teremtetett, az embert teremtője olyan el-
idegeníthetetlen jogokkal ruházta fel, amelyekről le
nem mondhat”. (a „magától értetődő” és a holland nyi-
latkozatban szereplő „mindenki számára nyilvánvaló”
olyan, nem véletlen textuális párhuzam egyébként,
amely a két dokumentumra mindvégig jellemző).

Jeffersonék értelmezésében az emberek ezen elide-
geníthetetlen jogaik biztosítására hozták létre a kor-
mányzatokat, „amelyeknek törvényes hatalma a kor-
mányzottak beleegyezésén nyugszik”. Ebből az elvből
vezethető le, hogy ha egy kormányforma „alkalmatlan-
ná válik e célok megvalósítására, a nép joga, hogy az
ilyen kormányzatot megváltoztassa vagy eltörölje, és új
kormányzatot létesítsen, amely (...) jobban elősegíti
boldogulását”. Mindez egybecseng John Locke gondo-

lataival, hiszen – Gönczi Katalint idézve – „a Függetlenségi Nyilatkozat az angolok jogaiból és a természetjogból eredő alapjogok, valamint a társadalmi szerződésen alapuló kormányzat elméletén alapszik”⁵².

A Függetlenségi Nyilatkozat a rossz, zsarnoki kormányzat eltörlését abban az esetben tartja lehetségesnek, ha működésében nem „jelentéktelen és múló nehézségek”, hanem súlyos, visszafordíthatatlan zavarok mutatkoznak. Ilyenkor azonban a népnek immár kötelessége, hogy e kormányzat „igáját levesse, és jövő biztonsága érdekében új védelmezőkről gondoskodjék”. Ahogy a németalföldi tartományok rendjei is megpróbálták minden tőlük telhetőt, az amerikai gyarmatok lakói is „türelemmel viselték szenvedéseiket”, mígnem békés törekvéseikben minden reményt elvesztettek. Ez III. György uralkodása idején következett be, akinek története – a Habsburg-ház vonatkozásában a magyar deklaráció szerzői által is kölcsönvett mondat szerint – „nem egyéb, mint ismételt jogtalanságok és bitorlások sorozata, amelynek határozott célja a teljes zsarnokság érvényesítése államaink felett”.

Ezt követően a Nyilatkozat hosszasan taglalja a király (rajta keresztül persze az egész brit kormányzat) gyarmatokkal szemben elkövetett vétkeit. Huszonnyolc bekezdésben sorolja fel a vélt vagy valós jogtalanságokat (Blackstone common law kommentárjaiból kiindulva a sérelmezett cselekmények jórészt inkább erkölcstelenek, mint jogellenesek, hiszen valójában a Korona, azaz a parlament fennhatósága alá tartozó gyarmatokról volt szó). A felsorolás tartalmaz általánosságokat (például: „megtagadta a közjó szempontjából legcélszerűbb és legszükségesebb törvények szentesítését”), de konkrét és valós jogsérelmeket is, így a katonai beszállásokat, az önkormányzati jogok megsértését vagy (Massachusetts esetében) kifejezett felfüggesztését, a polgári lakossággal szembeni fegyveres fellépést.

A gyarmatok lakói „megismételt kérelmeire megismételt sértés volt a válasz”. Ezért III. György a továbbiakban „nem méltó arra, hogy egy szabad nép uralkodója legyen”, a volt gyarmatok kimondják elszakadásukat az anyaországtól. A *Declaration of Independence* azonban nem csak kinyilvánítja a függetlenséget („ezek az Egyesült Gyarmatok immár természetüknek és joguknál fogva szabad és független államok”), hanem ennek jogkövetkezményeit is megállapítja: „teljes hatalmuk van háborút viselni, békét kötni, szövetségre lépni, kereskedelmet űzni és mindazt tenni, amire független államok jogosultak”. A függetlenség tehát a részlegesen már a gyarmati korban is megvolt belső önrendelkezési jogon túl külső szuverenitást, a nemzetközi kapcsolatokban saját jogon történő megjelenést jelenti.

•

Ha mindezek után megvizsgáljuk a jelen tanulmány tárgyát képező negyedik függetlenségi nyilatkozatot, megállapíthatjuk: a hasonló(nak tekintett) történelmi helyzet és a hasonló várakozások (és persze Kossuthnak az Egyesült Államok közelmúltbéli történetével

kapcsolatos kiemelt érdeklődése) logikusan vezetett a *Declaration of Independence* magyar viszonyokra történt átültetéséhez. Batthyány Kázmér gróf (emlékirataiból megismerhető) véleménye szerint a magyar deklaráció „puszta majmolása volt az amerikai Egyesült Államok függetlenségi nyilatkozatának”⁵³. Ez erős kifejezés talán (Erdődy Gábor szerint a békepárti nosztalgia megnyilvánulása⁵⁴), de nem áll messze a valóságtól: míg a holland és az amerikai nyilatkozat közötti összefüggéseket az utókor történészeinek kellett felfedezniük és bizonyítaniuk⁵⁵, addig az amerikai és a magyar deklarációt elegendő csupán szövegszerűen egybevetni ahhoz, hogy egykori külügyminiszterünknek igazat adhassunk.

Jefferson megfogalmazásában III. György király uralkodása „nem egyéb, mint ismételt jogtalanságok és bitorlások sorozata” – Kossuthék értelmezésében „a Habsburgi s utóbb Habsburg-Lothringeni ház uralkodása Magyarországon utódról utódra a folytonos hitszegés históriája maradt”⁵⁶. Ahogy az amerikai gyarmatok népe is kérte sérelmei orvoslását, de „megismételt kérelmeikre megismételt sértés volt a válasz”, úgy a magyar rendeknek az alkotmány tiszteletben tartására tett „minden újabb királyi eskü (...) egy újabb hitszegés kezdete volt”.

Természetesen azonban különbségek is bőséggel mutatkoznak. Először is, a magyar deklaráció *in medias res* a függetlenség kinyilvánításával kezdődik („Mi, a magyar álladalmat törvényesen képviselő nemzetgyűlés (...) Magyarországot (...) az önálló független európai státusok sorába iktatjuk”). Nem tartalmaz általános elvi bevezetést, nem állít fel absztrakt tételt, nem említ elidegeníthetetlen emberi és polgári jogokat. A jogirodalom épp ezért nem mulasztja el hangsúlyozni, hogy a magyar deklarációból hiányzik az amerikai dokumentum államelméleti és társadalomelméleti megalapozottsága.

Tudjuk ugyanakkor, hogy a rendi alkotmányosság Werbőczy által is taglalt lényege a rendek és az uralkodó közötti kontraktuális kapcsolat volt. Erre pedig félreérthetetlenül utal is a deklaráció: „a magyar nemzet (...) tiszteletben tartá a kapcsolatot, mely őt két oldalú kötésekkel ezen dinasztiahoz kötötte”, míg a „Habsburg-Lothringeni ház (...) önmaga tépte szét azon kötelékeket, melyek őt a magyar nemzethez csatolták”. A szerződésszegés szankciója az elállás, a szerződés felbontása: „több ok van, mely Isten és a világ előtt minden nemzetet feljogosít, hogy a felette uralkodó dinasztia trónjáról száműzze”. Igaztalan lenne tehát azt állítani, hogy a magyar deklaráció nélkülöz minden jogelvet és jogi utalást – helyesebb akként értékelni a dokumentumot, hogy a rendi konstitucionalizmushoz képest nem tartalmaz érdemleges (elméleti) többletjelentést, nem tartja fontosnak a 17–18. századi modern, polgári szerződéselméletek és emberjogi gondolat befogadását.

Ennek azonban minden valószínűséggel a közvetlenebb fenyegetettség miatti hangsúlyeltolódás lehetett az oka. Ugyanis – és ez a második nagy különbség a két

nyilatkozat között – az 1849. évi deklaráció igen hosszasan, rendkívüli részletességgel és érzékletességgel foglalkozik az előző bő egy esztendő, azaz az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc eseményeivel⁵⁷. Ferenc József bünei Kossuthék olvasatában az olmtüzi alkotmányban csúcsosodtak ki, melyben az illegitimnek tekintett uralkodó „nyíltan kimondja, hogy a magyar nemzetet kitörli az élő nemzetek sorából”. A magyar függetlenségi nyilatkozat mindenekelőtt az 1849. március 4-ei Birodalmi Alkotmányra volt elkeseredett (ámde elszánt) politikai válasz⁵⁸.

Végezetül a harmadik különbség, hogy a mi deklarációnk a függetlenségnek nem csak nemzetközi jogi konzekvenciáit írja le („a magyar nemzet elidegeníthetetlen természetes jogainál fogva az európai státuscsaládba önálló és független szabad státusként belép”), amint tette azt a Jefferson és bizottsága által írt dokumentum, hanem (érintőlegesen) a belső alkotmányos következményekkel is foglalkozik. Lényegében egy jövőbeni alkotmányozást vetít előre, amikor talán legtöbbet idézett és vitatott negyedik pontjában a következőket írja: „az ország jövőendő kormányrendszerét minden részleteiben a nemzetgyűlés fogja megállapítani, addig pedig (...) a nemzetgyűlés (...) közmeg egyezésével kinevezett kormányzó elnök, Kossuth Lajos fogja a maga mellé veendő miniszterekkel (...) kormányozni”.

E tanulmánynak nem célja a függetlenségi nyilatkozat elfogadását követő közjogi helyzet elemzése⁵⁹, azonban megjegyzendő, hogy kézenfekvő megoldás lehetett volna az 1848. évi alkotmányos monarchia helyreállítása, az országgyűlési királyválasztási jog (Pragmatica Sanctio „felmondása” miatt szükségessé váló) felélesztésével. Hogy mégsem ez történt, hanem a nyilatkozat előírta a „nemzetgyűlés” számára a kormányzati rendszer szabályainak megalkotását, legalábbis közvetett módon bizonyítéka annak, hogy Kossuth és környezete teljesen új közjogi alapokon nyugvó, vélhetően köztársasági államformát, azon belül pedig feltételezhetően egy amerikai típusú, prezidenciális kormányformát kívánt megvalósítani – mint tudjuk, a magyar parlamentáris hagyománnyal szemben még rövid távon is sikertelenül⁶⁰.

Négy különböző történelmi kor produktumairól lévén szó, első olvasásra szinte megdöbbentő, hogy a vizsgált nyilatkozatok szerkezete, belső felépítése, érvrendszere milyen sok tekintetben hasonlít egymáshoz. Persze tudjuk jól, hogy (II. Rákóczi Ferenc manifestuma mellett⁶¹) az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat szolgált a magyar deklaráció mintájául, és az is ismert, hogy Jeffersonék haszonnal forgatták az Akte van Afzwering-et⁶². Ugyanakkor a skót deklaráció és a másik három közötti hasonlóság sem a véletlen műve, még ha nincs is közöttük ilyen közvetlen kapcsolat: a levélben megfogalmazott alázatos kérelem indokolásaként pontosan úgy szükséges volt a nemzet gyötrelmeinek és az ellenség gyalázatos cselekedeteinek taglalása, ahogy évszázadokkal később Hollandiában, Amerikában vagy épp Magyarországon.

A NYILATKOZATOK HATÁSA ÉS JELENTŐSÉGE

Az arbroathi nyilatkozat közvetlen célját nem érte el, ugyanis a pápa nem részesítette bűnbocsánatban Robert Bruce-t. Ugyanakkor 1326. április 26-án létrejött a skót-francia szövetség, majd sorozatos skót hadisikerek után 1328-ban III. Edvárd angol király elismerte az önálló skót államot (northamptoni szerződés). Skócia független királyságként a 17. századig állt fenn, amikor a Stuartok kezében egyesült a két „társország” feletti uralom. Nem véletlen, hogy az angol polgári forradalom idején a királypártiak Skóciában találtak menedéket, és az is érthető, hogy a dicsőséges forradalom után a skót függetlenség esélye talán végérvényesen tovább szállt.

A deklarációt a skót nemzeti mozgalom fedezte fel ismét, mint amelynek jelentősége meghatározó – Michael Brownt idézve – „a történelmi identitás, önmeghatározás, valamint a király és a kormányzat cselekedeteivel kapcsolatos közmegegyezés” szempontjából⁶³. John Prebble véleménye szerint a nyilatkozat fontosságát az ember szabadságával kapcsolatos egyértelmű állásfoglalása adja: „a középkori gondolkodás sötéttségéből előtörő fátylaként ragyogott olyan jövőbeni harcok felett, amelyeket aláírói nem láthattak előre és nem is érthettek volna meg”⁶⁴.

Mindenekelőtt kiemelendő – szintén Prebble gondolatmenetét követve és azzal egyetértve –, hogy a népet az uralkodó fölé helyezi olyan értelemben, hogy bár elismeri a hűséget és a jogi kötöttséget, de mindezt egy felsőbb értékmérce, a szabadság függvényévé teszi. Hűek maradunk a királyunkhoz mindaddig, amíg megvédelmezi szabadságunkat, mondják a skót nemesek, azonban ha nem teljesíti e legfontosabb feladatát, „ellenségként és felforgatóként” fogják elűzni. E gondolat feltehető előzménye az alkalmasságon és kiválasztáson alapuló kelta királyság, azonban a 14. században új értelmezést nyert a rendi alkotmányosságon keresztül, és mindenképpen utat mutat a polgárosodás, felvilágosodás szerződéselméletei számára is.

Sokan épp ezért egyfajta „szerződéses királyságként” (contractual kingdom), illetve ennek prototípusaként⁶⁵ fogják fel Robert Bruce (és utódai) uralkodását. Hangsúlyozzák, hogy annak ellenére, hogy a levél a pápához íródott és egy egyházi méltóság fogalmazta, a királyi hatalom isteni eredete helyett arról beszél, hogy egy áruló uralkodót igenis meg lehet fosztani hatalmától, és a nép akarataból új vezetőt lehet ültetni a helyére (aki azután szintén csak addig uralkodhat, amíg megfelelően látja el feladatát). Mindez azért is lényeges, mivel a jog szerint John Balliolt (1315-ben száműzetésben bekövetkezett halála után pedig, a primogenitúra elve szerint fiát, Edward Balliolt) illette volna a skót trón.

Végezetül a másik fontos szempont, amely miatt az arbroathi deklaráció több a skót nemzet kedves írásos emlékének, és helyet érdemel az európai civilizáció- és

politikátörténet alapvető dokumentumai között, hogy a szabadságot az emberek alapvető jogaként határozza meg (nem taglalva e jog tartalmát, összetevőit, és természetesen – hiszen a 14. század elején járunk – nem ejtve szót arról, hogy e jog születéstől fogva egyenlően illelne meg az embereket), másik oldalról pedig erkölcsi kötelezettségként írja elő e jog megvédelmezését. John Prebble e gondolatok fontosságát hangsúlyozva kiemeli, hogy „éppannyira érdektelen az utókor számára, hogy ezeket a szavakat bárók vetették papírra, amint annak sincs jelentősége, hogy az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat aláíróinak jórésze rabszolgatartó volt”⁶⁶.

*

A holland függetlenségi nyilatkozat az Egyesült Tartományok spanyol fennhatóság alól történt kiszakadásának utólagos deklarálása volt, amelyhez az alapot a Den Briel-i győzelem teremtette meg. Természetesen azonban Spanyolország ekkor még nem mondott le e területeiről (hiszen akkor nem is lett volna szükség az „esküvel megtagadás törvényére”). Hosszú évtizedek kemény küzdelme volt még hátra a hollandok számára, amelyben igen nagy szükség volt a külföldi hatalmak támogatására. A szabadságharc nemzetközi jogi értelemben egészen az 1648. évi vesztfáliai szerződésig tartott, amely végre biztosította Németalföld északi tartományainak függetlenségét.

A deklaráció jelentőségét persze itt sem ezek a közvetlen történelmi események, hanem annak az utókor politikai gondolkodására gyakorolt hatása adja. A királlyal és az általa képviselt zsarnoki kormányzattal szembeni ellenállás joga, az érdemtelen hatalom megdöntésének legitimitása mint alapgondolat a következő évszázadokban olyan fontos dokumentumokban tükröződik majd, mint az 1689. évi angol *Bill of Rights*, vagy éppen az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat (e két deklaráció hasonlóságait – a preambulumtól a sérelmek listáján keresztül a jogkövetkezményekig – bősséggel elemeztük, így ehelyütt erre nem térnénk ismét ki). Oliver J. Thatchert idézve „a [holland] nyilatkozat azt a nagyszerű gondolatot viszi tovább, hogy az uralkodók felelősséggel tartoznak népük felé és általuk elmozdíthatók. Ennek a gondolatnak a fejlődése áll az alkotmányos és a köztársasági kormányzatok középpontjában”⁶⁷.

John L. Motley ugyanakkor megjegyzi, hogy a deklaráció törvény-jellege és helyenként túlonult technikai megfogalmazásai némileg rontanak az értékén az utókor szemében (bár ez, Motley szavaival, „ízlés dolga”)⁶⁸. Kétségtelen, hogy mind az alkotmányos berendezkedés, mind pedig a szabadság tartalmi része tekintetében lehetett volna részletesebb a szöveg, adott esetben a pecsétek és pénzürmék használatával kapcsolatos aprólékos szabályok kárára, de ne feledjük, az Egyesült Tartományoknak volt egyfajta közös alkotmánya (Utrecht-i Unió) és az egyes provinciáknak is megvolt a maguk belső intézményrendszere, a városokon keresztül viszonylag modern képviseleti szisztémával.

*

Az Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata valamennyi vizsgált deklaráció (de a teljesség igényével kimondhatjuk: az emberiség történetének minden hasonló dokumentuma) közül a legismertebb, legelismertebb és legnépszerűbb. Ez köszönhető persze az USA mint állam, mint alkotmányos rendszer (és mint nemzetközi hatalom) sikerességének, az amerikai kultúra és az ahhoz kötődő eszmék hihetetlenül hatékony és tudatos terjesztésének, de a deklaráció eszmetörténeti jelentősége önmagában is elvitathatatlan (amit mi sem példáz jobban, mint gyors ismertté válása a korabeli Európában, Franciaországtól egészen a sokak szerint szintén „gyarmati igában senyvedő” Magyarorszáig vagy Lengyelorszáig).

Persze a deklaráció ténye még Amerikában sem jelentette a függetlenség tényleges kivívását, azonban az amerikai függetlenségi háború – nem kis részben Benjamin Franklin diplomáciai missziójának és (az amerikai forradalom későbbi európai visszahatását⁶⁹ még a legkevésbé sem sejtő) francia kormányzat által nyújtott katonai segítségnek köszönhetően – 1781-ban a telepések teljes győzelmével végződött (az USA függetlenségét Nagy-Britannia végül 1783-ban, a párizsi békeszerződés aláírásával ismerte el).

Forrest McDonald szavait idézve: a Nyilatkozat, „annak ellenére, hogy semmiféle jogi vagy alkotmányos jelleggel nem rendelkezett, összefoglalta azokat az alapelveket, amelyekre az amerikai kormányzatot építeni szándékozták”⁷⁰. Éppen ez adja a *Declaration of Independence* különleges történelmi súlyát és jelentőségét. Híradás a külvilág felé arról, hogy új ország született, s egyben a felvilágosodás azon jogi és államszervező elveinek megfogalmazása, amelyeket azután (az újonnan megszerveződő tagállamokban szó szerint) laboratóriumi körülmények között sikerül is kipróbálni és a gyakorlatba átültetni.

*

A magyar függetlenségi nyilatkozat fogadtatása és értékelése a későbbi események tükrében már korántsem olyan egyértelműen pozitív, mint a mintául szolgáló észak-amerikai dokumentumé. Az 1849. áprilisi deklaráció nem váltotta be a hozzá fűződő reményeket, megosztotta a közvéleményt (a politikai elit véleményét különösen), és diplomáciai misszióját sem tudta beteljesíteni, még az oly nagyra becsült Egyesült Államok irányában sem. 1849. május 6-án Kossuth francia nyelven üzenetet küldött Debrecenből a márciusban hivatalba lépett új amerikai elnöknek, Zachary Taylornak⁷¹, melyben tájékoztatja Taylor elnököt a trónfosztásról és a függetlenség kikiáltásáról, és kifejti: Magyarország készen áll „az emberiség és a civilizáció érdekeinek a szolgálatára, amelyeknek az amerikai nemzet oly dicsőségteljesen volt első képviselője”⁷².

Az Egyesült Államok azonban, a kezdeti szimpátia ellenére, Ausztria merev elzárkózása (és persze a Monroe-doktrína) miatt nem tudott és nem is óhajtott segítséget nyújtani a magyar szabadságharcmozgalomnak. A szabadságharc elbukott, a magyar Függetlenségi Nyi-

latkozat pedig – amerikai előképével ellentétben – egy reménytelenül küzdő nemzet diplomáciai szempontból talán nem is túl szerencsés időpontban és formában tes-

tet öltött segélykiáltása (a skóciai deklarációnál más megközelítésben használt kifejezéssel: a nemzeti emlékezet kedves dokumentuma) maradt csupán.

Jegyzetek

- * Készült a T043731 sz. OTKA kutatás keretében.
- ¹ A szöveg internetes elérhetősége pl. http://www.geo.ed.ac.uk/home/scotland/arbroath_latin.html és http://www.geo.ed.ac.uk/home/scotland/arbroath_english.html
 - ² A szöveg internetes elérhetősége pl. http://www.age-of-the-sage.org/history/dutch_independence_1581.html. A szöveg megjelölt nyomtatott forrása: Thatcher, Oliver J. (szerk.): *The Library of Original Sources*. V. kötet. University Research Extension Co., Milwaukee, 1907: 189–197.
 - ³ Az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat angol és magyar nyelven is, számos helyen hozzáférhető, így pl. (angol eredetiben) Heffner, Richard D. (szerk.): *A Documentary History of the United States*. Mentor Books, New York, 1952: 13–16., (magyar fordításban) Vecseklyő József (bev. és ford.): *Az Amerikai Egyesült Államok népének függetlenségi nyilatkozata*. Rózsavölgyi Kiadó, Bp., 1947; Lévai Csaba (szerk.): *Új rend egy új világban*. Debrecen University Press, Debrecen, 1997: 97–102.; Bódy Pál–Urbán Aladár (szerk.): *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez 1620–1980*. Dialóg-Campus Kiadó, Bp.–Pécs, 2001: 112–115.
 - ⁴ A szöveg forrása: Tóth Béla (szerk.): *Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból, 1000–1956*. ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék–Magyar Országos Levéltár, Bp., 2003: 310–314.
 - ⁵ 1315-ben az általa összehívott, rendi jellegűnek tekinthető skót parlament is elfogadta őt királynak, lásd Szántó György Tibor i.m.: 84.
 - ⁶ Prebble, John: *The Declaration of Arbroath 1320* = Prebble, John: *The Lion in the North: One Thousand Years of Scotland's History*. Crown Publishers, 1983
 - ⁷ forrás: BBC History (bbc.co.uk/history/scottishhistory/independence)
 - ⁸ Prak, Maarten: *Hollandia aranykora*. Osiris Kiadó, Bp., 2004: 18.
 - ⁹ Prak, Maarten: i.m. 19.
 - ¹⁰ Thatcher, Oliver J. (szerk.): *The Library of Original Sources*. Milwaukee: University Research Extension Co., 1907. Vol. V: 9th to 16th Centuries. 189–197.
 - ¹¹ *De tiende penning*, vagyis minden tizedik penning. Forrás: Prak, Maarten: i.m. 21. A szerző megj.: a hazánkban 2006. január 1-jével bekövetkezett, igen nagy közmegelegedést okozó adótorvény-módosítás (az Áfa 25 %-ról 20 %-ra történő csökkentése) ismeretében tréfásnak tűnik, hogy ez a 10 %-os mértékű forgalmi adó akkora felháborodást váltott ki a polgárság köreiben, hogy a herceg visszavonta a javaslatot.
 - ¹² Motley, John Lothrop: *The Rise of the Dutch Republic, 1580–1582. History of the Netherlands*, Vol. 33., 1855. Maarten Prak utal rá, hogy a kinevezést 1559-ben II. Fülöp is megújította. Lásd: Prak, Maarten: i.m. 24.
 - ¹³ Maarten Prak hangsúlyozza, hogy a németalföldi államszövetség modellje a svájci kantonok konföderációja volt (a szerző megj.: ennek egyik valószínű oka lehet a kalvinizmus, mint összekötő kapocs). A szövetséget Holland, Zeeland, Utrecht és a hozzájuk csatlakozó néhány más terület hozta létre. Tényleges észak-németalföldi államszövetségről 1580-tól, Friesland, Groningen, Lingen és Overijsszel betársulása óta beszélhetünk. Lásd Prak, Maarten: i.m. 24. / Szenté Zoltán kiemeli, hogy a külpolitikai és adóztatási jogok miatt az Unió több volt egy katonai védelmi szövetségnél, azonban érdemi szuverenitás-transzfer hiányában föderációnak nem nevezhető. Lásd Szenté Zoltán: *A németalföldi államok alkotmánytörténete a 16–18. században* = Mezey Barna–Szenté Zoltán: *Európai parlamentarizmus- és alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Bp., 2003: 228–229.
 - ¹⁴ Modern History Sourcebook: *The Dutch Declaration of Independence*, 1581 (<http://www.fordham.edu/halsall/mod/1581dutch.html>)
 - ¹⁵ Urbán Aladár: *Köztársaság az Újvilágban*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1994: 39–40.
 - ¹⁶ Robert R. Palmer szavait idézve „a túrhetetlen törvények után önjelölt csoportok találkoztak több gyarmaton és küldtek követeket egy kontinentális kongresszusra”. Palmer, Robert R.: *A History of the Modern World*. Alfred A. Knopf, New York, 1962: 326.
 - ¹⁷ Winston Churchill ezt úgy értékelte, hogy „a szélsőségeket még kézben tudták tartani”. Churchill, Winston S.: *Az angol ajkú népek története*. Európa Könyvkiadó, Bp., 2004: 672.
 - ¹⁸ Urbán Aladár: i.m. 92.
 - ¹⁹ „That it is inseparably essential to the Freedom of a People, and the undoubted Right of Englishmen, that no Taxes be imposed on them, but with their own Consent, given personally, or by their Representatives” – idézi Swindler, William F.: *„Rights of Englishmen” since 1776: Some Anglo-American Notes* = University of Pennsylvania Law Review 5/1976: 1083–1103., 1083.
 - ²⁰ „our American plantations [were] principally ... obtained in the last century either by right of conquest and driving out the natives (with that natural justice I shall not at present enquire) or by treaties. And therefore the common law of England, as such, has no allowance or authority there; they being no part of the mother-country, but distinct (though dependent) dominions. They are subject, however, to the control of the parliament, though ... not bound by any acts of parliament, unless particularly named”. Blackstone, Sir William: *Commentaries on the Laws of England*. Clarendon Press, Oxford, 1765–1769. Bevezetés. 4. fejezet. 105. Elektronikus elérhetőség: <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/blackstone/blacksto.htm>. Idézi t.k. Swindler, William F.: i.m. 1084–1085.
 - ²¹ Wilson, James: *Considerations on the Nature and Extent of the Legislative Authority of the British Parliament*. 1774. Internetes elérhetőség pl. <http://www.founding.com/library/lbody.cfm?id=204&parent=61>
 - ²² A forrásszöveg internetes elérhetősége (e-book) pl. http://oll.libertyfund.org:81/EBooks/Adams_0284.pdf. A kiadvány forrása: Thompson, C. Bradley (szerk., bev.): *The Revolutionary Writings of John Adams*. Liberty Fund, Indianapolis, 2000.
 - ²³ „We are a part of the British dominions, that is, of the King of Great Britain, and it is our interest and duty to continue so. It is equally our interest and duty to continue subject to the authority of parliament, in the regulation of our trade, as long as she shall leave us to govern our internal policy, and to give and grant our own money, and no longer”. Elemzi: Hamza Gábor: *Az Egyesült Államok alkotmányának és alkotmányfejlődésének sajátosságai* = Jogállam, 1–2/1996: 125–137., 127.
 - ²⁴ Hamilton, Alexander: *The Farmer Refuted*. 1775. február 23. Elektronikus elérhetőség pl. <http://www.founding.com/library/lbody.cfm?id=148&parent=56>
 - ²⁵ Az interneten számos helyen elérhető a teljes forrásszöveg, pl. <http://www.constitution.org/civ/comsense.htm>
 - ²⁶ McDonald, Forrest: *„Mi, az Egyesült Államok népe...”* (az amerikai alkotmány keletkezése) = Világtörténet 1/1988: 3–19., 8. Lásd még Palmer, Robert R.: i.m. 327., Urbán Aladár: i.m. 112.
 - ²⁷ „there is something absurd, in supposing a Continent to be perpetually governed by an island”. Idézi Palmer, Robert R.: i.m. 327.
 - ²⁸ Urbán Aladár: i.m. 113.
 - ²⁹ Urbán Aladár: i.m. 116.
 - ³⁰ Závodszy Géza: *Az Amerika-élmény* = Rubicon 3/1992: 26–28. (28.)
 - ³¹ Csizmadia Andor: *A magyar jakobinusok alkotmánytervezetei* = Állam és igazgatás 5/1959: 351–363. (352.)
 - ³² Horváth Attila: *Az amerikai politikai és jogi eszmék hatása Magyarországon 1848-ig* = Horváth Attila: *Az Amerikai Egyesült Államok állam- és jogtörténete*, kézirat, 1988 k.: 50–58.
 - ³³ Lásd: *Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés*. S.a.r. Beér János–Csizmadia Andor–Gyulai Lajos, Akadémiai Kiadó, Bp., 1954: 255.
 - ³⁴ idézi Kosáry Domokos: *Magyarország és a nemzetközi politika*

- 1848–1849-ben. História Könyvtár, MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1999: 44.
- ³⁵ a témáról bővebben lásd pl. Cairney, Thomas C.: *Clans and Families of Ireland and Scotland: An Ethnography of the Gael, A.D. 500-1750*. Willow Bend Books, 1989., a Stuartok felemelkedéséről Moffat, William: *A History of Scotland*, 2. kötet: The Normans to the House of the High Stewards, Oxford University Press, 1984.
- ³⁶ Brown, Michael: „For Freedom Alone”: The Declaration of Arbroath, 1320. = *The Historian*, 4/2004: 865.
- ³⁷ Szenté Zoltán: i.m. 228.
- ³⁸ Motley, John Lothrop: *The Rise of the Dutch Republic, 1580–1582 = History of the Netherlands*, 33. kötet, 1855
- ³⁹ lásd Vecseklőy József bevezetését a Függetlenségi Nyilatkozathoz. Elektronikus elérhetőség: <http://mek.oszk.hu/02200/02256/02256.htm>. Nyomtatásban megjelent: Vecseklőy József (bev. és ford.): *Az Amerikai Egyesült Államok népének függetlenségi nyilatkozata*. Rózsavölgyi Kiadó, Bp., 1947
- ⁴⁰ szöveg forrása: Vecseklőy József i.m.
- ⁴¹ Bódiné Beliznai Kinga: *A függetlenségi nyilatkozat = 150 év. Jogtörténetesek 1848-ról*. Logod Bt., Bp., 2000: 263–270.: 267. (Jogtudományi Közlöny 4/1999: 153–157.)
- ⁴² Orosz István: *A Függetlenségi Nyilatkozat születéséről 150 év távlatából = 150 év. Jogtörténetesek 1848-ról*. Logod Bt., Bp., 2000: 271–277.: 276. (Jogtudományi Közlöny 11/1999: 489–492.), Deák István: *Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben*. Gondolat Kiadó, Bp., 1983: 276.
- ⁴³ Beér János (szerk.): *Az 1848–49. évi népképviselői országgyűlés*. Bp., 1954: 545., Orosz István: i.m. 276.
- ⁴⁴ forrásszöveget lásd: Tóth Béla (szerk.) i.m. 310.
- ⁴⁵ uo. 314.
- ⁴⁶ a szerző saját fordítása. Latin eredetiben (az eredeti írásmódot követve): „Sanctissimo Patri in Christo ac Domino, domino Johanni, diuina prouidenciā Sacrosanctē Romanē et Vniuersalis Ecclesiē Summo Pontifici, Filii Sui Humiles et deuoti (...)”. Angol fordításban: „To the most Holy Father and Lord in Christ, the Lord John, by divine providence Supreme Pontiff of the Holy Roman and Universal Church, his humble and devout sons (...)”
- ⁴⁷ Bódy Pál–Urbán Aladár (szerk.): i.m. 114.
- ⁴⁸ A szerző fordítása a forrásként megjelölt angol nyelvű szövegváltozat alapján
- ⁴⁹ A szerző saját fordítása. Forrás: Thatcher, Oliver J. (szerk.): *The Library of Original Sources*. V. kötet. University Research Extension Co., Milwaukee, 1907: 189–197.
- ⁵⁰ Motley, John Lothrop: *The Rise of the Dutch Republic, 1580–1582 = History of the Netherlands*, 33. kötet, 1855
- ⁵¹ Thatcher, Oliver J. bevezetője a forrásszöveghez = Thatcher, Oliver J. (szerk.): i.m. 189.
- ⁵² Gönczi Katalin: *Amerikai alkotmány- és jogtörténet*. In: Horváth Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1997: 283–337., 296.
- ⁵³ Kosáry Domokos: *Magyarország és a nemzetközi politika 1848–49-ben*. História Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Bp., 1999: 70.
- ⁵⁴ Erdődy Gábor: *Útkereső független Magyarország a változó Európában*. A Függetlenségi Nyilatkozat fogadtatása = Orosz István–Pölöskei Ferenc (szerk.): *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon*. Korona Kiadó, Bp., 1994: 305–318.
- ⁵⁵ lásd Stephen E. Lucas, a Wisconsini Egyetem professzorának kutatásait, illetve az e tárgyban idézett műveket
- ⁵⁶ szöveg forrása: Tóth Béla (szerk.) i.m. 310–314.
- ⁵⁷ Kosáry Domokos szavaival: „igyekezett alaposan megindokolni, hogy Magyarország miért kényszerült a legalitás teréről letérni”. Kosáry Domokos i.m.: 65.
- ⁵⁸ Orosz István: i.m. 273.
- ⁵⁹ e témakör jogtörténeti irodalmából lásd különösen: Mezey Barna: *Respublika 1849-ben = Rubicon* 2/1998: 27–29., Mezey Barna: *A republikánus Kossuth = Balogh Judit (szerk.): Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója*. Debreceni Egyetem ÁJK, Debrecen, 2004: 155–170., valamint Szabó István: *Az államfői intézmény a Függetlenségi Nyilatkozat után = Jogtudományi Közlöny* 5/1999: 200–206.
- ⁶⁰ Képes György: *Amerikai hatások Kossuth valamint az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc alkotmányjogi gondolkodásában = Jogtudományi Közlöny* 4/1999: 159–163.: 162.
- ⁶¹ Bódiné Beliznai Kinga: i.m. 270., Marczali Henrik: *Világtörténelem – magyar történelem*. Bp., 1982: 347–348.
- ⁶² Schifter, Richard: *Endowed by Their Creator: Religion, Law, and the American Democracy = The Institute*, az Institute of Christian-Jewish Studies kiadványa, 15. szám, 2005: 9–11.
- ⁶³ Brown, Michael: i.m. 865.
- ⁶⁴ „From the darkness of medieval minds it shone a torch upon future struggles which its signatories could not have foreseen or understood”. Prebble, John: *The Declaration of Arbroath 1320 = The Lion in the North: One Thousand Years of Scotland's History*. Crown Publishers, 1983
- ⁶⁵ *The Declaration of Arbroath, 1320 = BBC History*. <http://bbc.co.uk/history/scottishhistory/independence>
- ⁶⁶ Prebble, John: i.m.
- ⁶⁷ Thatcher, Oliver J.: i.m. 189.
- ⁶⁸ Motley, John Lothrop: *The Rise of the Dutch Republic, 1580–1582 = History of the Netherlands*, 33. kötet, 1855
- ⁶⁹ A témáról lásd Palmer, Robert R.: i.m. 330–331., valamint Hahner Péter: *Thomas Jefferson és a francia forradalom*. Osiris Kiadó, Bp., 1998.
- ⁷⁰ McDonald, Forrest: i.m. 3.
- ⁷¹ Kossuth levele Taylor Zakáriáshoz, az Amerikai Egyesült Államok elnökéhez. KLÖM XV: 118. A francia nyelvű levél megtalálható az OSZK Kézirattárában, Fond VIII. (Pulszky Ferenc), VIII/1869. (vegyes idegen levelek)
- ⁷² Szabad György: *Kossuth az Amerikai Egyesült Államok politikai berendezkedéséről = Századok* 3–4/1975: 551–571. (565.), lásd még: Kosáry Domokos: i.m. 87.

A KÖZSZOLGÁLAT FOGALMA ÉS HELYE JOGIRODALMUNKBAN

A közszolgálat fogalmát a hazai jogirodalomban mindig élénk érdeklődés övezte. Ez nem jelenti azt, hogy a kérdésben bármifajta *communis opinio doctorum* született volna.

Szükséges előrebocsátani azt, hogy a közszolgálat és a közszolgálati jog fogalmának együttes vizsgálata vezethet csak eredményre, mivel a két tényezőt érdeme-
sebb összességében vizsgálni.

A közszolgálat (angol: *public service, civil service*;

Koi Gyula:

A magyar közszolgálati jog kezdetei a jogirodalomban

francia: *service public*¹, *fonction public*; német: *öffentlicher Dienst*) és a közszolgálati jog (angol: *public service law*; francia: *droit du service public*; német:

öffentliches Dienstrecht, Beamtenrecht) kifejezések idegen nyelvű megfelelői változatosságok.

Tekintsük át, hogy a korábbi korok magyar jogtudományának miként tekintett a közszolgálat és a közszolgálati jog fogalmára.

A legkorábbi, közigazgatási joggal is foglalkozó magyar szerző *Récsi Emil* volt.

A közigazgatási törvénytudományról írott impozáns kézikönyve² tizenkettedik fejezetében az államszolgálat viszonyairól szól. Nála definícióval nem találkozunk, de mindenképp programadó, hogy az első közigazgatás-tudományilag jelentős, és tudományosnak nevezhető munka nemzeti nyelven íródott, és a ma közszolgálatnak nevezett fogalmat államszolgálatnak³ nevezi, a közszolgálati alkalmazottat (ma: köztisztviselő és közalkalmazott együtt) állodalmi (azaz állami) tisztviselőnek.⁴

E fogalmakat nem definiálja, inkább taxatív felsorolja, hogy a kérdéskört milyen tárgyú rendeletek szabályozzák.⁵

Concha Győző, nem deklarálta ugyan, de már jobban kifejti a kérdést:

„A közel ily elhivatási viszonyba kerültek, vagyis a köznek hatalmát, tisztét viselőkből az állampolgárok különös rendje, kara keletkezik, mert a hivatalba lépéssel, a tisztviseléssel a tárgyi jog egyenes hatásaként rájuk nézve különös alanyi jogok és kötelezettségek származnak.”⁶

Concha világosan felfedi a közszolgálat jellemzőit, és ezzel korunkig ható, világos megfogalmazású magyarázatot ad. Egy olyan tárgyi jogi viszonyt láttat, amely különös alanyi jogok és ezzel egyenlően kötelezettségek bölcsője is. A végrehajtó hatalom bizonyos részének különös megbízás általi átruházása útján az így „elhívottak” lesznek a közszolgálat tisztviselői. *Concha Győző* megfogalmazása plasztikus és világos.⁷

Keleti Ferenc szerint a „közszolgálat általában minden a közérdekben kifejtett tevékenység. Különösen nevezzük közszolgálatnak az állam, vagy törvényhatóság vagy egyéb állami vagy önkormányzati hatóság megbízásából az állam érdekében vagy egyáltalán a közérdekben teljesített működést.”⁸

Keleti Ferenc főleg funkcionális és tevékenység oldalról vizsgálja a közszolgálat fogalmát. A „különösen” kifejezés példálódzó felsorolást sejtet. Itt a jogtudós jól érzékelteti az állam és az önkormányzat *dichotómiáját*. Jelentős tény, hogy a közérdek fogalmát is belevegyíti a meghatározásba.

Jászi Viktor nézete az, hogy „A közszolgálat az a közjogi kötelezettsége az állampolgárnak, hogy az állam (törvényhatóság, község) számára annak szerveképpen személyes odaadással és hűséggel elszabott tevékenységet fejtsen ki.”⁹ Ez sokban emlékeztet *Concha* megállapításaira.¹⁰ *Jászi* viszont, *Concha* főszövegünkben közölt megállapításával szemben inkább a kötelezettségeket hangsúlyozza a jogokkal szemben. A központi és a helyi szint érzékeltetése *Keleti* nézeteinek hatását is tükrözheti.

Innentől fogva a tanulmány szűkebb korszakát képező két világháború közötti kor jogirodalmának vizsgálata kezdődik. A mostoha történelmi körülmények (vesztett világháború, tanácsköztársaság, román megszállás, Trianon, gazdasági világválság) következtében az amúgy sem túlságosan virágzó magyar közszolgálati jog lehanyatlott. Bár tény, hogy a két világháború közötti kor a harmincas évektől több olyan szakcikket, monográfiát termelt, amely egy-egy kisebb kérdés jelentős feldolgozását hozta. De kevés volt az olyan mű, amely elméleti igényteliséggel igyekezett volna fellépni, és a közszolgálat, vagy a közszolgálati jog definícióját adta volna. *Ladik Gusztáv* és *Magyary Zoltán* műve a kivétel.¹¹

Ladik Gusztáv a közszolgálati alkalmazott fogalmát adja meg. „Közszolgálati alkalmazott mindaz, aki valamely közhatalmi testülettel közszolgálati viszonyba lép, vagyis akit az arra hivatott hatóság vagy hivatal közcélú feladatok teljesítésére állandóan alkalmaz (kinevez, megválaszt).”¹² E definíció szépen tagolt, érthető. *Ladik* elsősorban gyakorló ügyvéd volt, és művét ilyen felkészültség birtokában írta. Jelentős a lábjegyzetben elemzett büntetőjogi kiterjesztés alkalmazása. Itt is hangsúlyos a közcél, illetőleg a vagylagos elemek megjelölése (hatóság – hivatal, alkalmaz – kinevez – megválaszt).

Magyary Zoltán híres alapművében az alábbiakat írja: „Közhivatalnok az az egyén, aki az állam, vagy az állam által szolgálatadónak¹³ elismert más közigazgatási jogi személy munkájában való közreműködésére megfelelő közigazgatási aktus által megbízást kap.”¹⁴

Varga Jenő e meghatározást úgy értelmezi, hogy *Magyary* professzor a közszolgálatot azonosítja a közigazgatási szolgálattal mivel a közhivatalnok csak közigazgatási jogi személlyel állhat munkaviszonyban.¹⁵

György István annyiban színezi tovább a képet, hogy megjegyzi, szolgálatadó alatt azt a szervet kell érteni, akinek a közhivatalnok a szolgálatában áll.¹⁶

Ez a pontosítás azért is fontos, mert vizsgált korszakunk után a közszolgálati jogot a munkajogi részeként méltatlan *ancilla* – szerepre kárhoztatták.¹⁷

A gondolatsort *Berényi Sándor* azon megállapításával zárjuk, mely szerint a második világháború után Magyarországon a közszolgálatot a munkajognak alávetették, de így sem tudtak összefüggő közszolgálati pragmatikát kidolgozni. Megerősödött a közszolgálati jog ellenében a munkajogi ideológia, munkajogias lett a közszolgálat szabályozása abban is, hogy a választást és a kinevezést munkajogi szerződésként kezdték el értelmezni.¹⁸

A második világháborút követően a közszolgálati jogviszonyt elkezdtek az egyéb munkaviszonyokkal társítani, mivel egy fikcióval a teljes állami önállóan gazdálkodó vagy költségvetési szervek apparátusát egy szocialista vállalatként fogták fel. És viszont. Az államosítások révén a magánalkalmazottakat¹⁹ állami tulajdonú vállalatok munkatársaivá tették.²⁰

Az ideológia azonban nem volt maradéktalanul hatékony.²¹

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI KORSZAKOT MEGELŐZŐ IDŐSZAK KÖZIGAZGATÁSI JOGÁSZAI A KÖZSZOLGÁLATRÓL

Récsi Emil, Concha Győző, Jászi Viktor
és Nagy Ferenc

Récsi Emilről említettük, hogy az első magyar közigazgatási jogász volt. Récsi azon ritka tehetségű tudósok egyike, akiket joggal nevezünk lángelmének.²²

Récsi tudományos életművének és emlékének a méltatlan elfeledés, sőt, tudatos elhallgatás jutott. *Szaniszló* szerint az utókor Récsit elfeledte munkáival együtt, még Eckhart egyetemtörténete sem emlékezik meg róla egy sornyit sem.²³ (Ez nem egészen pontos, mert Eckhart Ferenc szól Récsiről)²⁴

Récsi nagyot alkotott a közjogban (mai szóval ezt a szűkebb jelentéskörű értelemben használt szót alkotmányjognak mondjuk). Ő írta meg az első, modern értelemben vetten is tudományos magyar közjogi munkát.²⁵ A közigazgatási jog első magyarhoni összefoglalásának számító Közigazgatási törvénytudomány kézikönyve című négykötetes, másfélezer oldalas munkája. Récsi nemzetiségével kapcsolatban érdekes feltételezés kapott lábra.²⁶ E magyar nyelvű nagymonográfia²⁷ első kötetének tizenkettedik fejezetében találjuk az államszolgálat viszonyait tárgyaló fejtegetéseket (236–396. pp.). Récsi módszere az, hogy az osztrák joganyagot és a magyar joganyagot (a Szentkorona kapcsolt részeinek joganyagát is figyelembevéve) dolgozza fel. Pauler szerint Récsi műve „a tárgy azonosságánál fogva *Stubenrauch* dolgozatával sokban hasonlított, lényegesen attól abban különbözik, hogy a szerző a magy. kir. helytartótanács és udvari kamarának szabályrendeleteit nagy fáradsággal kikutatván, azoknak érvényben maradt intézkedéseit a maga helyén megérinté.”²⁸

Tény, hogy a magyar közigazgatásra, és benne a magyar közzolgálatra vonatkozó adatai kétségtelenül eredetiek. *Szaniszló* az elemzésénél az államszolgálatról szóló részt csupán felosztásilag említi meg, és jelzi, hogy az első rész 40%-át teszi ki.²⁹

Tény, hogy Récsi rendkívül lelkiismeretes adatgyűjtést végzett, és mindezen ismereteket magas szinten dolgozta fel. A közzolgálatról szóló rész három szakaszra oszlik.

Az első szakasz „Az állodalmi tisztviselők alkalmazásáról” címet viseli. Az általános és különös alkalmazási feltételeken túl itt esik szó az „államvizsgálatok,” azaz mai szóval a képzés és továbbképzés kérdéseiről, a kinevezésről, „Rokonsági és sógorsági viszonyok kitétele” címen mai szóval az összeférhetetlenségről, a katonai államszolgálatból a polgári államszolgálatba való átlépésről, az áthelyezésről, a lejjebbítésről (mai szóval: visszavetésről) és az államszolgálat megszűnéséről.³⁰

Jelentős az, hogy az általános tudnivalók elősorolá-

sa után különös részi jellegű példákat hoz. Az elméleti államvizsgálat szerkezetének ismertetése után kitér a diplomáciai, igazságügyi, politikai és kereskedelmi szakban való eltéréseire. Fejtegetései igen bőségesek, bár ez inkább a joganyag feldolgozását jelenti, semmint elméleti kérdések felvetését. Konkrétabban csak néhány példa ragadható ki. Érdekes, hogy negyven év felett nem lehet felvenni senkit sem a közzolgálatban kezdőként (osztrák szabály).³¹ A személyi állomány (nem forrásszerű kifejezés) kiválasztásánál érdekes magyar joggyakorlat volt, hogy kamarai állásra pályázni csak úgy lehetett, ha a kívánt állásnál legalább a tájékat (bírószági szolgálat, külügy, bányászat, erdészet, postaigazgatás, középítésszét, számvevőszék, kikötői és tengeri egészségügy, egyéb) megjelölték. Ha ez a megjelölés hiányzik, akkor a pályázatot csak akkor lehet figyelembe venni, ha más folyamodó nincs.³² A szolgálati esküt I. Ferenc József nevére kellett tenni. (1854-re megszűnt az a gyakorlat, hogy a hivatalnokoknak és a nyilvános tanároknak meg kellett esküdni arra is, hogy nem tagjai titkos társaságoknak.)³³ Előléptetésnél nem volt elég a meghatározott idő lejártja, a „hosszas szolgálat” hanem a feddhetetlen erkölcs is követelmény volt.³⁴

A második szakasz az állodalmi tisztviselők köteleseiről és jogairól szóló rész. Itt is általában és különösen szól Récsi a témáról. Kötelezettségként tartja számon a titoktartást, a mellékfoglalkozások tilalmát (forrásszerű kifejezés), itt foglalkozik a fegyelmi joggal. Jogok: a szolgálati rang, a fizetés, a fizetési előlegezés, a szálláspénz, a napidíj, az útiköltség térítés, helyettesítési illetmény, jutalom, tűzkárpótlás, kitüntetés.³⁵

Érdekes a magaviseleti listák alkalmazása (Conduit – Listen) ezeket főleg Magyarországon alkalmazták. A hivatali előljáró ezt évenként küldte be. A hivatalnoknak személyi adatain túl arról kellett nyilatkoznia, hogy korábbi álláshelyén milyen büntetésekben részesült, volt-e a tárgyévben ellen lezárt eljárás, illetve van – e folyamatban lévő ilyen ügy személye ellen?³⁶

Kitüntetésként volt számon tartva az egyenruha viselése. Nem árt szem előtt tartani, hogy a Bach-korszakban vagyunk. Hivatalában a megismerhetőség végett köteles a hivatalnok egyenruhát viselni. A hivatalon kívül pedig az egyenruha viselése megengedett.

„Magyarországra nézve rendeltetett, hogy a véglegesen kinevezett állodalmi tisztviselők szolgálatban a szabályszerű egyenruhában kötelesek megjelenni, ellenben másféle nemzeti öltözet viselése akár szolgálatban, akár szolgálaton kívül tiltatik. Rendőrségi hivatalnokok, valamint a pénzügyőrségi felügyelők és biztosok a közönséges birodalmi hivatalnoki egyenruhát tartoznak itt is viselni. Ideiglenesen kinevezett hivatalnokok egyelőre nem köteleztetnek egyenruha viselésére, de ha csináltatnak, a szabályzathoz kötelesek alkalmaztatni magukat. Bányásztisztviselőknek, kiknek bányászegyenruhájuk van, megengedett ennek viselése további rendelésig. (Szolgálati sapkának polgári öltözethez tör-

ténő viselése valamint polgári felsőkabátnak egyenruhához viselése általánosan tiltatik).³⁷

A harmadik rész „A tisztviselők, hátrahagyott özvegyek s árvák nyugdíji igényeiről” címet viseli. Itt a tisztviselők nyugalmazásának általános kérdései után az ellátás, az özvegyek és árvák nyugpénzi igényei, a nyugdíjfolyamodás eljárási szabályai következnek.³⁸

Érdekesség, hogy a hivatalnok férj halála idején töle elválvá élt nő (mindegy, hogy bírói, vagy bíróságon kívüli volt a válás), csak akkor kaphat nyugdíjat, ha bizonyítja, hogy a válás önhibáján kívül következett be. A hatvan évnél idősebb hivatalnokhoz feleségül menő nő, ha nem élt urával négy egész évet, s nem is szült gyermek(ek)et, nyugpénzt nem nyerhet, csak egyszeri kifizetést kap.³⁹

Figyelmet kelt, hogy Récsi művében használja a közszolgálati pragmatika kifejezést, „szolgálati pragmatika” alakban.⁴⁰ A szolgálati pragmatikáról a mai napig folyik a vita Magyarországon. Récsi szerint „az állodalmi szolgálat viszonyait egy általános, szolgálati pragmatikának nevezett törvény szabályozza.”⁴¹ A pragmatika kérdésére még vissza fogunk térni.

Récsi műve ezen részének forrásául *Megerle von Mühlfeld Städtischen Beamten-jét* (Wien, 1809 I. – V., illetve 1828-ig VI. – VII. kötet, ez az osztrák közszolgálati kapcsolatos törvényekre jó forrás), illetőleg *Johann Winiwarter Systematische Darstellung in...die öffentlichen Beamten...* (Wien, 1829) című törvénygyűjteményét használta. Magyar szerzők közül a kötet forrásaként *Virozil Antalt* említi (Juris publici Regni Hungariae...jus administrationis. Budae, 1852) bár ez inkább a közigazgatás szervezetről szóló résznél volt alkalmazható.

Miért feledték el a szerzőt és művét? Tény, hogy közigazgatási jogát olyan korban írta, mely gyorsan elenyészett, így műve jogtörténetté vált.⁴²

Szaniszló felveti, hogy Récsi műve bár tudatosan is elfelejtődött, de azért a későbbi közigazgatási jogászok figyelembe vették. (A Récsi-féle és a Tomcsányi-féle államfogalom egybevetéséből vonja le azt, hogy a két fogalom elemei hasonlóak).⁴³

A továbbiak során az elemzéseknél erre is figyelemmel leszünk.⁴⁴

Concha Győző személyéről a fogalommeghatározások körében szóltunk.⁴⁵

Közigazgatástana érint közszolgálati kérdéseket.⁴⁶

Concha életművének *Fazekas Marianna* általi értékelésében olvashatjuk az alábbi gondolatokat: „A 'Közigazgatástan' nem elsősorban tárgyat tekintve, hanem szemléletmódja, tudományos megközelítése, módszere miatt foglal el különleges helyet a magyar közigazgatás-tudomány történetében. Concha e munkájában a nagy mester, *Lorenz von Stein* közigazgatástani elméletét kísérelte meg átültetni a magyar közjogi tudományos gondolkodásba. E megközelítés – szemben az addig uralkodó jogi szempontú vizsgálódással – a közigazgatást – ma úgy mondanánk – komplex jelenségként fogta fel.”⁴⁷

A Közigazgatástan közszolgálati foglalkozó része

„A közigazgatás, mint személyes közegeinek láncolata” címmel a II. rész első fejezetét teszi ki (146–199. pp.). Concha ezen írása a 27–33.§§-at öleli fel.⁴⁸

A hivatali viszony lényegével kapcsolatosan a közszolgálat mibenlétének meghatározásával foglalkozik Concha, ezt a definíciókról szóló részben már elemeztük.

A hivatali viszonynak társadalmi alapjából folyó különbségekkel kapcsolatosan a hivatali kötelezettségérzet két forrását jelöli meg: a (mai kifejezéssel: professzionalizált) hivatalnokoknál a külön hivatás; a községi, megyei bizottsági tagnál a fokozott hazafiság érzete⁴⁹ (tudniillik az előbbiért illetmény járt, utóbbi *nobile officium* volt). Jelentős Concha azon meglátása, amely a közérdek és a magánérdek elválasztását célozza a hivatalnokok estében, s teszi mindezt azon szomorú megismeréssel, hogy az önkormányzati tisztségnél ez lelkiismereti kérdés.⁵⁰

Concha szerint a hivatali viszony jellemzője, hogy az egyén különös kiszemelés útján jut ilyen viszonyba, hogy a hivatalnokok egymáshoz való viszonyát az államcél határozza meg, az államot a hivatalnokkal szemben olyan felsőség illeti meg, melynél fogva bíróság közbejötté nélkül hatalmi eszközökkel rászoríthatja a hivatali viszonyban állót kötelezettsége teljesítésére.⁵¹

A hivatali viszony megalapítása körében a szerző megjegyzi, hogy a hivatali viszony fennállása vagy megszűnését nem bírói ítélettel megállapított tények logikai következménye, hanem a hivatal elöljáróságának hatalmától függ.⁵²

Fontos gondolatokat tesz közzé Concha professzor a *nobile officium* és a közszolgálat együttes fenntarthatóságának nehézségeiről: „A gazdasági élet törvényei kívánják, hogy a szakképzettség megszerzésének költségei, a leggazdagabbak kivételével megtérüljenek, ez pedig csak életfogytig tartó hivatali ígéri biztosan. Oly sok gazdag embere ugyanis nincs egy társadalomnak sem, hogy benne elég szakképzett és ingyen szolgáló ember akadjon, de különösen, hogy összes erőit, minden idejét a köz szolgálatának szentelje, márpedig a végrehajtás számos funkciója megkívánja, hogy aki azok végzésére vállalkozik, kizárólag ennek éljen.”⁵³

Fazekas Marianna jegyzi meg Conchának a közigazgatási anekdotáról illetőleg a közigazgatási javaslatról írt tanulmányával kapcsolatban: „Concha mély sajnálattal, de nagy realitásérzékkel fejt ki, hogy egyértelműen le kell számolni végre Magyarországon is a *nobile officium* elvén alapuló megyei önkormányzati igazgatással, s bármennyire is a kormányzati befolyás térhódítását jelenti, át kell térni a „minisztérium” által kinevezett és fizetett hivatalnokok rendszerére, mert a hajdani nemesi „tiszteletbeli tisztségviselés” elveszítette társadalmi létalapját.”⁵⁴

A hivatali viszonyból folyó kötelezettségek, különösen az engedelmisség című rész a hivatalnoki kötelezettségek gyűjteménye. A hivatalnokok, bármely általános vagy szakigazgatási ágba ténykedjenek is, kötelezettségeik tartalma Concha szerint a következőkben összegezhető: a szolgálat végzés alapfeladat; hűség; ál-

lásnak megfelelő tisztességes viselkedés;⁵⁵ engedelmesség.⁵⁶

Az engedelmisséggel kapcsolatban Concha némi – jogos – megszorítást tesz.⁵⁷

Concha egyébként sem helyesli a föltétlen engedelmisséget, mivel a kezdeményezőkézséggel bíró hivatalnokok nélkül nincs jó közigazgatás.⁵⁸ Ez a megállapítás napjainkban is teljesen igaz.

A hivatali fegyelemről szóló rész a fegyelmi jog kifejtése. Concha Győző három fegyelmi eszközről ad számot:

A) Ha maga a hivatalnok veszélyezteti a szolgálatot, az alábbi eszközök vehetők igénybe: az utasítás; a rendelkezési állapotba helyezés és áthelyezés; cselekménynek a vonakodó hivatalnok helyetti más hivatalnok általi végeztetése; nyugdíjazás képesség fogyatkozása (testi, értelmi) okán; felfüggesztés.⁵⁹

B) Lélektani nyomásgyakorlásképp alkalmazható eszközök: intés, feddés, dorgálás, bírság. Összefoglaló nevük rendbüntetés.⁶⁰ (Az első három között elég nehéz mai ésszel nagy különbséget találni).

C) A harmadik intézkedéscsoport célja a hivatali viszony teljes megszüntetése, ez csak egy elemet tartalmaz: a hivatalvesztést.⁶¹

Ez a leltár igen logikus és áttekinthető, a mai napig megállja a helyét. Concha külön szól az önkormányzat (tagjai) fegyelmezéséről, mivel a tiszteletbeli tisztségviselés elve miatt az itt megtalálható polgárok becsületérzésükre igen kényesek. Emiatt több fegyelmezési eszköz is kizárt. Egy magyarországi példát hoz a korból, ilyen az esküdtek bírságolása.⁶²

A hivatásos tisztség különös viszonyai körében a kiválasztás kérdéséről ír. Itt a pályázat és a versenyvizsga megkülönböztetését elemzi. Szerinte a versenyvizsga az alsóbb fokú állások betöltéséhez felel meg jobb kiválasztási módszernek, míg a pályázat a magasabb állásoknál azért kiváló, hogy ne kösse meg a kormányzat kezét a versenyvizsga eredménye.⁶³

Itt tárgyalja a rangelőny vagy rangidősség (angol: precedence, francia: préséance, német: Anciennitätssprinzip⁶⁴) kérdését is. A rang és elnevezése a szerző szerint fontos, neveléses azt fizetési osztállyal helyettesíteni.⁶⁵

A szolgálati ruha kérdése is előkerül, szerinte ez közjelleget biztosít, figyelmezteti a hivatalnokot a közérdekkel való azonosulásra, az állampolgárt pedig arra, hogy a hivatalnok képében megjelenő állam iránt kellő tiszteletet tanúsítson.⁶⁶ Récsi hosszú fejtegetésével szemben ezt a kérdést Concha röviden lezárja.

Az utolsó kérdéskör Conchánál a köznek felelőssége a tisztviselőért címet viselő szakasz. Szerinte, az államra, mint törvényhozóra a jog csak erkölcsi szabály.⁶⁷

Concha ezen meggyőződésével nem tudunk tökéletesen egyetérteni, mindenesetre a kérdésfeltevés jogelméletileg ma is bátran feltehető. Ellenben Concha előrebocsátja, hogy ez csak a törvényhozás esetén igaz, mivel az állam szerveinek cselekményeiért felel. A jogsértő törvény csak újabb törvénnyel javítható a professor vélekedése szerint. Ellenben ha az állam közege

(tudniillik esetünkben a közszolgálatban dolgozó hivatalnok) hibázik, a kárpótlási igény a károsult részéről megáll. Ez igaz a végrehajtási területen munkálkodók ténykedéseire is.⁶⁸

A francia közigazgatási jogelmélet tett különbséget a hivatalnok személyes hibája (faute personnelle) és a hatóság hibája (faute de service) között, bár a *distinkció* nem volt kellően kidolgozott.

Concha közszolgálati foglalkozó könyvrészletéről elmondható, hogy nagyjából érinti a főbb kérdéseket (nem így szakigazgatási joga, amely csak egyes részeket fejt ki), Récsi joggyakorlati munkájával ellentétben inkább jogelméleti jellegű, ám tény, hogy maga a közszolgálati jog mindig napi és gyakorlati kérdések körül forog. A szerző az angol, a francia és a német irodalmat behatóan ismeri.⁶⁹

Értékelésként dicsérettel említhető a munka logikus szerkezete, valamint hogy külön hivatkozik a kor államszolgálatára és az önkormányzatoknál kapcsolatos eltérésekre, bár fejtegetése a gyakorlat ismertetését többnyire nélkülözi.⁷⁰ Ez a tanulmány a magyar közszolgálati jog klasszikusai sorába emeli a szerzőt. Fazekas Marianna így jellemzi Concha hatását az utókorra: „Concha Győző tudományos munkásságának hatása számottevő volt a két világháború közötti időszakban. Méltatások jelentek meg róla, s szellemi elődjének vallotta a magyar közigazgatás-tudomány 1945 előtti legnevesebb képviselője, Magyar Zoltán is.”⁷¹

Jászi Viktor a méltatlanul kevésbé számon tartott debreceni professzor⁷² a közigazgatási jogdogmatika híve. Részben Concha hatása alatt áll, de sokban vitázik vele, a német irodalomból Mayer és Laband hat rá. A közigazgatási jog alapvonalairól írt, korábban említett munkája egyharmadát teszi ki a közszolgálati jog ismertetése.⁷³

A közszolgálati jogi rész sokban emlékeztet a Concha által írt fejezetre. Az alábbi főbb témákat érinti: közszolgálat, a szolgálati viszony tartalma, fegyelmi jog, rendbüntetések, hivatali kötelezettségek, illetmény – és nyugdíjkérdések, a közhivatalnok büntetőjogi és vagyoni jogi felelőssége (141–200. §§-ok, ezeket tartalmilag összevonva közöljük és elemezzük).

A meghatározással kapcsolatos kérdéseket az első részben már vizsgáltuk. Más szempontból azonban itt kell vizsgálnunk azt a meglátást, hogy nem közszolgálat az, amikor az állam más személyektől követel valamit, még ha az közjogi követelés is (például tanúskodási kötelezettség), ámde közszolgálat az, amikor az állam szerveitől követel valamilyen szolgáltatást.⁷⁴

Hivatalnok az, akinek alkalmazás folytán van közszolgálati kötelezettsége.⁷⁵

Kitér Jászi arra is, hogy az önkormányzati tisztviselőket nevezték tisztviselőknek, a királyiakat pedig hivatalnokoknak. De az újabb fejlődés rámutatott arra, aminek már korábban is megvoltak a gyökerei, hogy a két szolgálat egy töről fakad, ezért az általános megnevezés az újabb törvényekben tisztviselő, bár szokásos a megkülönböztetés végett a különféle elnevezéseket használni.⁷⁶

Az alkalmazás és a minősítés körében Conchához hasonlóan tárgyalja a kérdéseket. A korminimum egyes szolgálati ágakban meghatározott, a bíráknál 26 év. A kormaximum megmaradt a Récsinél említett 40 éves határ formájában, de Jászi szerint az 1830-as királyi rendeletet az 1883. évi I. tc. kivette a minősítési kellek köréből, így – bár hatályos a régi rendelet, de a benne foglaltak maximum instrukcióként értékelendők.⁷⁷

Jászi tárgyalja a közszolgálati jogviszony megszűntét, ez szerinte csak közigazgatási aktus útján lehetséges. (Itt szerepet kaphat a szolgálatadó szabad belátása).⁷⁸

A szolgálati engedelmisséget Jászi – nagyon helyesen – a szolgálati kötelezettségek csupán egy elemének tartja, melynek határait a jog általában igyekszik nem megvonni, ezért ennek megtétele az elméleti fejtegetésekre marad.⁷⁹

A fegyelmi jog tárgyalásakor dogmatikai hibának érezzük, hogy a köztisztviselők felelősségét nem itt (vagy ez után) hanem csak legvégül, a nyugdíjra vonatkozó szabályok ismertetését követően elemzi. A fegyelmi jogot (mely régebben a büntetőjog része volt), Jászi Viktor elválasztja a büntetőjogtól, de fenntartásokkal él azok iránt akik ezt túlzott mértékben teszik, mintegy *aurea mediocritas*-t mutatva a két szélsőség közt. Hiszen a büntetőjog fő célja a társadalom védelme, a fegyelmi jog az állam szerveire, a tisztviselőkre ír elő ennél szigorúbb szabályokat, és ezt a magánosoktól nem kívánja meg.⁸⁰

Ismerteti a fegyelmi vétségek és fegyelmi büntetések rendszerét.⁸¹ Fegyelmi vétséget követ el, aki hivatali kötelezettségét vétkeken megszegi, mondja ki a bírói felelősségről szóló törvényt.⁸²

Jászi a fegyelmi büntetések körében különbséget tesz javító (*correctív*), és tisztító (*epuratív*) fegyelmi büntetések között. A javító igyekszik jó magatartásra készíteni, míg a tisztító áthelyezéssel, hivatalvesztéssel, elbocsátással operálhat.

A megdorgálás és társai (vö.: Concha) formátlan büntetések. Az eljárás során hozott formális büntetések lehetnek a pénzbüntetés vagy a felfüggesztés.⁸³

A rendbüntetés kérdését Concha is elemezte. Nála a formátlan büntetések, az intés, feddés, dorgálás, bírság elnevezése volt. Jászi a témát másként közelíti meg. A kor közszolgálati ismeret formáshoz eljárás nélküli megintést, az engedelmisség kikényszerítését, valaminek a megtételét célozza; emellett a *ne bis in idem* áttöréseként együtt alkalmazható vele a fegyelmi, amely a javítást vagy eltávolítást szolgálja. Harmadrészt rendbüntetés az elvben büntetőjog alá tartozó enyhe jogsértést megtorló eszközök, melyeket az állam nem büntetőjogi eszközként kezel: ilyen a tanúk, felek bíróság általi rendbírságolása, melyet tévesen neveznek a jogban járátlanok fegyelmezésnek.⁸⁴

Jászi a hivatali kötelezettségekkel kapcsolatos általános elvárásokat (hűség, odaadás) semmitmondónak tartja, ezeket mindig a konkrét feladat tölti meg tartalommal. Főbb kötelezettségeknek azokat tartja, melyeket valamely korabeli törvény ekként meghatároz. Ilye-

nek: a hivatali székhelyen való lakás kötelezettsége, a hivatali titok megtartása, az eskütétel kötelezettsége, más foglalkozások űzése.⁸⁵

Ezek után Jászi a kor tételes jogi kérdéseit elemzi a nyugdíj, az özvegyi és árvaellátás társadalombiztosítási kérdéseit vizsgálva. Ezek után ejt szót a büntetőjogi és vagyoni jogi felelősség fő elveiről.⁸⁶

Ertékelésként elmondható, hogy Jászi Viktor sok tekintetben egyéni felfogást képviselt. Képes volt olykor mind Concha, mind a külhoni irodalom meghaladására, fogalomalkotó, önálló elemzésre.

Nagy Ferenc személyével tudomásunk szerint nem foglalkozott sem a közigazgatástörténeti, sem a jogtörténeti irodalom. Személyére nézve annyit tudunk, hogy jog – és államtudományi doktor volt, és Miskolc város polgármestere. A magyar városi jog⁸⁷ című munkája az első városi jogi mű a magyar jogirodalomban.⁸⁸ A szerzőről még annyit tudunk meg, hogy a Rendezett Tanácsú Városok Polgármestereinek Országos Egyesülete tagja volt, a könyvet ez a társaság adta ki.⁸⁹

Munkája részben tárgyánál fogva kulcsjelentőségű, részben azért, mert már átmenetet jelent szűkebb témánk, a két világháború közötti magyar közszolgálat felé. Ennek az az oka, hogy nem telt el túl hosszú idő 1912 és 1914 között.

A városi tisztviselők javadalmozása égető kérdés volt abban az időben. Ekkorra már kikopott a *nobile officium* és Nagy szerint kialakult egy olyan városi hivatalnoki kar, amely a megkívánt minősítés birtokában, szabályrendeletekben meghatározott kötelezettséggel terhelve, fizetésre, nyugdíjra, szabadságra vonatkozó jogokkal felruházva, a rendszeresség és az állandóság jellegével végzik a városi közigazgatás teendőit.⁹⁰

Az addig a néptanítók szerény jövedelmével egy szinten lévő tisztviselői illetményeket ekkora rendezték, bár érdekes, hogy korábban a törvény egyedül a törvényhatósági joggal felruházott város polgármesterének, és a rendőrkapitánynak állapította meg a fizetését a főszolgabíró, illetve a szolgabíró fizetéséhez viszonyítva.⁹¹

A 19. század végének törvényhozása a városi tisztek fizetésének megállapítását a városokra bízta, ez annyiban végzettsé vált, hogy a legtöbb város ezen próbált meg takarékoskodni, így a tisztviselők megélhetése kérdéses volt. 1910-re nagyjából megoldották a fizetések ügyét, a városi tisztviselőket számukra kedvezőbb fizetési osztályokba sorolták.⁹²

A városi tisztviselők illetménye fizetésből és lakbérből állt. Egyes városok ezt úgynevezett korpótlékkal egészítették ki, ilyen volt Győr, Késmárk, Marosvásárhely, Temesvár. Néhány város reprezentációnális költségkeretet állapított meg, Újpest évi 3000 koronát, Nyíregyháza évi 800 koronát.⁹³

A napidíj és az útiköltség is a köztisztviselő illetményének része volt. Fél napi illetékességi területen kívüli (praktikusan: a város külterületére történő) kiszállásért a tisztviselők fél napi napidíjat kaptak, külföldi kiküldetés esetén a napidíj kétszerese járt.

1911-ben Budapest tisztii személyzetének (magasan képzett, határozatlan időre kinevezett, tehát „véglegesen” alkalmazott) létszáma 1367 fő volt. Érdekes, hogy Fiume („*Corpus separatum Sacrae Regni Coronae*”) a személyzet létszámát és annak javadalmazását képviselőtestülete útján állapította meg külön törvény rendelkezése szerint.⁹⁴

A városi tisztviselők és alkalmazottak nyugdíjkérdése megoldatlan volt, annak ellenére, hogy a közszolgáltatnak ez igen fontos eleme. A korabeli részletek elemzése nélkül annyi leszűrhető, hogy már 1886-ban a vármegyék és a városok számára nyugdíjintézetek létrehozását tették kötelezővé. Ez 1909-re sem rendeződött, mikor is gróf Andrássy Gyula belügyminiszter tervezete 1915-ös határidőt írt volna elő, de a politika lesöpörte a tervet az asztalról. A helyi nyugdíj-szabályrendeleteket törvényi felhatalmazáson és belügyminiszteri jóváhagyáson alapultak, és kevés kivétellel nagyjából azonos rendelkezéseket tartalmaztak. Ám a rendőr- és tűzoltólegénységnek, valamint a díjnoki átlományának a legtöbb városban még nyugdíjjogosultsága sem volt. Így a kérdés továbbra sem volt megoldott.⁹⁵

A városi tisztviselők minősítésével kapcsolatosan is csak a főbb kérdésekre összpontosítunk. Ez végül is a köztisztviselők minősítéséről szóló 1883. évi I. tc. rendelkezéseinek pusztá elemzése. Törvényhatósági tisztisnéél is feltétel a magyar állampolgárság.

Az 1886. évi XXII. tc. mellőzi ezt a feltételt a segéd- és kezelőszemélyzet tagjaira nézve. A 111.§ kimondja, hogy Fiumében a városi tanács tagjainak magyar honpolgársággal kell bírniuk, amennyiben külhoni állampolgár választtatik, akkor annak három hónap alatt kötelessége megszerezni a magyar honpolgárságot.⁹⁶

Fontos, hogy a kinevezendők csőd vagy gondnokság alatt nem állnak, büntett vagy vétség miatt ellenük eljárás nem folyik, és mentesek a hivatalvesztés fegyelmi büntetése alól. Fontos, hogy rendezett tanácsú városban előjáró nem lehet az, aki képviselő sem lehet.⁹⁷

A korra nézve egy szabályozás van: az előjáróság tagja minimum 24 éves, és megfelel a nagykorúság törvényi feltételeinek. Kivételesnek mondható Miskolc és Újvidék városának az a szabályozása, mely szerint a törvényhatósági mérnököt 40 év felett csak külön korengedéllyel lehet alkalmazni, melyet a közgyűlés engedélyez.⁹⁸

Polgármester, rendőrkapitány és jegyző az lehet, aki ügyvédi vizsgával, jog- vagy államtudományi tudorsággal, (kevésbé szép szóval: doktorátussal) illetőleg legalább a 4 éves jogi képzés bevégezésével bír. Városi orvos és tisztiorvos csak tisztiorvosi vizsga letételével lehet az orvosegyetemet végzett személy. Műszaki teendőkre a Kir. József Műegyetemen végzett személyek alkalmazhatók, illetőleg azok, akiknek oklevelét ezen egyetem honosította. Levéltárnok a levéltári kezelőkre megállapított főgimnáziumi érettségi vizsgával, és az Országos Levéltár illetékes bizottsága előtt letett szakvizsga birtokában lehet valaki.⁹⁹

A köztisztviselők jogait és kötelezettségeit összefoglaló törvényt nevezi Nagy Ferenc szolgálati pragmatikának. Ilyet az állam az állami tisztviselőkre nézve sem alkotott. A városi tisztviselők szolgálati pragmatikája törvényekből, miniszteri rendeletekből és városi szabályrendeletekből, különösen Debrecen, Kassa, Miskolc, Újvidék ilyen jellegű szabályozásai alapján foglалható össze.

Köteleességek: hivatali eskü (fogadalom) tétele, a hivatal meghatározott időben történő elfoglalása, hivatali kötelezettségek előírt helyen és időben (hivatali helyiségben, hivatali időben, esetleg hivatali időn túl) eleget tenni, rendezett tanácsú városban helyben lakási kötelezettség.

Jogok: Illetményhez való jog, csak törvényben meghatározott okból és eljárás alapján mozdítható el, betegszabadságra és évi rendes szabadságra való jog.¹⁰⁰

A városi tisztviselők felelősségének hármas iránya van: fegyelmi, büntetőjogi és vagyoni.¹⁰¹ Itt a hatályos törvények elemzésére szorítkozik szerző elég bő terjedelemben. Érdekességgé tekintsük át Fiume város köztisztviselőire vonatkozó fegyelmi jogi szabályokat. Míg általában a városok tisztviselőire az 1886. évi XXII. tc., és a fővárosi tisztviselőkre az 1886. évi XXIII. tc. tartalmazta a fegyelmi jogi rendelkezéseket, addig Fiume köztisztviselőire egy önálló városi statútum vonatkozott.¹⁰²

A Fiumei Statútum mind a bűncselekmények esetére, mind a fegyelmi kérdésekre tartalmazott rendelkezést.

A bűnös hivatalnok minden, a hivatal elhanyagolásából eredő károkért az államnak, a községnek vagy a magánszemélynek felel, attól függően, hogy kinek okozta (117.§).¹⁰³

A fegyelmi hatalom Fiumében a képviselőtestület illeti meg. A polgármester ha a jogsértő hivatalnokkal szemben nem jár el, akkor a Magyar Szent Koronát képviselő kormányzó felhívhatja eljárásra a képviselőtestületet. Ha a hivatalnok államtól átruházott hatáskörben jár el, akkor a kormányzó ellene pert indít, és hivatalából felfüggeszti. A polgármester ellen fegyelmi eljárást a minisztérium indíthat saját hatáskörben, vagy a képviselőtestület kezdeményezésére. A képviselőtestület évente fegyelmi bizottságot állít fel, mely a polgármesterből és négy képviselőből áll (118.§).¹⁰⁴

Értékelésként elmondható, hogy Nagy Ferenc műve olyan hiánypótló, gyakorlati mű, amely az elméleti kérdésfelvetéseket sem nélkülözi, érződik, hogy a szerző magas szintű gyakorlatban jártas szakértő.¹⁰⁵

Nagy jogdogmatikailag is kiválóan átlátja a kérdéseket, sok tekintetben egyéni kérdésfelvetéseket, elemzéseket, felosztásokat hoz. A városi jog páratlan monográfiáját alkotta meg.

A két világháború közötti időszakra a közszolgálati jog tudománya egy kifejelettebb korszakába lép. Dolgozatunkban a jogirodalmi kezdetek feldolgozását kívánjuk adni.

Jegyzetek

A tanulmány 2003. szeptemberében a Magyar Közigazgatási Intézet által koordinált, a Magyar közigazgatás átvilágítása elnevezésű kormánykutatás részeként készített *A két világháború közötti magyar közszolgálat* című dolgozatnak a témakör előzményeit bemutató részlete.

- ¹ A service public kifejezésnek van a francia közigazgatási jogi irodalomban egy másik értelme is. Ez pedig nem más, mint a közönség szolgálata, mint jogeszmé. E fogalom olyannyira zavaros, hogy maga a francia jogirodalom is ellentmondásokkal van tele, ki-ki mást ért rajta. A service public fogalmát ilyesfajta nem közszolgálat értelemben nálunk Valló József dolgozta fel. (Valló József: A service public eszméje a mai francia közigazgatási jogban. Bp., 1940. Magyar Közigazgatástudományi Intézet. No. 32. sz.). Valló ezen műve tehát érdekkörünkön kívül esik.
- ² A mű közszolgálati jogi jellegű részlete: Récsi Emil: Közigazgatási törvénytudomány kézikönyve az ausztriai birodalmi törvényhozás jelen állása szerint különös tekintettel Magyarországra. I. – IV. kötet. I. kötet. Az összes közigazgatási szervezet és az államszolgálati viszonyok rendszeres előadása. 236–295. pp. Pest, 1854–1855. Heckenast Gusztáv.
- ³ Az államszolgálat szó továbbélésére jó példa: Márkus Dezső: Az államszolgálat reformkérdései. Bürokratizmus. Illetmények. Végellátás. Fegyelmi eljárás. Bp., 1911. Franklin Társulat. Ugyanakkor bizonyíthatóan együtt élt ezzel párhuzamosan a közszolgálat kifejezés is: Ladik Gusztáv: A közszolgálati alkalmazottak jogviszonyai. (Az élő magyar jog.). Bp., 1908. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.
- ⁴ Récsi, 1854–1855, 236. p.
- ⁵ Récsi, 1854–1855, 236–237. pp.
- ⁶ Concha Győző: A közigazgatás, mint közegeknek személyes láncolata. In: Concha Győző: *Politika*. Második kötet (első fele): Közigazgatástan. 146–199. pp. Bp., 1905. Grill Károly Könyvkiadóvállalat. Jelen idézet a 146. p.-ról való. Varga Jenő úgy véli, hogy Conchánál az alábbiakat kell fogalomként értelmezni: „A végrehajtó hatalom egy részének különös megbízás általi átruházása az egyes államtagokra. A megbízott kötelessége állandóan visszatérő szolgálatok végzése közcél érdekében minden erejéből és hűségese.” (Lásd: Varga Jenő: A közigazgatás személyzete. In: Kalas Tibor (szerkesztő): Közigazgatási jog. Általános rész. 100–120. pp. Miskolc, 2001. Virtuóz Kiadó. Jelen idézet a 100. p.-ról való. Varga Jenő szerint a Concha – idézet a *Politika* II. 148. p.-ról való. Itt annyiban szükséges pontosítani, hogy Concha művének kiadásakor a nyomda a 146. oldal (azaz a fejezetkezdő oldal) után kétszer, két különböző szövegű oldalra is a 148-as számot nyomtatta. A 146. oldalt követő 148. (recte 147.) p.-n található a Varga által citált rész. Egyébként a Varga által írt tartalmi idézésnek minősülnek, a valódi, autentikus idézet ez: „Ez elvek szerint a hivatali viszony először a végrehajtó hatalom bizonyos részének különös megbízás általi átruházása az egyes államtagokra. Másodsor az ekként elhívottnak állandóan visszatérő szolgálatokat kell végeznie a nyert hatalomnak a közcél érdekében való érvényesítésére, miből folyik, hogy azokat minden erejéből, hűségese kell végeznie.” Concha, 1905, 148 (recte 147.) p. Végül is e, lábjegyzetben, és a főszövegben idézett magyarázatot együtt, egymásra figyelemmel kell értelmezni, mivel Concha nem deklaráltan definiál.
- ⁷ Conchát a kommunizmus negyven éve alatt igyekeztek lejártni. Erre példa: Szabó Imre: A burzsoá állam – és jogbölcselet Magyarországon. Bp., 1955. Akadémiai Kiadó. Különösen 305–306. pp. Szamel Lajos: A magyar közigazgatás-tudomány. 55–78. pp. Bp., 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Szamel Lajos: Államigazgatás – tudomány (Közigazgatás – tudomány). In: Szabó Imre (szerkesztő): Jogtudományi enciklopédia. I. kötet 240–260. pp. (A fenti mű utánközlése más címen): Szamel Lajos: A polgári magyar közigazgatás – tudomány. In: Lőrincz Lajos: Közigazgatástudományi antológia. II. kötet. 121–138. pp. Bp., 1996. Államigazgatási Főiskola – ELTE [ÁJK] Államigazgatási Jogi Tanszék. Békülékenyebb hangot üt meg: Csizmadia Andor:

A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. 18. p. Bp., 1976. Akadémiai Kiadó.; Szaniszló József: A közigazgatás-tudomány oktatásának és tanszékeinek története az ELTE Jog – és Államtudományi Karán 1777–1977 között. I.–III. kötet. Bp., 1977. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam – és Jogtudományi Kar Államigazgatási Tanszék. Concháról az I. kötet 212–221. pp. szólnak. Lövetei István–Szamel Katalin: A magyar közigazgatás – tudomány klasszikusai 1874–1947. 207–209. pp. Bp., 1988. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Csizmadia Andor–Máthé Gábor–Nagy Endre: Magyar közigazgatás-történet. 7–10. pp. Bp., 1990. Államigazgatási Főiskola Házinyomdája.; Fazekas Marianna: Győző Concha. In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae Sectio Juridica Tomus XLI – XLII. Milleniumi kötet. 235–241. pp. Bp., 2002. ELTE ÁJK. (Német nyelvű tanulmány).

- ⁸ Keleti Ferenc: Közszolgálat. In: Márkus Dezső (szerkesztő): Magyar jogi lexikon. V. kötet 191. p. Bp., 1904. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Keleti volt a szerzője az Államhivatal, Államszolgálat, Államszolgálati pragmatika címszavaknak ugyanezen lexikonban. Fontos monográfiája: Az államszolgálat jogi természetéről és a rendszeres államszolgálati pragmatika elvei különös tekintettel hazánk viszonyaira és a nevezetesebb európai államok e tárgyra vonatkozó intézkedései. Bp., 1883. Szerző kiadása.
- ⁹ Jászi Viktor: A közszolgálat joga. In: Jászi Viktor: A magyar közigazgatási jog alapvonalai. 319. p. I. kötet: Bevezetés. Szervek. A közszolgálat joga. 317–451. pp. Debrecen, 1907. Hegedűs és Sándor Könyvkiadóvállalat.
- ¹⁰ Lásd jelen munkánk 6. lábjegyzetében a Concha – idézetet.
- ¹¹ Persze ezek sem a közszolgálati jog önálló feldolgozásai, hanem a közigazgatási jog részeként szólnak a közszolgálati jogról. Tulajdonképpen a magyar jog a két világháború közötti időszakban, sem pedig előtte nem mutat fel a magyar közszolgálati jogról szóló, önálló nagymonográfiát. (Mártonffy Károly: Köztisztviselői jog. Különlenyomat a Közgazdasági Enciklopédiából. Bp., 1930. ny. n. című műve, tanulmány. Benárd Aurél–Karcsey Sándor: A német közszolgálati jog című műve ugyan monografikus, de nem a magyar közszolgálatról szól, ám elemezni fogjuk a maga helyén.)
- ¹² Ladik Gusztáv: A közszolgálati alkalmazottak jogviszonyai. In: Ladik Gusztáv: Tétéles közigazgatási jogunk adatai. 329–408. pp. Szombathely, 1937. Martineum nyomda. Második, átdolgozott kiadás. Az idézett rész a 329. p.-n található. Érdekesség, hogy Ladik egy büntetőjogi szempontú meghatározást is ad. E szerint büntetőjogilag közhivatalnoknak minősül mindazon személy, aki hivatalánál, szolgálatánál, vagy különös megbízásánál fogva közhatalmági feladatok teljesítésére hivatott. Ilyen személyek voltak különösen: a királyi közjegyző, a köztisztviselő által közvetlenül kezelt közalapítványi munkatárs, a tébolydai orvosok és az ápolószemélyzet. Büntetőjogi síkon tehát a közszolgálat kiszélesedésének lehetünk tanúi. (Ladik, 1937, 329. p.).
- ¹³ És nem szolgáltatóul, mint ahogy Varga helytelenül idézi. Varga, 2001, 101. p. A szolgáltató (német: Diensther) szerv abban különbözik a munkaadótól, hogy állami vagy önkormányzati, illetőleg ezekhez kötődő entitás, amely közszolgálati azaz közjogi viszonyt hoz létre a szolgálatot vállaló személlyel, ellentétben a munkaadóval.
- ¹⁴ Magyar Zoltán: A magyar közszolgálat szervezete. In: Magyar Zoltán: Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. század államában. A magyar közigazgatás szervezete, működése és jogi rendje. 378–440. pp. Bp., 1942. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- ¹⁵ Varga, 2001, 101. p. Szerintünk a munkaviszony szó alkalmazása indifferens, a közszolgálati jog ellentétben a munkajoggal, csak szolgálati viszonyt ismer.
- ¹⁶ György István: Közszolgálat, közszolgálati jog, közszolgálati törvény. *Magyar Közigazgatás* 1998. évfolyam 3. szám 129–139. pp. Jelen idézet a 130. p.-ról való. György István Docens Úr sze-

- mélyét kötelességünknek érezzük külön is kiemelni, hiszen a rendszerváltozás után ő volt az a jogtudós, aki a közszolgálati jogot önálló stúdiummá téve az Államigazgatási Főiskolán oktatni kezdte. A közszolgálati jog fogalmát egy másik munkájában így határozza meg: „A köztisztviselőknek elvégzendő (service public) munkaviszonyát szabályozó jogszabályok.” György István: Közszolgálati jog. In: Lamm Vanda–Peschka Vilmos (szerkesztők): Jogi lexikon. 372. p. Bp., 1999, KJK–Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
- ¹⁷ A korszak talán legnagyobb hatású, nemrég elhunyt munkájára még napjainkban is ennyiben summázta a dolgot: „...a közszolgálati jog(viszony) a munkajog része.” Elismeri, hogy a mai nyugat-európai jogrendszerekben is a közigazgatási jog részeként kezelik a közszolgálati jogot. Egységes szabályozás iránti igényre hivatkozik, és természetes egységről szól. (Közvetlenül, hogy a munkajog oktatásában a közszolgálati jog a már említett szolgálólány – szerepben van a munkajoghoz képest). Arra utal, hogy a közszolgálati jogban a „köz” szótag nem közjogit jelent, hanem állami szervek részére végzett munkát. Román László: (A munkajog kapcsolata a közigazgatási joggal). In: Román László: A munkajog alapintézményei. I. kötet. 22–27. pp. A fejtegetések a 22–23. oldalon találhatók meg.
- ¹⁸ Berényi Sándor: A közigazgatás személyzeti rendszere – közszolgálat. A reform és a jogi szabályozás időszéri kérdései összehasonlító közigazgatás-tudományi megközelítésben. (Nyíregyháza), 1992. ELTE [AJK] Államigazgatási Jogi Tanszék. B/Sorozat: Az államigazgatási rendszerek a világ országaiban 3. sz.
- ¹⁹ A kor magánalkalmazotti jogára például: Fülei-Szántó Endre: A magánalkalmazotti jogviszony. Bp., 1943. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- ²⁰ E nézetekre bővebben: Szamel Lajos: A közszolgálati jog, a közigazgatás személyzete. In: Ficzer Lajos (szerkesztő): Magyar közigazgatási jog. Általános rész. 246–272. pp. Bp., 2000. Osiris Kiadó. Különösen 246–247. oldalak.
- ²¹ Ezt legjobban egy, az ötvenes években kiadott jogszabálygyűjtemény „ideológiailag helytelen” szóhasználatú címe árulja el: Munkajogi jogszabályok gyűjteménye. A közszolgálati dolgozókra vonatkozó szabályok. Bp., 1955. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ²² Récsi Emil (1822–1864) kolozsvári születésű magyar volt. Édesapja Récsi Emil számvevőszéki tisztviselő, édesanyja Brencsán Julianna. Tizenöt évesen lett a szinte még gyermek Récsi bölcsészettudományi doktor. Ezen felül neves sakkozó és elismert zongoraművész. 1837-ig Kolozsvárt hallgat jogtudományt. 1841-ben ügyvédi vizsgát tesz. 1846-ban leteszi első jogi doktori szigorlatát, és már ekkor egyházjogot tanít Kolozsváron. Közben Doboka megye táblabírája. 1848-ban Eötvös József mellett miniszteri titkár. Felsőoktatási ügyekkel foglalkozik, közben megnősül. 1850-ben az állam- és igazgatási jogi tanszéken helyettes tanár. 1852-től rendes tanár. Még ekkor sem végezte be jogi tanulmányait (ennek oka a forradalom és szabadságharc, illetőleg számos elfoglaltsága lehetett), így ezért a hátralévő szigorlatok és vitakérdések nélkül avatják jogi doktorrá. Alkotmányjogot, illetve közigazgatási jogot, valamint pénzügyi jogot tanít. Közben angol, francia és német regényeket ültet át magyarra (Dickens, Thackeray, Dumas, Freytag). 1856-ban a Magyar Tudományos Akadémia Törvénytudományi Osztálya levelező tagjává választja. 1858-tól nem engedik meg, hogy eddigi tudományos munkáit művelje, helyett a mai jog oktatását kapja meg. 1861–62-ben a Pesti Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Prodékánja. Közben közgazdaságtannal is foglalkozik, mígnem fiatalkora óta egyre súlyosbodó tüdőbaja halálát nem okozza. Récsi életével a szakirodalomban ismereteink szerint csak négy forrás foglalkozik: Pauler Tivadar: Récsi Emil. (Emlékbeszéd). In: Pauler Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 257–273. pp. Bp., 1878. Magyar Tudományos Akadémia. (A többi forrás nagyban erre épít); Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái XI. kötet 646–651. pp. Bp., 1906. Horváth Viktor. (Reprint: Bp., 1980–1981, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők. (Gyakorlatilag Paulerből készült kivonat); Csizmadia, 1976, 14. p. Röviden foglalkozik Récsivel, (3 mondat); elsőként elismeri; Szaniszló, 1977, I.
- 151–165. pp. az egyetlen modern szerző, aki értékeli Récsi munkásságát.
- ²³ Szaniszló, 1977, I. 151. p.
- ²⁴ Eckhart Ferenc: A jog – és államtudományi kar története 1667 – 1935. Bp., 1936. 407. p.-n említi, hogy Récsi magyarul adott elő. Idézi: Csizmadia, 1976, 14. p. 11. lábjegyzet.
- ²⁵ Magyarország közjoga a mint 1848-ig, s 1848-ban fennállott. Pest, 1861, Szerző. E munka előképe: Récsi Emil: Az ausztriai birodalom közönséges és a koronaországok különös alkotmányjogának alapjai. Vezérfonalul hallgatói számára. Pest, 1851, Szerző.
- ²⁶ Szaniszló, 1977, I. 155 és 157. pp. is azt állítja, hogy Récsi román származású lett volna. Szaniszló érdemként említi meg, hogy román volt ellenére nagy jogtudományi kézikönyveit magyarul írta. Ennek oka magyar anyanyelve lehet. Récsi román származására a szakirodalomban semmiféle adatot nem találtunk, és Szaniszló sem árulja el értesülése forrását. Sem édesanyja neve nem utal erre, sem román nyelvtudásáról nem maradtak fenn adatok. Szaniszló József két évvel ezelőtti halála miatt nem fogunk választ kapni kérdéseinkre.
- ²⁷ Szaniszló, 1977, I. 158. p. helytelen bibliográfiai adatokkal idézi a könyvet: nem 1854-ben, hanem 1854–1855-ben jelent meg, és nem emlékezik meg a kiadóról, Heckenast Gusztávról sem.
- ²⁸ Pauler, 1878, 263. p. Szaniszló az értékelésnél ezt figyelmen kívül hagyja.
- ²⁹ Szaniszló, 1977, I. 160. p.
- ³⁰ Récsi, 1854–1855, 236–306. pp.
- ³¹ Récsi, 1854–1855, 238. p.
- ³² Récsi, 1854–1855, 287–288. pp.
- ³³ Récsi, 1854–1855, 300. p. Ilyen lehetett vélekedésünk szerint a szabadkőművesség és a Rózsakeresztes Társaság. Több Habsburg is szabadkőműves volt, de Kossuth Lajos is.
- ³⁴ Récsi, 1854–1855, 305. p.
- ³⁵ Récsi, 1854–1855, 307–357. pp.
- ³⁶ Récsi, 1854–1855, 317. p.
- ³⁷ Récsi, 1854–1855, 351–352. pp. Ez a Bach – huszárok egyenruhájára vonatkozó rendelkezés a bányatiszteket a régi, magyar viselkedésükben meghagyja. A terror korszaka is kevés volt, hogy a hagyományosan tisztelt bányahivatalnokoktól ősi jogaikat elvegye. (A magyar bányajogra az újabb irodalomból: Koi Gyula: A bányajog és a bányászati szakigazgatás történeti és elméleti kérdései. Magyar Közigazgatás 2004. évi 6. szám /megjelenés alatt/).
- ³⁸ Récsi, 1854–1855, 360–396. pp.
- ³⁹ Récsi, 1854–1855, 370. p.
- ⁴⁰ Récsi, 1854–1855, 237. p.
- ⁴¹ Récsi, 1854–1855, ibidem.
- ⁴² Szaniszló, 1977, I. 164. p. szerint: „Récsi művének tételes joganyaga főleg magyar vonatkozásban a megjelenés után egy évtizeddel elavult.” Továbbá: „A később írt közigazgatási munkákban a kifejezőmódok tisztultak s a magyar műnyelv fokozatos izmosodásával a jog fogalomvilága élesedett, csiszolódtott.” Mindezenre az általunk tanulmányozott részről elmondható, hogy nagyon is érthető kifejezésekkel él, és sok ezek közül a mai napig nem változott.
- ⁴³ Szaniszló, 1977, 164–165. pp.
- ⁴⁴ Récsi műve nagyon kis példányszámban, egyetlen kiadásban jelent meg. Könyvárverésen egyszer fordult elő ismereteink szerint. Két közgyűjteményi példányról tudunk mindösszesen (OSZK, ELTE ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszék).
- ⁴⁵ Concha Győző (1846–1933) 1872 és 1928 között 56 évig volt egyetemi oktató, 1886-tól az MTA levelező, 1900-tól rendes tagja. 1903-ban udvari tanácsos, 1913-tól a Főrendiház tagja. Közigazgatásánál legtöbbször úgy tekintenek, mint amely Lorenz von Stein, a dán eredetű német iskolateremtő közigazgatás-tudós hatása alatt áll (egyébként hallgatója is volt Concha, sőt, a magyar önkormányzatokra vonatkozólag Stein összehasonlító európai közigazgatás-tudományi kutatásaihoz adatokat is szolgáltatott). Conchát életében is támadták közigazgatáspolitikai irányultsága miatt, egész életében (és halála után is, főképp 1945 után) megsemmisítő kritikák vették célba személyét. Ennek ellenére is nagy jelentőségű életműve. Szaniszló, 1977, I. 216–217.

pp. elutasítja azt az álláspontot, mely szerint Concha Politikája (Alkotmánytana és Közigazgatástana) Stein Verwaltungslehre-jét utánozná, mivel a Közigazgatástana az Alkotmánytanra támaszkodik. Közigazgatástana nem teljes egész, hanem „torzó” jellegű (Erekly).

⁴⁶ Ezzel a körülménnyel érdemben alig foglalkoztak.

⁴⁷ „Die ‘Verwaltungslehre’ nimmt in der Geschichte der Ungarischen Verwaltungswissenschaft in erster Linie nicht angesichts ihres Gegenstands, sondern eher wegen ihrer Anschauungsweise, ihrer wissenschaftlichen Annäherung und Methode einen besonderen Platz ein. Concha versuchte in diesem Werk, die Verwaltungstheorie seines grossen Meisters Lorenz von Stein in das ungarische wissenschaftliche Denken über das öffentliche Recht umzusetzen. Diese Annäherung fasst die Verwaltung – im Gegensatz zu der bis dahin vorherrschenden rechtszentrischen Betrachtung – als eine komplexe Erscheinung auf – so würden wir es heute sagen.” Fazekas, 2002, 239. p. Fazekas Marianna tanulmánya német nyelven íródott. A szerző által készített publikálatlan magyar fordítást adjuk itt közre, és egyben megragadjuk az alkalmat, hogy mély hálánkat és köszönetünket kifejezzük a Tanszékvezető Docens Asszonynak a magyar szöveg rendelkezésre bocsátásáért.

⁴⁸ A fejezetek címei az alábbiak: 27§ A hivatali viszony lényege; 28§ A hivatali viszonynak a társadalmi alapjából folyó különbségek; 29§ A hivatali viszony megalapítása; 30§ A hivatali viszonyból folyó köteleességek, különösen az engedelmesség; 31§ A hivatali fegyelem; 32§ A hivatásos tisztség különös viszonyai; 33§ A köznek felelőssége tisztviselőiért.

⁴⁹ Concha, 1905, 149. p.

⁵⁰ Concha, 1905, 150. p.

⁵¹ Concha, 1905, 152. p.

⁵² Concha, 1905, 151. (recte 153.) p.

⁵³ Concha, 1905, 162. p.

⁵⁴ „Mit grossem Bedauern aber zugleich mit einem tiefen Realitätsgefühl macht er klar, dass endlich auch in Ungarn ein für allemal mit der Komitatsverwaltung auf dem Grundsatz des nobile officium gebrochen werden sollte, und selbst wenn dadurch der Regierungseinfluss an Boden gewinne, müsse man auf ein System der vom „Ministerium“ bezahlten und ernannten Beamten umsteigen, weil die „Amtsbekleidung ehrenhalber“ seine gesellschaftlichen Existenzgrundlagen verloren hatte.” Fazekas, 2002, 237. p.

⁵⁵ Ezt hívják majd később álláshoz méltó magatartásnak, kevésbé veretesen köztisztviselőhöz méltó magatartásnak. Erre: Szamel, 2000, 254. p. Érdekes hogy Szamel az engedelmesség helyett a hűséget emeli ki: „A hűség kötelezettsége ... a hivatalnoki erkölcs (Beamtenethos) egyik meghatározó eleme.” Szamel, 2000 252. p. Ez azért némileg *paralell* Concha fentebbi szakaszfelvezésével.

⁵⁶ Concha, 1905, 165. p.

⁵⁷ Szerinte attól függ az engedelmesség kérdése, hogy az alárendeltnek mennyiben van hatásköre. Például a büntetőtörvénynek való engedelmesség alól nem ment fel a feljebbvaló iránti engedelmesség kötelezettsége. Concha, 1905, 172–173. pp.

⁵⁸ Concha, 1905, 177. p.

⁵⁹ Concha, 1905, 182–183. pp.

⁶⁰ Concha, 1905, 183. p.

⁶¹ Concha, 1905, ibidem

⁶² Concha, 1905, 187, 189. pp.

⁶³ Concha, 1905, 189–190. pp.

⁶⁴ Concha az angol és a francia kifejezést adja csak meg.

⁶⁵ Tulajdonképpen a címek a mai napig fennmaradtak anélkül, hogy a demokrácia csorbult volna.

Concha, 1905, 192. p.

⁶⁶ Concha, 1905, ibidem.

⁶⁷ Az államfelelősség elmélete kevésbé volt kidolgozott a múlt századelőn. Erre lásd összefoglalólag: Kecskés László: Perelhető – e az állam? Immunitás és kárfelőlősség. Bp., 1988, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

⁶⁸ Concha, 1905, ibidem

⁶⁹ Goodnowra; Vivienne, d’Avenelle; Gönerre, Bülaúra, és

Perthesre utal. A magyar előzmények közül hallgat Récsiről (akinek nevét egy közigazgatási jogi tankönyv a huszadik század derekán a közigazgatási jogi szakirodalom előszámlálásakor Pécsivé torzítja), említi, hogy a hazai irodalom a hivatali viszonyt nem vette beható vizsgálat alá, Kautz Gyula Politikáját és Kuncz Ignác Nemzetállamát említi, de ezek általános, inkább csak politikaelméleti jellegű, a tételes jogra szorítókozó fejtegetések. Récsit nem idézi, mert ő tényleg nem is tesz elméleti kifejtést, viszont meg kell jegyezzük, hogy a mai napig Récsi könyve a magyar közigazgatási jog legterjedelmesebb összefoglalása. Másutt az általunk már idézett Keleti Ferenc munkásságát a hivatali viszony tisztázására tett egyetlen komoly kísérletként aposztrofálja. A közszolgálatlalt kapcsolatos forrásművekre: Concha, 1905, 178, 180, 181. pp.

⁷⁰ Azért Conchának volt gyakorlati megmozdulása is a hivatalnoki viszonytal kapcsolatban, és ennek a Magyar Jogászegylet által szervezett 1914-es Közigazgatási Ankéton hangot is adott: „1891-ben, mikor megijedtem a Szapáry – féle törvényjavaslatról, és annak különösen hivatalnoki viszonyt rendező részétől, egy külön iratban szálltam síkra amellet hogy a megyének egy választott elnöke legyen.” Concha záróbeszédének idézett részletének eredeti megjelenése: A közigazgatás reformja. Bp., 1914 (Magyar Jogászegyleti Értekezések Új Folyam VII. kötet 57. füzet) Idézi: Csizmadia Andor: Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. 373. p. Bp., 1979, Gondolat Kiadó.

⁷¹ „Die Wirkung der wissenschaftlichen Tätigkeit von Győző Concha, war in der Zeit zwischen der beiden Weltkriegen erheblich. Es erschienen Würdigungen über ihn, und auch der namhafteste Vertreter der ungarischen Verwaltungswissenschaft vor 1945, Zoltán Magyary, bekannte sich zu ihm als seinen geistigen Vorgänger.” Fazekas, 2002, 240. p.

⁷² Jászi Viktor (1868–1915) 1893-tól a Kecskeméti Jogakadémián tanít. 1898-ban egyetemi magántanári képesítést nyer. 1902-től a Debreceni Jogakadémián közigazgatási jogot oktat. Fő kutatási területe a közigazgatási jog és a jogtörténet. Könyvét a közszolgálati rész elemzése nélkül ismerteti: Szamel, 1977 85–91. p.

⁷³ Jászi, 1907, 317–451. p.

⁷⁴ Jászi, 1907, 318. p.

⁷⁵ Jászi, 1907, 323. p.

⁷⁶ Jászi, 1907, 335. p.

⁷⁷ Jászi, 1907, 342. p.

⁷⁸ Jászi, 1907, 345–348. pp.

⁷⁹ Jászi, 1907, 352–353. pp.

⁸⁰ Jászi, 1905, 366–367. pp.

⁸¹ Jászi, 1907, 373–380, 380–382. pp.

⁸² Ez a megfogalmazás felbukkan a mai Ktv.-ben is ugyanezen alakban.

Jászi, 1907, 373. p.

⁸³ Jászi, 1907, 380. p.

⁸⁴ Jászi, 1907, 382–383. pp.

⁸⁵ Jászi, 1907, 400. p.

⁸⁶ Jászi, 1907, 444–451. pp.

⁸⁷ Nagy Ferenc: A magyar városi jog. Bp., 1912, Franklin Társulat A városi tisztviselőkről szóló harmadik rész a 283–335. pp.-on található, és az alábbi fejezetekből áll: I. A városi tisztviselők javadalmazása 283–293. pp.; II. A városi tisztviselők (alkalmazottak) és azok hozzátartozóinak nyugdíjszerű ellátása 294–303. pp.; III. A városi tisztviselők minősítése 304–312. pp.; IV. A városi tisztviselők (alkalmazottak) jogai és köteleességei 313–315. pp.; V. A városi tisztviselők (segéd – és kezelőszemélyzet) és a bizottsági illetve képviselőtestületi tagok felelősségéről 316–320. pp.; VI. Fegyelmi eljárás a városi tisztviselők (segéd – és kezelőszemélyzet) ellen 321–335. pp. A korábbi magyar városi jog mértékadó feldolgozása: Csizmadia Andor: A magyar városi jog. Kolozsvár, 1941, Győregyházmegyei Alap Könyvnyomdája.

⁸⁸ Nagy, 1912, 5. p., Szentpáli István előszava.

⁸⁹ A társaság elnöke az előszó írója, Szentpáli István volt. Azért tartotta fontosnak a könyv kiadását, hogy egy készülő városi törvény előmunkálatainak alapja legyen.

⁹⁰ Nagy, 1912, 283. p.

- ⁹¹ Nagy, 1912, 284. p.
⁹² Nagy, 1912, 287. p.
⁹³ Nagy, 1912, 291. p. Ismereteink szerint ebben az időben 2 koronáért díszes kötésű könyvet lehetett kapni. A könyv: Gorkij, Maxim: *Régi emberek*. Bp., 1904, Singer és Wolfner.
⁹⁴ Nagy, 1912, 293. p.
⁹⁵ Nagy, 1912, 294–295. pp.
⁹⁶ Nagy, 1912, 304–305. pp.
⁹⁷ Nagy, 1912, 305. p.
⁹⁸ Nagy, 1912, 307. p. A 40 év felettiekre vonatkozó szabály a Récsi által is említett 1830-as királyi rendeletről maradt fenn.

- ⁹⁹ Nagy, 1912, 307–309. p. Ma példának okáért levéltáros az lehet, aki valamely egyetem Bölcsészettudományi Karán levéltáros vagy történész szakon; illetve valamely Tanárképző Főiskola történelem szakán végzett; illetőleg az Államigazgatási Főiskolán igazgatásszervezői diplomát szerzett.
¹⁰⁰ Nagy, 1912, 313–315. pp.
¹⁰¹ Nagy, 1912, 316–317. pp.
¹⁰² Nagy, 1912, 320–321. pp.
¹⁰³ Nagy, 1912, 320. p.
¹⁰⁴ Nagy, 1912, 320, 335. pp.
¹⁰⁵ Nagy Ferenc hosszú ideig volt Miskolc polgármestere.

Magyar Károly:

Az orvosszakértői bizonyítás – orvosi látlet a reformkori Zala megye büntető ítékezésében

Bár tudom, hogy a büntetőeljárás jog tudományának egyes képviselői „a tanubizonyítás, szakértői bizonyítás, okirati bizonyítás” szakkifejezések szakirodalmi és jogalkalmazói használatával nem értenek egyet¹ a dolgozatom címében – az orvosszakértői bizonyítás – orvosi látlet a reformkori Zala megye büntető ítékezésében – az „orvosszakértői bizonyítás” kifejezést azért alkalmaztam, hogy jelezzem; ebben a munkában nem a tudomány művelője, hanem a Zala Megyei Bíróság büntető ügyszakos bíróját, a jogtörténet iránt érdeklődő jogalkalmazó kalandozik el a bizonyításfelvétel (azaz az egyes bizonyítékok összegyűjtésének, vizsgálatának és értékelésének) racionális világából a régmúlt jogalkalmazói tanulságos világába.

A címben megjelölt téma részletes kifejtésére – jogalkalmazói mivoltomból adódó, a tudomány művelése iránt érzett korlátaim belátása okán – nem vállalkozhatam; arra azonban igen, hogy a bizonyítási eszközök közül a szakértő (jelesül: az orvosszakértő) büntető eljárásbeli bevonásának gyakorlatáról adjak számot Zala Megye Büntetőtörvényszéke (a továbbiakban: sedria) reformkori, a XIX. század 20-as éveitől a 40-es évekig tartó bírói gyakorlatában. Tudván azt, hogy ebben az időszakban jelentős igény fogalmazódott meg a büntetőeljárás modernizálására, kíváncsi voltam arra, hogy vajon a tradicionális büntetőeljárás bírói gyakorlata mennyiben haladta meg a bizonyításfelvétel negatív kötött rendszerét. Érdekel az is, hogy a bizonyítási jog – akár szokásjogi úton való fejlesztése – milyen kapcsolatban állt a tudomány akkori fejlettségével. Ezért dolgozatomban azt tekintem át egyes ügyiratok megvizsgálása alapján, hogy az akkori szokásjog által törvényes bizonyításnak formálisan el nem ismert orvosszakértői véleményt milyen esetekben, milyen formában szerezték be, hogyan tették a büntető per anyagává, hogyan értékelték az abból nyerhető bizonyítékokat, s a bizonyítékokból milyen következtetéseket vontak le. Végül azt vizsgáltam, hogy a bírói meggyőződésnek volt-e szerepe a bizonyítékok értékelésében.

A vizsgált korszakban a büntetőeljárás szabályait kisebb részben törvényekkel, pátensekkel, megyei statútumokkal, a Helytartótanács rendelkezéseivel szabályozták. A büntetőeljárás normái nagyobb részben szokásjogiak voltak. E szabályokat a bírói gyakorlat alakította ki és fejlesztette, ebben a korban a büntetőeljárást

egységbe foglaló kódex nem létezett. A törvények közül kiemelem az 1723 évi igazságszolgáltatási reformhoz kapcsolódó azon törvénycikkeket, amelyek az eljárási rendet szabályozták, vagy a fellebbezés jogáról szóló 1791. évi XLIII. törvénycikket, a tortúra eltörlését előíró 1792. évi XLIII. törvénycikket. Meg kell említeni Mária Terézia királynő és II. József császár igazságszolgáltatási tárgyú pátenseit (Theresiana, Josephina), amelyek hatása az ítélezési gyakorlatban kimutatható. A megyei statútumok az igazságszolgáltatás egyes kérdéseivel foglalkoztak. A tradicionális szokásjogot a Hármaskönyv összegezte, beleértve a büntető peres eljárás egyes elemeit is. Az 1686. évi Országgyűlés kísérletet tett III. Ferdinánd császár alsó-ausztriai büntető rendtartása – a Ferdinandea – honi törvények közé való becikkelyezésére, azonban e büntető rendtartás nem került Magyarországon törvényi megerősítésre. Kolonics Lipót esztergomi érsek e büntető rendtartás latin fordítását 1696–97-ben Praxis Criminalis címen jelentette meg, így az bekerült a Corpus Juris Hungaricibe. Ezt követően – még a XIX. század első felében is – jelentős hatást gyakorolt a vármegyei ítékezésre, sok rendelkezése (köztük az orvosszakértőkre vonatkozó is) szokásjogi úton büntetőeljárás normává váltak. Ezt bizonyítja az, hogy a vizsgált időszakban Zala megyében a büntető iratokban a Praxis Criminalist „szokásbéli büntetőtörvényként” nevezték meg.

A XVIII. század derekától alakult ki a büntetőeljárás tudományos irodalma. Bodó Mátyás, Szlemenics Pál, Vuchetich Mátyás tankönyvei a büntetőeljárás, a büntető per lefolytatását is tárgyalták. Rá kell mutatni a kor kodifikációs törekvéseinek az ítélezési gyakorlatot, a szokásjog fejlesztését elősegítő hatására. Ebben a tekintetben

tetben az 1795. évi büntető-kódex tervezete, Nyári Pál 1841-ben „A büntető törvényszolgáltatási eljárásról” címmel készített javaslata, Deák Ferenc, Szemere Bertalan, Szalai László munkássága az 1843. évi büntető-jogi törvényjavaslatok elkészítésében említendőek meg. Az 1843. évi büntetőjogi törvényjavaslat a magyar jogtörténetben először bontotta a büntetőjogot anyagi, eljárási és büntetés-végrehajtási jogra. E tervezeteket közvették, a korabeli bírói joggyakorlat egyes rendelkezéseiket alkalmazta. (Pl. az 1795. évi büntető-kódex tervezetnek a szakértői vélemény felülvéleményezésére vonatkozó szabályai szokássá lettek.)

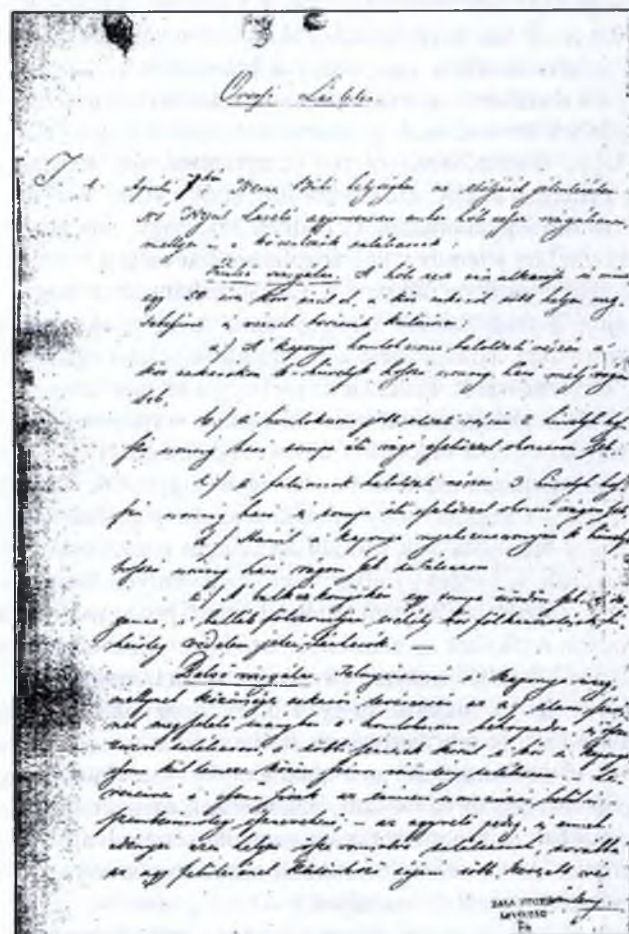
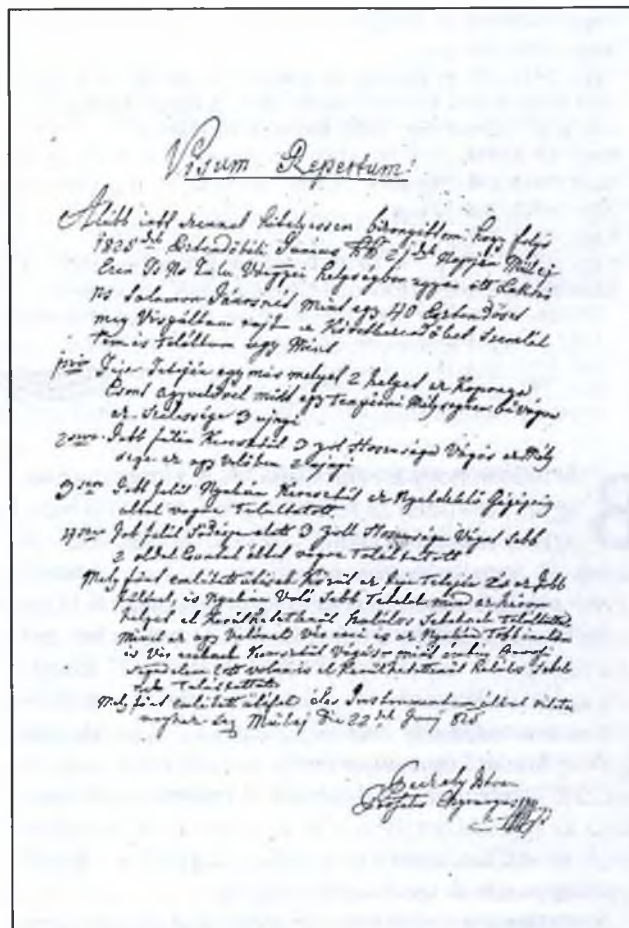
Ebben a korban a büntetőeljárásnak két formája volt, az írásbeli per és az egyszerűbb, gyorsabb szóbeli peres eljárás. A fenti pertípusok egyes szabályai a terheltek rendi állásától is függtek: pl. írásbeli perben a nemes jogállású terhelt szabadlábon védekezhett, míg pl. a jobbágy rendszerint fogva volt. A büntető és a polgári eljárás élesen nem különült el, a büntető per túlnyomóan inkvizitórius megoldásokkal volt jellemezhető, bár a nemesek elleni szabályos per inkább a védelvű peres eljárással volt rokonítható.

A büntető pert két fő szakaszra bontották. Az első eljárási szakasz a nyomozás és vizsgálat, még a második a bíróság előtti eljárás volt. E két szakasz köré ékelődött a közbülső, a vád alá helyezési eljárás.

A büntető per célja – miként ma is – annak megállapítása volt, hogy történt-e bűncselekmény, azt ki követte el, felelős-e, kell-e és milyen büntetést kiszabni? Témanak szempontjából a büntető per célja: az igazság feltárása. Az igazság feltárásának az eszköze, annak folyamata a bizonyítás. A bizonyítás és a tudományos fejlődés között intenzitásban változó oksági kapcsolat mutatható ki. A XVIII. század közepétől megkezdődött, majd a vizsgált korban gyorsuló ütemben folytatódott az univerzális tudomány differenciálódása. A tudomány és a gyakorlat kapcsolata intenzívebbé vált az élet számos területén. Új tudományágak alakultak ki, a természet-tudományok – köztük az orvostudomány is – számos új felismerést fogalmaztak meg. A bizonyítási ténybizonyítás jellege előtérbe került. A bírói jogalkalmazás egyre inkább igényelte a természettudományok, így az orvostudomány ténymegállapításait.

A XVI–XVII. századtól szokássá vált a gyanús körülmények között elhunytak holttestének bírósági célú boncolása. Pozsony tisztiorvosa, Rayger Károly 1676-ban írta le az elveszülöttséget bizonyító tudóléglepróbat. A Pesti Egyetemen 1793-tól államorvostant tanítottak, amely magában foglalta a mai igazságügyi orvostant is. 1794-ben jelent meg Rácz Sámuel tollából az első magyar nyelvű igazságügyi orvostani tankönyv „A törvényes orvosi tudományról és az orvosi policiáról” címmel. Egyre inkább elfogadottá vált, hogy a bizonyítási eszközök, az azokból nyerhető bizonyítékok bizonyító erejének megítélése inkább a bíró feladata, mintsem hogy azt a törvény (szokás) szabja meg előre.

A Praxis Criminális XXV. Artikulusa szerint, ha „verekedés, vagy emberölés történik, mindenekelőtt a sérült, vagy a holttest felesküdt sebészekkel vizsgá-

tatandó meg, hogy sok, vagy kevés sebet kapott? Hol? Valószínűleg milyen fegyverrel sebesítették meg (egyik, vagy másik közülük halálos volt-e?) Ezen szemle végrehajtása előtt a holttest nem temethető el, és ha a közelmúltban eltemették, ismét kiásandó és törvénytelen megsemlélendő”².

E szabályozást lényegében a szokásjog átvette, majd a jogalkotásnak a szakértői tevékenységre vonatkozó általános jellegű szabályai (pl. a Theresiana szakértői tevékenység végzésére adott iránymutatásai) a joggyakorlat részévé váltak. (Megjegyzem, a korabeli szokásjog, illetve jogalkalmazás vagy jogi szaknyelv az „orvosszakértő” kifejezést nem ismerte, jelen dolgozatban az érthetőség kedvéért használok e manapság elfogadott terminológiai megnevezést.) Az 1843. évi büntetőjogi javaslatok II. része 104.§-a a szakértők igénybevételéről így rendelkezik: „valahányszor a szemle alá veendő külön tudomány vagy mesterség ismeretét kíván, azt mindannyiszor az illető műértők hozzájárulásával kell megtenni.” Az előbbieket alapján megállapítható, hogy részint a korabeli tételes jogi rendelkezések, részint a különböző törvényerőre nem emelt, a büntetőeljárással foglalkozó javaslatok, a jogirodalmi művek a korabeli ítélkezésben elfogadottá tették az orvosszakértők alkalmazását a büntető perekben.

Az áttekintett periratokból kitűnt, hogy a zalai sedria büntető ítélkezésében leggyakrabban orvosszakértő alkalmazására került sor. A nyomot hagyó bűncselekmények esetén a vizsgálati szakasz elengedhetetlen része volt a szemle. A szemlét – bizonyos bűncselekményfajták esetén – szakértők közreműködésével folytatták le. Tipikusan az élet, a testi épség elleni bűncselekmények vizsgálata során került sor orvosszakértő alkalmazására. A kor büntető anyagi joga a sértettek, az elkövetés módjára, eszközére, a célzatra és a motívumra figyelemmel önálló bűncselekményként szabályozta a szándékos emberölést, az atya, az anya, a férj, a feleség, a gyermek, a testvér megölését; a gyilkosságot, a méreggel, a tűzgyújtással való ölést, a rablógyilkosságot, a bér- és orvgyilkosságot, a magzatelhajtást, a gyermekítélet. A testi épség elleni bűncselekmények között különbséget tett a verekezés és a véres verekezés között. E bűncselekmények és az erőszakos közönség esetén a vármegye egészségügyi tisztségviselőit, a járási seborvosokat, megesketett seborvosokat, tisztí orvosokat; gyermekölés esetén, (bár ritkábban) a bábákat is alkalmazták szakértőként.

A szakértő a vizsgáló (általában szolgabíró, vagy megyei esküdt) által tartott „szemrevétnél” kapcsolódott be az eljárásba, az orvos szükség esetén a boncolást is elvégezte. Az orvosszakértő bevonására tipikusan szóbeli értesítés, ritkábban írásbeli (közbenszóló ítélet, a pertestre írt bírói feljegyzés stb.) formájában került sor. A boncolást legalább megesketett seborvosnak kellett végeznie; orvosdoktor (egyetemet végzett orvos) jelenléte a kor viszonyai között nem volt mindig biztosítható a boncolásnál. Az orvosszakértő a vizsgálatáról jelentést készített, amelyet aláírásával látott el. Az országos gyakorlat szerint az orvosszakértő által el-

készített jelentést a jelenlévő vizsgáló is aláírta és pecsétjével látta el; Zala megyében ez nem volt szokás, mert általában csak az orvos írta alá a jelentést.

Az orvosi vizsgálatról készült jelentés neve „Visum Repertum” volt. A XIX. század 30-as, 40-es éveire – a magyar nyelvű ügyintézés általánossá válása következtében – a jelentést „orvosi látleletnek” nevezték. Találunk olyan periratot is, amelyben a jelentés az „Orvosi tapasztalás” címet viselte. Érdekes nyelvtörténeti emlékek tekinthetők, hogy az orvosi látleletet egyes esetekben „látalálmány” szóval nevezték meg³. Az orvosi látleletek rövidek, lényegre törők voltak. Tartalmukból egyértelműen kitűnt, hogy az orvosi vizsgálatra hol, mikor és ki által került sor, illetve hogy kit vizsgáltak meg. Az orvosi látleletek két fő részre bonthatók. Az első fő rész volt a lelet, amely két részre [külső vizsgálat (visum repertum externum), belső vizsgálat (visum repertum internum)] volt tagolható. Az orvosi látlelet másik fő része a vélemény, a következtetési rész (opinio, conclusio) volt. Az orvosszakértő a leleti részben pontosan leírta, hogy a külső, illetve a boncolás utáni belső vizsgálat során közvetlen érzéki észlelettel milyen sérüléseket, belső elváltozásokat talált. (Pl. így: „jobb felől nyakán keresztül az nyeldekő gigájáig általvágva találtatott.”⁴) A sérülések jellegét, kiterjedését összehasonlítással (pl. pénzérméhez, tenyérhez, ujjhosszhoz stb.) jellemezték. (Pl.: „Jobb fülén keresztül 3 zol hosszúságú vágás az mélysége az agyvelőben 2 ujjnyi”) Az orvosi látlelet második fő része a tulajdonképeni orvosi vélemény. Az orvosi vélemény a szakmai ténymegállapításokból levonható következtetéseket tartalmazta. A következtetések bizonyosságára vagy valószínűségére is ebben a részben utaltak. Erre példaként az 1843. április 7-én nemes Nyúl László „agyonveretett ember” holtteste boncolása alapján készített orvosi látlelet véleményi részéből idézek: (ti. rögzített sérülése) „a rögtön halál előidézésére bizonyos és csálhatatlan okul szolgál”⁵. Az orvosi véleményekben foglalkoztak azzal is, hogy a „gondos orvosi ápolás” ellenére is meghalt volna-e a bűncselekmény áldozata, vagy ellenkezőleg; életét megmenthették volna. E kérdéssel különösen a korabeli terminológiával „véres verekedésként” megnevezett – ma a halált okozó súlyos testi sértés büntetett törvényi tényállásához hasonló – elkövetési magatartások esetén adtak választ. Az orvosi véleményben nyilatkozatot tettek arra nézve is, hogy a sérülések gyógytartama – gondos orvosi kezelés esetén – mennyi időt vesz igénybe. Pl. Nemes Tóth János sértett 1843. április 7-én felvett orvosi látlelete a „jobbkez felkarján és bal lapoczkáján vöröskék foltok” fellelését rögzíti, s az orvosi vélemény kimondja, hogy „a baj csekély és orvoslás nélkül elmúlik bizonyosan”⁶. Ugyanebben a periratban lelhető föl nemes Nyúl Gábor 1843. április 7-én felvett orvosi látlelete is, amely a sértett „jobb keze tenyerén keresztben három hüvelyk hosszú, lágy részbe ható, tompa élű vágóeszközzel okozott seb” meglétét, valamint azt rögzíti, hogy az orvosi vélemény szerint „a seb tíz-tizenöt napi gondos ápolással minden marandó kár nélkül meggyógyul bizonyosan.”

A fentiek alapján látható, hogy az orvosszakértő feladata a sérülések (sebek, törések, zúzódások stb.) helyének, méretének megállapítása, a sérülések következményei (beleértve a várható is), jelzése, a gyógytartam idejének meghatározása, a használt eszközre való következtetés, a halál oka megállapítása volt.

A büntetőeljárás vizsgálati szakaszát befejezve a vizsgáló az eljárásról összefoglaló eseteleírást készített. Ezt species facti-nak nevezték. Az összefoglaló eseteleíráshoz csatolták a vizsgálati iratokat, köztük az orvosi látleleteket, a tárgyi bizonyítékokat. A nemes jogállású terhelt iratait a vizsgáló az alispánhoz küldte meg; aki – beszerezve a megye ügyészi hivatalának véleményét – a megye közgyűléséhez vagy a kisgyűléshez terjesztette elő az iratokat a vád alá helyezés tárgyában leendő határozathozatal végett. Előfordult, hogy az iratokat maga a vizsgáló terjesztette a közgyűlés elé a vádemelés elrendelése végett. A nem nemes jogállású terhelt esetén a vizsgálati iratokat a tisztii ügyésznek küldték meg, aki a vádemelésről határozott.

A bíróság előtti eljárásban a vádat a vádló (felperes) a megye tisztii ügyészi hivatala, illetve a tisztii ügyészek, vagy megbízás alapján az alügyészek képviselték. A vádló feladata volt az orvosi látleletek bizonyítékként való előterjesztése. A sedria előtt a szakértőnek nem kellett megjelenni, az általa készített szakvéleményt megerősíteni, (meghitelesíteni) nem volt szokás.

A perfelvétel, az ügyvédvállás után perhelasztó kifogásként az orvosi szakvélemény szakszerűségét gyakran vitatták, bár ezzel az eszközzel inkább a perbebozósítást követően éltek a vádlott (alperes) képviselői. Pl. Csitos János rabszemély, verekedő ügyében – akit a felperes tisztii ügyész azzal vádolt, hogy a kisvásárhelyi Kövesi Jánost fejbeütötte, s ezzel az orvosi vizsgálatból kitűnően nevezett halálát okozta – a védő az alábbi kifogást tette: „A tisztii ügyész büntetésre előhozott okok magokban oly valóságosak és nyilvánvalóak volnának, ha éppen semmi kifogást nem szenvednének. E kifogások... Kövesi János halála nem az ütéstől, hanem a gondatlan vele való bánásból következett, amint az az orvosi vizsgálatból kivehető. Ha ő mindjárt orvost hív, aki jött volna, bizonyosan meggyógyult volna. Azért élt csak 21 napig még Kövesi János, mert az orvos csak 14 nap múlva vizsgálta meg.”⁷

A terheltnek joga volt ellenszakértőt felfogadni, vagy annak „kirendelését” kérni. A sedria e kérdésekben közbenszóló ítélettel (pervezető végzés a mai szaknyelvben) döntött; általában az orvosi vizsgálat meghitelesítésére az azt készítő orvost a bíróság elé rendelték. Itt az orvosi vizsgálatot kellett megerősíteni. A szakértői vélemény a szokás szerint a kiállításától kezdve teljes bizonyító erővel rendelkezett. A perben az ítélet alapjául akkor szolgálhatott, ha ellenszakértővel nem gyengítették meg, vagy ha a szakvélemény valamely oknál fogva megerősítésre szorult, és az esetleges kételeyeket az orvosszakértő meggyőző módon oszlatta el.

Az előbb említett, Csitos János rabszemély, verekedő elleni büntetőeljárásban – a védő fenti kifogására tekintettel – a sedria elé idézték Billick Józsefet, aki „Te-

kintetes Zala Vármegyei Szántói Járásnak” orvosa lévén, 1824. november 28-án Kövesi Jánost megvizsgálta; és az orvosi látleletet elkészítette. Az orvos 1825. január 28-án a sedria előtt megjelent; az orvosi látleletben írtakat meghitelesítette, (azt előtte felolvasták, az általa írtakat fenntartotta) továbbá elmondta, hogy őt a sértett 14 napra hívatta, életben is találta, de ha rögtön hívják, akkor felgyógyult volna. Általában halálosnak az ütest és a sebet ezért nem állíthatja. Az orvosszakértő a kétségeket eloszlatta, mert a sedria az ítéletben kimondta, hogy a megvert halála „nem annyira a tett ütestől, mint a gondatlan vele való bánásból eredett” így a vádlott „szándékos” gyilkosnak nem tekinthető. „A kért halálos büntetés alól föloldoztatik ugyan, mint kegyetlen verekedő mindazonáltal maga a példás büntetésre érdemelté lévén, másoknak hasznos példájára mai naptól számolva hetenként kenyéren, vízen, 2 napi böjttel közmunkára; nyugvasban eltöltendő 1 és 2 esztendei tömlői sanyarúságra és fertályonként 30 pálca csapás elszenvetésére ítéltetik.”

Ellenkező esetben az orvosszakértői véleményt más orvossal véleményeztették. A véleményezést általában orvosdoktor (egyetemet végzett orvos végezte), ha a vitatott szakvéleményt seborvos készítette. Előfordult, hogy a megyei tiszti orvos készített felülvéleményt, ha a szakvéleményt járási seborvos adta. A felülvéleményezés láttamozással történt, ami a szakvélemény áttanulmányozását és a felülvéleményezést végző magasabb végzettségű orvos jóváhagyó aláírását vagy észrevételei írásban mellékelését jelentette. Szabó Terézia bujálkodással és gyermekgyilkossággal vádolt szentgyörgyvölgyi nemesasszony 1829. február 3-án felvett büntető perében – a felperes, Kuthy Pál, mint „a Tisztelt Vármegye Tiszti Főügyésze” indítványozta a sedriának, hogy „a jövő törvényszék első napjaira be rendelje”⁸ – Szluha János és Gunzer Ferenc seborvosokat, a szentgyörgyvölgyi esküdteket vallomásaik meghitelesítése végett. A „meghitelesítés” 1829. május 14-én a sedria előtt megtörtént, a fent nevezett seborvosok az orvosi látleletekben, az esküdtek pedig a bizonyoságlevélben foglaltakat fenntartották. Nevezetesen azt, hogy a meghalt csecsemő holttestét milyen körülmények között lelték föl; a boncolást követően elvégzett tüdőúszópróba eredményét. „Megmutatta, és maga onnét fel is vette, és a szobába béhozván meg mosattuk és az velünk lévő Szluha János borbély a kisgyermeket felbontotta, a tüdejét vízbe tette, hogyha felveti-e a víz, e próbát megtette, mellyet tulajdon szemeinkkel látunk, hogy több ízbeli lenyomása után is a víz fel vetette. Ugyszintén tulajdon füleinkkel hallottuk, szájabul (ti. a vádlottnak) amidőn Gunzer Doctor Úr megkérdezte előttünk, hogy a köldöke ha bé volt kötve születéskor a gyermeknek mondja meg, azt vallotta hogy nem volt.”⁹ A megye „fő orvossa”, Fleischhacker József az 1829. május 19-én kelt „Orvosi véleményében” kifejti, hogy „mivel a gyermeknek a tüdeje vízbe tétetvén, abban el nem merült, a gyermeknek élve kellett születni, vélekedésem szerint hibázik, mert úgy látszik, nem vet-

te figyelembe azt; – hogy a test nyolcz napokig a szabad levegőnek ki lévén téve, annak minden részei kiterjedtek, és így természetes oknál fogva a tüdő a nagyobb mekkoróság miatt a vízben fent maradt – és valóban jobb lett volna, ha seb orvos ur a gyermek köldökének minéműségéről, annak elmaradt megkötéséről, vagy elszakasztásáról és ennek okairól bővebben és világosabban tett volna említést, és kétségét arról: hogy a gyermek életben volt-e? – vagy sem? – világosabban kinyilatkoztatta volna.”¹⁰

Az orvosi vélemények közötti ellentmondást a sedria az ítéletben feloldotta; a főorvos észrevételeit nem fogadta el, mert az egyéb bizonyítékokból nyert bizonyító tények cáfolták, és a seborvosok megállapításait támasztották alá. (a gyermek haja, körme kinőtt, időre született, a ködökzsinór el lett szakítva, ha halva született a gyermek, miért titkolta azt a vádlott; és a tüdő úszópróba meggyőző volta stb.) Lényegében a sedria a seborvosi vélemények kétségbe vont hiteltérdeklőségét, bizonyító erejét tüzetes vizsgálatnak vetette alá, és az egyéb bizonyítékokkal való egybevetéssel, mérlegelés révén fogadta el azokat bizonyítékként. Az 1795. évi büntetőjogi-kódex tervezetének vonatkozó szabálya szokásjoggá válásával kialakult az a gyakorlat, hogy egyes, különleges esetekben a Pesti Egyetem orvosi fakultásához fordultak a szakvélemény felülvéleményezése céljából. (Pl. ha a láttamozással sem oldódott fel az ellentmondás, vagy a bíróság azt feloldani nem tudta, vagy a szakkérdésre a bíróság illetékességi területén szakértőt nem találtak.) Az orvosi fakultás véleményét „Sentencia Medico-Forensis”-nek, „orvosi ítéletnek” nevezték. Ezt a véleményt a sedria értékelés nélkül fogadta el. Az elfogadottságot az egyetem tekintélye biztosította. A kialakult gyakorlat szerint az érdemi véleményt az orvosi fakultás nevében a kar dékánja terjesztette elő és azt megtárgyalva, az egyetem rektora küldte meg a bíróságnak. Végeredményében a szakértői vélemények értékelését elvégezték, követelményként „a meggondoltságot”, „az egyértelműséget”, „az élet-hűséget”, a szakértői magatartással szemben pedig a „következetességet” és „tárgyilagosságot” állították fel mérceként a Theresiana tárgybani szabályai nyomán.

Az orvosi látleleteket és véleményeket bizonyítási eszközként általában elfogadták, a belőlük nyert bizonyítékokból az ítéletben vontak le következtetéseket a vádlottak szándékára, a vádlotti magatartás és eredménye közötti oksági viszonyra, vagy olyan körülményekre, amelyek a bűncselekmény elkövetését megalapozták vagy kizárták. Érdekes példa erre az a büntető per¹¹ amelyben azzal vádolták meg az elkövetőt, hogy egy, a mezőn vele együtt dolgozó robotos társát „szánszándékos gyilkosként” fejszével megvagdvalva meggyilkolta. A sedria ítéletében kimondta, hogy a vádlottat a halál bekövetkezése tekintetében még gondatlanság sem terhelte, mert az orvosi vélemény szerint a seb nem volt halálos, és ha a sértett idejében kapott volna orvosi segítséget (nem pedig egy hónap múlva, amikor a seb már elfertőződött), életben maradt volna.

Egy másik büntetőeljárásban részben az orvosszakértői vélemény tartalma alapján zárták ki a bűncselekmény elkövetését. Ebben az eljárásban Gödör Pál szentgyörgyvölgyi nemes azzal vádolta Gödör Gábor ugyanott lakó nemes embert, hogy az őt fejszéjével megsebesítette. Az alszolgabíró által lefolytatott vizsgálat iratai alapján Deák Ferenc – aki „becsületbéli tisztí alügyészként” szolgált szülőföldjén, Zala megyében – 1824. december 11-én készítette el véleményét. Ebben kimutatta, hogy a büntető per nem indítható meg, ugyanis éppen a panaszt előterjesztő Gödör Pál támadta meg a telkén Gödör Gábort, ostora nyelével verve őt. Gödör Gábor pedig az ekéjéből a fejszéjét kikapta és azzal magát védelmezve megsebesítette Gödör Pált. Kifejtette, hogy „a csatolt orvosi bizonyítás szerint, ezen csak egy sértésből álló nem veszedelmes megsebesítés különös kegyetlenkedésnek nem tekintendőhetik”. Mindezek alapján azt javasolta a megye közgyűlésének, hogy nevezett Gödör Gábor nemessel szemben büntető pert ne folytassanak le. A megye közgyűlése helyben hagyta Deák Ferenc ügyészi véleményét és nem hozott a vádemelésről határozatot.¹²

A következő – fentebb más vonatkozásban már ismertetett – per arra is példa, hogy az orvosszakértői véleményből nyert bizonyíték a vádlott védekezése elvetését alapozta meg.

Zala Megye Közgyűlése 1828. október 20-án helyezte vád alá Szabó Terézia szentgyörgyvölgyi nemesasszonyt bujálkodás és gyermekgyilkosság miatt. A vádat Deák Ferenc képviselte. Deák érvelése annak megállapítása végett, hogy az alperes (a fent nevezett vádlott) – aki maga sem tagadta, hogy „gyermekét elszülte, s azt a pajtában a szalma alá elásta” – azon védekezése, hogy a gyermek halva született alaptalan, az alábbi volt: „...hogy a gyermeket nem halva szülte el, hanem azt irgalmat nem ismerő vad indulatból maga gyilkolta meg, bizonyítja azon kűrnyúlállás is, hogy néki e halva született gyermeket titkon elásni semmi oka nem lett volna, mert a négy esztendei özvegység alatt fajtalan, buja életet viselő asszony szeméremből ezt bizonyosan nem cselekedte, hanem az élve született gyermek táplálása, nevelése költségbe került volna, ez pedig a rosszéletű anyát, ki minden anyai indulatból kivetkőzött, gyermekének megölésére könnyen reávehette. De minden kétséget eloszlatnak e részben az E és F alatti orvosi vizsgálatok, amelyek szerint a megvizsgált gyermek bizonyosan élve született”¹³. Az

orvos a véleményét ebben az ügyben is a tüdő úszópróba eredményére, az újszülött holttestének tüzetes vizsgálatára alapította, kifejtve, hogy hol és milyen sérülést fedezett fel, amelyek erőszakra utaltak. A sedria a fenti érvelést elfogadta, az ügyész által kért hóhér pallos általi halálbüntetés helyett 3 év tömlőre ítélte a vádlottat, amelyet nyügvasban, közmunkával, heti 3 nap böjttel súlyosítva kellett letöltenie. A felperes ügyész fellebbezett az ítélet ellen, azonban a zalai sedria ítéletét mind a királyi, mind pedig a hétszemélyes tábla helybenhagyta.

A fenti ügyben a teljeskörűen felderített bizonyítási eszközök egyenként és összességükben való értékelése és egybevetése útján jutott a vádló és az ítéletet hozó sedria egyaránt arra az álláspontra, hogy a csecsemőgyilkos vádlott ténybeli részbeni beismerő vallomása elfogadása mellett érdemi védekezését (hogy tudniillik a csecsemő holtan született) miért találta megcáfoltnak.

Ez az ügy nézetem szerint arra is például szolgál, hogy a korabeli bírói joggyakorlat a bizonyítási jog akkori kötöttségeit „szétfeszítve” hogyan fogadta be a tudományos eredményeket, a tapasztalati tényeket a bizonyítékok értékelése során. A bizonyítékok értékelése nem mechanikus, hanem a korban szokásosnál részletesebb, s a bírói meggyőződés kialakulása nyomon követhető.

A fenti példákban látható, hogy az orvosi látteleket és véleményeket a büntető ítélkezésben általában elfogadták. Ennek egyik oka az orvostudomány korabeli viszonylagos fejlettsége, az akkori társadalmi elfogadottsága, az orvosi megállapítások hétköznapi tapasztalatokkal való egyezősége lehetett. Az orvosszakértői vélemények bizonyításbeli szerepét az is növelte, hogy a bizonyítás felvétel addigi kötöttséget jelentő szabályai egy részükben a tudomány fejlődése következtében meghaladtá váltak, s a bizonyítási jogban szélesedtek a relatíve szabad bizonyítás elemei. A szakértői bizonyítás jelen dolgozatban bemutatott zalai gyakorlata alátámasztja a jogtörténet azon megállapítását, hogy a bizonyítási jog fejlődése és az egyes tudományágak között oksági kapcsolat van, továbbá arra is jó példa, hogy a vizsgált időszakban a bizonyítékok bíró általi értékelése a mechanikus számbavételt sok vonatkozásban már meghaladta, s az értékelés eredménye, a döntés a bírói meggyőződésen is alapult.

Jegyzetek

¹ Tremmel Flórián: Magyar büntetőeljárás, Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2001. 215. old.

² Katona Géza: Bizonyítási eszközök a XVIII-XIX. században, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1977. 284. o.

³ Katona Géza: I.M. 318. o.

⁴ Zala Megyei Levéltár (ZML). Büntető perek 1825. Fasc. 30. No. 60.

⁵ ZML. Büntető perek 1843. Fasc. 13. No. 135.

⁶ ZML. Büntető perek 1843. Fasc. 13. No. 135.

⁷ ZML. büntető perek 1825. Fasc. 28. No. 1.

⁸ ZML. büntető perek 1829. Fasc. 14. No. 18.

⁹ uo.

¹⁰ uo.

¹¹ ZML. Büntető perek. 1825. Fasc. 28. No. 117.

¹² Közli: Molnár András: Deák Ferenc ügyészi iratai 1824-1831; Zala Megyei Bíróság és a Zala Megyei Levéltár kiadása, Zalaegerszeg, 1995, 43-44. old.

¹³ ZML. Büntető perek. 1829. Fasc. 14. No. 18

A z osztrák kormányzat által a neoabszolútizmus idején kibocsátott, igazságszolgáltatásnak 1853-ban meghatározott változásai az ügyészi szervezetre is kihatottak. A definitív szervezés során több helyen a korábban kialakult rendszer véglegesítése nem járt észrevehető változással, mivel a székhely, személyzet nem változott, míg máshol teljes átalakulás következett be: az addigi szerv megszűnt, máshol új alakult, a személyzet kicserélődött, az iratkezelés rendje megváltozott.¹

Az 1854 nyarán, őszén kiadott rendeletek meghatározták, hogy az egyes koronaországokban mely főtörvényszéki kerületben és hol működnek főügyészségek (Oberstaatsanwaltschaft), s ügyészségek (Staatsanwaltschaft). Megszűntek a járásbíróságok melletti ügyészhelyettesi beosztások, továbbá több törvényszékkal együtt az ottani államügyészségeket is felszámolták (pl. Aranyosmarót, Liptószentmiklós, Esztergom, Ipolyság, Nagykálló). A megszüntetett ügyészségek részletes átadás-átvétel keretében fejezték be működésüket: ennek során elszámoltak ügyeikről, felszerelésükről, átadták irataikat jogutódjuknak.²

A főügyészségek továbbra is korábbi székhelyükön tevékenykedtek, a debreceni kivételével, amely 1854 őszén Nagyváradra költözött, és ezentúl ilyen elnevezéssel folytatta működését.

Az újjászervezés során Magyarországon 36, Erdélyben 10, a Vajdaságban pedig 5 államügyészséget jelöltek ki. Általában megyénként alakították meg az új ügyészségeket. Ennek során egyes esetekben az addigi helyettesi hivatal alakult át (pl. Kecskemét, Brassó, Beszterce, Újvidék). A kisebb megyéket egy törvényszék alá vonták így pl. Besztercebányához tartozott Zólyom és Bars, Balassagyarmathoz Nógrád és Hont, Beregszászhoz Bereg és Ugocsa. Néhány esetben a korábbi székhelyeket mellőzve, új településen hozták létre a törvényszéket (pl. Székelyudvarhelyen a korábbi másodosztályú járásbíróság helyébe törvényszék lépett). A Jászkunság továbbra is megőrizte hagyományos különállását, Jászberény székhellyel tovább működött a törvényszék és az államügyészség.³

Az 1854-ben kialakított szervezet fennállása néhány éve alatt keveset változott. Az Észak-Bihar és Szabolcs területére szervezett debreceni törvényszék területéből kiemelték az utóbbi megyét, és 1856-ban ismét felállították Nagykállón a korábban megszüntetett szerveket, továbbá az 1854-ben létrehozott, de alkalmas helyiség hiánya miatt működését meg nem kezdő szolnoki törvényszék is ekkor jött létre ténylegesen. (Szolnok helyett átmenetileg a kecskeméti törvényszék és ügyészség járt el.)⁴

A definitív szervezés során nagyarányú személyi változásokra is sor került: részint megjelentek az idegen tisztviselők, másrészt az átszervezés önmagában is jelentős mozgással járt.

Az örökös tartományokból származók nagyobb mértékű alkalmazása 1853-ban kezdődött. Feladatuk az itteni tisztviselők betanítását, az ügyek gyorsítását kapták, másrészt a kormányzat jó eszköznek tartotta őket a he-

Nánási László:

Az abszolútizmus államügyészsége Magyarországon 1854 – 1861

lyi magyar nemesség hivatalviselési monopóliumának megtörésére.⁵

A főügyészek egy része áthelyezésre került a bécsi legfelsőbb törvényszékre bírónak, a többieket a császár újra kinevezte addigi szolgálati helyükre. Az új főügyészek korábban is belföldön szolgáló államügyészek, bírák lettek.⁶

Az újjászervezett ügyészségek egy részében megmaradtak az eredetileg kinevezett ügyészek, a megszüntetett szerveknél szolgálatot teljesítőket általában az új egységekhez osztották be, de több helyen feltűntek az osztrák és cseh tartományokból áthelyezettek is. Néhány helyen az addigi bírák és ügyészek váltották egymást.⁷

A külföldiek alkalmazását magyarázza az is, hogy az 1854-ben az egész birodalomban ugyanazon anyagi és eljárási jogszabályok léptek hatályba, így egységes normák alapján működő igazságügyi szervezet jött létre, amelynek tagjai bárhol szolgálhattak. (1859-ben már az 1500 fős magyarországi igazságügyi személyzet majd harmadát tették ki az idegen tartományokból kinevezettek.)⁸

Valamennyi főügyészségen, és általában az államügyészségeken jellemzően egy ügyész és a helyettese szolgált. Ez alól a nagyobb városok voltak kivételek, ahol többen látták el a helyettesi feladatokat (pl. Pesten 5, Pozsonyban, Nagyváradon, Pécsen 3, Temesváron, Aradon 2 fő).

*

Az államügyészség számára legjelentősebb rendelkezés az 1853. július 29-i császári nyíltparanccsal kihirdetett büntető perrendtartás volt, amely 1854-ben – néhány hónap eltéréssel – az egész birodalomban hatályba lépett.⁹

A 436 szakaszból álló kódex részletes szabályozását adta a bűnügyek miatti eljárásnak, a résztvevők jogainak és kötelezettségeinek.

Az államügyészséget illetően a 29, 31.§-ok a szervezeti tagozódást és miniszteri alárendeltséget tartalmazták, míg a 30.§ részletesen szolt az ügyészek, a 32.§ pedig a főügyészek feladatairól.

Mivel a kódex a vizsgálóelví volt, így a 2.§ szerint a bíróság hivatalból üldözte a bűnt, amely eljárásba az államügyész indítványával, a perben pedig közvádlói működésével kapcsolódott.

Ennek megfelelően a 35.§ kimondta, hogy a bíróság

kötelessége a törvény által megjelölt esetekben meghallgatni az ügyészt, aki a végtárgyalás feletti tanácskozás kivételével minden ülésen, sőt szavazáson is – bár ilyen jogosítvány nélkül – jelen lehet. Az ügyészi indítványok nem kötötték a bíróságot.

Az előkészítő eljárásban a vizsgálóbíró és az államügyész minden formaságtól mentesen, kötetlenül érintkezett egymással. A vizsgálóbírónak a 63.§ szerint – késedelem veszélyének kivételével – minden fontos cselekményről (szemle, házkutatás, motozás, levélle-foglalás, vádlotti kihallgatás, elővezetési parancs, letartóztatás, vizsgálati fogság elrendelése, végkihallgatás) értesítenie kellett az államügyészt, annak érdekében, hogy ezeken jelen lehessen.

Az ügyész bármilyen kérdésben indítványt tehetett, a fentebbi cselekmények közül – késedelem veszélye esetén – többeket (pl. házkutatás, levélvisszatartás, előzetes letartóztatás, a letartóztatott és a bűncselekményről felvilágosítást adni tudó személy kihallgatása) elrendelhetett, és biztonsági szervek (rendőrség, csendőrség, előjáróságok) által foganatosíthatott, mert „ennek gyors és erélyes eljárását szinte a közérdek kívánja”.

A vizsgálóbíró és az ügyész közötti vitában a törvényszék döntött.

A vizsgálat befejeztével a vizsgálóbíró a törvényszék útján küldte meg az államügyésznek az iratokat, akinek 8 napon belül nyilatkozott: további vizsgálatot, megszüntetést vagy perbefogást javasol.

Ezt követően a törvényszék az ügyész részvételével tanácskozást tartott, ahol döntött a vizsgálati eljárás mikénti befejezéséről. Az itt hozott határozat ellen az ügyész – akár a vádlott javára is – fellebbezhetett a főtörvényszékhez.

Ha a törvényszék úgy találta, hogy a vizsgálati eljárás során feltárt adatokból a vádlott megalapozottan terhelhető bűncselekménnyel, akkor perbefogást rendelt, amely határozat pontosan megjelölte a tényállást és minősítést.

E döntés alapján az államügyész a 217.§ szerint a legalább 5 évi börtönnel büntethető cselekmény esetén elkészítette vádiratát, amelyben „a tényállást, bizonyítékokat és gyanúokat röviden és velősen kifejezni, a végtárgyalás megtartását kérni, és az idézendő tanúk és dologértők névjegyzékét mellé csatolni” tartozott.

Enyhébb esetekben a perbefogási határozat alapján a vádat a végtárgyalás kezdetén szóban kellett előadni.

Az elnök vezette tárgyalást, melyen az államügyész kérdéseket intézhetett a kihallgatottakhoz és indítványokkal élhetett.

Az államügyész a 249.§ szerint kizárólag az igazságügyminiszter jóváhagyásával „visszaléphetett” a vádtól, és ebben az esetben a 289.§ c)pontja szerint a bíróságnak fel kellett hagynia a további eljárással.

A bizonyítás befejeztével az államügyész „végelődásában” összefoglalta annak eredményét, és ehhez képest indítványt tett a bűnösség és a büntetés kérdésében. Ennek során a perbefogási határozatban foglalt vádat megváltoztathatta. Az e szakaszhoz fűzött magyarázat szerint az államügyész az igazság kiderítésére,

nem pedig a vádlott bűnösségének és büntetés kimondására köteles, ezért áll jogában a vádtól eltérni.¹⁰

A kihirdetett ítélet ellen az ügyész a 295-296.§-ok szerint az „anyagi jogosság” érdekében fellebbezéssel, míg a jogerős döntés ellen – megfelelő okok esetén – perújítással élhetett.

Ezek a szabályok kizárólag a törvényszéki eljárásra vonatkoztak, mivel a járásbírói kihágások esetén a 417.§ kimondta, hogy itt nincs szerepe az államügyésznek.

A 427.§ viszont lehetővé tette az utólagos ügyészi közreműködést, mivel a törvénysértő járásbírói határozat ellen fellebbezéssel élhetett.

A törvény más úton is biztosította ezen ügyekben a járásbírók ellenőrzését: a 436.§ kimondta, hogy negyedévente kötelesek a feljelentéseket és a tett intézkedéseket az államügyésznek megküldeni, aki észrevételeit a főügyész útján a főtörvényszék vagy az igazságügyminiszter tudomására hozta.

A kódex 32.§-a részletesen meghatározta a főügyész eljárási feladatait: a szokásos felügyeleti, utasítási, fegyelmi jogkörökön túl a főtörvényszéken bármilyen periratot megtekinthetett, az itteni tanácskozásokon jelen lehetett, meghatározott körben (pl. kiadatás, bíróság kijelölése, halálbüntetés kiszabása esetén a kegyelem kérdése) indítványt tehetett. Az államügyészségek jelentései alapján rendszeresen tájékoztatta az igazságügyminisztert a főtörvényszéki terület igazságszolgáltatásáról és büntető intézetek állapotáról.

*

Az államügyészségek átszervezése és az új jogszabályok alkalmazására való felkészítés már 1854 elejétől megkezdődött, amikor az Igazságügyminisztérium és az illetékes főügyész több intézkedést tettek e kérdésekben: így sor került a székhelyek kijelölésére, a járásbírók s majd a helyükbe lépő szolgabírói hivatalok egy ideig tartó párhuzamos működésének szabályozására, a régi ügyek mihamarabbi feldolgozására, a személyzet kijelölésére, a megszűnő hivatalok átadására, illetve az újak működésének megkezdésére vonatkozó utasítások kiadására.¹¹

*

Ebben az átmeneti állapotban érte az igazságszolgáltatást az ostromállapot 1854. május 1-jei megszüntetése, amelytől kezdve a polgári szervek jártak el minden, korábban a haditörvényszékekre tartozott polgári ügyben.

Ezekben a kitüntetett ügyekben a miniszter, illetve a főügyészek számos esetben adtak rendelkezést az eljárásra: így az ostromállapot megszüntetése folytán felmerült eljárási kérdésekről, a haditörvényszékek által elítéltekre az ítélet kihirdetése után háramlott javak elkobzásáról, a forradalmi propaganda pénzjegyei és hitelpapírai (Kossuth által Angliában nyomtatott forintjegyek, illetve Amerikában készített dollárok) miatti, a forradalomban részesek elleni fellépésről, a felségsértéssel vádoltak elleni eljárásról szóltak e főhatósági határozatok.

Ebbe a körbe tartozott a katonai rögtönítélő bíróságok polgári ügyekben történő hatáskörének megszüntetése is, amelyek addig meghatározott, a közbiztonságot veszélyeztető bűncselekmények (pl. rablás, jogtalan fegyverbirtoklás) miatt jártak el.¹²

Természetesen a közönséges bűnügyek adták alapvetően az államügyészség munkáját. Az új büntető perrendtartás alkalmazása, a hadi törvényszékek feladatainak a polgári hatóságokhoz telepítése és a korábbi kiterjedt szervezet redukálása számos nehézséggel járt a hétköznapiakban.

Mivel a megnövekedett bűnügyi feladatokat kisebb szervezet látta el, ezért az ügymenetben óhatatlanul csúszások, késedelmek léptek fel. Emiatt a főügyészek számos esetben utasították beosztottaikat „a hivatalnak lehető legnagyobb erőfeszítéssel kezelése”, a „munka megkettőzése és a restantia feldolgozása”, a „régibb bűnügyek mielőbbi elintézése” végett. Ennek érdekében elrendeltetett a „törvényszékhez nem terjesztett tárgyak mi állapotban létezik minden 14 napban jelentés” tétele. A főügyész ugyanakkor megelégedettségét is kifejezte a „tárgyalások sikereiről”.¹³

Az új kódex végrehajtása, a gyakorlatban felmerült problémák megoldása érdekében, és felügyeleti ellenőrzések tapasztalatai nyomán miniszteri és főügyészi rendelkezések adtak támpontot a jogalkalmazáshoz. Így utasítások születtek a törvényszékekkel való érintkezésről, a jelentések formáiról, a rögtönbírói eljárásban való közreműködésről, a régi fenyítőügyekben az új törvény szerinti perbefogásról, a bűnügyi költségek érvényesítéséről, a vádlottak előző elítélésének a vizsgálati iratokhoz csatolásáról, a törvényi minimum alatti indítványok eltiltásáról, a szembesítéseknel a törvényi rendelkezések betartásáról, az ügyészek a bíróság ülésein való részvételéről, az egyformaság érdekében mintaindítványok kiadásáról.¹⁴

A perrendtartás alkalmazása során természetesen kiderültek nehezen vagy nem is teljesíthető feladatok. Ilyen volt a szolgabírák által folytatott járásbírói eljárásokban a felügyelet gyakorlása. Mivel ezek a székhelyen kívül máshol működtek, így a távolságok miatt gyakorlatilag lehetetlen volt a törvényi határidőben hozzájuk eljuttatni a fellebbezéseket. Ezen kívánt segíteni az az igazságügyminiszteri rendelet, amely előírta a szolgabíróknak, hogy ítéleteiket az iratokkal közvetlenül az államügyészhez küldjék, aki jogosítványt kapott fellebbezésének a székhelye szerint járásbíróshoz való benyújtására.¹⁵

Az államügyészség feladata volt a perrendtartás 30.§ h/pontja szerint az igazságügyminisztériumot a büntető intézetek fölött a bíróságokkal együtt illető felügyelet gyakorlása.

A 171.§ szerint a törvényszéki elnök köteles volt havonta legalább egyszer a fogházat meglátogatni, a foglyokat a felügyelők távollétében a bánásmód, ételmezés iránt megkérdezni, a tapasztalt hiányokat megszüntetni, a rend, fegyelem, tisztaság iránt intézkedni: „átalában arról gondoskodni, hogy a vizsgálati fogházak szerkezete és foglyokkal való bánás tekintetében főnálló különös

szabályok pontosan megtartassanak”.

Az államügyész ezeken a szemléken részt vett, megkapta a napi jelentéseket a foglyok létszámáról, elhelyezéséről. Szükség esetén gondoskodott a foglyok orvosi ellátásáról, az ételmezésre vonatkozó szabályok betartatásáról. A fogvatartásra vonatkozó tapasztalait és a vonatkozó statisztikai kimutatásokat rendszeresen felterjesztette a főügyészhez.¹⁶

A büntetések végrehajtása terén a Bp. 318.§ szerint az államügyészségnek más hatásköre nem volt.

Kivételes feladatként jelentkezett az olykor meghirdetett uralkodói kegyelem végrehajtása. Ennek során az ügyészek indítványozták a vizsgálatok megszüntetését, a megkegyelmezett rabok névjegyzékét felterjesztették a rendőri felügyelet alá helyezés érdekében, a kegyelemre méltónak tartott jó magaviseletű elítéltek „kiszemeléseiben” közreműködtek. A pesti országos főtörvényszék a Bp. hatálybalépése után kifejezetten elrendelte az egyéni kegyelemért folyamodók esetén az államügyészi nyilatkozat beszerzését.¹⁷

*

A fentiek szerint a véglegesség igényével kialakított igazságügyi szervezet működése csupán néhány évig tartott, mivel a birodalom katonai, diplomáciai kudarcai, és az ezek nyomán kibontakozott belpolitikai válság nyomán a Ferenc József által 1860. október 20-án kiadott uralkodói rendelkezés és az ahhoz kapcsolódó legfelsőbb kéziratok (Októberi Diploma) újra szabályozták a birodalom közjogi viszonyait és intézményeit.

Magyarországot illetően a diploma az 1848-at megelőző helyzetnek megfelelően helyreállította a területi egységet, így visszacsatolásra került a Vajdaság. A centralizmus részleges feladását jelentette a belügyi és igazságügyi minisztériumok magyarországi hatáskörének megszüntetése.

Az ország igazgatására az „ősi alkotmánynak” megfelelő, régi hatóságokat kellett életre hívni: ennek megfelelően Bécsben felállításra került a magyar és az erdélyi udvari kancellária, Budán pedig a Helytartótanács. A megyei önkormányzatok visszaállítására ugyancsak sor került. Az uralkodó ígéretet tett a hagyományos magyar törvénykezési szervek helyreállítására is. A kinevezett kancellárhoz intézett leirat szerint amíg az új hatóságok megalakulnak, a fennálló igazságszolgáltatási szervezetnek kell működnie, a polgári és büntetőjogi rendelkezések pedig hatályban maradnak mindaddig, amíg az érvényes magyar jogot az országbíró vezetésével helyreállítandó Curia és „más alkalmas egyéniségek” javaslatára az országgyűlés meg nem állapítja.

A közigazgatási hatóságok és a törvényszékek ügykezelésében, belső szolgálatában és érintkezésében újra bevezették a magyar hivatalos nyelvet. Sőt, a kiadott főispáni utasítás kimondta, hogy „azon törvényszéki tagokat illetőleg, kik ... a magyart nem bírják” intézkedés „fog tétetni, hogy az illető helyek a törvényszékek szervezéséig is alkalmas, bennszülött egyénekkal betöltesenek”. A nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezést a

Diploma kihirdetése után azonnal végrehajtották, így az államügyészségek is áttértek a magyar nyelvű iratkezelésre.¹⁸

A hazai igazságügy legfelsőbb irányítása a kancellária feladata lett.

Ennek megfelelően az Igazságügyi Minisztérium értesítette a magyarországi törvényszékeket és államügyészségeket, hogy a velük kapcsolatos hatásköre 1860. november 8-tól a magyar kancelláriára száll át. Így a kancelláriára hárult az igazságügyi szervek felügyelete, a jogszabályok magyarázata, a feloszlatandó császári-királyi igazságügyi szervek ügyei, a polgári és büntető törvénykezési ügyek.

Erdélyt illetően az igazságügyminiszter 1861. január 7-én értesítette a nagyszebeni országos főtörvényszéket és főállamügyészséget, hogy ezentúl felterjesztéseiket közvetlenül az illetékes kancelláriához intézzék.¹⁹

Magyarországon és Erdélyben az Októberi Diploma nyomán olyan átmeneti időszak következett, amikor párhuzamosan működött a megszűnő állami, illetve a helyreállt törvényhatóságok által gyakorolt jogszolgáltatás.

A helyreállt törvényhatóságok ugyanis túltették magukat a uralkodói rendelkezéseken. Az 1860–1861 fordulóján tartott közgyűléseiken megválasztották tisztviselőiket – így a tiszti ügyészeket is –, és kimondták az igazságszolgáltatás azonnali átvételét s saját bíróságaik megalakítását. A törvényhatóságok több helyen ténylegesen is megpróbálták az igazságszolgáltatási szervek munkáját átvenni, de ennek megakadályozására határozott utasítást kaptak a császári-királyi bíróságok, akár fegyveres erő alkalmazásával is.²⁰

Az országsszerte előforduló hasonló jelenségek miatt az 1861. január 16-án kelt császári rendelet hatályon kívül helyezett minden olyan törvényhatósági határozatot, amely a fennálló igazságszolgáltatási szervek munkáját kívánta megszüntetni vagy akadályozni. Egyúttal utasította a törvényszékeket „a még hatályban álló törvényeket és szabályokat” az országbírói javaslatok országgyűlési elfogadásáig „pontosan és lelkiismeretesen alkalmazni”.²¹

Az itt szolgálók viszont a legnagyobb bizonytalanságban voltak, mivel az újjáalakult törvényhatóságok nem tartottak igényt az addigi állami alkalmazottakra. Emiatt a többesre igazságszolgáltatási és közigazgatási kar tagjaira működésük befejeztével a rendelkezési állományba helyezés várt.²²

Az átmeneti állapotot tükrözte az is, hogy az 1861. évre az addig rendszeresített formanyomtatványokat, iktatókönyveket már meg sem kapták az államügyészségek. Néhány helyen már a hivatalos megszüntetés előtt befejezték tevékenységüket az állami igazságszolgáltatás szervei.²³

Az addigi szervek felszámolásáról az uralkodó akkor hozta meg döntését, amikor 1861 tavaszára elkészült az Országbírói Értekezlet javaslata, amely megjelölte a helyreállítandó bíróságokat és az alkalmazandó anyagi és eljárási jogi szabályokat.

Az 1861. április 18-án megjelent legfelsőbb elhatá-

rozás szerint az alkotmányos bíróságok 1861. május 1-től kezdik meg működésüket, amikor az addigi bíróságok és államügyészségek megszűnnek. Erdélyt illetően pedig néhány nappal korábban született meg az uralkodói döntés a régi törvénykezési szervezet 1861. április 15-i helyreállításáról, azzal, hogy itt a birodalmi törvénykönyvek hatályban maradnak a törvényhozási változtatásokig.²⁴

Az ügyek átadása során a főtörvényszékek, főállamügyészségek, illetve a nekik alárendelt szervek elnöki iratai a Kancelláriának, míg ügyirataik az illetékes törvényhatóságok részére kerültek átadásra.²⁵

Az addig szolgált bírák, államügyészek egy részét az uralkodó, illetve a Kancellária 1861 tavaszán a visszaállított alkotmányos állami bíróságokhoz (Curia, kerületi táblák, illetve az 1840:XV.tc. 1.§-ával létesített váltótörvényszékek) nevezte ki bíráknak, míg a nagy többségük rendelkezési állományba került.²⁶

*

Az abszolutizmus kori igazságszolgáltatási szervezetről és működéséről megállapítható, hogy a feudális kor magyar bíróságainak laza és bonyolult állapotához képest sokkal fejlettebb, az európai polgári ideológia igényeinek megfelelő, korszerű és világosan áttekinthető jogszolgáltatási apparátust és eljárást jelentett. Ugyanakkor ez a szervezet, mivel egy fegyverrel levert országban, idegen jogszabályok alapján, sokszor idegenből jött személyekkel működött, és mivel részese volt a megtorlásnak, általános ellenszenvet és gyűlöletet ébresztett. Az új, ismeretlen, gyakran változó jogrendszerben, a bürokratikus ügyintézés menetében a régi feudális jogon iskolázott magyar közönség egyébként is nehezen igazodott el, és egy kívülről rákényszerített, elviselendő megoldásként élte meg az új állami igazságszolgáltatást.²⁷

Egy nemzedékkel később, alkotmányjogilag kiegyensúlyozott viszonyok között azonban már indultoktól mentesen állapította meg a kortárs szerző, miszerint „ezen különben csak politikailag sötét korszak nevezetes arról is, hogy Magyarországon valamint a közigazgatás, úgy a jogszolgáltatás sosem állott gyorsabb és jobb lábon, mint éppen ez időszakban”.²⁸ Így az ekkor kialakított megoldások joggal lehettek a kiegyezés után, a polgári magyar állam kiépítése során az új igazságügyi szervezet kialakításának mintái.

*

Melléklet:

AZ ÁLLAMÜGYÉSZI SZERVEZET MAGYARORSZÁGON

1849/51–1854

Pest	Debrecen	Sopron	Eperjes	Pozsony
Pest	Debrecen	Sopron	Eperjes	Pozsony
Kecskemét	Derecske	Kapuvár	Bártfa	
Kalocsa	Székelyhíd		Kisszeben	
Buda	Nagykálló	Győr	Kassa	Nyitra
	Kisvárd	Tata	Gönc	Privigye
	Hajdúböszörmény		Magyaróvár	Torna
	Vágújhely			Szokolca

Esztergom	Szatmárnémeti	Szombathely	Lőcse	Trencsén
	Erdőd	Kőszeg	Igló	Nagybicske
	Nagykároly	Németújvár	Késmárk	
	Nagybánya			
Miskolc	Nagyvárad	Zalaegerszeg	Rimaszombat	Alsókubin
	Nagyszalonta	Nagykanizsa	Rozsnyó	
	Belényes	Sümeg		
Eger	Arad	Kaposvár	Sátoraljaújhely	Ipolyás
	Pankota	Marcali	Tokaj	
	Pécska		Homonna	
			Királyhelmec	
Szeged	Gyula	Pécs	Ungvár	
	Liptószentmiklós			
Szegvár	Szarvas	Siklós		
	Orosháza	Szekszárd		
	Makó	Dunaföldvár		
Székesfehérvár				Beregszász
	Túrócszentmárton			
Veszprém			Munkács	
Pápa			Nagyszőlős	
Bicske				
	Aranyosmarót		Máramarossziget	
			Huszt	Komárom
Jászberény	Besztercebánya			
	Balassagyarmat			
		1854–1861		
Pest	Nagyvárad	Sopron	Eperjes	Pozsony
Pest	Nagyvárad	Sopron	Eperjes	Pozsony
Buda	Debrecen	Győr	Kassa	Nyitra
Kecskemét	Szatmárnémeti	Szombathely	Lőcse	Trencsén
Szolnok (1856)		Nagykálló (1856)		
	Zalaegerszeg	Rimaszombat	Nagyszombat	
Szeged	Gyula	Kaposvár	Sátoraljaújhely	
	Besztercebánya			
Jászberény	Arad	Veszprém	Ungvár	

	Balassagyarmat			
Eger	Alsókubin (1854–56)	Pécs	Máramarossziget	
Miskolc	Szekszárd		Beregszász (1856)	
Székesfehérvár	Túrócszentmárton (1856)			
		Erdély		
		1852–1854		
		NAGYSZEBEN		
Nagyszében	Kolozsvár	Marosvásárhely		
	Gyulafehérvár	Dés		
Medgyes	Szilágysomlyó	Székelyudvarhely		Szászváros
	Naszód			
Segesvár	Torda	Csíkszereda	Déva	
	Görgényszentimre			
Brassó		Kézdivásárhely	Fogarás	
	Szamosújvár			
Beszterce				
		1854–1861		
		NAGYSZEBEN		
Nagyszében	Kolozsvár	Marosvásárhely		
	Gyulafehérvár	Dés		
Brassó	Zilah	Székelyudvarhely		Szászváros
Beszterce				

	Szerb Vajdaság és Temesi Bánság			
	1851–1854			
	TEMESVÁR			
Lugos	Temesvár	Zombor		
Oravicabánya	Versce	Szabadka		Baja
	Nagyszentmiklós			
	Nagykikinda	Újvidék		
	Nagybecskerek	Ruma		
		1854–1861		
	TEMESVÁR			
Nagybecskerek	Lugos	Temesvár	Zombor	
Újvidék				

Jegyzetek

Jegyzetek:

- ¹ Bónis György-Degré Alajos-Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története, Zalaegerszeg, 1996. 193. p. A Kecskeméti működött államügyész helyettesi hivatalból 1854. október 28-án államügyész lett, így az iktatás e naptól újra indult, PML. IV. 163. 23., 24., ugyanakkor a szombathelyi ügyészségen nem volt változás, mégis az új szervezet hatályba lépésével új iktatókönyv került beállításra, VML. IV. 162. 62.63, ugyanígy Sopronban, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára IV.B. 163.8.
- ² Kalocsai Á. 431, 432/1854. jegyzőkönyvei az átadásról a Kecskeméti Á. részére PML. IV. 163. 4.doboz
- ³ A bel-, igazságügy- és a pénzügyminiszter 1854. április 6-i rendelete a Magyarország igazgatási és igazságügyi szervezetéről Magyarországot illető Országos Kormánylap (MOKL) 1854/179–197. pp.; az igazságügyminiszter 1854. április 19-i rendelete, amellyel a Szerb Vajdaságban és a Temesi Bánságban az igazságügyi hatóságok és az új Büntető perrendtartás működésének időpontja meghatározottak, RGBI. 1854/344. p.; a belügy-, igazságügy- és pénzügyminiszterek rendelete az Erdélyi Nagyjedelemség igazgatási és bírósági szervezetéről, in. RGBI 1854/513–517. pp.; az 1854. augusztus 28., szeptember 9. és szeptember 24-én kelt igazságügyminiszteri rendeletek a pozsonyi, pesti, soproni, nagyvárad, eperjesi országos főtörvényszéki kerületekben az új igazságügyi szervezettel kapcsolatban álló törvények stb. hatályossága kezdetének időpontja határozottak, in. MOKL. 1854/579–580. pp. 588–589. pp., 604–605. pp.
- ⁴ Budapesti Hírlap (továbbiakban BpH.) 1854. április 14. 2223. p.;

1856. április 14-i belügy-, igazságügy- és pénzügyminiszteri rendelet Nagyállóban megyetörvényszék felállításáról MOKL 1856/163–164. pp.; 1856. október 24-i IM rendelet a Szolnoki Törvényszék működésének megkezdéséről uo. 1856/564–565. pp.
- ⁵ Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás” – Kormányzati nemzeti-ségpolitika Magyarországon 1849–1860. Bp. 2000. 174–177. pp.
- ⁶ Budapesti Hírlap. (BpH) 1854/460. 2587. p.-n tudósított Hegyessy Péter pesti és Hanrich Ferenc pozsonyi főügyészeknek a Legfelsőbb Ítélő- és Semmitőszék tanácsosává kinevezéséről, az 523.szám (2955. p.) az addigi vezetők, Hengelmüller Mihály soproni, Kovács István nagyvárad és Hlavats(!) János eperjesi főügyésszé kinevezéséről. A megüresült helyekre, így Pestre Graffay Károly, addigi pesti államügyész, míg Pozsonyba Proksch Ferdinánd ipolyási törvényszéki bíró nyert kinevezést, in. BpH. 1854/492. 2759. p. és 496. 2779. p.
- ⁷ BpH. 1854/492. 2759. p., 497. 2785. p., 509. 2864. p., 528. 2883. p., 529. 2989. p.-n közölte az új kinevezéseket: pl.vöcklabrucki ügyész helyettes pesti főügyész helyettes, a korneuburgi és kuttengeri ügyész helyettes soproni, illetve nagyszombati, míg a jaegerndorfi járásbíró rimaszombati államügyész lett. A megszüntetett iglói ügyészségen szolgált ügyész nyitrai törvényszéki elnöki, míg az esztergomi és dunaföldvári ügyész helyettesek pesti, illetve szekszárdi ügyészi kinevezést nyertek. De pl. Győrben, Egerben az addigi ügyészek nyertek megerősítést. A BpH. 1854/560.szám (3145. p.) közölte az erdélyi kinevezéseket: jellemzően a már korábban itt szolgált, általában német nemzetiségű személyek kerültek kinevezésre.
- ⁸ Handbuch IV.Theil közölte az 1856-ban Magyarországon szolgál-

- latot teljesítő igazságügyi személyzetet. 1859-ben az 1500 fős magyarországi igazságügyi személyzetből már 470 volt a külföldi. Deák: i.m. 186. p.
- ⁹ MOKL. 1853/660-791. pp.: Csatskó Imre: Az Ausztriai Császárság számára 1853-ki július 29-én kihirdetett Büntető Perrendtartás magyarázata I-II. kötet Pest 1854.
- ¹⁰ Csatskó: i.m. II. kötet 60. p.
- ¹¹ Kalocsai Áü. iktatókönyve 1854/26: az államügyészi hivatalok átszervezéséről szóló IM rendelet, 77: a vegyes szolgabírói hivatalok életbeléptetéséről szóló IM rendelet szerint a járásbíróságok egyideig megtartatnak, 350: IM rendelet a restancia feldolgozásáról, 357: a főügyész a hivatali átadási jegyzőkönyv mintáját megküldi; Kecskeméti Áü. iktatókönyve 1854/I. 158: szolgabírói hivatalok végleges szervezésekor a jelenlegi törvényszékek mikénti működéséről szóló IM rendelet, 731: a törvényszékek szervezésénél újonnan alkalmazott hivatalnokoknak székhelyükön megjelenhetése iránt 1640.GP. rendelet, 1854/II. 1: a hivatal megkezdéséről szóló 28/1854.O.St. utasítás. A megszűnt Kalocsai Áü. jelentése a hivatal átadásáról a Kecskeméti Áü. javára a 30/1854.O.St. utasítás alapján, PML. IV. 163. 4.doboz.
- ¹² Kalocsai Áü. iktatókönyve 1854/171: az ostromállapot megszűnése folytán a bűnvádi eljárásban felmerült némely kételyek iránti, 172: a rablás elősegítése és jogosulatlan fegyverbirtoklásnak esetei többé nem a katonai rögtönbíróságokra, hanem a polgári hatóságok illetősége alá tartozásáról szóló, 217: a haditörvényszékeleg elítélt felségsértőkre az ítélet kihirdetése után háramlott javak elkobzása iránti IM rendelet, 223: a forradalmi propaganda pénzjegyei és hitelpapírai iránti 1127GP. rendelkezés; Kecskeméti Áü. Iktatókönyve 1854/II. 9: a katonai rögtönbíróságok megszüntetése, és az ehhez tartozott büntettek körüli eljárásnak az illetékes törvényszékhez ruházásáról szóló 4/1854.O.St. utasítás, 1855: 446.O.St. rendelet az 1848/49. évi forradalomban részesek elleni eljárásról, 2611: 1573.O.St. rendelet a felségsértéssel vádoltak elleni eljárásról.
- ¹³ Kecskeméti Áü. iktatókönyve 1855/ 515, 550, 806, 976. szám alatt iktatott főügyészi rendeletek.
- ¹⁴ uo. 1854/II: 169, 237, 261, 1855/807, 923, 1552, 1891, 3377. szám alatt iktatott főügyészi rendeletek.
- ¹⁵ MOKL. 1856/210-211. pp.
- ¹⁶ Kecskeméti Áü. iktatókönyve 1854/II: 12, 15, 1855/277, 2080, 2279, 2515, 2850. 1994/1855. számú börtönvizsgálati jegyzőkönyv PML. IV. 163. 18.doboz.
- ¹⁷ Kalocsai Áü. iktatókönyve 1853/440: a pesti főügyész közli az 1853. október 30-án kibocsátott császári rendeletet arról, hogy az 1848. évi politikai zavarok miatt megkezdett vagy függőben lévő

- bűnvizsgálatok a tettesek ellen megszüntessenek, azzal, hogy rendőri felügyelet alá helyezendők PML. IV. 163. 4.doboz; Kalocsai Áü. iktatókönyv 1854/168: IM rendelet Őfelsége kegyelmi tényének a felségsértés és közszendháborítás eseteire leendő alkalmazása tárgyában, Kecskeméti Áü. iktatókönyv 1852/773: megkegyelmezett rabok névjegyzékének felterjesztése, 1855/232: 325/1855.O.St. rendelet a megkegyelmezendő jó magaviseletű elítéltek kiszemelésére és a főtörvényszékhez felterjesztése tárgyában, 1574: a pesti főtörvényszék rendelete a kegyelmi folyamodványokra való államügyészi nyilatkozatról.
- ¹⁸ A Kecskeméti Áü. iktatókönyve: 1860. október 30-ig a rovatok kitöltését németül, ettől kezdve magyarul végezték.
- ¹⁹ Az Októberi Diplomát és a kapcsolódó uralkodói döntéseket közli: Megyei alkotmányos mozgalmak I-XV. pp.: a hagyományos magyar államszervezet helyreállítására ld. Sashegyi Oszkár: Az abszolutizmus kori levéltár 73-75, 376, 391. pp. Bp. 1965. A Vajdaság visszacsatolásáról az 1860. december 27-i legfelsőbb elhatározás rendelkezett, Sörgöny 1861/I.sz.
- ²⁰ Megyei alkotmányos mozgalmak 74. p.: a pesti császári- királyi főtörvényszék rendelete az írományok tetteles átvételének megakadályozásáról.
- ²¹ uo. XLVI. p.
- ²² A minisztertanács 1861. december 12-i ülésén a magyar kancellár kb. 5000 rendelkezési állományba helyezett hivatalnokról beszélt, akik 40% volt idegen tartománybéli, Deák: i.m. 186. p.
- ²³ A Kecskeméti Áü-en az Októberi Diploma után az 1860. évre rendszeresített iktatókönyvben folytatódott az 1861. évi iktatás, majd ennek betöltésével az 1859. évi iktatókönyvet vették használatba. Az iktatókönyvben az utolsó, 194. bűnügyi iktatás kelte 1861. március 19. míg a helyébe lépő Pest-Pilis-Solt vármegyei kecskeméti tisztviselői ügyészének iktatókönyve már 1861. január 19-i iktatással indul (PML IV. 270.). Varga Endre-Veres Miklós: Bírói levéltárak. Bp. 1989. 396. 426. p.
- ²⁴ Sörgöny 1861/89. 80.sz.
- ²⁵ Varga-Veres: i.m. 397. p.
- ²⁶ Sörgöny 1861/105.sz. 1861. május 2-i legfelsőbb elhatározás az Erdélyben felosztott törvénykezői hatóságok személyzetének „rendelkezhető állapotba” helyezéséről; 82.sz. Bovankovits József pesti főállamügyészt és Mersits Miklós győri államügyészt a Kancellária kinevezte a Nagyszombati Kerületi Tábla, Hengelmüller Mihály volt soproni főállamügyész, legfőbb törvényszéki tanácsos a Pozsonyi Váltótörvényszék bírójává, 114. 122.sz. cs.kir. bírák kinevezése ítéletábrái, váltótörvényszéki bírákká.
- ²⁷ Bónis-Degré-Varga: i.m. 194. p.
- ²⁸ Kun László: A magyar ügyvédség története 288. p. Bp. 1895

Szabó Szilárd:

Az 1880. évi VI. törvény keletkezése

Miután a Monarchia csapatai bevonultak Bosznia-Hercegovinába, intézkedni kellett a megszállt területek közigazgatásáról. Először egy 1878. szeptember 16-án kelt legfelsőbb elhatározás szólt a területek igazgatásának ellátásáról. Az uralkodó, a közös külügyminiszter előterjesztésére az egyik külügyminiszteri osztályfőnök vezetésével hozott létre egy bizottságot a külügyminisztériumban, ami a közös miniszterekből, illetve a két kormány képviselőiből állt. A

magyar miniszterelnök Jekelfalussy Lajos belügyminiszteri tanácsost nevezte ki, amit a minisztertanács elfogadott. Helyettesévé Ghyczy Emil belügyminiszteri tanácsost nevezték ki.

A miniszterelnök bemutatta a bizottság jelentését a magyar minisztertanács 1878. októberi ülésén. A legfontosabb kérdés az volt, hogy ki vezesse a közigazgatást Bosznia-Hercegovinában. Tisza szerint, amíg okkupációról van szó, a tartományok igazgatását és a költségek viselését csak közösen lehet intézni. Az illetékeség pedig a delegációkat illeti. „Mivel azonban az ily ügyekre vonatkozó intézkedések túlmennek a Delegatiók illetékességi körén, s azoknak hatásköre csakis törvényhozási tény által változtathatók meg (...) mihelyest végleges magyar kormány lesz, a törvényhozástól egy felhatalmazás lenne kieszközölendő arra nézve, hogy a magyar kormány a (...) tartományok ideiglenes közigazgatási szervezetét az osztrák kormánnyal és

a közös minisztériummal egyetértőleg állapíthassa meg”. Vagyis Tisza azt szerette volna, hogy a parlament egyezzen bele, hogy a két kormány és a közös miniszterek döntsék el Bosznia-Hercegovina igazgatásának kérdését. Tehát ekkor még nem kívánt törvényjavaslatot benyújtani Bosznia-Hercegovina ügyében.

Két nap múlva „a boszniai és hercegovinai tartományi kormányzat főnökének ideiglenes hatásköréről szóló tervezet” volt napirenden, amit a közös minisztertanács már tárgyalta és kisebb módosításokkal el is fogadott. A szervezett közigazgatás kiépítése és az okkupáció befejezése a tartományi főnök hatáskörétől függött. A magyar kormány a közigazgatás ideiglenes megállapításához szükségesnek tartotta a parlament felhatalmazását. A kormány a következő megjegyzésekkel fogadta el a tervezetet: a tartományi főnök felelőssége a közös minisztérium irányába határozottabban legyen kifejezve, illetve a tartományi főnök kinevezési módját szabályozni kell. A Bosznia-Hercegovina ügyeit tárgyaló bizottság hatásköréről szóló tervezetet a minisztertanács változtatás nélkül fogadta el.

November folyamán már a parlamentben is foglalkoztak Bosznia-Hercegovina leendő közigazgatási szervezetével. Báró Simonyi Lajos kijelentette, hogy a bosnyákok semmilyen módon nem kapcsolódnak a Monarchiához, előbb –utóbb fellázadnak az idegen uralom ellen. Vajon Bosznia-Hercegovina a közös külügyminiszter alatt álló önálló tartományok lesznek? Mivel az okkupáció csak ideiglenes, ezért a mellette szóló érvek is azok. Az annexió pedig egyáltalán nem áll Magyarország érdekében. Mocsáry Lajos szerint Magyarország érdeke, hogy Bosznia-Hercegovina továbbra is török fennhatóság alatt maradjon. A Berlini Kongresszusnak nem volt joga mandátumot adni olyan területre, amellyel nem is rendelkezett. Ausztria és Magyarország népei sem adtak felhatalmazást kormányaiknak Bosznia-Hercegovina elfoglalására. Az okkupáció eredménye csak annyi lenne, hogy a bosnyákok is Oroszország felé fordulnának. Még az is jobb lenne, ha a tartományokat átengednék Szerbiának és Montenegrónak. Ha ugyanis Ausztriához kerülne, felborulna a paritás és a dualizmus, ha Horvátországhoz, akkor a magyar–horvát államjogi viszony változna meg. „Magyarország, azt hiszem nem igen fog kérni magának belőle. Azokért a roppant áldozatokért, melyekbe kerülne a birtok, bizonyosan nem fogja megszerezni azon kis gyönyörűséget, hogy Szarajevo és Banjaluka képviselői itt üljenek.” Így viszont a tartományok a közös kormány területe lesz, ahol határőrvidéket fog berendezni, amit abszolutista módon irányít.

Az ellenzék álláspontja szerint az esetleges annexió felborítaná a közjogi struktúrát, végső soron megszüntetné az alkotmányosságot. Egyáltalán hogyan lehet beilleszteni Bosznia-Hercegovinát a jelenlegi közjogi keretekbe? Milyen alkotmányos testület ellenőrizné az adminisztrációt? Ha a két törvényhozás eltérően hoz döntést Bosznia-Hercegovináról, melyik döntés fog érvényesülni és hogyan? Erre ugyanis nincs semmilyen szabály. Ha a tartományok Magyarországhoz kerülne-

nek, az megváltoztatná Magyarország hozzájárulásának mértékét a közös költségekhez. Bizonyos, hogy ebben az esetben Magyarországnak el kellene vállalnia a török államadósság Bosznia-Hercegovinára eső részét.

1878. december 5-én Ferenc József kinevezte Tisza Kálmánt Magyarország miniszterelnökévé. Tisza korábbi kormánya ugyanis október folyamán lemondott és decemberig csak ügyvezető kormányként működött. A miniszterelnök a kormányprogramban megemlítette, hogy a tartományok ideiglenes közigazgatásáról – az osztrák kormánnyal egyetértve – javaslatot fog benyújtani. A kormány a Berlini Szerződés alapján áll, az annexió kérdése fel sem merült, azt sem közjogi, sem pénzügyi szempontból nem tartja célszerűnek. Ha mégis fölmerülne az annexió, akkor a törvényhozások és a korona együtt fog erről dönteni.

1879. február 26-án az uralkodó Bosznia-Hercegovina igazgatását a közös pénzügyminiszterre bízta, és a bizottságot csak tanácsadással ruházta fel. Majd 1879. március 9-én uralkodói elhatározás a közös pénzügyminisztériumban egy külön osztályt szervezett a feladatok ellátására.

1879. április 4-én a minisztertanács „a megszállott tartományok ideiglenes közigazgatása tárgyában tervezett törvényjavaslatokról” (sic!) tanácskozott. A miniszterelnök közölte a minisztertanáccsal, hogy az osztrák miniszterelnök tájékoztatta az osztrák törvényjavaslatról Bosznia-Hercegovina tárgyában. Miután felolvasta, „a minisztertanács azt már alaki tekintetben is elfogadhatatlannak találta”. A minisztertanács nem tartotta célszerűnek, hogy az ideiglenes közigazgatásról, a törvényhozások és kormányok befolyásáról „a monarchia két államának kormányai között formaszerű egyezmény kötéssék”. Ez úgy nézne ki, mintha új államjogi és gazdasági kiegyezésre lenne szükség. Csak arra van szükség, hogy a két parlament adjon felhatalmazást, ha a tartományok bevételeiből nem lehetne fedezni költségeiket. A minisztertanács azt sem fogadta el, hogy állapítsák meg a megszállásból és a közigazgatásból a két államot illető jogokat és kárpótlási igényeket. Ez okot adna – a minisztertanács szerint – olyan feltételezésekre, hogy okkupációnál többről van szó. Az osztrák javaslat több részében hiányos. Nem gondoskodott arról – ellentétben a magyarral –, hogy mi történik, ha a tartományok bevételei nem elegendőek a költségek fedezésére. A többséget az 1867. évi XII. törvény „szellemében” a delegációk engedélyezzék. Vagyis nem nyúltak az 1867. évi XII. törvényhez, formálisan nem változtatták meg azt.

A minisztertanács a magyar javaslatot szerette volna elfogadtatni az osztrák kormánnyal. Az osztrák javaslatból átvethető rendelkezés, hogy középítkezések, vagy hasonló költségek címén a „monarchia pénzügy hozzájárulása” (sic!) kívántatna. Ez csak a törvényhozások jóváhagyásával lehetne igénybe vehető. Azonos módon kell szabályozni a vám, a közvetett adók és a vasutak ügyét, ha a két államban azonos törvények vonatkoznak rájuk. A minisztertanács nem tartotta szükségesnek, hogy a két törvényhozás elé azonos szövegű javaslatot terjesszenek be, „miután csak a benne foglalt elvi intéz-

kedések egyformasága igényeltetik”.

Miután a Berlini Szerződést 1879. március végén törvénybe iktatták, a Monarchia és a Porta megegyezett egymással az okkupáció tartalmában. Az 1879. április 21-én megkötött konvenció értelmében a szultán felségjogai Bosznia-Hercegovina területén épségben maradtak. A muzulmán hívők szabadon gyakorolhatták a vallásukat, és szabadon érintkezhetek egyházi feljebbvalóikkal. A török lobogót a minareteken továbbra is kitűzheték, és érvényben maradt a török fizetőeszköz is. A Monarchia ígéretet tett, hogy a tartományok bevételeit csak Bosznia-Hercegovina szükségleteire fordítja.

A szerződés szövegét nem terjesztették be elfogadás végett a parlament elé, amiért Helfy Ignác interpellációt intézett Tisza Kálmán miniszterelnökhöz. Azt is megkérdezte, vajon kötött-e a Monarchia megállapodást arról, hogy bevonul a Novibazári Szandzsákba. Tisza elismerte, hogy létrejött egy megállapodás a Berlini Szerződés 25. pontja végrehajtása tárgyában. A konvenciót az 1867. évi XII. törvény 8. §-a szerint nem kell beterjeszteni, mivel az egy nemzetközi szerződés végrehajtásának módjáról rendelkezik, tehát nem minősül nemzetközi szerződésnek. A tartományok igazgatását ez a konvenció nem érintette.

Annak ellenére, hogy 1879 tavaszán rendelkezésre állt valamilyen formában egy javaslat Bosznia-Hercegovina közigazgatási szervezetéről, Tisza csak 1879. október 15-én nyújtotta be a törvényjavaslatot a Bosznia-Hercegovina közigazgatása tekintetében szükséges intézkedésekről. A javaslat indokolása így hangzott:

„Tekintettel arra, hogy Boszniának és Hercegovinának a Berlini Szerződés alapján az osztrák-magyar monarchiára ruházott igazgatása ideiglenes természettel bír ugyan, de az ideiglenesség tartama meg nem határozható, és ezen tartományoknak a magyar-osztrák monarchiához való viszonya véglegesen nem szabályozható – szükségesnek mutatkozott addig is, míg ezen tartományok viszonya a magyar-osztrák monarchiához a jelen törvényjavaslat 5. §-ik §-ban megjelölt módon szabályoztatnék, ezen közigazgatásra vonatkozólag törvényhozással intézkedni.”

Ezen tartományok elfoglalása – occupatio – és közigazgatása – administratio – közös külügyi és hadügyi actiónak lévén következménye, a dolog természetéből látszik folyni, hogy addig, míg azokra nézve egy vagy más irányban végleges intézkedések nem tételhetnek, közigazgatásuk sem az egyik, sem a másik kormány által nem, de a közös ministerium által vezetendő, mert az elfoglalás és a közigazgatás a törvényjavaslat 1. §-ában idézett törvények által közöseknek ismert ügyek vezetése folytán előállott oly, az egész monarchiát illető feladat, melynek végleges alakot adni ma nem lehet.

De midőn e törvényjavaslat ezt elismeri, egyuttal utasítja a két kormányt befolyásának felelősség mellett gyakorlására, és ily módon biztosítja a két törvényhozásnak ellenőrzési jogát, indirecte a közigazgatás mindennapi teendőire nézve, és a mindennapi közigazgatás költségeire nézve is.

Kimondja ezenfelül azt az elvet, hogy ezen kiadásoknak a két tartomány jövedelmeiből kell fedeztetniök; a mindennapi sükségen túl menő, állandó befektetési célzó intézkedéseket illetőleg pedig kimondja, hogy azok miatt a monarchia két állama, az illetékes törvényhozásoknak, törvényben kifejezendő hozzájárulása nélkül nem lesz terhelhető.

A 4. §-ban továbbá biztosítja a törvényhozások befolyását azon ügyek szabályozására nézve, melyek a monarchia két államának pénzügyeire és államgazdasági viszonyaira befolyást gyakorolhatnak.

A törvényhozások hozzájárulásától tétetik függővé végre minden változás, mely ezen tartományoknak az osztrák-magyar monarchiához való viszonyában célba vétetnék.”

Október 8-án fogadtak el egy indítványt, amely létrehozott egy 15 tagú bizottságot, a törvényjavaslat előzetes tárgyalására. 10-én megválasztották a bizottság tagjait. A bizottság általánosságban elfogadta a javaslatot, az 1. § 3. sorába a „felhatalmaztatik” szó után felvételre ajánlotta az „utasítatik” szót is. Ezzel a kiegészítéssel a bizottság a javaslatot a részletes tárgyalás alapjául és elfogadásra ajánlotta. A Ház a javaslatot az osztályok mellőzésével tűzte napirendre – Tisza indoklása szerint az idő előrehaladta miatt.

Pulay Kornél bizottsági előadó kifejtette, hogy a javaslat a Berlini Szerződést becikkelyező törvény folyamánya, mivel a tartományoknak sükségük van közigazgatásra. A szultán formális hatalma fennáll, de a tényleges hatalmat a Monarchia gyakorolja. „Alig hiszem. Hogy kedvező megítélésre találja bármely oldalról, bárholnan hozatnék javaslatba azon vélemény, hogy ezen elfoglalt tartományok kormányzása egyik vagy másik kormányra bízassék”. Ezért a legmegfelelőbb, ha a kormányzást és igazgatást a közös ministeriumra bizzuk, a két állam kormánya és törvényhozása befolyásának fenntartása mellett. Bosznia-Hercegovina igazgatása ideiglenes, így az nem érinti a dualista rendszert.

Az ellenzék hevesen vitatta a törvényjavaslatot, mivel az a legfontosabb kérdésekre nem tartalmazta a választ. Be lehet-e illeszteni Bosznia-Hercegovinát a dualista rendszerbe? Közös ügy-e, vagy sem? Ha igen, milyen jogszabály, milyen pontja alapján és melyik közös ügy keretében illeszthető? Ki irányítsa a tartományok közigazgatását? Ha a közös ministerium, akkor milyen törvény alapján és milyen hatáskörrel? Meddig terjed a két kormány hatásköre? Milyen lehetőség van arra, hogy a magyar érdekeket képviselni lehessen Bosznia-Hercegovinában? Az ellenzék szerint ezekre a kérdésekre a törvényjavaslat nem adott választ.

Az 1867. évi XII. törvény alapján Bosznia-Hercegovina nem minősül közös ügynek. A törvény világosan és taxatív tartalmazza a közös ügyeket, tehát csak az számít annak, amit a törvény annak nyilvánít. „Már most t. ház, ha egyszer felállítatik azon elmélet, hogy a törvényben lefektetett indokok alapján, a törvényben világosan meg nem nevezett ügy, a nélkül, hogy a két állam törvénye által pótlólag közösnek nyilvánítottassék,

igénybe vehető, mint törvényes jogkör a közös kormány által: akkor alkotmányunk jogi biztosítéka le van rombolva, mert senki önök közül meg nem mondhatja, hogy mily beláthatatlan sora a közös ügyeknek fog abból a törvényből következni, melyről Deák Ferencz az 1867. márczius 28-iki ülésben kimondta, a melyről az 1867-iki országgyűlés tagjai kivétel nélkül azt tartották, hogy kimerítőleg és kizárólag határozták meg a közösügyeket”. Éber Nándor szerint, ha a közös ügyek taxatívve vannak felsorolva, mit jelent az 1867. évi XII. törvény 43. § -ban lévő „egyéb” kifejezés? Pulszky Ágost szerint ez az előző 2 § -ra vonatkozik, vagyis, hogy az ott leírt eljárást kell követni a hadügyi kérdésekre vonatkozóan is. A törvény nem ad rá lehetőséget, hogy a közös minisztérium irányítsa Bosznia-Hercegovinát, mert a törvény pontosan és kimerítően felsorolta a közös minisztérium hatáskörébe tartozó ügyeket. Nincs rá semmilyen alkotmányos szabály, hogy kinek kellene Bosznia-Hercegovina közigazgatását irányítani. A kiegyezési törvény 12. §-a szerint a közös kormány lényege, hogy „tartományt ne kormányozzon, ne kezeljen más hatalmat, mint azt, mit a fennálló és felelős két parlamentáris kormánytól kap”. A közös kormány hatáskörének tágitása „akár analogia, akár létrejöttök alapján szolgáló indokok alapján, úgy kell tekintenünk, mint alkotmányunk egyik biztosítékának egyenes megátadását.

Maga a javaslat sem mondja ki, hogy a tartományok igazgatása közös ügy lenne. Azt a kiegyezési törvény alapján minősíti annak. Ha Bosznia-Hercegovina eredendően az 1867. évi XII. törvény szerint is közös ügy lenne, akkor az egész javaslat felesleges, hiszen a kiegyezési törvény szól a közös ügyekről és azok intézési módjáról. Ha a kiegyezési törvényből ered Bosznia-Hercegovina közös ügy mivolta, akkor a törvényhozás hallgatólag elfogadná az 1867. évi XII. törvény értelmezésének azt a módját, hogy a taxatívve felsorolt közös ügyeken kívül még egyéb közös ügyeket és a közös intézmények, valamint a delegációk egyéb hatásköreit is ismeri. Egyfajta „beleértett” módon, azaz: új törvény nélkül, egyszerű interpretáció útján kibővíteni lehetne a törvény közös ügyekre, intézményekre és delegációkra vonatkozó rendelkezéseit. Ráadásul az 1867. évi XII. törvény a magyar Szent Korona országai területén hatályos, márpedig Bosznia-Hercegovina nem tartozik oda és a hatályát a törvényjavaslat sem terjeszti ki Bosznia-Hercegovinára. A javaslat „meghamisítja alkotmányunkat, alapja fictio, tartalma valótlanság” – mondta Mandel Pál.

Vagyis a törvényjavaslat gyakorlatilag módosította az 1867. évi XII. törvényt. Ezt persze a törvényjavaslat expressis verbis nem mondta ki. Egy új közös ügyet kreál, amellyel módosítja a dualista berendezkedést. Az osztrák kiegyezési törvényre való hivatkozás –I. §: „A ministerium a monarchia közös ügyeire nézve fennálló törvények (1867:XII. t. cz. és Ausztriát illetőleg 1867. december 21-iki R. G. Bl. 146. szám alatti törvény) értelmében felhatalmaztatik, hogy Bosznia és Hercegovina ideiglenes közigazgatásába alkotmányos felelős-

ség mellett befolyjon.” – jogi nonszensz, hiszen a magyar közjognak semmilyen jogforrását nem képezi egy osztrák törvény.

Mennyire van a javaslatban a magyar kormány és Országgyűlés befolyása kifejtve? A 2. § szerint „A ministerium részt vesz mindazon tanácskozásokban, melyek ezen ideiglenes közigazgatás irányának és elveinek megállapítása, valamint vasutak építése céljából, a közös ministeriumban tartatnak.” Nincs benne a javaslatban, hogy milyen és mekkora terjedelmű a magyar befolyás. A befolyást a közigazgatás szervezetére, anyagi és eljárási szabályok alkotására kellett volna kimondani. Nem illeti meg a kormányt beleegyezési jog, vagyis a magyar kormány nem lesz képes megakadályozni a közös minisztérium magyar érdekekkel és alkotmánnyal ellentétes tevékenységét. Nem gondoskodik a javaslat a kormány információhoz jutási jogáról sem. Ez alapján nem biztosítható a magyar Országgyűlés ellenőrzési joga. A kormányt nem lehet felelősségre vonni, ha a tanácsát, javaslatát nem fogadták el. A javaslat nem szól a közös minisztérium hatásköréről sem. Vajon mindaz, ami nincs világosan a két kormány, parlament és delegáció hatáskörébe utalva, az a közös minisztériumot illeti? „Ennélfogva ezen törvényjavaslat szerint a közös ministeriumot megilleti az összes törvényhozási jog Boszniában”.

Tisza válaszában kijelentette, hogy a magyar kormány befolyása Bosznia-Hercegovina ügyeibe biztosítva van, nélküle elvi döntések nem szülehetnek. Szerinte a javaslat szövege még többet is mond, mint az 1867. évi XII. törvény 8. § -a. ott ugyanis még annyit sincs, hogy a magyar kormányfő nélkül nem lehet tanácskozni.

Bosznia-Hercegovina közigazgatásának költségeit csak a törvényhozás állapíthatja meg. A delegációk hatáskörének kiterjesztése lenne, ha a Bosznia-Hercegovinát illető költségeket a delegációk elé utalnák, és ők szavaznák meg. Fennáll a veszély, hogy a delegációk olyan tág hatáskört kapnak, amelynek következtében Bosznia-Hercegovina kapcsán parlamentként fognak működni, amiből egy összbiradalmi törvényhozás nőhet ki. Az 1867. évi XII. törvény 17. § -a értelmében kizárt, hogy a törvényben felsorolt költségeken kívül bármi más költséget a delegációk elé utaljanak. „E bizottságok hatásköréhez csak azon tárgyak tartozhatnak, melyek a jelen határozatban (vagyis a kiegyezési törvényben) mint közösek határozottan a bizottságokhoz vannak utasítva. Ezeket túl a bizottságok intézkedéseikben nem terjeszkedhetnek”. Elfogadhatatlan a javaslat az 1867. évi XII. törvény 32. és 40. §§-i szerint is: olyan költségeket akar a delegációk hatáskörébe juttatni, amelyeket a 40. § határozottan tilt, amikor kimondja, hogy a közös költségvetés egyedül arra terjedhet ki, ami a törvény szerint közös ügyet alkot. „Tehát oly költségvetés fölött a delegatio nem tanácskozhatik, mely ezen törvényben kijelölve nincsen”. Hogyan fog megoszlan a rendkívüli költségek aránya? Melyek lesznek a delegációk, és melyek a két törvényhozás hatáskörében?

A kormánypárt szerint a javaslat csak annyit hagy a delegációk hatáskörében, amennyi feltétlenül szükséges, a nagyobb beruházások költségei a törvényhozáshoz tartoznak. A költségekre nézve a már meglévő törvények az irányadók, a beruházások arányának meghatározása lehetetlen, mert azok természete eltérő lehet és nem biztos, hogy minden egyes beruházás Bosznia-Hercegovina érdekében fog történni, hanem a Monarchia bármely államának érdekében is. A javaslat 3. §-a alapján a rendkívüli költségeket igénylő beruházások a magyar Országgyűlés hozzájárulása nélkül nem fogantathatók. Az anyagi kérdésekben tehát a delegációk és a parlamentek erős ellenőrző hatalma fennmarad. Igaz, mondta Jókai Mór, a javaslat nem fejt ki határozottan, hogy a közös kormány a Bosznia-Hercegovinára vonatkozó költségeket a delegációk elé fogja terjeszteni.

Az ellenzék nem állt elő egységes javaslattal Bosznia-Hercegovina további sorsát illetően. Molnár Aladár szerint, a nemzetközi szerződések végrehajtása a két állam kormányára és törvényhozására tartozik. Az, hogy a *Monarchia* milyen eszközökkel, milyen intézmények által hajtja végre az adminisztráció megszervezését inkább belügy, és nem ered a *pragmatica sancti*óból sem. Bosznia-Hercegovináról a két kormánynak kellene tárgyalni, és az adminisztrációról határozott idejű szerződésben megállapodni.

Amit Molnár a Monarchia belügyének tekintett, az közjogilag bizonytalan meghatározás, a magyar közjog nem ismert ilyen fogalmat. Ha Ausztria és Magyarország szerződést kötött volna Bosznia-Hercegovináról, semmi sem akadályozta volna meg a magyar és osztrák kormányt, hogy olyan szerződést kössenek, amelyben a közigazgatást a közös kormányra bízzák. Ehhez Tisza a parlamenti többség hozzájárulását is meg tudta volna szerezni. Simonyi Ernő úgy vélte célszerű lenne egy „bennszülött felelős ministerium” felállítása, amelyet „a nemzet maga vonhat felelősségre, s a mely a nemzetből magából származik”. Majd kijelentette, hogy a legjobb megoldásnak az eredeti állapot visszaállítását tartaná. Tisza elutasította a bosnyák kormány gondolatát: létrejönne egy harmadik tényező a közjogi struktúrában, ami erősítené a trialista tendenciákat, és kiindulópontja lehetne a Monarchia átalakítási szándékának. A tartományok visszaadása bonyodalmakhoz vezetne a Monarchia és az európai hatalmak között. Berliini Szerződés Ausztriát és Magyarországot hatalmazta fel Bosznia-Hercegovina igazgatására, tehát kizárta egy bosnyák kormány megalakítását és a tartományok visszaadását. Ha feltesszük, hogy Magyarország iránt elenséges érzület tapasztalható, mi lenne helyesebb: egy bosnyák kormány vagy a közös kormány magyar befolyás mellett? Pulay Kornél szerint Simonyi javaslata teljesen ellentétes a kiegyezéssel. Bírálta az ellenzékot, hogy semmilyen megvalósítható ötlettel nem álltak elő. Jókai Mór szerint a bosnyák kormány ötlete teljesen abszurd, hiszen Bosznia-Hercegovinában nincs jog, nincsenek alkotmányos szokások, nemzetiiségi viszályok viszont igen. A tartományok visszaadása pedig csak za-

vart és káoszt teremtene, ami veszélyeztetné a Monarchia biztonságát. Szilágyi Dezső javasolta, Bosznia-Hercegovina legyen „a monarchia keretén kívül tartandó és a két államnak közvetlenül alárendelt és a két államtól függésben levő” tartomány. A közigazgatás és a költségek felett a parlamentek gyakoroljanak ellenőrzést. Attól tartott a közös minisztérium abszolút hatalmat fog a tartományokban gyakorolni. Sem a delegációk, sem a törvényhozások nem lesznek képesek ellenőrzést gyakorolni a közös kormányzat felett. Előbb –utóbb egy központi kormány jönne létre, amely a másik kettő fölé nőne. Hódossy Imre területi felosztást, vagy a parlamentek által meghatározott szabályok szerinti közös kormányzót javasolt. Éles Henrik szerint ennek semmi értelme, mivel van már egy közös szerv, minek kellene egy újat létrehozni? Célszerű a meglévőt megbízni az igazgatási teendők ellátásával. Máriássy Sándor elutasította a tartományok felosztását, mert a parlamentek képtelenek lennének a megosztott területeket közvetlenül ellenőrizni.

Az ellenzék álláspontját Polit Mihály szavaival lehetne összefoglalni: *„Bizonyos az, t. ház, hogy ezen törvényjavaslat a monarchia két államának keretébe be nem illeszthető, akárhogy is forgatjuk a dolgot, a két parlamentben, a delegatiókkal ezen törvényjavaslatot, a formulázást, a mintát a bosnyák ügy elintézésére nem fogunk találni”.*

Kormánypárti képviselők elismerték, hogy a törvényjavaslat nem rendezi, nem szervezi Bosznia-Hercegovina adminisztrációját, nem is oldja meg közjogi állását a Monarchiával szemben, csak *modus vivendi*t teremt a magyar alkotmányos rendszer keretei között. A Monarchia olyan helyzetbe került, hogy Bosznia-Hercegovina „nem fér meg (a Monarchia) alkotmányos keretében” hanem, mint Mohamed koporsója, a levegőben függ. Elismerték, hogy a közös kormány hatalma Bosznia-Hercegovinában szinte abszolút, de pont ezért van szükség a törvényre. A tartományokat olyan szervek kormányozzák, amelyeket eredetileg nem erre a célra hoztak létre, „és hogy a törvényhozások által ezen kormányzat irányában gyakorlandó ellenőrzés csak igen közvetett”. A javaslat az anomáliákat nem szünteti meg, csak enyhíti. Ha a kiegyezési törvényt úgy fogjuk fel, mintha célzatosan hagyta volna ki a gondoskodást az ilyen esetekre, akkor azt feltételeznénk, hogy a kiegyezés alkotói szándékosan képtelenné akarták tenni a Monarchiát külügyi akciókra.

Tisza és a kormánypárt Bosznia-Hercegovina közigazgatását a közös kormány hatáskörébe tartozónak tekintette. Mivel a tartományok nem képezik sem Ausztria, sem Magyarország integráns részét, ezért nem esnek az 1867. évi XII. törvény azon rendelkezésének hatálya alá, miszerint a közös kormány egyik állam belügyeibe sem avatkozhat. A kiegyezési törvény 27. §-a szerint Bosznia-Hercegovina kormányzása a közös minisztérium hatásköre. Vagyis azokban az ügyekben, amelyek „valósággal közösek” és nem tartoznak egyik állam külön kormányzata alá, a közös minisztérium hatáskörébe tartoznak. Miért sértené a dualizmust, ha a

tartományokat a közös kormány igazgatná? A dualizmus a magyar állam alkotmányos önállóságát és a Monarchia biztonságát hozza egyensúlyba. A dualizmus megsértése e két dolog sérelmét jelenti. Ha a közös minisztérium igazgatná Bosznia-Hercegovinát, azzal egyik elem sem sérülne. Az 1867. évi XII. törvény megsértése nélkül, miszerint a két államot közösen érdeklő dolgok közös egyetértéssel intézendők, csak a közös minisztériumra lehet Bosznia-Hercegovina igazgatását bízni.

Bosznia-Hercegovina igazgatása tehát beleilleszthető a kiegyezés kereteibe, bár nem a kiegyezési törvényből folyik, hanem a két törvényhozás speciális intézkedése révén, a kiegyezési törvény szellemében rendelik a közös ügyek közé. Azaz, közös ügyé kell tenni. Közösen foglaltuk el, közösen vállalkoztunk rá, hogy az adminisztrációt berendezzük, közösen viseltük a költségeket. *„A birodalom érdekében történt az occupatio és ha igazságosak akarunk lenni, a birodalom érdekében kell gyakoroltatni a közigazgatásnak is”.* Az 1867. évi XII. törvény 52. §-a alapján Bosznia-Hercegovina igazgatása de facto közös ügy. Csak akkor rontanánk le a kiegyezési törvényt, ha olyan ügyet tennénk közössé, amelyet a kiegyezési törvény önállónak ismert el. Az 1867. évi XII. törvény azonban nem minősítette Bosznia-Hercegovinát magyar belügynek. Akkor rontanánk le a kiegyezési törvényt, *„ha abból a jogkörből vennénk ki valamit, a mi jelenleg Magyarországot önállóságánál fogva illeti, és ebből csinálnánk közösügyet”.* De Bosznia-Hercegovina igazgatása Magyarországnak sem önkormányzati, sem közjogi önállósága körébe nem tartozott. Így semmit sem áldozunk Magyarország önállóságából. Nyugodtan meg lehet változtatni a kiegyezési törvényt, mert *„a törvényeket nem a theoria, hanem a gyakorlat szüli, és fennállásukat nem merev doctrinák, hanem az élet exigenciái szabályozzák”.* Éles Henrik szerint határozottan ki kell nyilvánítani a javaslatban, hogy az adminisztrációt a közös kormány intézze, mivel *„e részben a közös ügyekre fennálló törvények kellő tájékoztatást nem nyújtanak”.*

Bauszern Guidó világosan és egyértelműen leszögezte a beszéde elején, hogy álláspontja eltér a kormány, a kormánypárt és a törvényjavaslat indokolásában szereplő nézetektől. Kiemeli, hogy az 1867. évi XII. törvény nem gondolt *„a monarchia új területi részei közigazgatásának eshetőségére”*, ezért erről új törvényt kell hozni. Nyíltan az annexió *„előstádiumának”* vélte az okkupációt és azonnali beruházásokat javasolt. Az 1867. évi XII. törvény 2., 8., és 9. §§-i alapján Bosznia-Hercegovina közigazgatása közös ügy, mert *„a közös biztosság közös és együttes védelmének és fenntartásának egyik eszközét”* képezi. Bosznia-Hercegovina igazgatása tehát *„a fennálló törvények értelmében közös ügynek tekintetik”.* Jókai Mór úgy vélte, a dolog természetéből fakad Bosznia-Hercegovina igazgatásának közös ügy jellege. Szilágyi Dezső szerint Bosznia-Hercegovina közös megszállásából nem következik, hogy a tartományokat a közös kormány irányítsa. *„Mert téves és hamis az az állítás, hogy a közös védelem eszközéül*

szolgálható minden rendszabály a közös organumok jogkörébe tartozik”. Vannak olyan védelmi eszközök, amelyek a két állam hatáskörébe tartoznak, így az újoncok megajánlása, a katonaság elhelyezése, a közlekedési vonalak.

A javaslatot 188 igen, 169 nem ellenében 85 távollévő szavazat mellett általánosságban, a részletes vita alapjául elfogadták.

Már a részletes vita elején a javaslat 1. §-a kapcsán Éles Henrik kormánypárti képviselő módosítást kívánt eszközölni. Az 1. § ugyanis hivatkozik a kiegyezési törvényre, hogy onnan fakad Bosznia-Hercegovina igazgatása, mint közös ügy. Ha így van, akkor felesleges a törvény, mert a kiegyezési törvény is tartalmazza a közös ügyeket... viszont ha Bosznia-Hercegovina nem minősül közös ügynek, akkor a javaslat feleslegesen hivatkozik az 1867. évi XII. törvényre.

Az 1867. évi 52. § alapján megengedhető, és a valós helyzet miatt szükséges, hogy Bosznia-Hercegovina igazgatását közös ügyé tegyék. Ezt azonban a javaslat szövegében ipso iure kell kimondani: *„Bosznia és Hercegovinának ideiglenes közigazgatása a monarchiának közös ügyei közé felvételük és a jelen törvényben foglalt módosításokkal az 1867. XII. t. cz. rendelkezései szerint intézendő”.*

Dárdai Sándor sem az eredeti, sem az Éles-féle módosított szöveget nem fogadta el. Nincs benne a szövegben, melyik szerv vezesse Bosznia-Hercegovina igazgatását, hogyan fog érvényesülni a kormány befolyása? Javaslat az 1. § szövegére: *„Bosznia és Hercegovina ideiglenes közigazgatására a monarchia közös ügyeire nézve fennálló törvények értelmében felhatalmaztatik a közös ministerium, mely ezen ügyek vezetésére nézve a monarchia mindkét felének ministeriumával egyetértve, alkotmányos felelősséggel tartozik”.* Azaz, a közös kormány megbízást kapna Bosznia-Hercegovina közigazgatásának ellátására. Tisza indítványozta, hogy a módosító javaslatokat utalják a Bosznia-Hercegovina ideiglenes közigazgatását tárgyaló bizottság elé, mivel ő nem fogadja el Éles javaslatát. Javaslatát 161: 147 arányban elfogadták. A 2–5. §§ változatlan tartalommal lettek elfogadva.

A 6. §-hoz Molnár Aladár hozzáfűzte: az 1867. évi törvény 52. §-a alapján nem lehet közös ügyet csinálni Bosznia-Hercegovinából, mert az 52. § a közös érdekű ügyekre vonatkozik. Közös minisztérium hatáskörébe csak a pragmatica sanctióból folyó ügyeket lehet utalni, Bosznia-Hercegovina igazgatása pedig nem ered onnan. A tartományok ügye közös érdekű ügy, amelyet közös egyetértéssel, tárgyalásos úton kell intézni. Javasolta, kapcsolják a 6. §-hoz, *„és az 1882. december 31-ig marad érvényben”.* Ezzel lenne kifejezve az ideiglenesség. Tisza szerint *„a törvény ideiglenessége magában az occupatio természetében rejlik”*, ezért elutasította a módosító indítványt, amit a képviselőház is követett 159: 147 arányban.

A következő ülésnapon terjesztette elő Pulay Kornél a bizottság előadója a bizottság jelentését. A bizottság *„Éles Henrik képviselő úr által benyújtott módosítvány-*

hoz nem járulhatott, miután ezen módosítvánnyal a törvényjavaslat bizonyos állandósítási jelleget nyerne, mely ezen ideiglenes intézkedéseket tartalmazó s már részben elfogadott törvényjavaslatba be nem illeszthető.

Dárday Sándor képviselő úr módosítványának azon része, mely szerint az I. §-ban kifejeztessék, hogy Bosznia és Hercegovina közigazgatása, a közös ministerium által vezetessék, a törvényjavaslat irányzatával nem ellenkezően – habár nem is a benyújtott szerkezetben – a bizottság által elfogadhatónak találhatott.

Továbbá a bizottság az I. §-ból az '1867. XII. t. cz. és Ausztriát illetőleg 1867. december 21 –iki R. G. Bl. 146. szám alatti' törvényre hivatkozást kihagyandónak, úgy 'a törvények értelmében' helyett 'szellemében' felvételét szükségesnek találta.

Mert ezen kihagyás által mellőztetik azon nehézség, hogy nem magyar törvényre történik hivatkozás.

És mert ezen kihagyás és 'szellemében' szó felvétele tüzetesebben fejezi ki a törvényjavaslat azon intencióját, mely szerint ezen törvény a kiegyezési törvények szellemében a közös ministerium részére felhatalmazást foglal magában.

Mindezek figyelembevételével mellett a bizottsághoz utasított szakasz következőleg szövegeztetett: I. § A ministerium a monarchia közös ügyeire nézve fennálló törvényeink szellemében felhatalmaztatik, illetőleg utasítatik, hogy Bosznia és Hercegovinának a közös ministerium által vezetendő ideiglenes közigazgatásába alkotmányos felelősség mellett befolyjon.

A módosításról Szilágyi Dezső kifejtette: az új szöveg összesen két ellentétes felfogást. Az egyik szerint a kiegyezési törvényből ered a tartományok közös ügy jellege, a másik szerint ezt új törvényben kell kimondani. Az új szöveg e két felfogást igyekszik összehozni, ráadásul ezt nyíltan nem mondja ki. A közös minisztérium csak mellékesen lett megnevezve, mint az igazgatás vezetője. Holott ez nem magától értetődő, ez nem ered a kiegyezési törvényből, hanem a jelen javaslat tartalmazza fel a közös minisztériumot. Ezt ki kellene hangsúlyozni. A „törvények szellemében” kevesebbet mond, mint a „törvények értelmében”, sőt tulajdonképpen nincs is értelme. Az indoklás és a javaslat szövege pedig ellentétes egymással. A szöveg szerint a magyar kormány lett felhatalmazva a kiegyezési törvények szellemében, a törvény indoklásában viszont a közös minisztérium lett felhatalmazva a törvényhozás által. A javaslatnak inkább a Berlini Szerződést becikelyező törvényre kellett volna hivatkozni, „mert az északi sark nincs oly távol a déli sarktól, mint ezen törvényjavaslat szelleme az 1867. XII. t.-cz. szellemétől”. Ez a javaslat „a közös ministerium hatáskörébe az absolutismus elvét akarja behozni”, kijátssza és megkerüli a kiegyezési törvényt. Azon az elven alapul, hogy minden közös ügyre tehető, amit célszerűnek tart azzá nyilvánítani.

A javaslatot harmadszori olvasatban elfogadták, majd ezután átkerült a Főrendház elé, ahol Szógyény László a Főrendház elnöke a hármas állandó bizottsághoz utasította.

Csak 1880. február 7-én nyújtotta be gróf Cziráky János a bizottság jelentését. „A bizottság tárgyalás alá vette a kérdéses törvényjavaslatot s miután a 2. §-ban a ministerium részére fenntartott döntő befolyásban alkotmányos biztosítékot talál arra nézve, hogy hazánk közjogi, politikai, közgazdasági és pénzügyi érdekei megóvassanak és érvényesíttessenek, azt annál, s a ministeri indoklásban felhozottaknál fogva a nagyméltóságú főrendi háznak változatlan elfogadásra tiszteletteljesen ajánlja.”

Gróf Schidegg János kifejtette, mivel „az 1867. kiegyezési törvényeink ily előre nem látott esetről nem gondoskodtak, ezen tartományok közigazgatása, mint kivételes eset, kivételes módon lenne eszközendő”. Bosznia-Hercegovina igazgatása minden kétségen felül a közös minisztériumot illeti a kiegyezési törvény alapján. Szerinte nem is kellett volna benyújtani a törvényjavaslatot. Ez a kormány habozását, bizonytalanságát mutatja. Hiányolta a törvény hatályának és érvényességének időbeli meghatározását. A javaslat jelentősen kitérít a delegációk hatáskörét, Bosznia-Hercegovina belügyeinek vezetését látnák el ez a centralizált parlament felé mutat. Ezért ki kellett volna hagyni a delegációkat és a közös minisztérium felett közvetlen parlamenti felügyeletet kellett volna kimondani. Ezzel szemben gróf Cziráky János kijelentette, a parlamentek bevonása célszerűtlen, mivel viták és súrlódások keletkeznének, ami a hatékony adminisztrációt gátolná.

Oldják meg bármilyen módon Bosznia-Hercegovina igazgatását, az módosítani fogja az 1867. évi XII. törvényt. Ezért a javaslatot nem fogadta el. Felvetődik a kérdés, ha Bosznia-Hercegovina kapcsán lehetséges lenne a közös minisztérium parlamentek által történő közvetlen ellenőrzése, akkor a közös ügyek tekintetében miért ne lehetne. Schidegg álláspontja tulajdonképpen magát a delegáció intézményét tette kérdésessé.

Samassa József szerint a kiegyezési törvény célja „megóvni e nemzetnek individuális önállását és ez által megóvni e nemzetet az örökös tartományokkal egy államtestté való összeolvadástól”. Ezért a javaslat I. §-ban szereplő „az 1867. évi XII. törvény szellemében” kifejezés éppúgy téves, mint az „értelmében” kifejezés. A közös ügyek a pragmatica sanctióból erednek. Amelyek nem onnan, azok közösen kezelendők, közös kérdések, ezeket szabad nemzetek közti alku útján kell szabályozni. Az 1867. évi XII. törvény szellemében azok az ügyek tartoznak a közös kormány hatáskörébe, amelyeket a törvény határozottan oda rendelt. „Lehet-e oly ügyeket, a melyek ezen törvények helyes felfogásánál és intenciójánál fogva a monarchia két államának tartatnak fenn, ezeknek jogköréből kivonni, hogy azok a közös kormányra bízassanak?” Mivel Bosznia-Hercegovina igazgatása nem a pragmatica sanctióból fakad és természeténél fogva nem kíván együttes elintéztést, ezért nem a közös kormány hatáskörébe tartozik. A javaslat fenyegeti a dualizmust, utat nyit felbomlásához és a delegációk hatáskörének bővítésével a birodalmi központosítást segíti elő.

Tisza zárszavában kijelentette, hogy a paritás miatt

nem lehet Bosznia-Hercegovinát Ausztriához, vagy Magyarországhoz csatolni. Ha sem a külön kormányzatra, sem a delegációkra nem lehet Bosznia-Hercegovinát bízni, ez azt jelentené, hogy a dualista szerkezet miatt nem vagyunk képesek külpolitikai akcióra. „Bosznia és Hercegovina occupációja és adminisztrációja a közös külügyi –és az események folytán előállott közös hadügyi akciónak eredménye és mindaddig, míg az occupatio a berlini szerződés alapján áll, és az administratio azon szerződés alapján történik, nem lehet sem egyik, sem másik államnak, sem az osztrák monarchiának tisztán és kizárólag belügyéül tekinteni; hanem az létezik ma, mint a közös külügyi -és hadügyi

akciónak következménye és esetleg a monarchia leendő akciónak talán a Balkán félszigeten egyik bázisa”. A kiegyezési törvény nem szól a közös külügyi és hadügyi akciók következtében beállott változások rendezési módjáról, de egy közös akció eredménye nem lehet egyik állam számára sem belügy.

A Főrendiház a javaslatot elfogadta, majd az elfogadott törvényjavaslatot kihirdették. Az 1880. évi VI. törvény határozta meg Bosznia-Hercegovina jogállását a Monarchia fennállásáig, mivel a törvényt 1908-ban Bosznia-Hercegovina „annektálásakor” sem helyezték hatályon kívül. A törvénnyel gyakorlatilag megtörtént a kiegyezési törvény módosítása.

A Finkey család neve Magyarország észak-keleti régiójában, különösen a Tiszán inneni református közösség történetében nem ismeretlen. A család a XVIII-XIX. század során számos nagyműveltségű lelképásztort, tanárt adott a magyar kultúrának. Ezek közül is kiemelkedik Finkey Ferenc, a büntetőjog országosan elismert nevű professzora, akadémikus, a későbbi koronaügyész.

Az életrajzi adatokból egy kivételesen nagy ívű életpálya bontakozik ki előttünk. Finkey Ferenc, Finkey Pálnak a sárospataki gimnázium tanárának fia, 1870. január 30-án született Sárospatakon. Gimnáziumi és jogi tanulmányait Patakon végezte, a jogakadémia utolsó félévének kivételével, melyet a Kolozsvári Egyetemen hallgatott, ahol letette a jogtudományi szigorlatokat. 23 éves korában lett a Sárospataki Jog- és Allamtudományi Akadémia előbb helyettes tanára, majd az 1894. évi őszi egyházkerületi közgyűlés rendes jogtanárrá választotta a büntetőjogi tanszékre. 1896-ban Kolozsvárott megszerezte az egyetemi magántanári képesítést és Budapesten az ügyvédi oklevelet.

A jogakadémián oktatással és a büntető-jogtudomány alkotó művelésével eltöltött csaknem két évtized után Finkey Ferenc életének egyik legjelentősebb fordulata következett be. Tudományos munkásságának elismeréséül 1912-ben az ország akkori második tudományegyeteme, a Kolozsvári Egyetem meghívta az újonnan felállított büntető eljárásjogi tanszékre egyetemi tanár minőségben. Három évi működése után a kultuszminiszter felkérésére átvette az akkor alapított pozsonyi egyetem büntetőjogi tanszékének vezetését. Rövidesen a jogi fakultás dékánja, majd a bölcsészeti és az orvostudományi kar megszervezése után az egyetem rektora.

Az első világháború után bekövetkezett békekötés, az ország területének megcsonkítása derékba törte a magyar alapítású pozsonyi egyetemet. 1921 őszén a pozsonyi egyetem Pécsre költözött, de ott, úgy látszik Finkey számára nem volt hely. Őt 1921-ben a Szegedre költözött kolozsvári egyetem jogutódja meghívta a büntető eljárásjogi tanszékre. Miután Szegeden nem

ELŐADÁS

Horváth Tibor:

Finkey Ferenc emlékére*

tudott lakást kapni, két évi működés után, 30 évi jogtanári pályáját befejezve, elfogadta a Kúria – az akkori Legfelsőbb Bíróság – mellett működő koronaügyész által felkínált koronaügyészi-helyettes állást. Hét évi működés után kúriai tanács elnökké – bíróvá –, majd újabb négy év után, 1935-ben koronaügyésszé nevezték ki. Ebben a minőségben az országgyűlés felsőházának tagja lett. 70. életévének betöltésével nyugdíjazását kérte és 1940. február 28-án, 47 évi közszolgálatát befejezve nyugalomba vonult. 1945. áprilisában – budapesti lakásának megsemmisülése folytán – feleségével együtt visszaköltözött Sárospatakra, ahol 1949-ben hunyt el.

Finkey Ferencet a Magyar Tudományos Akadémia még mint sárospataki jogtanárt 1908-ban levelező, majd 1929-ben rendes, 1938-ban pedig tiszteleti tagjává választotta, a Szegedi Egyetem 1940-ben díszdoktori oklevéllel tüntette ki.¹

E gazdag élet teljességének méltatása meghaladja e szűkre szabott előadás kereteit. Személyéről önéletrajzi írásai, Kódöböcz József nemrég megjelent kötete, barátainak és rokonainak visszaemlékezései rajzolnak képet.² Arra illetéktelennek érzem magam, hogy gyakorló jogászi tevékenységét – elsősorban koronaügyészi tevékenységét – akárcsak vázlatosan is méltassam. Annál inkább indokoltnak és helyénvalónak tartom ez alkalommal Finkey Ferenc, a jogtudós alakjának és tudományos munkásságának felidézését.

Finkey Ferenc alakja és életpályája, elsősorban tudományos munkái, már fiatal jogász koromban megragadta képzeletemet. Sokat tűnődtem azon, mi volt ennek a kivételes, nagyívű életpályának a mozgatóru-

gója? Úgy gondolom, a feleletet erre csak Sárospatakon, a régi Akadémia falai között lehet megadni. Meggyőződéssel állítom, életműve nem szakítható el Sárospatakától, munkásságának mozgatórugója a Sárospataki Akadémia protestáns szellemiségében, emberiségében keresendő.³ Munkásságát, tudományos műveiből kisugárzó humanizmusát, demokratikus liberalizmusát nem érthetjük meg, ha nem látjuk világosan a sárospataki református főiskola, illetve jogakadémia szerepét és helyét a magyar kultúrtörténetben.

A pataki református főiskola történetét nálam hozzáértőbbek – ha nem is hiánytalanul – már megírták.⁴ Nem árt azonban most is emlékezni arra, hogy több mint négyszáz évvel ezelőtt, a magyar történelem viszontagságos, vérzivataros napjaiban, a reformáció élharcosai felismerték: a reformáció ügye elszakíthatatlan a magyarság kultúrájának felemelésétől, a magyar nyelviség fejlesztésétől, a világi elemek bevitelétől az egyházkormányzásba. Ennek pedig feltétele a református iskolarendszer megteremtése, a református világi és egyházi közösségek kulturális színvonalának emelése.

A református főiskola kezdetei Patakon az 1530-as évekbe nyúlik vissza. A régi Ferences-zárdából Kopácsi István és Sztárai Mihály vezetésével kialakult kis iskola néhány évtized után protestáns főiskolává nővi ki magát, ahol teológiát, latint, görögöt, és a klasszikus tudományokat tanítják. A század végére már kollégiumnak tekintik, ahol a protestáns tudományosság minden ágát művelik. Az I. Rákóczi György által 1621-ben kiadott iskolatörvény, a „Leges Scholae Saarospatachinae”, a főiskola első alkotmánya és alapszabályzata többek között kimondja: a hittudományt és bölcsészetet az európai tudományok szintjén kell tanítani. Így ismerkednek meg Patakon – feltehetően elsőnek az országban – az újkori filozófia nagy mestereivel: Hugó Grotinussal, F. Baconnal, Descartessel.

A jogi oktatás története kapcsán kiemelendő: Lóránffy Zsuzsanna meghívására Patakra érkező Ámos Comenius, aki a főiskola újjászervezése során bevezeti a természettudományok oktatását és az oktatás szemléltető, akkor forradalmian új rendszerét, már figyelmeztet a főiskola legnagyobb hiányosságára: az orvosi és a jogi tudományok művelésének hiányára. A figyelmeztetés nem hatástalan, néhány évtized múlva megkezdődik Patakon a természet- vagy észjog oktatása. A XVII. század második felében már politikai és nemzetközi jogi előadásokat hallgatnak a teológusok. A XVIII. század elején pedig már feltűnnek a jogtanárok is, akik – Puffendorf nyomán – természetjogot és népjogot, közjogot és statisztikát tanítanak. A jogtudományok teljes körének bevezetése és szervezetszerű oktatása azonban még várat magára.

A XVIII. század közepén a Habsburg kormányzat elindítja a közigazgatás modernizálását, amely nem nélkülözheti a korszerűen képzett jogászságot. Mária Terézia „Ratio Educationis” rendeletével többek között elrendeli az állami jogakadémiák felállítását. Így jönnek létre a kassai, pozsonyi, nagyváradi és győri

királyi jogakadémiák, mint önálló intézmények. Ennek nyomán alakulnak a későbbiekben a különböző egyházak által létesített felekezeti jogakadémiák: a római katolikus egri, pécsi, majd győri intézmények. Ezzel párhuzamosan pedig a protestáns jogakadémiák: előbb a sárospataki, majd a debreceni, eperjesi, pápai, kecskeméti jogi főiskolák.⁵

E törekvéseket az 1791. évi XXVI. törvény szentesítette, amely biztosította a protestáns egyházaknak a felsőiskolák fenntartásának jogát és iskolai autonómiáját.

A sárospataki jogakadémia nem ünnepélyes alapkövetéssel, hanem egy hétköznapi döntéssel indult. A közoktatás új rendszere kialakításának folyamatában a Tiszán inneni helvét hitvallású Superintendentia 1793. július 8-án megtartott közgyűlésén úgy döntött, hogy a hazai jog tanítására egy külön professzort választ és erre meghívja Kövy Sándor debreceni ügyvédet. Ezzel vette kezdetét az a gyakorlat a protestáns főiskolákon, hogy a hallgatók a bevezető bölcsész stúdiumok után teológiát, majd jogi tantárgyakat tanulnak. A jogi oktatás pedig fokozatosan kialakította saját szervezeti kereteit és a jogakadémia rövidesen kivívta szervezeti különállását a főiskola keretei között.

Így vette kezdetét a pataki jogakadémia, annak is az ún. Kövy-korszaka (1793–1849).⁶ Híres volt Patak a jogászképzés színvonaláról egy olyan időben, amikor az országban még a Werbőczy-féle „Hánnaskönyv” volt a jogforrás, de a jogásznak már ismernie kellett a magyar köz- és magánjog mellett a római jogot, a nemzetközi jogot és a korszerű jogbölcséleti felfogásokat közlő természet vagy észjogot is.

A pataki jogakadémia vonzotta a református fiataloságot az egész országból.⁷ Az arisztokrata fiatalság mellett azonban mindig ott voltak a szegényebb sorban élő köznemesi, értelmiségi vagy egyenesen paraszti családból származó tanulók sokasága. Szép számmal jöttek nem magyar nemzetiségűek is, szászok, románok, görögkeleti szerbek, ruténok.⁸ A pataki főiskola már ekkor kitűnt vallási türelmességével és demokratikus szellemével.

Az 1848–49. szabadságharc leverése és az azt követő megtorlás, majd önkényuralom megszakította a pataki főiskola működését. 1849-ben ugyan megkísérelték az oktatás folytatását, de amikor 1851-ben parancs jött Bécsből, hogy tanítani csak a birodalmi alkotmányt lehet és azt is csak német nyelven, a tanárok abbahagyták előadásait. Az egyházközség ezt tudomásul vette és a jogakadémia tíz évre elnémult.

Az 1867-es kiegyezéshez vezető politikai változások a pataki jogakadémiába is új életet leheltek. Az 1861. évi Országbírói Értekezlet visszaállította a magyar jogrendet, ami elkerülhetetlenné tette a jogi oktatás felújítását és korszerűsítését. Az 1861. évi egyházkerületi ülés megállapította a jogakadémia új tantervét, új jogtanárokat iktatott be. Új tantárgyak jelennek meg a főiskolán – magyar alkotmány és jogtörténet, törvényszéki orvostan stb. – a jogtanárok száma erő-

teljesen növekszik. A 70-es években a jogakadémia oktatási rendje már igen erősen közelít az egyetemi szinthez.

A pataki jogakadémia teljes kifejlődése és virágkorra 1875 és 1914 közé esik. Az 1874-ben kiadott kultuszminisztériumi rendelkezések nyomán a főiskola 8 jogtanárral működő, 4 éves képzést nyújtó, az egyetemi jogi fakultással egyenlő szervezetű jog- és államtudományi karrá válik, azzal a különbséggel, hogy nem adhat jogi diplomát és magántanári habilitációt.

A XIX. század utolsó évtizedei a rendkívül dinamikus társadalmi fejlődés időszaka Magyarországon. Az önálló magyar államiság, a jogállami elveken alapuló jogrend kiépítésének feladata vonzza a feltörekvő társadalmi rétegek fiatalságát az egyetemekre és az egyházi jogakadémiákra. Szemben az egyetem joghallgatóinak rendkívül gyors számszerű növekedésével Patakon a hallgatók létszáma nem igen emelkedik, évente 60 és 100 között ingadozik, azonban az oktatás színvonala miatt a sárospataki jogakadémiának híre-neve van az országban. Kiváló jogtanárok oktatják a hallgatókat a kulturált, emberléptékű kisvárosi viszonyok között, ahol bensőséges emberi kapcsolatok jellemzik a tanárok és a hallgatók viszonyát. A Bodrog-parti Athént – ahogy már korábban is nevezték Patakot – a más nemzetiségeket, felekezeteket és kultúrát megbeccsülő, tiszta nemzeti érzés, a protestáns elkötelezettség és a tudományok művelésének szellemisége lengi át. Ahogyan ezt Szánthó Gyula kifejezte tanártársáról, Ballagi Gézáról írt emlékbeszédében: A sárospataki főiskola hagyományos szelleme, ... azonos a valódi protestantizmus szellemével... (amely) ... a hazaszeretet, Istenfélelem, a szabadság, egyenlőség és testvériség foglalatosa.”

Ebben a légkörben teljesül ki Finkey Ferenc, a pataki diák élete és válik a kor egyik meghatározó jelentőségű jogtudósává. 1893-ban az előjáróság helyettes jogtanárral állította be Nemes Ferenc tantárgyainak – büntetőjog, közjog, közigazgatási jog – ellátására, majd egy év után rendes jogtanárrá választotta. Később, a tanrend átrendezése folytán – a közjogi tárgyak helyett a büntetőjog mellett – a jogbölcsezszt tárgyat adta elő.

Finkey Ferenc a kor dinamikus fejlődési viszonyai között is viszonylag rövid idő alatt bámulatos tudományos pályát futott be. A századforduló nagy tudományos egyéniségei közül is kiemelkedik tudományos munkásságával, munkáinak korát meghaladó kisugárzó hatásával. Könyveinek száma több mint 20, egyéb publikációnak pontos számbavétele még várat magára. Munkáinak részletes ismertetésére itt és most sem idő, sem lehetőség nincs. Nem mellőzhető azonban tudományos munkássága főbb állomásainak, súlyponti kérdéseinek áttekintése.

Munkásságának súlypontja kétségtelenül a büntetőjog-tudomány, annak mindhárom ága. Mégis első, nagy figyelmet felkeltő könyvét a jogfilozófia körében írta. 1908-ban jelent meg „A tételes jog alapelvei és

vezéreszméi” című könyve, melyet a Tudományos Akadémia Kautz Gyula díjjal jutalmazott és amely feltehetőleg alapja volt annak, hogy az Akadémia levelező taggá választotta. Az impozáns terjedelmű könyv felöleli a jogfilozófiai gondolkodás fejlődését az ókori keleti népek, illetve az antik görög-római világ filozófiai tanításától kezdve a keresztény és a természetjogi tanításokon keresztül a század elején jelentős szociológiai, szocialista, majd újabb természetjogi és lélektani irányzatokig. Egész életművére jellemző tudományos gondolkodását már itt megalapozza, melynek egyik alapelve: kerülendők a végletek. Egyaránt elutasítja az ész vagy természetjog spekulatív túlzásait és a szociológiai felfogás egyoldalúságát. Ő magát az ún. ideál-reális jogbölcsezszi irány hívének vallja és meggyőződéssel hirdeti, hogy a jog filozófiáját a jog alapelveinek és vezéreszméinek ismerete alapján, az egyetemes fejlődési elméletre támaszkodva, az összehasonlító jogtörténeti és lélektani módszerrel kell és lehet megismerni. Tulajdonképpen ehhez a XIX. században kialakult, a társadalmi fejlődésben és az ember morális értékében és fejlődőképességében bízó, pozitívista módszertani felfogáshoz tartja magát a büntetőjog-tudományok művelése során is.

Tudományos munkásságának súlypontja kétségtelenül a büntetőjog. Figyelme arányosan oszlik meg a büntető anyagi jog és a büntető eljárásjog között, mert világosan látja, hogy az anyagi jog etikailag megalapozott szabályait a büntető eljárás kelti életre. Tudományos teljesítményének méretei lenyűgözőek. A büntető eljárásjogból írt tankönyve 1899-ben jelenik meg és három további kiadást ért meg (1903, 1907, 1916). A Magyar büntetőjog tankönyve 1902-ben jelenik meg, majd még négy kiadásban (1905, 1908, 1914, 1922). Tankönyveiből nemzedékek tanultak minden egyetemen, akkor is, amikor ő már kényszerűen megvált a katedrától.

Tankönyvei, anyagi és eljárásjogi felfogása új korszakot jelentett a magyar tudományosságban. Modern rendszeralkotó, aki európai kitekintéssel a korabeli legmodernebb felfogást magáévá téve hirdette a humanista büntetési rendszer és a liberális, egyéni szabadságelvekre épülő büntető-igazságszolgáltatás elveit és gyakorlati követelményeit. Mindkét tárgyból írt tankönyvei nem egyszerűen a joganyag kommentárszerű leírása és ismertetése, hanem tudományos rendszerben való feldolgozása. Elméleti alapállítását illetően az ún. közvetítő irányzat követője, akinek nézetei a büntetőjogi dogmatika területén K. Bindinghez, büntetéstani felfogása pedig F. Liszthez állnak a legközelebb.

Tankönyvei mellett szakirodalmi munkássága lenyűgözően gazdag és sokrétű, felöleli a büntetőjog csaknem valamennyi részkérdését. Elvi jelentőségű tanulmányai, mint például a bűnösség kérdéseiről, a motívumok tanáról, a jogellenességről vagy a bűnhalmazatról írt értekezései máig érezhető hatást gyakoroltak a bírói gyakorlatra és a büntetőjogi gondolkodásra.

Tudományos munkáival, közéleti tevékenységével a jogalkotásra is jelentős hatást gyakorolt. Önálló javaslatokat készített több törvényhez, ezek közül kiemelkedik javaslata a büntetőjogi rehabilitációhoz.

Hatására jellemző, hogy a nézetei legújabbkori tudományos életünkben sem tűntek el. Egy rövid időközti leszámítva, a 60-as évektől kezdve a megújuló magyar tudományos életben Finkey Ferenc ismét jelen van. Az utóbbi három évtizedben nem ismerek olyan jelentősebb büntetőjog-tudományi munkát, amelyben ne hivatkoznának műveire. Igaz, a tételes jog változásai folytán tankönyvei ma már esztétikailag jelentőségűek, de elméleti felfogása, büntetőjogi dogmatikai tételei ma is meghatározó összetevői jogászai gondolkodásunknak.

Finkey Ferenc tudományos habitusára jellemző, hogy mennyire érzékenyen reagált kora társadalmi és tudományos problémáira. A századforduló idején már világossá vált, hogy az 1878-ban megalkotott és Európa szerte elismert magyar büntetőtörvénykönyv, az alkotójáról elnevezett Csemegi-kódex a társadalmi változások folytán két területen is súlyos hiányosságokban szenved. Az egyik a fiatakorúak büntetőjogi kezelésének kérdésköre, a másik a börtönügy. 1910-ben részt véve a Washingtonban rendezett nemzetközi kongresszuson alkalma volt tanulmányozni az amerikai intézményeket. Ennek nyomán születtek meg nagy figyelmet kiváltó írásai a fiatakorúak bíróságának és javítóintézeteinek működéséről az észak-amerikai Egyesült Államokban és Európában. (A fiatakorúak büntetőjoga Észak-Amerikában, 1913., A fiatakorúak bírósága Észak-Amerikában és Európában, Az észak-amerikai Reformatory tanulságai, 1914.) Később, a 30-as években is nagy figyelemmel kísérte a hazai fiatakorúak bíróságának tevékenységét és nem szünt meg hirdetni a fiatakorú bűnelkövetők pedagógia tartalmú humanista szellemű kezelését. Irodalmi és közéleti tevékenységével újabb lendületet adott a fiatakorúak utógondozás a ügyének. Nem véletlen, hogy 1942-ben az igazságügyi miniszter őt kérte fel a Fiatakorúak Budapesti Felügyelő Hatósága elnökének a hatósági munka átszervezésére és irányítására.

Finkey Ferenc figyelme a büntető-jogtudomány elméleti és dogmatikai kérdéseiről törvényszerűen fordul már a század elején a büntetőjogi szankciórendszer és a börtönügy reformkérdései felé. Erről tanúskodik 1904-ben kiadott munkája: „A börtönügy jelen állapota és reformkérdései.” Később, a harmincas években egymásután jelennek meg új irányt mutató könyvei a börtönügy körében, úgymint: „Büntetéstan problémák, Bp. 1933.”, „A XX. század büntetési rendszerének reformkérdései, Bp. 1935.” Ezzel veszi kezdetét hazánkban a büntetéstan és a büntetés-végrehajtási jog tudományának kialakulása. Büntetéstan nézeteinek középpontjában a társadalom védelme és az etikai alapozású nevelés eszméje áll. Felismeri: a megtorlásra alapozott büntetőjogi rendszerek felett az idő eljárt, a humánus és racionális büntetési rendszer kialakítását feltétlenül össze kell kötni a társadalom se-

gítségével, az elítéltek reszocializálását elősegítő szociálpolitikai intézkedésekkel. Elméleti útmutatása, gyakorlati javaslatai a börtönügy korszerűsítésére és humanizálására máig érvényesek.

Finkey Ferenc életművének teljes körű értékelésére e szűkre szabott írás keretei között nem vállalkozhatom. Erre tesz kísérletet több tudományág jeles képviselőinek bevonásával a Sárospatakon, ez év október 13-án megrendezendő tudományos konferencia. Nem fejezhetem be azonban tisztelegésemet Finkey Ferenc emléke előtt anélkül, hogy fel ne hívjam a figyelmet máig kiadatlan munkáira.

A kéziratokra néhány évvel ezelőtt a pataki református könyvtárban bukkantam rá, amikor a Miskolci Egyetemre kerülve elhatároztam az általam régóta tisztelt jogtudós életművének feltárását és tudományos szellemiségének hasznosítását az újonnan létesített jogi karon.⁹ Reményeimben nem is csalatkoztam. Azzal, hogy nyugdíjazását kérte és 1940-ben nyugdíjba vonult, Finkey Ferenc nem tette le a tollat a kezéből. Viszszatérve szeretett szülővárosába, visszatért első szerelméhez: a sárospataki jogakadémiához. Valószínűleg már Budapesten dolgozott a kéziratot, amit itt fejezett be – a datálás kissé bizonytalan: 1943. november 15. Címe: A sárospataki református jogakadémia története 1793–1923. A kb. 15 íves munkában feldolgozta az Akadémia 130 éves történetét, részletesen bemutatva az oktatás menetét, a tanrend változásait, a pataki protestáns szellemiséget, a joghallgatók életét a kezdetektől 1923-ig, a jogakadémia „szünetelésének” kimondásáig. Kéziratának különös varázsa az a nagy tisztelet és szeretet, ahogyan bemutatja a jogakadémia nagy tanáregyenységét, Kövi Sándort, Emödy Dánielt, Ballagi Gézát és másokat, nem feledkezve meg a Tiszán inneni református egyházkerület világi főgondnokairól és egyházi előjáróiról. Írásával emléket állít nem csak a főiskolának és végzett diákjainak, hanem mindenekelőtt annak az áldozatos munkának, amellyel a református egyház a magyar kultúrát, a hazai közoktatást és nem utolsósorban a hazai jogászképzést szolgálta.

A másik kézirat jelentősége sem kisebb. 1948. március idusán zárta le „A magyar büntetőper-jogi tudomány három százados fejlődéstörténete 1619–1914.” című munkáját, amely 15 ív terjedelemben mintaszerű tudományos apparátussal dolgozza fel a magyar büntetőjogi gondolkodás fejlődésének ezt a korszakát. A munka középpontjában nem annyira a magyar jog fejlődése, mint inkább a tudományos gondolkodás fejlődésének részletes, a jogtudósok életét és munkásságát is bemutató feldolgozása áll. Hiánypótló, tudománytörténeti jelentőségű mű, amelyhez hasonló sem korábban, sem az elmúlt évtizedekben nem jelent meg.

Évek óta fájó szívvel nézegetem e két kéziratot és kérdezem magamtól: még meddig kell ezeknek a hiánypótló műveknek a könyvtárban porosodniuk, ahelyett, hogy a magyar jogi kultúrát gazdagítanák. Ezt az alkalmat ragadom meg, hogy felszólítsam a tudományos közélet képviselőit: keressük együtt annak mód-

ját, hogy Finkey Ferenc két legutolsó munkája elnyerje méltó helyét a magyar büntetőjog-tudomány alkotásai között!

Külön tanulmányt érdemelne Finkey Ferenc jogtanári tevékenységének, oktatási, oktató szervezési tevékenységének, tapasztalatainak és javaslatainak összegzése. Röviden itt csak hangsúlyozni kívánom pozsonyi egyetemi tanári korszakából származó, a bűnügyi tudományok oktatására vonatkozó elképzeléseinek, javaslatainak jelentőségét: a század elején, korát megelőző reformot hirdet a jogi oktatás gyakorlatiasabbá tételére, illetve a büntetőjogi szakképzés megreformálására.¹⁰ Az utóbbi körben a tételes jog dogmatikájának oktatása mellett azonos jelentőséget tulajdonít – a tanrendi óraszámokat illetően is! – a kriminológia, a kriminalisztika, a büntetéstan (börtönügy, patronázs, utógondozás) gyakorlatias oktatásának. Egészében a bűnügyi tudományok komplexitása lebegett a szeme előtt és egy olyan típusú magas elméleti színvonalú, de gyakorlati orientáltságú jogászképzés, amelynek kialakítására még évtizedekig kellett várakozni. Jóleső érzéssel állapíthatom meg, hogy a büntetőjogi szakképzés területén a Miskolci Egyetem bűnügyi tudományok tanszékének törekvései, oktatási gyakorlata és tudományos profilja a kezdettől fogva összecsengtek Finkey Ferenc századeleji elképzeléseivel.

Jelen alkalommal Finkey Ferenc születésének 125., koronaügyészi kinevezésének 60. évfordulójára emlékezünk. Finkey Ferenc korának viszonyai között kivé-

telesen gazdag életpályát futott be, igazi alkotó egyéniség volt, tudós a szó legjobb értelmében, aki már életében bevonult a magyar jogtudomány legnagyobb alakjai közé. Kortársai még életében emlékkönyvvvel tisztelegtek tudományos munkássága előtt.¹¹

Tankönyveiből nemcsak a joghallgató ifjúság tanult, azok ott álltak minden bíró és ügyész asztalán. Buza László szavait idézve: Finkey az egész országnak valóságos magister juris criminalis-a lett.¹² Élete és munkássága, egyetemi oktatási és tudományos tevékenysége méltán tarthat számot a megújuló magyar jogállamiságot építő büntetőjogtudomány művelői és a gyakorlati jogéletben tevékenykedő jogászok tisztelőire. Emléke és munkássága az elmúlt évtizedek során is – ha szűkebb körben is – közöttünk élt.

Emlékét akkor őrizzük meg igazán, ha életét, tudományos munkásságát a maga teljességében a mai jogász nemzedékek elé tárjuk, ha tudományos munkásságának maradandó elemeit beépítjük a megújuló magyar jogállamiságot szolgáló jogászképzés rendszerébe, hogy az őt vezérlő magasztos eszmék: az egyéni szabadság tisztelete, a felekezeti, nemzeti, és nemzetiségi tolerancia, a humánus büntető igazságszolgáltatás elvei minél teljesebben érvényesüljenek jogéletünkben.

E gondolatok jegyében hajtom meg fejem Finkey Ferenc, a humanista jogtudós emléke előtt, annak biztos tudatában, hogy munkásságának maradandó eredményei tovább élnek a magyar tudományos életben, az újabb jogásgenerációk gondolkodásában.

Jegyzetek

* Finkey Ferenc születése 125., koronaügyészi kinevezése 60. évfordulója alkalmából 1995. június 23-án a Sárospataki Református Kollégiumban elhangzott emlékbeszéd átdolgozott szövege.

¹ Életrajzi adatait ld. Finkey Ferenc: A sárospataki református jogakadémia története 1793–1923. Kézirat. Kódöböcz József: Finkey Ferenc élete és munkássága. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc-Sárospatak, 1995. 9–27. p.

² Kódöböcz József: im.

³ Erről maga Finkey így írt: „A jogegyenlőség az emberi és polgári jogok, a vallási és politikai szabadság, a demokratizmus, az igazi alkotmányos eszmék felelevenítése, kialakítása vagy megteremtése által a protestantizmus óriási szolgálatot tett az emberiségnek, a haladás és a művelődés ügyének ... az emberi vagy polgári jogok egyenlősége, a politikai szabadság, a demokratikus állammelfogás, az államhatalom alkotmányos gyakorlása, az abszolutizmustól, a reakciótól való irtózás, polgári és politikai jogaihoz való törhetetlen ragaszkodás ... a protestantizmus elvei és vezéreszméi.” Finkey Ferenc: Mit köszönhet a jog és a politika a reformációnak? Sárospataki Lapok. 1903. 1145. p.

⁴ Az újkortörténeti irodalomból ld.: A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 490. évfordulójára. Bp., 1991.; Finkey Ferenc: A sárospataki református jogakadémia története 1793–1923. Kézirat. 1945.; Tóth Albert: A Sárospataki Református Kollégium Jogakadémiájának története 1793–1923. Kézirat. Tiszaluc, 1983.

⁵ Vö.: Györgyi Kálmán: Jogi oktatás. in: Állam- és Jogtudományi Enciklopédia. Bp., 1980. I. k. 888–908. p.

⁶ A sárospataki jogakadémia történetének kutatása még ma sem tekinthető lezártnak. A kutatók véleménye megoszlik a történeti pe-

riódizációt illetően is. Finkey Ferenc a jogakadémia történetét három korszakra, nevezetesen a nagy tanári egyéniségekről elnevezett Kövy-korszakra, Emödy-korszakra és Ballagi-Szánthó-korszakra osztotta, míg egy későbbi kutató, Tóth Albert csak két szakaszból, a kezdetektől 1861-ig, majd ez után következő fejlődési szakaszból ír. Általában indokolt nagyobb figyelmet szentelni a jogakadémiák oktatási és tudományos tevékenységének, a magyar jogi felsőoktatás és tudományos gondolkodás fejlődésében betöltött szerepüknek.

⁷ Tóth Albert kutatásai szerint a pataki jogakadémia hatása a 19. század első felében Erdély és Horvátország kivételével az egész országra kiterjedt. Tóth Albert: i.m. I. sz. függelék. Tóth Albert: Szemere Bertalan sárospataki éve. in: Ruszoly József (szerk.): Szemere Bertalan és kora. Miskolc, 1991. 19. p.

⁸ A joghallgatók felekezeti megoszlása – Tóth Albert szerint – ebben az időszakban a következő: református 66 %; evangélikus 22 %; görögkeleti (szerb) 11,4 %; római katolikus 0,4 %; zsidó 0,2 %. Tóth Albert: Szemere Bertalan i.m. 20. p.

⁹ Ezúton mondok köszönetet Szentimrei Mihálynak, a Nagykönyvtár igazgatójának és a könyvtár munkatársainak megértő segítségükért, mellyel lehetővé tették Finkey Ferenc irodalmi hagyatékának feltárását és a két kézirat gondos leírását.

¹⁰ Finkey Ferenc: A jogtanítás módszerének reformja és a gyakorlati joganyag-gyűjtemények. Pozsony, 1917.

¹¹ rk Albert (szerk.): Büntetőjog dolgozatok. Finkey Ferenc irodalmi munkássága négy évtizedes fordulójának emlékére. Pécs, 1936.

¹² Buza László beszéde Finkey Ferenc temetésén. in: Kódöböcz József: im. 143.p.

ARCKÉPCSARNOK

Hamza Gábor:

Farkas Lajos, a római jogász 1841 – 1921

FARKAS LAJOS ÉLETPÁLYÁJA

Farkas Lajos 1841. november 14-én született Doboka vármegyében, a Szamos parti Bonchidán.¹ A nemzeti hagyományokhoz ragaszkodó, s azokért áldozatokat is hozó családból származott. Édesapja az 1848/1849-es forradalom és szabadságharcban esett el, s így Farkas Lajos hét testvérel együtt korán árvaságra jutott. A család nehéz anyagi helyzete miatt több évi késedelemmel kezdhette csak meg tanulmányait. A kolozsvári római katolikus elemi iskola elvégzése után a piaristák ugyancsak kolozsvári líceumában tanult, ahol 1864 júniusában kitűnő minősítésű érettségi bizonyítványt szerzett.

Jogi tanulmányait a pesti Királyi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán kezdte meg. Gyenge egészsége miatt azonban kénytelen volt a születési helyéhez jóval közelebb eső nagyszebeni jogakadémiára átiratkozni. Harmadéves korától kezdve a nagyszebeni kincstári ügyészség fogalmazási székén dolgozott, mellette szinte emberfeletti erőfeszítéseket tett a doktori cím (ahogy akkor nevezték: jogtudorság) előírt idő előtti megszerzése érdekében a budapesti egyetemen. Farkas Lajost azonban csak 1871. június 6-án avatják Budapesten jogtudorrá. A jogtudori cím viszonylag késői megszerzésének oka a családi körülményekből adódó túlfeszített munka.

Életében sorsdöntő fordulatot jelentett Kainz Josef Pfaff nagyszebeni professzor Innsbruckba történő távozása. A tehetséges ifjúra állandóan figyelemmel lévő nagyszebeni jogakadémia tanári kara Farkas Lajost hívta meg 1869-ben a betöltetlenül maradt római jogi tanszékre. Farkas Lajos, báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter felhatalmazása alapján kapott megbízást az ideiglenes, majd véglegesített helyettes jogtanári teendők ellátására. A nagyszebeni jogakadémiám három évet töltött el.

1872-ben nyert királyi jóváhagyással kinevezést az abban az évben alapított Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetemre, mely 25 évvel később uralkodói jóváhagyással vette fel a Ferencz József Tudományegyetem nevet.² 1872-ben a római jogi

tanszék nyilvános rendkívüli, majd 1873-tól nyilvános rendes professzora lett, egészen 1915-ben bekövetkezett nyugdíjbavonulásáig.

Farkas Lajos döntő szerepet játszott Kolozsvár Erdélyben betöltött kulturális elsősége megőrzésében és ápolásában. Széleskörű tudományos munkássága is ezt a célt szolgálta.

Farkas Lajos számos egyházi és jótékonyági megbízást vállalt. Közéleti aktivitását jelzi, hogy a kolozsvári római katolikus egyházközségnek és a Szent Erzsébet egyháznak tíz éven át főgondnoka, az erdélyi római katolikus státusz igazgatóságának tagja és tiszteletbeli előadója, az Erdélyi Pártfogó Egyesületnek és a Tüdőgondozó Intézetnek elnöke, az Erdélyi Magyar Egyesület jog- és társadalomtudományi szakosztályának megszervezője és vezetője, továbbá központi választmányának tagja volt. Puritán életfelfogásából adódóan egyetemi katedráját a lelkészi pulpitussal és a bírói székkal tartotta egyenértékűnek, és idegenkedett a *sine cura* jellegű hivatali megbízásoktól. Farkas Lajos társadalmi és egyházi lekötöttségén túl az egyetemi életben való aktív, szervező részvételre is tudott időt fordítani. A kolozsvári egyetem jog- és államtudományi karának több ízben dékánja (1877–1878, 1887–1888, 1900–1901 és 1910–1911) és prodékánja volt. Az 1896/1897. évi tanévben az egyetem rektori tisztségét töltötte be.

Ebben a minőségben kapta első megtisztelő királyi elismerését a millenáris esztendő alkalmából. 1897-ben ugyanis a magyar kormány miniszteri tanácsosa lett. Később I. osztályú polgári hadi érdemkeresztrel és a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki.

A Magyar Tudományos Akadémia Farkas Lajost 1893. május 12-én választotta levelező tagjává.

Farkas Lajost 1902-ben harmincéves professzori működése alkalmából tanítványai és a Kar nagyszabású ünnepség keretében köszöntötték fel, ahol a résztvevők egyhangúlag Pannonia utolsó nagy római jogászához, Valerius Dalmatiusához hasonlították egyéniségét. Hasonló módon üdvözölték tanári működése 45. évi jubileuma alkalmából is 1914-ben. Kollégái ebből az alkalomból Emlékkönyvet adtak ki tiszteletére.³

Élete utolsó éveiben azonban sorozatos megpróbáltatások érik. 1915-ben elveszíti feleségét, hűséges társát, Senz Annát, a nagyhírű néhai nagyszebeni professzor leányát. Még ebben az évben, 1915. május 31-én vonult nyugalomba. Nagy megrázkódtatást jelentett számára az I. világháborút követően Erdélynek — kisebb hazájának — az anyaországtól való elszakadása. Mindazonáltal még a legnehezebb pillanatokban sem hagyott fel tudományos tevékenységével. Utolsó munkáján — az egyébként befejezetlenül maradt „A részvét” című nagyszabásúnak indult tanulmányán — egészen, 1921. június 24-én bekövetkezett haláláig dolgozott. Farkas La-

jost 1921. június 27-én temették el a házsongárdi temetőben. Életéről és munkásságáról a Magyar Tudományos Akadémia 1928. január 23-án tartott teljes ülésén Kolosváry Bálint (1875–1954) emlékezett meg⁴.

FARKAS LAJOS

TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA

Farkas Lajost, mint oktatót kiforrott, eredeti stílus jellemezte, mint ahogy azt egyik, később híressé vált kolozsvári tanítványa — Nagy Vincze írta: „Szeretem a római jogot, a későbbi európai magánjogrendszerek alapját. Érdeklődéssel hallgatom annak tudós professzorát, Farkas Lajost, zamatos székelyes kiejtésével. Könyvének latin és tömör magyar definíciói úgy bevésődnek elmémbe, hogy még ma is hibátlanul tudom idézni egyiket-másikat.”⁵

Előadásában az egyértelműség és tömörség pedagógiai követelményének maradéktalan érvényesítésére törekedett. Egyénisége többek egybehangzó nézete szerint tökéletesen testesítette meg az „*ars boni et aequi*” és a „*honeste vivere, neminem laedere, suum cuique tribuere*” Celsus és Ulpianus megfogalmazta örök eszményeit.

Farkas Lajos fő munkája, a több kiadást is megért kétkötetes „Római jog történelme. Alapintézmények az első alakulás szerint” (1892–1895). Tudományos munkássága legértékesebb darabját szinte egész életén át írta, ezért kritikussai, felületes ismerői nem egyszer „*homo unius libri*”-nek nevezték. A munka népszerűségének elfogulatlan fokmérője, a kiadások nagy száma is felkészültségét, európai színvonalon álló szakmai ismeretét igazolja. A mű második kiadása 1900-ban, a harmadik 1903-ban és negyedik pedig 1905-ben jelenik meg. A második kötet első felének harmadik és egyben utolsó kiadása 1904-ből származik. A mű első kötete az alapintézményeket, továbbá a dologi, kötelmi és személyi jogot, míg a második kötet az öröklési jogot tartalmazza.

Szemléletében Farkas Lajos a Gustav Hugo (1764–1844) alapította és Friedrich Carl von Savigny (1779–1861) nevével fémjelzett Történeti Jogi Iskola (*Historische Rechtsschule*) követője.⁶ E koncepció szerint: a római jog igazi elismertségét az európai jogtudományban csak a történelmi szemlélet és a tudományos módszer együttes alkalmazása révén érheti el. Farkas Lajos a római jog „szelleme” (*Ideenwelt des römischen Rechts*) tökéletesebb megismerése érdekében a római jogtudósok gondolkodásmódjába próbálta minél jobban beleélni magát. Farkas Lajos módszertani hibának tartotta a római jog archaikus elemeinek túlhangsúlyozását. Erre tekintettel alapnézőpontja az volt, hogy „...a régi római jogászok, bár mindig koruk általános műveltségének színvonalán állottak, a maguk jogának sem kezdetét, sem elvi értékét összehasonlító magyaráz-

gatásokkal nem zavarták; intézményeiknek eredetét és életrevaló mivoltát mindig magukból az intézményekből és saját magukon keresztül szemlélték. Náluk a *receptióban* az idegen eredet éppen úgy elenyészik, mint akárcsak a *novatio*ban a régi *obligatio*. ... Az ilyen antiquarius elemek ugyan figyelmen kívül nem hagyhatók, de nem szabad az sem, hogy nyomaikkal az egész kép conceptióját és színteli hatását mintegy megzavarják.”⁷ Többek között ez a magyarázata annak, amiért „A római jog történelme” negyedik kiadásában, dacára az időközben megélénkülő papyrológiai kutatásoknak, az assyriai és egyiptomi leletek alapján megindult tudományos munka eredményeiről Farkas Lajos részletesebben számot már nem ad. Csupán nevesítenél utal rájuk, a saját munkája történeti módszere – az intézmények egészében való összefüggéseinek előtérbe állításával – beigazolását látja bennük, hangsúlyozva, hogy azok az általános történeti felfogását Róma jogának elsődleges alakulására nézve megerősítették. Az archaikus jogra vonatkozó koncepciója szerint

- a) az itáliai államközösségek kulturmilieu-je beivódott a gyarmatosító rómaiak mentalitásába, így az általuk meghódított népekre erőszakosan rákényszerítették a kapott örökséget, mely felsőbbrendű érzésüket, tetteiket adta;
- b) a római szerzők által hangsúlyozott *Romana proprietas* az ősi hagyományok állandó megreformálása révén alakult időről időre, ennek megfelelően nem szükséges a későbbi korok tudós reflexiójaként feltüntetni az ősi intézmények fejlődésében megnyilvánuló tervszerűséget, hiszen az szembenállna a római konzervativizmussal is;
- c) a római jog csak a hosszútávon is életképes jogintézményeket kölcsönözte idegen jogokból hosszú fejlődése során.

Farkas Lajos kritikussai szerint nem tudott túljutni a második kötet első felén, példátlanul nehéz metodikája a széles forrásbázis ellenére ellentmondásokat szül és a munka második felében már az utóbbit — forrásbázist — mellőző megalapozatlan hipotézisek is helyet kapnak. Ebből adódik az, hogy a mű olvasójától nagyon sokat kíván s értékeit könnyen és fáradtság nélkül nem teszi elsajátíthatóvá. Mindezek ellenére a mű egészében véve megfelel kora tudományos követelményeinek, s jól ötvözi magában a kézikönyv-és tankönyvjelleget.

7. Farkas Lajos kisebb terjedelmű tudományos munkái a római jog történetének feltárásával kapcsolatos tudományos életművének fontos kiegészítéseit alkotják. Időrendben először: „A *hereditas iacens* jogi természete” című értekezése érdemel említést, amely az 1866-ban alapított tekintélyes folyóirat, a Jogtudományi Közlöny 1872. évi kötetében jelent meg. A jogintézmény történetének és fejlődésének általános felvázolása után Farkas Lajos kitér a római jogászok ide vonatkozó ellentétes né-

zeteire, majd az újabb írók: Savigny, Puchta, Brinz, Jhering, Scheurl, Schirmer, Verning, Keller – felfogásait közli kritikai szemszögből, végül ismerteti saját álláspontját: „... a hagyaték a *successio* céljára tekintettel és anélkül tartozik jogi és gazdasági egésként egy egységben össze, hogy az interim tartalma alatt meghatározott alanya lenne. Jogok az alatt is állhatnak fenn, amíg az, akire átszállandók lesznek, megállapítva még nincs. Az uratlanság nem jelent jognélküliséget, s főleg a hagyaték personifikációjára, jogi személyiség fictiv alkotására szükség nem merül fel” – Brinz-féle célvagyon-elmélet.

Az „Adalék a római rabszolgaság ismeretéhez” című munkája az Erdélyi Múzeum Egylet kiadványsorozatának 1880. évi első számában jelent meg. Farkas Lajos e jogintézmény alapjainak gyökereit a magánjogba helyezi; hangsúlyozza, hogy nem a „közjogos” *ius gentium* a rabszolgaság kiindulópontja, hiszen az nem ismerte a tulajdonszerzés egyik legfontosabb forrását, az *occupatiót*.⁸

„A római jog céljának és helyének kérdését illetőleg mai tanulmányi rendszerünkben” című értekezése a Jogtudományi Közlöny 1881. évi kötetében látott napvilágot. Ez a tanulmánya ma is aktuális és tovább gondolkozásra késztet.

Nem sokkal ezután született a „Tanulmányok a magánjog dogmatikájából. „A jogügylet” című munkája, mely a Jogtudományi Közlöny 1883. és 1884. évi kötetében jelent meg. Farkas Lajos Savigny felfogásának elemzésével kezdi fejtegetéseit, részletesen bírálja azokat a különböző nézeteket, amelyek az akarat és az akaratnyilvánítás, mint ügyleti tényálladási elemek tekintetében felmerültek (akarati elmélet [*Willenstheorie*] és nyilatkozási elmélet [*Erklärungstheorie*]). Ő maga a nyilatkozási elmélettel szemben foglal állást és éles kritika alá veszi Bernhard Windscheid (1817–1892) teóriáját. Különösen értékes a munka második része, amely az elmélet történetére vonatkozó francia, angol és belga tudományos eredményeket is tüzetesen ismerteti.

„A római család és családfői hatalom jogi jelentősége” című munkája az Erdélyi Múzeum Egylet kiadványsorozatának 1886. évi harmadik kötetében található. Farkas szerint a családi hatalomban foglalt jogintézmények a közhatalom alátámasztását kell, hogy szolgálják.

„A római jog a XIX. század végén” című, az egyetem 1900/1901. évi zárőnnepségén tartott előadásában – tegyük hozzá túlzott – kritikával illeti az 1900. január 1-jén hatályba léptetett német *Bürgerliches Gesetzbuch*-ot, mivel az a római jogra, akárcsak a „*Gemeines Recht*” tartalmi anyagára és a jogászképzés addigi rendszerére válságot jelentő „súlyos csapást” mért.

A polgári jog kodifikációja nézete szerint az 1495-ben recipiált római jog uralmát megdöntötte, azt az iskola jogának szintjére szorította vissza, s így a

„*Gemeines Privatrecht*” helyett az egyetemi tantervbe a „*System der römischen Rechtsgeschichte*”-t állította be.⁹

A munka ikerpárjának tekinthető a magyar jogfejlődésben a BGB által előidézett változáshoz hasonló előretörést jelentő 1911. évi I. tc., a Plósz Sándor-féle polgári perrendtartás értékelése: „Az új polgári perrendtartás és a római jog”, amely 1912-ben jelent meg Kolozsváron Ajkai K. Albert könyvnyomdájában. E tanulmánya először előadás formájában kapott nyilvánosságot az Erdélyi Múzeum Egylet Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának 1911. október 11-én tartott ülésén. Munkájának témája az volt, hogy az 1911. évi perrendtartásnak mennyit sikerült megőriznie az ősi római per intézményeiből, melynek elemzésére egyébként maga a törvényalkotó Plósz Sándor kérte fel egykori tanárát. Az értekezés a Plósz-féle törvénytű egyik ritkaságszámba menő szakmai értékelésének tekinthető.

Az 1896/1897. évi tanév megnyitó ünnepségén hangzott el rektori székfoglaló tanulmánya: „A becsület általános jelentősége a mai és római jogrendben”, melyben kiemeli: a legújabb bölcséleti irány és a hozzá társul szegődött szociológia helyesen mutat rá a mai jogrend visszaesésére, mert kereteiben az ember társadalmi és állametikai egyénisége nemhogy teljesebbé vált volna, de egyenesen megfogyatkozott; ugyanis az emberi önzés – amelynek az új jog a kiformalása során helyet adott – a becsület legnagyobb ellensége. Callistratus fragmentumát hozza fel példaként, amely a becsület eszméjének intézményi jelentőséget tulajdonít: „*Existimato est dignitatis inlaesae status, legibus ac moribus comprobatus, qui ex delicto nostro auctoritate legum aut minuitur aut consumitur*”. Dig. 50.13.5.1. (Callistratus, *libro primo de cognitionibus*.)

Utolsó jelentős, hosszabb terjedelmű munkája az 1913-ban nyomtatásban is megjelent akadémiai székfoglaló értekezése: „A római obligatio fogalmilag véve a közép- és újkori jogi elméletben.”¹⁰ Betegsége miatt a Magyar Tudományos Akadémia levelező taggá történő megválasztása kapcsán írt székfoglaló értekezését azonban személyesen nem tudta felolvasni. Ezért a székfoglaló értekezés felolvasására, amelyre 1912 december 9-én került sor, egyik legkedvesebb barátját, volt kolozsvári kollégáját Plósz Sándort (1846–1825) kérte meg.¹¹

Farkas Lajos e munkájában kiemeli, hogy a XIX. század elején a jogi dogmatika új alapfogalmakkal, így jogviszony, jogügylet, igény, alanyi jog gazdagodik, amelyek Savigny és a Történeti Jogi Iskola más képviselői munkásságának köszönhetően az *obligatio*k terén is éreztetik hatásukat. Különös figyelmet fordít az iskolaalapító Savigny kötelmekre vonatkozó nézeteire, melyeket az alábbiakban összegzi: a személyes hatalom az az állapot, amikor a személy a részére kijelölt téren az őt megillető hata-

lommal akaratával uralkodik (alanyi jogosultság és akaratelmélet), a jogviszonyban uralomra jutó akaratnak hatalmi tárgyai a természetnek térbelileg határolt darabjai és az idegen személyek. Az utóbbi esetben a hatalom nem a személynek egészére, hanem csupán egyes cselekményére vonatkozik, s az uralomnak ilyen viszonyát egy másik személy cselekménye felett jelenti maga az *obligatio*; az *obligatio* teljesítéscentrikussága kapcsán hangsúlyozza, hogy ebben az esetben nem feltétlen egy cselekményről van szó, hiszen teljesítésként szolgálhat több, sőt folytatódó tevékenység is (megbízás, társaság). A kötelezésbeli cselekmény minősítésénél Savigny aláhúzza az elkülönítés szerepét, vagyis az *obligatio* azon sajátos hatását, amely a korábban véletlen és bizonytalan eseményt szükségessé és bizonyossá változtatja. Ebből következik, hogy kötelezés tárgya csak olyan cselekmény lehet, amely elkülöníthető, idegen akarat alá kerülhet és pénzbeli becslésre alkalmas vagyoni értékkel bír. Ezeket a cselekményeket összefoglalólag hol szolgáltatásnak (*Leistung*), hol teljesítésnek (*Erfüllung*) nevezi a szakirodalom. Farkas Lajos *obligatio*król írt munkájának a hazai jogfejlődés és a római jogtörténet szempontjából is kiemelkedő jelentőségű a hetedik

az *obligatio* elméleti alapját a hazai irodalomban történeti kibontakozásában vizsgáló rész. A szerző Werbőczy korától egészen Szász-Schwarz Gusztáv tevékenységéig tekinti át a kötelmekre vonatkozó állásfoglalásokat, munkája végén megfogalmazva saját álláspontját.

Akadémiai székfoglaló értekezése több szempontból is hiánypótlónak tekinthető. A mű az *obligatio*okra vonatkozó magyar jogirodalmi vonatkozások összegzése, továbbá az európai továbbélés rövid summázata a glosszátoroktól egészen az Alois von Brinz (1820–1887) nevéhez kapcsolódó teóriáig.

Farkas Lajos pedagógiai munkássága és igen szerteágazó közéleti tevékenysége alapján nemcsak Kolozsváron, hanem egész Erdélyben általános megbecsülésnek örvendett. A kolozsvári egyetemen, amelynek alapításától kezdve megbecsült tanára volt, kivételes tekintélyű oktatónak és kutatónak számított. Jelentős mértékben járult hozzá az egyetem hazai és nemzetközi elismertségének megalapozásához és növeléséhez. Tudományos munkássága,¹² amely a római jog mellett kiterjedt a magyar jogtörténet és magánjog, továbbá az osztrák és német magánjog művelésére is, ma is iránymutató.

Jegyzetek

¹ Farkas Lajos életútjára és tudományos munkásságának értékelésére nézve ld. Kolosváry Bálint: *Farkas Lajos Emlékezete*. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. MTA. Bp., 1928.

² A kolozsvári egyetem alapításával kapcsolatban az újabb irodalomból ld. Hamza Gábor: *Adalékok a kolozsvári egyetem történetéhez*. Magyar Felsőoktatás 2001/12.

³ Ld. Emlékkönyv *Farkas Lajos tanárságának 45. éve alkalmából*. Írták tanártársai. Kolozsvár, 1914.

⁴ Kolosváry Bálint ekkor a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt. Az MTA levelező tagjává 1922. május 11-én. rendes tagjává 1934. május 11-én. igazgató (igazgatósági) tagjává pedig 1943. május 14-én választották meg. Itt említjük meg, hogy Kolosváry Bálint jogi tanulmányait 1892 és 1896 között a kolozsvári egyetemen végezte és 1897-ben ugyancsak ezen az egyetemen szerzett a jogtudomány köréből doktori oklevelet. A kolozsvári egyetemen 1916-ban lett a magyar magánjog magántanára. 1906-ban az osztrák magánjog nyilvános rendkívüli, 1909-ben pedig az osztrák magánjog nyilvános rendes tanára lett. Az MTA-n tartott megemlékezés időpontjában a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem nyilvános rendes tanára volt.

⁵ Nagy Vincze: *Októbertől októberig*. Bp., 1991. 17. p. Nagy Vince (1886–1965) Károlyi Mihály miniszterelnöksége alatt a belügyminiszteri tárca birtokosa volt. Mint politikus és jogász – jogi tanulmányait a kolozsvári és a budapesti egyetemen végezte – egyaránt kiemelkedő volt.

⁶ A Történeti Jogi Iskola nézve ld. Gábor Hamza: *Die Entwicklung des Privatrechts auf römisrechtlicher Grundlage unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsentwicklung in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Ungarn*. Budapest, 2002. 78–85.

⁷ Ld. Eloszó a 4. kiadáshoz. *Római jog történelme. Alapintézmények az első alakulás szerint*. Kolozsvár, 1905.

⁸ A tulajdoni szerzősmódokra nézve ld. Földi András–Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*. Kilencedik átdolg. és bőv. kiadás. Bp., 2004. 317–344.

⁹ Az 1495-ös *Reichskammergerichtsordnung* és a római jog recepciójára nézve ld. Földi A.–Hamza G.: *A római jog története és intézményei*. Kilencedik átdolg. és bőv. kiadás. Bp., 2004. 115sk. és Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Bp., 2002. 66sk.

¹⁰ A római *obligatio* fogalmilag véve a közép- és újkori jogi elméletben. Székfoglaló értekezés. In: *Értekezések a társadalmi tudományok köréből. A II. osztály rendeletéből*. Szerk.: Pauer Imre. XIV. kötet 6. szám. Bp., MTA 1913. 90 p.

¹¹ Plósz Sándort a Magyar Tudományos Akadémia 1884. június 5-én levelező taggá, 1894. május 4-én rendes taggá, 1902. május 9-én tiszteletbeli taggá, 1906. március 23-án pedig igazgató (igazgatósági) tagjává választotta. Plósz Sándor az MTA II. Osztályának elnöki tisztségét 1910. április 27 és 1913. április 24 között töltötte be. A felolvasást is ebben a minőségben vállalta. Plósz Sándor 1872 és 1884 között volt a kolozsvári egyetemen a polgári törvénykezés továbbá a váltó- és kereskedelmi jog nyilvános rendes tanára. Erre az időszakra nyúlik vissza Farkas Lajossal való szoros kollegiális kapcsolata.

¹² Néhány munkája nem került kinyomtatásra. Kézirat formájában fennmaradt munkái, amelyek a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonában vannak, közül kiemelkedik nagy részletességgel kidolgozott büntetőjogi és peres eljárásjogi előadási kurzusa, valamint nagyszabású tanulmánya a lelki élet jelenségeiről, melynek befejezésében halála gátolta meg

Deák és kortársai

KONFERENCIA ÉS TANULMÁNYKÖTET PÉCSRŐL

A 2003. év Deák Ferencre, az 1867-es kiegyezést létrehozó nagy államférfira emlékezés jegyében telt el; születésének kétszázadik évfordulóját ünnepelték határokon innen és túl. A rendezvényekre visszanézve elégedetten állapíthatjuk meg: meglepően erős, mélyen beágyazott a haza bölcsének kultusza a magyarság kollektív emlékezetében. Koszorúzások, névadók, versenyek, kiállítások, konferenciák szervezéséből az általános iskolától az egyetemeken át a tudományos akadémiáig a társadalom minden csoportja kivette részét, e jeles alkalmából kiadványok tömege jelent meg.

A konferenciák közül kétségtelenül az MTA által Budapesten 2003 májusában szervezett volt a legjelentősebb, de a vidéki egyetemvárosok közül Miskolc, Szeged és Pécs is megemlékezett a Deák-bicentenáriummól.

A pécsi egyetemen – más megemlékezésektől eltérően – az egyetemi hallgatókat tömörítő Történész-céh Egyesület kezdett szervezkedésbe. A Történész-céh Egyesület egy 1996 óta működő baráti társaságból – a Történészcéhből – jött létre 2002 őszén. Eredetileg baráti hangulatú, kötetlen beszélgetéseket szerveztünk oktatóinkkal, általában havi egy-két alkalommal a Szántó Kollégiumban. Ezeken leginkább saját évfolyamtársaink vettek részt. A nagyobb rendezvényeket, kirándulásokat, konferenciákat eredetileg a Magyar Történészhallgatók Egyesülete Pécsi Helyi Bizottsága szervezte meg. Az MTE PHB 1990-től 1999-ig működött, és fénykorában – a '90-es évek közepén – a legaktívabb hallgatói kulturális szervezet volt az országban. Saját folyóiratot jelentetett meg, így biztosítva publikációs lehetőséget az OTDK pályamunkák, illetve a legjobb szemináriumi dolgozatok számára, valamint évente rendezett országos konferenciákat, illetve rendszeresen jártunk külföldre és a Mecsekbe kirándulni.

Az MTE hanyatlása egybeesett az egyetemi tömegképzés megindulásával. Az újabb évfolyamoknak egyre kevésbé volt igénye a felsősök megismerésére, szakmánk mentén közös programok szervezésére. Csekély vigaszt jelent, hogy országos jelenségről van szó, és hogy mindezek ellenére az MTE pécsi bizottsága még akkor is működött, mikor a többi vidéki szervezet és a fővárosi központ már régen feloszlott. A hallgatói élet Pécsen is ellaposodott, és néhány tanári kísérlet ellenére sem sikerült ezen változtatni.

A Történész-céh az MTE PHB megszűnése következtében előállott űr betöltését programjai szélesítésével kísérelte meg. A Szántós estek mellett vitafórumokat indítottunk, amelyek egy-egy történelmi kérdést körüljárva a szélesebb – nem csak szakmai közönség – tájékoztatását, történelmi ismereteinek gyarapítását kívánták elősegíteni. Elindítottunk teadélután sorozatunkat, amely oktatóink és a hallgatók közötti ismerkedésre, kapcsolattartás elősegítésre szolgált. Forró tea és sütemény mellett tanáraink egyetemista éveikről, pályaválasztásukról meséltek nekünk. Újraindítottuk a „töris bulikat”, és ismét szerveztünk kirándulásokat.

A botrányosra sikerült 2001-es történész szakest után felvállaltuk ennek az 1988 óta hagyománnyá vált eseménynek a szervezését is. A szakestek a történészek – tanárok és diákok – legfontosabb éves találkozó: ilyen alkalmakkor tanárok és diákok közösen adnak elő rövidebb, saját szerzeményű darabokat, paródiákat, együtt avatjuk fel a gólyákat, választjuk meg az év legszebb tanárát/tanárnőjét, és közösen énekeljük el a történész-indulót, majd a műsor után együtt mulatunk hajnalig.

A tanári kar terveinket messzemenően támogatta, és dékán asszony segítségével 2002 végén irodát kaptunk a történelem tanszéken. Itt rendeztük be saját gyűjtésből és a PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszékének felajánlásából az egyesület könyvtárát, amely jelenleg nagyjából 500 kötetet számlál.

A vitaestek, teadélutánok, Szántós előadások, kirándulások, túrák mellett fontosnak tartottuk minél rangosabb szakmai események megrendezését is. Eddig három konferenciát szerveztünk. Még 2003 elején Orosz arcképcsarnok címmel a PTE BTK történelem tanszéke és a Russzisztikai Intézet segítségével egy egynapos, az orosz történelem kiemelkedő egyéniségeit bemutató, országos konferenciának adott otthont – szervezésünkben – az egyetem. Ennek tanulmánykötete 2004 decemberében jelent meg. Idén ősszel középkori had- és életmódtörténet témakörében rendeztünk kétnapos konferenciát.

Tekintettel arra, hogy tagjaink között jogászok és történészek egyaránt vannak, és hogy ennél fogva egyesületünk nyitott a jogtörténeti kutatások iránt, valamint arra, hogy több tagunk aktívan bekapcsolódott a pécsi jogtörténeti műhely munkájába, úgy gondoltuk, hogy a Deák-emlékév keretében érdemes a mind a történészek, mind a jogászok számára érdekes életművet hátrahagyó államférfi tevékenységét közös vizsgálat alá venni. A konferenciával azonban további céljaink is voltak: Deák igazságügy-miniszterként egy folyamatot gyorsított fel: a magyar tradicionális jog lebontását, de ez a munka több évtizedig tartott, és nagy részét a polgári korszak igazságügyi miniszterei végezték el. Róluk az utókor megfeledkezett, alakjuk Deák, Vukovics és Horváth Boldizsár mellett elmosódott. Célunk volt, Deák mellett, a róluk való megemlékezés is, illetve személyük és munkásságuk szélesebb szakmai közönséggel, a jövő jo-

gász és történész értelmiségeivel való megismertetése. Ezért adtuk konferenciánknak a következő nevet: Deák és utódai – magyar igazságügyi miniszterek 1848/49-ben és a dualizmus korában.

A Deák és utódai konferencián 17 előadó vizsgáلتa 7 igazságügyi miniszter életútját, és összegezte munkásságukat. Deákról, Horváth Boldizsárról több – történész és jogász megközelítésű – előadást hallhatunk (Bárándy Péter, Deák Ágnes, Katus László, Veliky János, Mezey Barna, Laky Ferenc), de rajtuk kívül bemutatásra került Fabinyi Teofil (*Bistei Attila*), Pauler Tivadar (*P. Miklós Tamás*), Perczel Béla (Dobos Gyula), Szilágyi Dezső (*Stipta István*), Plósz Sándor (Kengyel Miklós) tevékenysége is. *Gergely Jenő* a liberális állami egyházjog-alkotás dualizmus-kori főbb kérdéseit összegezte, és részletesen elemezte a szabadelvű egyházpolitika hatását az egyes egyházakra (*A liberális állami egyházjog-alkotás főbb kérdései a dualizmus korában*). *Kajtár István* a magyar igazságügyi miniszterek európai jogi kultúrával, a kortárs európai jogelmélettel való élő kapcsolatot emelte ki *A polgári korszak igazságügy-miniszterei és az európai jogi kultúra* című, nagyívű, a reformkortól a világháborúig tartó időszakot átfogó előadásában. *Somogyi Éva* a kiegyezési törvényeket, és azon belül is a paritás fogalmát járta körül több oldalról is mind a történészek, mind a jogászok számára új megközelítést tartalmazó, roppant élvezetes előadásában. *Szabó Dániel* a képviselői összeférhetlenség dualizmuskori szabályozásáról, ennek erkölcsi, politikai vetületeiről értekezett (*Képviselői összeférhetlenség: erkölcsi, napi politikai kérdés vagy a politikai rendszer meghatározója*).

A konferencia azonban csak egy része – pontosabban: záró eseménye – volt az általunk szervezett rendezvénynek: a Deák-émlékhétnek. Ennek keretében már 2003. november 13-án megnyílt a PTE Társadalomtudományi Szakkönyvtárban (Pécs, Rókus u. 2.) az a – mostanra állandóvá vált – kiállítás, amely a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnokában található portrék másolatainak felhasználásával készült. Az arcképek alá rövid életrajzokat készítettünk, és ez alá – a történészhallgatók érdeklődését felkeltendő – pár tételes bibliográfiát is mellékelünk.

Célunk volt továbbá az is, hogy a konferencián elhangzott előadások anyaga később is elérhetővé váljék az érdeklődők és – felsőoktatási segédanyagként – a hallgatók számára. Ezért a Deák-émlékhét megrendezéséhez benyújtott pályázatokon elnyert összegek egy részét egy tanulmánykötet elkészítésére különítettük el, amely 2004. november elején jelent meg Pécsen, 250 példányban.

A Deák és utódai kötet 240 oldalon 13, az ország különböző részein a jog és a történelem elméleti és gyakorlati oldalával foglalkozó szakember tanulmányát tartalmazza. Már ez a tény is jól mutatja, hogy Deák Ferenc és miniszter utódainak szellemi hagyatéka eleven része mindennapjainknak.

A Deák-kötet tartalma tehát nagyrészt megegyez-

zik a konferencián elhangzott előadások tartalmával. A kötethez dr. Bárándy Péter írt előszót, és az első tanulmányt is ő jegyzi (Deák Ferenc, az igazságügy-miniszter). Ebben Deák miniszterségét, a kinevezéséhez vezető utat, miniszterségének eredményeit elemzi.

Deák Ágnes szintén nagynevű névrokonával kapcsolatos tanulmányt készített *Deák, a magyarok Mőzese – Deák Ferenc és a kortárs utókor, 1876* címmel. A szerző itt Deák-mítosz kialakulásának körülményeit, és azon belül is a Deák emlékére az Akadémia által kiírt pályázat történetét mutatja be, gazdagon idézve a beküldött, lírai hangvételű pályaművekből.

Katus László *Deák Ferenc és a horvát kiegyezés* című tanulmánya Somogyi Éva *A paritás fogalma az 1867. évi kiegyezési törvényekben és a dualizmus-kori politikai közbeszédben* című munkájával együtt a haza bölcsének a dualizmus létrejötténél kifejtett szerepét mutatja be igen alapos elemzések és nagymennyiségű szakirodalom és forrásanyag feldolgozása mellett.

Mezey Barna Deák Ferenc és Horvát Boldizsár párhuzamos portréját rajzolta meg. A származás és végzettség mellett e két államférfi politikai és jogi álláspontja is nagyon hasonló volt egymáshoz. Két, egymást követő nemzedék kiemelkedő alakjairól van szó, akik oroszlárnészt vállaltak a magyar polgári állam jogi alapjainak lerakásánál. A Deák miniszteri tevékenysége idején elkezdett munka nagy részét két évtizeddel később Horváth vitte tovább, illetve fejezte be. Erre utal a tanulmány egyik alcíme: „Deák jogász korszakának örököse: Horvát Boldizsár.”

Szombathely neves szülöttével azonban más is foglalkozott: Laky Ferenc, a Vas Megyei Bíróság elnöke Horvát életművének maradandóságát az 1869:4. tc. továbbélésével, a törvény rendelkezéseinek az 1997-es bírósági reform anyagába történő beépítésével támasztotta alá (Horvát Boldizsár, a polgári jogfejlődés katalizátora).

P. Miklós Tamás, a Zánkai Könyvtár igazgatója egy rendkívül alapos, átfogó tanulmányban mutatta be a sokoldalú Pauler Tivadar életét és munkásságát (Ferenc József „kedvenc minisztere”: Pauler Tivadar (1816-1886) élete és munkássága). Esszéjét olvasva betekinthetünk egy többgenerációs értelmiségi család megalapítójának mindennapjaiba: P. Miklós kitér a fiatalkori évekre, részletesen szól Pauler egyetemi karrierjéről, amely az akadémikusság ívelt. Ez adta neki azt a háttérrel, ahonnan át-átléphetett a politikába. Több kormányban is betöltött többféle miniszteri posztot, de mindvégig tudós maradt. P. Miklós külön fejezetet szentel Pauler és a kedvelt tartózkodási helye, a Balaton kapcsolatának is.

Dobos Gyula főlevéltárosnak a Perczel családról írt monográfiája 2001-ben jelent meg. E népes család egyik igen magasra jutott, de mára elfeledett tagja volt Perczel (I.) Béla, aki közvetlenül Pauler előtt

állt az igazságügyi tárca élén (*Egy politikai karrier története: Perczel Béla I. (1819-1888)*). Minisztersége három éve alatt jelentős jogszabályok készültek el, mint például a cselédtörvény, uzsoratorvény, a közjegyzői törvény. Miniszteri megbízatását követően a Kúria elnökeként szerzett magának – a korabeli sajtó szerint – osztatlan elismerést.

Szilágyi Dezsőnek, a korszak egyik legjelesebb jogászának és politikusának pályáját vázolja *Stipta István* tanulmánya (*Szilágyi Dezső és az igazságügyi modernizáció*). A szerző Szilágyi életrajzi adatait röviden összegezve átfogó képet ad miniszteri működésének eredményeiről, a miniszternek a felmerülő jogi kérdésekben elfoglalt álláspontjáról. A tanulmány lábjegyzeteként tételes felsorolásra kerültek a Szilágyi működése alatt elfogadott, illetve előkészített jogszabályok, törvénytervezetek.

Kengyel Miklós a Pp. atyjáról, Plósz Sándorról értekezett (*Plósz Sándor és az 1911. évi Polgári perrendtartás keletkezésének hosszú története*). A miniszter életműve egyértelműen az 1911. évi I. törvény, amelynek tervezete és elfogadásának hosszú története egyaránt az ő munkásságát dicséri.

Az egyes miniszterek életrajzának, működésének bemutatása mellett négy átfogó tanulmány is helyet kapott a könyvben. E – *Gergely Jenő, Kajtár István, Somogyi Éva és Szabó Dániel* nevével fémjelzett –

munkák átfogó képet rajzolnak a kiegyezés és dualizmus korának jogi és politikai kérdéseiről, az egyes politikusok, döntéshozók ezekkel kapcsolatban elfoglalt véleményéről.

A Deák és utódai tanulmánykötet tartalmát áttekintve örömmel láthatjuk, hogy kezdeményezésünk – e korszak igazságügyi miniszterei életútjának bemutatása – megvalósulni látszik. Mindezek ellenére nem ülhetünk ölbe tett kézzel: 1848/49-ben és a dualizmus korában több mint húsz miniszter állt a tárca élén, s ez a kötet csupán hétről emlékezik meg. Reméljük, hogy könyvünk, mint gondolatébresztő, serkenti majd az ezirányú, forrásokra épülő kutatásokat mind a mostani, mind az eljövendő kutató-nemzedékek körében.

Végezetül itt szeretném még egyszer megköszönni mindazoknak, akik céljaink megvalósításában támogattak bennünket, így különösen a Magyar Köztársaság Igazságügyi Minisztériumának, dr. Bárándy Péter és dr. Petrétai József miniszter uraknak, a Magyar Köztársaság Nemzeti és Kulturális Öröksége Minisztériumának, a PTE Grastyán Endre Szakkollégiumának és nem utolsósorban a PTE vezetésének, az ÁJK és BTK dékánjainak, a PTE BTK Újkortörténeti és a PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszékének, diák-társainknak értékes segítségét.

Domaniczky Endre

Hazai Jogtörténészek IV. Találkozója

CSIZMADIA ANDOR TISZTELETÉRE
PÉCS 2005. NOVEMBER 18–19.

2005. novemberében negyedik alkalommal került megrendezésre a Hazai Jogtörténészek Találkozója Pécsen. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke szervezésében lezajlott konferencia résztvevői a 95 éve született és 20 éve elhunyt Csizmadia Andor (1910–1985) jogtörténész professzor emléke előtt tisztelegtek előadásokkal.

A Találkozót *Dr. Szalayné dr. Sándor Erzsébet*, a PTE ÁJK dékánja, a konferencia védnöke köszöntője nyitotta meg.

Csizmadia Andor szakmai érdeklődése, tudományos munkássága túllépte a szűk értelemben vett jogtörténet határait, a találkozón sem csupán jogtörténészek, hanem a jogtudomány különböző területeinek képviselői méltatták munkásságát.

Ádám Antal előadásában Csizmadia az egyházak és az állam viszonyára vonatkozó kutatásainak ered-

ményét foglalta össze, elemzve annak az államjogi viszonyrendszernek azokat az elemeit, melyeket Csizmadia professzor kutatási eredményei alapján vizsgálunk ma is. Majd *Ruszoly József* következett, akinek személyes hangvételű szavaiból a hallgatóság sok újat tudhatott meg nem csak Csizmadia Andorról, a tudósról, hanem a magánemberről is.

Jól mutatja Csizmadia szakmai munkásságának szerteágazó voltát, hogy míg *Máthé Gábor* a magyar közigazgatástörténeti kutatásainak maradandó értékeit méltatta, *Révész T. Mihály* a szabadságjogokra vonatkozó megállapításait ismertette, hangsúlyozva, hogy a sajtószabadság, és annak tudományos-történeti bemutatása nehezen elválasztható attól az időszaktól, melyben a munka megszületett. *Rácz Lajos* a professzor Erdéllyel kapcsolatos munkásságát fellelevenítve párhuzamot vont Bónis György és Csizmadia Andor pályájának erdélyi szakaszára épülő későbbi munkássága között.

A délelőtti előadások sorát *Horváth Pál* zárta, felidézve Csizmadia életpályájának főbb állomásait, s kiemelve, hogy Csizmadia „szellemének követői, tanítványai ott vannak az ágazati jogtudományok szinte minden szegmensében, sőt azon kívül a történeti, gazdaság- és politikatörténeti, a kultúrhistoriai, sőt az újjáéledő egyházjogi, archontológiai, néprajzi és helytörténeti kutatások szférájában is”.

A Rektori Tanácssteremben tartott állófogadás

után a délutáni előadások sorát *Mezey Barna* nyitotta meg, aki beszédében a professzor jogi felsőoktatással, és a magyar egyetemek történetével kapcsolatos munkásságát méltatta, nem mulasztva el néhány, Csizmadiaával kapcsolatos személyes jellegű emléket is felidézni, különös tekintettel a Kovács Kálmán iskola és Csizmadia Andor tanítványainak kapcsolatrendszerére.

Sipta István Csizmadiáról, az önkormányzatok jogtörténetének kutatójáról emlékezett meg, utolsó felszólalóként *Béli Gábor* a professzor és a tradicionális magyar jogtörténet kapcsolatáról beszélt, a prédiális nemesi státusz Árpád-kori kialakulásával kapcsolatban Csizmadia Andor ezirányú kutatási eredményeihez néhány kiegészítő megjegyzést fűzve.

A találkozó fő megállapításait *Kajtar István* zárszava foglalta össze, majd bemutatta a találkozótiszteletére a Jogtörténeti Tanszék gondozásában megjelent *Jogtörténeti Tanulmányok* című sorozat nyolcadik, Csizmadia Andor emléke előtt tisztelgő kötetét.

Örömet fejezte ki, hogy a kötetben 6 egyetem 8 karának 11 tanszéke, 30 szerző képviselteti magát

(a legújabb generációkból 6 fő, de megtisztelte a kötetet 8 professzor is). A tanulmányok a jogtörténet 11 ágát (alkotmányjog, magánjog, büntetőjog, perjog, munkajog, kereskedelmi jog, egyházjog, szociális jog, jogpolitika, tudománytörténet és szimbolika) fogják át, ezekből 15 foglalkozik a modern korral, 3 középkori, ismét 3 tanulmány újkori témát vizsgál, 9 pedig időben átfogó jellegű. Külön figyelemre méltó, hogy e kötet nyújtja Csizmadia Andor szakmai munkásságának eddigi legátfogóbb, 1936–2003 között megjelent munkáit tartalmazó bibliográfiáját. A Jogtörténeti Tanulmányok nyolcadik kötetének végén megtalálható a korábbi számok tartalma is.

Szalayné Sándor Erzsébet az előszóban tett megállapítása szerint „A VIII. kötet mintegy 30 tanulmányával ismét keresztmetszete a magyar jogtörténetnek minden nemzedéke széles körű érdeklődésének, és tudományos tevékenységüket is reprezentálja. Tanulmányozása hasznos időtöltés minden érdeklődőnek, méltó Csizmadia Andor professzor szakmai hírnevéhez”.

Juhász Botond

Február közepén két ifjú és reményteljes miskolci jogtörténész kolléga PhD-értekezésének nyilvános vitája zajlott le. Tekintettel arra, hogy mindkét értekezés magánjog történeti témát ölelt fel a munkahelyi vitát szervező Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet – még tavaly júniusban – egy napra tűzte ki azok időpontját, s a doktori iskola tanácsa is hasonlóan tett a nyilvános vita kapcsán. Már a munkahelyi vitán is megmutatkozott a szakma érdeklődése és elismerése, a megjelent 40–50 fős hallgatóság között – a szervező Miskolci Egyetemen túl – jelen voltak a Szegedi Tudományegyetem, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem, a Debreceni Egyetem, és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem témában érintett tanszékeinek vezetői, a Pécsi Tudományegyetem érintett tanszékvezetője pedig levélben fejtette ki álláspontját. Nem titkolt tény, hogy az igazi jelentősége ennek a vitának van, hiszen itt lehet a jelöltet tanácsokkal ellátni. A nyilvános vitán már csak a bíráló bizottság tagjainak van szerepe, a megjelentek inkább csak szemlélői az eseményeknek. A munkahelyi vitán sok javaslat hangzott el, s a dolgozatok végleges változatának átlapozásakor megállapíthatjuk, hogy azokat nagyrészt mindkét disszertáns megfogadta. A műhelyvita és a nyilvános védés között eltelt nyolc hónap nem zajlott munka nélkül.

Dr. Babják Ildikó „*Árucseréi ügyletek a germán népek szokásjogában*” című értekezésében – hivatalos bírálók Dr. Jakab Éva egyetemi tanár és Dr. Zlinszky János egyetemi tanár – kitartó munkával a kora középkor összes germán népcsoportjának (vizi-gótok, keleti gótok, burgundok, frankok, longobár-

Jogtörténeti disszertációk Miskolcon

Beszámoló Dr. Babják Ildikó

és Dr. Takács Tibor (PhD) értekezéseinek nyilvános vitájáról

Miskolc, 2006. február 15.

dok, bajorok, alamannok, angolszászok stb.) a címben említett ügyleti típusát megvizsgálta. Nem hagyatkozott azonban ezek egyszerű ismertetésére. A forráselemzés mellett az értekezés jelentős összehasonlító jogi fejtegetéseket tartalmaz, de nem csak az egyes germán népek szokásjogi gyűjteményeinek árucseréjogi rendelkezéseit veti egybe, hanem a germánok joggyakorlatában tapasztalt római jogi elveket is felvázolja. Külön ki kell emelni, hogy a szekunder irodalom mellett a disszertáns az eredeti latin nyelvű forrásokból az összes jelentősebb szokásjogi gyűjteményt, illetőleg formulagyűjteményt megvizsgálta. Ezek kapcsán rávilágított arra, hogy a szokásjogi gyűjtemények statikus állapota mellett a formulagyűjtemények biztosították a jogrendszer dinamizmusát, ezek ugyanis minden szerződéstípusra más-más iratmintát tartalmaztak. A szerző végső konklúzióként megállapította: „A germán okirat-készítési szokások feltárásával az értekezés bebizonyította, hogy a jogi kultúra szempontjából nem tántorgott sza-

kadék az ókori Róma és az érett középkor keresztény Európája között”

Dr. Jakab Éva (tanszékvezető egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem) opponensi véleményében megállapította, hogy Babják Ildikó értekezése a hazai szakirodalomban kevésbé kimunkált témát dolgozott fel. A gazdag forrásanyagból a szerző jól állította össze az árucserre ügyletekre vonatkozó szabályokat, s azokat interdiszciplináris igénytel elemezte. Külön pozitívumként említette a korabeli okirati gyakorlat dokumentumainak kiterjedt feldolgozását. A dolgozat részletes elemzése után örömmel nyugtázta, hogy a munkahelyi vitán tett javaslatait a disszertáns beledolgozta értekezésébe, így a megmaradt néhány kritikai megjegyzés már nem csorbítja a szerző szorgalmas munkájának értékét. Megítélése szerint a disszertáció megfelel a doktori (PhD) értekezésekkel szemben támasztott formai és tartalmi követelményeknek, ezért javasolta a doktori fokozat odaítélését.

Dr. Zlinszky János (nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem) opponensi véleményében kiemelte, hogy a dolgozat önálló, alapos, kiterjedt forráskutatáson alapuló munka. Nem csak a hazai egyetemes jogtörténet, hanem a nemzetközi újabb irodalom szempontjából is ritka és bátor vállalkozás, hiszen kevésbé ismert és szerteágazó forrásanyagot dolgoz fel. A disszertáció részletes elemzése során több, a későbbi publikálás során hasznosítható tanácsot adott, majd végezetül megállapította, hogy a munka igazolja a jelölt önálló kutatási készségét, tudományos képességeit, s a ritkán választott nehéz téma feldolgozásában elért eredmények alapján feltétlenül javasolta a doktori (PhD) fokozat odaítélését.

Dr. Takács Tibor „A francia magánjog fejlődésének története (Code Civil és előzményei)” című értekezésében – hivatalos bírálók: *Dr. Homoki Nagy Mária* egyetemi tanár és *Dr. Kecskés László* egyetemi tanár – Európa legismertebb polgári törvénykönyvének szálait egészen a középkorig visszavezette. A kodifikáció egyik lényeges célja a jogegység megteremtése, a középkori jogot azonban az erősen széttagolt szokásjog jellemezte. Ennek hátrányait azonban már akkor felismerték, s megjelentek a jogegység megteremtésére irányuló törekvések. A szerző lényegében ennek a folyamatnak az elindulását tekinti a kodifikáció legkorábbi előzményének. A széttagolt középkori francia magánjog rövid bemutatása után sorra veszi azokat az elemeket (szokásjogi gyűjtemények, királyi jogalkotás, jogi oktatás, jogtudomány), amelyek már a középkorban, illetőleg a koraújkorban a jogrendszer egységesítésének irányába hatottak. A jelentős határvonalat nyilvánvalóan a forradalom által megindított polgári átalakulás jelentette, amely előtérbe helyezte a magánjogi kódex elkészítését. A

politika hullámcapásai között azonban a kodifikáció folyamatosan zátonyra futott. Ezt követően az értekezés egyik legérdekesebb részét képezi I. Napóleon színre lépése, s a kódex megszületésére gyakorolt hatása. A szerző nagyon jól érezteti az olvasóval azt a kettősséget, amit Napóleon megtestesített. Kevés jogi érzéke ellenére apró részleteiben is beleszólt a törvény előkészítési folyamatába, ami több esetben káros volt. Ugyanakkor a kodifikáció fontosságát átérzve az ahhoz nyújtott politikai támogatás lehetővé tette, hogy Franciaországnak néhány év alatt elkészüljön a magánjogi törvénykönyve, míg más államokban ez akár egy évszázados vajúdság is igényelt. Így talán nem véletlen, hogy a disszertáns az alábbi, Bonaparte Napóleontól származó idézetet választotta munkájának mottójául: „Dicsőségem nem negyven győzelemben van, Waterloo eltörli oly sok győzelemem emlékét. Magánjogi törvénykönyvemet azonban semmi sem törli el, örökké élni fog.”

Dr. Homoki Nagy Mária (tanszékvezető egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem) opponensi véleményében hangsúlyozta, hogy hiánypótló munkáról van szó, mert a francia magánjog fejlődéséről ilyen átfogó munka magyar nyelven még nem született. A más országok jogrendszerét kutatók helyzete mindig nehezebb, hiszen a saját nemzeti jogrendszerét mindenki jobban ismeri és abban jobban eligazodik. A disszertációból megállapítható, hogy a jelölt jól kezeli a francia nyelvet, így megfelelő alappal fogott bele kutatásaiba. Végezetül megállapította, hogy a vitára tűzött munka megfelel a PhD-értekezésekkel szemben támasztott követelményeknek, így javasolta a doktori fokozat odaítélését.

Dr. Kecskés László (tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem) opponensi véleményében kiemelte, hogy saját kutatási területe részben átfedi a Takács Tibor által elemzett témákat, így munkásságát már évek óta nyomon követi, s egyes műveihez a disszertáns korábbi tanulmányait forrásként is felhasználta. Ennek alapján megállapította, hogy a hazai szakirodalomban a munka újdonságot jelent. A dolgozat részenkénti elemzése után opponensi véleményében megállapította, hogy az a PhD-értekezésekkel szemben támasztott követelményeknek mindenben megfelel, ezért javasolta a doktori fokozat odaítélését.

A bíráló bizottság 95, illetőleg 100%-os eredménnyel mindkét jelöltnek javasolta a doktori fokozat odaítélését, amelyet az Egyetem Doktori Tanácsa azóta meg is tett. A sikerhez a kollégák nevében is gratulálok. Végezetül ne feledkezzünk meg *Dr. Szabó Béla* egyetemi tanárról, illetőleg *Dr. Stipta István* egyetemi tanárról, akik a két disszertáns tudományos vezetői voltak, s jelentős munkát vállaltak a szép eredmény elérésében.

Szabó István

II. József személye és uralkodása a magyar és az európai történelem sokat kutatott és ismertnek számító, valójában mégis nehezen megítélhető korszakai közé tartozik. Ki volt II. József és mit is gondolkunk róla? Anekdoták, a maradandó illetve a kevésbé időtálló intézkedések felsorolása, valamint sablonos közhelyek uralják a korszakot történelemkönyvekből, irodalmi élményekből felidézni kívánó érdeklődők ismeretanyagát. Ezért is örömteli, hogy a Doktori mester munkák sorozatban megjelenhetett Kulcsár Krisztinának – a Magyar Országos Levéltár tudományos munkatársának és az ELTE Bölcsészettudományi Kara oktatójának – 2001-ben megvédett doktori értekezésének átdolgozott változata, amely az akkor még az uralkodásra csupán készülő társuralkodó 1768 és 1773 között megtett három szemleútjával, annak leírásával és az útközben tapasztaltak hatásai-val foglalkozik.

Kulcsár Krisztina könyve tíz éves kutatómunka és rendszerező tevékenység eredményeként született meg, amelynek témaválasztását a szerző a rendelkezésre álló forrásanyag – őt magát is meglepő – feldolgozatlanásával és feltáratlanásával indokolja. A mű bevezetőjében meghatározza az uralkodói utazás műfaját, leírja a Habsburgok e téren meglévő családi hagyományait, majd részletesen bemutatja az utazások elméleti, adminisztratív előkészítésének, megszervezésének, és az utazással együttjáró gyakorlati teendők (útvonali kijelölése, szálláshely kiválasztása, étkezés, stb.) lebonyolításának folyamatát. Ezen első részben nagyfokú határozottsággal vonja meg a kutatás és az ismertetés terjedelmét, az óriási téma pontos határvonalait, illetve fontos adatokkal, fogalmakkal és háttér információkkal szolgál, amelyek elengedhetetlenek a később leírtak helyes értelmezéséhez.

Már itt értékes mozaikkal szolgál a vizsgált személy életrajzához és személyiségének megértéséhez. Megtudhatjuk, hogy II. Józsefet tudatosan készítették fel az uralkodásra, sőt később ő maga is tervszerűen tanulmányozta a birodalom államberendezkedését, ezt a célt szolgálták katonai szemléi és a közigazgatásra koncentráló utazásai is. Tanulmányai során – többek között – hadvezetéssel, természettudományokkal, retorikával és történelemmel foglalkozott, alapfokon tanult magyarul, valamint elmélyült a jogi tárgyak tanulmányozásában. Így képzést kapott a természetjog, a német állam- és hűbérjog, a nemzetközi jog és az egyházjog területén is.

Az utazó császárként számon tartott II. József társ- és egyeduralkodóként valóban rengeteget volt úton, 1765-től haláláig összesen több mint hét évet töltött Bécsen kívül utazgatva.

„Elengedhetetlen, hogy politikai, polgári és katonai szempontból megsejmeljünk, mi történik. Nem vagyok oly naiv, hogy azt higgyem, hogy személyes jelenléttel és felügyelettel minden gond megoldható lenne. De néhányuk miatt megéri a fáradság, és habár a dolgokat kendőzöttén a jó oldalukról látjuk, ha

A császár szolgálati útra ment

Kulcsár Krisztina:

II. József utazásai Magyarországon,
Erdélyben, Szlavóniában
és a Temesi Bánságban

1768 - 1773

Doktori mester munkák

Gondolat – Magyar Országos Levéltár,

Bp., 2004., 580 p. ISBN 963 631 151 X

többször visszatérünk mégis felismerhetőek a különbségek. Meghalljuk a panaszokat, megismerjük az alattvalókat, hogy hol lehet őket a jövőben foglalkoztatni; ítélkezünk mások cselekedeteiről, megtekinjük a tájat és a helységek fizikai jellemzőit, és végül tisztviselőink kisebb-nagyobb képességeiről és szorgalmáról saját véleményünk alakítunk ki.” – fejtegeti 1765-ben anyjához, Mária Teréziához írott Emlékeztetőjében, aki egyébként korántsem lelkesedett nyughatatlan fia állandó távolléte miatt.

A könyvet forgatva nyugodtan kijelenthetjük, hogy II. József – a fentiekben idézettek túlmenően – az utazást nemcsak hogy munkának és nem pedig szórakozásnak, illetve reprezentációnak tekintette, hanem a kormányzati tevékenység kötelező velejárójának. Egyszerre módszernek és eszköznek, amely nélkül elképzelhetetlen az eredményes igazgatás, a közjó elérése. Az abszolutizmus korában, az óriási birodalom megnövekedett közigazgatási apparátusának és bürokráciájának viszonyai között, ragaszkodik és visszanyúl a kora középkorra jellemző uralkodói személyes jelenlét módszeréhez az igazgatásban. Teszi ezt a XVIII. században, amikor bár az uralkodói látogatások, katonai szemlék műfaja természetesen nem volt ismeretlen, a közvetlen tapasztalatszerzés és uralkodás terepe mégis elsősorban a monarchia székhelye volt. A hatalmat gyakorló és birtokló dilemmája mind a mai napig adott, miként lehet befolyást gyakorolni a közigazgatás alsó szintjén elhelyezkedő hivatalokra és állampolgároknak személyes közvetlen tapasztalatok nélkül. Hogyan lehet az ismereteket legcélszerűbben megszerezni anélkül, hogy a hatalom csúcsán álló szemlélő tekintetét ne homályosítsák el a felületes részlelmények, vagy a szándékosan megsejtített és előkészített látnivalók élményanyaga.

II József szigorú inkognitóban egyszerű körülmények között utazott, kerülte, sőt tiltotta a protokolláris ünnepélyeket, fogadásokat, költséges előkészületeket, útjavításokat. A közhiedelemmel ellentétben ugyanakkor – mutat rá Kulcsár – a Birodalmon belüli utazásaik során mindig saját rangját és nevét viselte, európai útjain azonban az őt egyébként valóban megillető Falkenstein grófjának címe mögé rejtőzött.

Kulcsár Krisztina könyvének harmadik részében tér rá a kiválasztott utazások elemzésére. Kimondottan nem az uralkodó utazásait kívánja időrendben rekonstruálni, hanem a három útinaplóban fellelt tényanyagot csoportosítja, és az általa fontosnak tartott igazgatási témakörökhöz illeszti hozzá a különböző helyszíneken tapasztaltakat. Többek között az oktatásügy, az úrbéri kérdések, a határőrvédelem, a bányászati lakosság-telepítés és közigazgatási kérdéskörön keresztül kívánja a korabeli Magyarországot és az uralkodó személyiségét bemutatni, ami az érzéletes példák során keresztül kiválóan sikerül is. Színesíti, díszíti a korabeli államigazgatás nagy feladatkörével kapcsolatos már rendelkezésre álló információkat, bár igazán újdonságnak számító, távlatokat nyitó megállapításokat ritkán tesz és vitába is csak elvéve száll a régi tanokkal.

A fejezet és az egész monográfia elkészítésekor elsősorban II. József – saját kézzel írott, illetve diktált – útinaplóira támaszkodott, amelyeket az uralkodó napi rendszerességgel vezetett és az udvarba viszszatérve letisztázva anyjának is átnyújtott. (Kulcsár Krisztina a későbbi utazások naplóinak hiányát pont azzal indokolja, hogy a Mária Terézia halála után nem volt kinek elkészíteni a tapasztaltak rendezett változatát.) Ezeket az elsődleges élményanyagot tartalmazó forrásokat egészíti ki a kutató, az útírtak és a hivatali feljegyzések, levélváltások anyagaival.

Meg kell jegyezni, hogy bár a szerző rendkívül széles körű levéltári forrásra és egyéb már publikált tanulmányra támaszkodott, az egész munka vezérfonalát és a források többségét mégis a II. József által leírtakból és a bécsi Osztrák Állami Levéltár „udvari utazások” (Hofreisen) gyűjteményében fellelt forrásokból merítette. Ez a túlsúly (és néhány témakör túlzóan részletes bemutatása) némely ponton mégis elbillenti a művet az utazások és a források ismertetésének az irányába, hiszen a II. József által átélt eseményeket olvashatjuk, ugyancsak a trónörökös szerkesztésében, jelentősebb magyarázatok nélkül.

Jogtörténeti szempontból figyelemre méltóak Józsefnek az 1763 és 1764 folyamán felállított Állandó Táblákkal (Tabula continua) kapcsolatban az erdélyi útja során tett észrevételei. A feudális rendi jogszolgáltatás átformálásának jegyében felállított táblákról többnyire elismerő véleményt fogalmazott meg, annak ellenére, hogy a táblák személyi, anyagi állapotaival, a kezdeti működés gyengeségeivel és a helyi nemesség ellenvéleményével is szembesülnie kellett. Magát az intézményi berendezkedést jónak és a birodalom más részeiben is bevezetendőnek tartotta, különösen, ha a vármegyei bírói fórumok partikuláris működési- és joggyakorlatára tekintett. Nem túlzás azt állítanunk, hogy ezek a pozitív tapasztalatok nagyban hozzájárultak az 1785-ben a Novus Ordo Judiciariusal megkezdett, a jogszolgáltatási szervezet teljes átalakítását, a közigazgatás és jogszolgáltatás szétválasztását célzó intézkedéssorozat megtételéhez és a vármegyei beosztásnak megfelelően felál-

lított 38 darab elsőfokú bíróság, a judicium subalternumok létrehozásához.

József Erdélyben és a Temesi Bánságban járva több helyütt bírálta feljegyzéseiben a büntető igazságszolgáltatás működését. Különösen a kínvallatás alkalmazásán akart változtatni, de az eljárásokat és az ítéleteket is túl szigorúnak találta, amelyre orvoslátot kívánt találni. Itt kell megjegyeznünk, hogy pont ezen a területen a későbbiekben megtett intézkedéseinek megítélése rendkívül ellentmondásos. Több szerző (Varga Endre, Hajdú Lajos) egészen odáig megy, hogy a császár népszerűtlenségének legfontosabb okaként az erőszakosan bevezetett büntetőjogi reformjait emeli ki. Elsősorban az új osztrák büntetőjogi kódex, a Sanctio Criminalis Josephina 1787-es bevezetésére kell gondolnunk, amely a humánus jegyében eltörölte ugyan a halálbüntetést (sokak szerint előidézve ezzel a közbiztonság katasztrófális romlását), azonban az eddigieknél szigorúbb büntetések iránymozgást elő, vagy vezetett be (pl. hajóvontatás, kényszermunka), miközben a bírói mérlegelés eszközeit korlátozta, összességében pedig a társadalom legkülönbözőbb rétegeiben szült nagyfokú elégedetlenséget.

További joghistóriai adalékként tarthat számat az érdeklődésre II. Józsefnek az a – meg nem valósult – javaslata, hogy a magyar nemesség osztozzék, járuljon hozzá az ország területén állomásozó katonaság elhelyezési- és az erődök fenntartási költségeihez. A trónörökös ezért cserében még a szent korona és a kincstár megszakadás esetére fennálló háramlási jogáról is hajlandó lett volna lemondani, továbbá az ősiség törvényéből adódó korlátozásokat is eltörölte volna.

A császári trón várományosaként nagy gondot fordított a szakképzett hivatalnokréteg felállítására és a meglévő tisztviselők megismerésére, alkalmasságuk, jellemük meghatározására. A hivatalos audienciák keretében – amikor bárki az uralkodó elé járulhatott – és azon kívül rengeteg személyes benyomást szerzett a hivatalok viselőiről. Azok egy-egy témakörben vagy általános politikával kapcsolatban előadott véleményét feljegyzéseiben rögzítette, elfogadta, alapvető jellemvonásaikat sokszor naplóiban is lejegyezte. Ami ennél is fontosabb, ezen közvetlen tapasztalatok hatása egyértelműen megmutatkozik azután a bécsi személyzeti politikában, a végrehajtott személycserékben, az előléptetéseken vagy éppen a nyugdíjazások területén, sőt az uralomra kerülő császár első intézkedései között számon tartott, tisztviselői minősítési rendszer felállításában.

A könyv kiemelkedően érdekes, új információk tömegét felvonultató része, a II. Józsefhez intézett alattvalói beadványokkal foglalkozó fejezet. A trónörökös utazásainak helyszínein előzetesen kihirdette, hogy mindenki aláírásával ellátva benyújthatja hozzá a kérelmét, amelyet röviden szóban is előadhat. A felhívás ígéretet tett, az ügyek megfelelő kivizsgálására. A nagy tömegben (tízezres nagyság-

rendben) a hétköznapi élet mindenféle területéről érkező beadványokat iktatták és jegyzőkönyvezték, majd továbbították az illetékes, elsősorban a helyi szerveknek, de arra is volt példa, hogy az e célra felállított bizottság vizsgálta ki őket. Az ügyintézés menetét lehetőség szerint Bécsből felügyelték. Az ügyek felderítése és megnyugtató elintézése azonban nehéz feladatnak bizonyult, mivel a nagy tömegű kérvény plusz feladatot rótt az amúgy is túlterhelt hivatalokra, másfelől a helyi problémákban gyakran személyesen is érintett tisztségviselők érdekeltsége sem segítette a kérelmek gyors és pártatlan elintézését. (A panaszos memorialék benyújtását a helyi hatóságok természetesen minden eszközzel igyekeztek megghiúsítani, II. József azonban a tudomására jutott ilyen törekvéseket szigorúan büntette.)

Kulcsár Krisztina szerint a kérelmek befogadása, sőt az erre történő felhívás túlzó elvárásokat keltett az alattvalókban, akik ügyük gyors, eredményes elintézését várták közvetlenül a trónörökös hatalmából, aki bár igyekezett nyomon követni a kérelmek intézését, mégis a birodalmi adminisztráció helyi szintjére kellett, hogy visszautalja az ügyeket. Az ismertté vált döntéseket vizsgálva a szerző arra a megállapításra jut, hogy az akciónak a panaszosok többsége szempontjából nem volt haszna, az viszont bizonyos, hogy az uralkodó nagy tömegben találkozott az állampolgári kívánságokkal és sérelmekkel, valamint az államigazgatás szintjén megoldásra váró problémákkal. Ezek a problémakörök azután bekerültek az államtanácsai, kormányzati munka részét képező császári jelentésekbe, javaslatokba is.

A szerző csupán megemlíti és a későbbiekben elvégzendő kutatásokra hagyja annak a témakörnek a feldolgozását, hogy a pompát kerülő, az alattvalók problémáira nyitott, minden panaszt meghallgató császárról kialakult, az anekdotákban, legendákban élő kép megszületése mennyiben volt a valós tapasztalatoknak, vagy pedig inkább az udvari propagandának köszönhető. Hasonlóan adós marad II. József személyiségének jellemzésével, saját személyes vé-

leményének közlésével. Le kell szögeznünk, hogy a disszertáció témája egyértelműen nem az uralkodó személyiségének bemutatása, annak változásainak jellemzése, mégis nehezen indokolható az a visszafogottság, amellyel a munkát összegzi, illetve, hogy ennyi ismeret birtokában miért nem vállalkozik legalább röviden annak a megfogalmazására, hogy mit is gondol ő a birodalom első hivatalnokáról. Hogyan sérül, majd hol omlik össze az uralkodásra készülő trónörökösről elének táruuló kétségtelenül pozitív kép, miért változtat József ilyen mértékben a hatalomgyakorlás módszerén.

Az értekezés szerzője három utazást választott ki az uralkodó életében számosan megtett utak közül. Az utazások témakörének szűkítését azzal magyarázza (elébe menve a kifogásoknak), hogy az uralkodó ekkor ismerkedik meg ezen országrészekkel, szerez róluk döntő benyomásokat, illetve a későbbi – már császárként tett – utazásai során nem vezetett útinaplót, amelyek elsődleges forrásként szolgálhatnának. A mű olvasásának befejezésekor e magyarázat ellenére hiányérzet fogja el az olvasót, milyen jó lenne hasonló részletességű a Királyi Magyarország egyéb, központi területeivel foglalkozó útibeszámolót és korrajzot forgatni. A munka így mindenképpen folytatásra érdemes, még akkor is ha a császárt ért élmények feldolgozása a személyes naplójegyzetek hiányában az előzőeknél nehezebb feladatot jelent majd.

Kulcsár Krisztina műve kiváló, jól szerkesztett, a tudományos dolgozatokkal szemben támasztott elvárásoknak minden tekintetben megfelelő munka és élvezetes olvasmány. Az abszolutizmus korszakának, a korabeli magyarországi viszonyok teljes megértéséhez nélkülözhetetlen forrásmunka, amelyet a szemlék útvonalát bemutató térképmelléklet, földrajzinév-mutató, a levéltári források és rövidítések jegyzéke, a több mint négyszáz forrásmű felsorolása, valamint hely-és névmutató tesz különösen könnyen használhatóvá.

Barna Attila

Ajoghistória gyakorta élt képes beszéddel, ezek közül talán az egyik legnevezetesebb a Szász-tükör névadásának magyarázata:

„Szászok tükrének”

Neveztesék e könyv,

Mert szász jog ismerzik fel benne,

Mint ahogyan egy tükörben az asszonyok

Arcukat ismerik fel, melyet megpillantanak benne.

A Sachsenspiegel jogi kisugárzása Európa nagy terítóriumaira, hatásának elemzését megkerülhetetlenné teszik. A bemutatásra kerülő művel a jogforrás teljes gazdagsága immár magyar nyelven is hozzáférhető.

A kötet kiváló csapatomunka eredménye. Blazovich László szerkesztéséhez, bevezetők készítéséhez és a for-

A Szász tükör

Eike von Repgow: A Szász tükör

Közreadja: Blazovich László, Schmidt József

Pólay Elemér Alapítvány, Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2005. 365 p.

ISSN 1786-352X, ISBN 96386736 6 4

dításhoz a jegyzetapparátus készítésével járul Schmidt József, a fordítással és a mutatók készítésével. A kísérő tanulmányokat B. Csilics Éva fordította németre.

A történelmi-jogtörténelmi munkák gyakran sorozatokba illesztve látnak napvilágot. A most ismertetett munka a

Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 5. kötetként jelent meg - a jeles kiadványsorozat méltó keret, ahogy a Szász-tükör kötet is hozzájárul a Könyvtár gazdagodásához.

A bevezető Eike von Repgow, és kora német társadalmának bemutatásával indít, amely nagy változásokat hordozott magában. Ebbe illeszkedik bele Repgow élete. Erről keveset tudunk: 1180 körül született, valószínűleg 1233 után hunyt el. Munkássága miniszteriálisként az egész észak-német területre kiterjedt. Jogkönyvében a jogszabályok mellett a kor német társadalmának piramisa is megjelent. A társadalmi rend írásos rögzítésekor vallásos hite, hagyománytisztelete és az értelmes ész tisztelete, használata jellemző. Alapelve nála a jog és kötelesség egységének gondolata, a jogot és a közösséget is egységben látta.

A mű 1220 és 1235 között keletkezett, először latinul, majd Repgow tollából ezt követően megszületett az egyik első jelentős német nyelvű prózai műalkotás - a Sacherspiegel. Nem szolgai módon merít forrásaiból, főként a gyakorlatból.

Többszöri megszövegezésre került sor, de az idézet megkönnyítő szerkezetbe öntése a reneszánsz és újkori jogászok műve. Képekkel illusztrálva is többször kiadták (pl. Heidelberg, Wolfenbüttel) - a jogi ikonográfusok nagy öröme. A Szász tükrök glosszálása a 14. század első harmadában megkezdődött. Jelenleg 242 kézirat szöveg tanulmányozható, több alosztályba sorolva. Igen sok példány a viszontagságos német történelem során elpusztult.

Számos német tartomány mellett hatott Európa keleti térségeiben (így lengyel, morva, balti területeken), de eljutott nyugaton Hollandiáig is. Hiába ítélte törlendőnek XI. Gergely pápa 1374-ben 14. artikulusát, ez további használatának nem vetett gátat. Első nyomtatott kiadására 1474-ben Baselben került sor. Az HRG IV. 1236. szerint a legkésőbbi bírósági említés Németországban a Reichsgericht 1932-es ítéletében történt. A mű dicséret alkotóját: a német Birodalmi Bíróság 1895-ben átadott lipcsei épületén a német jog nagyjai sorában Eike von Repgow szobra is helyet kapott.

A kötetben található jogtörténeti tanulmányokban igen fonton eligazításokat találunk, nélkülözhetetlennek tartjuk a közzétett forrás szerkezetének, tartalmának elemzését, a szakjogtörténész pedig biztos támaszkodhat a forrás közvetlen használata előtt a tulajdon-, család-, és az öröklési jog, a bírósági eljárás és a büntetőjog szakszerű jellemzésére. Igen gazdag a Szász tükrökben, ahogy a bevezető tanulmány bizonyítja, a falu és a benne élők világa. Hasonló

alapozó szerepet tölt be a hűbéri jog jogtörténeti értékelése.

A forráskiadást két kiváló tanulmány előzi meg, és ennek német összefogott változata is közlésre kerül. Feltétlenül kiemelendők tartjuk, hogy ezekben a Szász-tükör magyarországi hatásának kimunkálását (jelen kutatási állapotig véve a problémát) találjuk magyar és német nyelven. Kétségtelen, hogy a tükrök magyar bemutatásával a transzfer tényleges mértékének prezentálása nem magyar nyelvi közegek felé szinte nélkülözhetetlen.

„A Szász tükrök és a Szepeesség joga” tanulmány a Szepeesség kisvilágának történetét veszi előre. Jogának fundamentumát jelentő Zipser Willkür keletkezéstörténete, szövegváltozatai, szerkezete után az egyes jogterületek bemutatása következik. Mintaszerű a párhuzamos forrásközlés, de meg kell jegyeznünk, hogy az iparral és a kereskedelemmel kapcsolatos szabályok a Szász tükrökből hiányoznak. Figyelemre méltó a következtetés: „rendszeres áttekintésünk után 37 olyan szabályt találtunk, amelyekben részben vagy egészében kimutatható Eike von Repgow műve valamelyik artikulusának a hatása, élesebb szemmel talán újabbakat is találhat benne a későbbi kutatás” (69-70. pp.).

„A Budai jogkönyv és a Magyarországi jogkönyvek” tanulmányból plasztikus kép alakul ki a XV. század elején kiforráló Budai jogkönyvről, amelynek legnagyobb hatása volt a magyar városi jogra. Fontos, hogy szerzője ismerte a Szász és a Sváb tükröt és ebből a két nagy német alkotásból sugárzó jogszemléletet közvetítette a középkori Magyarországon. Ebben az időben a magyar városi jog térségeiben erőteljes és állandó jogtranszfer, jogkölcsonzés és kölcsönhatások találhatók.

Maga a forrásközlés (103-327. pp.) teszi ki a munka esszenciáját.¹ A hozzá járuló jegyzetanyag rövidítései, a törvények, határozatok és szabályok lelőhelyeinek jegyzéke nélkülözhetetlen a kutató számára. A gondos tárgymutató jóval több mint ezer tárgyszavával további kulcsot nyit a tükrök két részének jogtörténeti elemzéséhez. Ez a névmutatóra is igaz. Az előforduló fogalmak számszerű megjelenése makroszkopikus mennyiségi elemzések kiindulása lehet.

Az editio tipográfiája, harmonikus jegyzetapparátusa bőszeges, illusztrációi gyönyörűek.

A kötet magyar historikusok-joghistorikusok használatára szinte kínálkozik - köszönet méves, gondos közreadásért Blazovich Lászlónak és Schmidt Józsefnek, valamint munkatársainak.²

Kajtár István

Jegyzetek

* A Pólay Alapítványt a kötet megjelentetésében támogatták: a Csongrád Megyei Levéltár, a Csongrád Megyei Jogász Egyesület, a Deutscher Akademischer Austauschdienst, a Nemzeti Kulturális Alapprogram Levéltári Kollégiuma.

¹ A munkát a később elkészített tagolás áttekinthetővé teszi. A verses előszavakat méltóság-felsorolás követi. A tartományi jog tago-

lása a következő: I. 1-71. II. 1-72. III. 1-91. Hűbéri jog 1-78.

² Igen izgalmas, amikor a szerzők bepillantást engednek a fordítás alakulásának műhelytitkaiba. A szöveggondozással, átültetéssel, a fordításmetodológia fogásaival kapcsolatos megfontolások hasonló forrásközlésre vállalkozó joghistorikusok, historikusok számára nélkülözhetetlenek.

Sport az ókori Rómában

Gedeon Magdolna:

Az antik Róma sportjoga

Novotni Kiadó, Miskolc, 2005.

ISBN 963 9360 32 5

Dr. Gedeon Magdolna miskolci római jogász monográfiája hiánypótló mű, korábban ugyanis a római játékok jogi szabályozásával egyetlen összefoglaló munka sem foglalkozott. A szerző kutatásai a város alapításától a Nyugat-Római Birodalom bukásáig tartó időszak Róma városában rendezett szervezett, versenyszerű játékokra, azaz antik római „sporteseményeire” terjed ki. A sportjog napjainkban sem egységes jogág, hanem különféle anyagi és eljárásjogi törvények és rendeletek összessége, amelyet csak közös tárgya a sport fog össze. Az ókori Rómában is sokféle szabály vonatkozott a sportrendezvényekre, ezek között találunk a játékokra vonatkozó vallási szabályzatokat, a sportolók jogállására vonatkozó rendelkezéseket, a játékok szervezésével, lebonyolításával kapcsolatos eljárásjogi szabályokat is. A tárgyalt könyv erénye, hogy az egyes római játékokra vonatkozó szabályozásokat összehasonlítja napjaink hasonló sportversenyeire vonatkozó jogszabályokkal, így a szerző e téren is többszörösen bizonyítja a római jog továbbélését.

Az első fejezet bemutatja az egyes sportrendezvények és szervezésük fejlődését a királyok korától a császárkorig. E fejezet tárgyalja a játékok két fajtáját, a korai köztársasághoz jellemző egyéni fogadalmiból Iuppiter tiszteletére tartott fogadalmi játékokat (ludi votivi) és a magisztrátusok által évente rendezett nyilvános játékokat (ludi publici). E fejezet külön teret szentel a játékok megrendezésével kapcsolatos szakrális feladatoknak is. Itt esik szó a gladiátorjátékok kialakulásáról, az ünnepek, így az ünnepi játékok számának növekedéséről, és a játékoknak politikai korteskedés céljára való felhasználásáról. A második fejezet a sportrendezvények állami támogatásának pénzügyi rendszerével foglalkozott. A rendezvényeket általában a római állam finanszírozta, a köztársaság idején s magisztrátusok, később a császári hivatalnokok feladata volt az anyagiak előteremtése.

A következő rész a sportolók jogállásával foglalkozik. Meg kell említeni, hogy e jogszabályok kizárólag a sportot önként, szabad elhatározásból választó szabad római polgárokra vonatkoznak. Rómában többféle sportrendezvényt tartottak, ezek közül a három legismertebb e műben is tárgyalta a Görögországból származó atlétikai és nehézlátéikai (birkózás, ökölvívás) versenyek, a kocsiversenyek, és a gladiatori játékok. Az egyes játékokban résztvevő sportolók jogállása elkülönült egymástól. Az atléták, amennyiben szabad római polgárok voltak, teljes jogképességgel rendelkeztek. Miután többségük szegény volt, pénzkölcsönt vettek fel, melyet csak akkor kellett visszafizetniük, ha győztek, s erre díjazást kaptak. E formáció hasonlít a mai sportolók szponzori szerződéseire. A kocsihajtók többsége rabszolga volt, a szabad fogathajtók azonban, miután díjat az atlétákhoz hasonlóan csak győzelmük esetén kaptak, ezért nem estek a jogképeséget korlátozó infámia körébe, hanem teljes jogképességgel rendelkeztek. Más volt a

helyzet azon római polgárok esetében, akik gladiátor-nak álltak. Az auctoratusok, azaz a hivatásos szabad gladiátorok rendszeres fizetést kaptak tevékenységükért, s játékjogukat az ókori játékosügynök lanista szabadon adhatta-vehette. A hivatásos gladiátorok infámisnak számítottak, ezért jogügyleteikben korlátozva voltak. Ezt követően tárgyalja a szerző a sport-sérülések jogkövetkezményeit, valamint az ókori játékokon előforduló sportszerűtlenség eseteit.

A negyedik fejezet a sportszervezetekkel foglalkozik. Az atléták helyi és birodalmi szinten a mai sportági szövetségeknek megfelelő egyesületekbe tömörültek. A kocsiversenyek költségesek voltak, ezért a fogathajtók factiókba tömörültek, amelyek a versenyhez szükséges felszerelések beszerzéséről gondoskodtak. A factiókat színekkel jelölték, s a versenyzők át is igazolhattak. A római kori factiók leginkább a Formula 1-es „istálló”-ban élnek tovább. A gladiátorok közt azok, akik nem voltak rabszolgák, a mai egyesületeknek és vállalkozásnak megfelelő tömörüléseket is alkottak.

Az ötödik fejezet a sportrendezvényekkel foglalkozik. Itt szó esik a rendezvények napjáról, az ókori sportlétesítményekről (circus, amfiteátrum), a rendezvények irányításáról. E fejezet egyik legérdekesebb része a versenyzők részvételének biztosításával foglalkozik. Nem véletlenül nevezik a profi sportolókat, így a legnevesebb klubokban játszó labdarúgókat napjaink gladiátorainak. Az auctoratusnak nevezett szabad gladiátorok játékjogát a lanisták ugyanúgy áruba bocsátották, ahogy a labdarúgókat drága pénzért igazolják a mai klubok ügynökök közreműködésével. Itt esik szó a vadállatok beszerzéséről, és költséges szállításáról, a mai tombolajegyekre emlékeztető tesserák nézőtérén történő szétszórásáról, és a sportrendezvények biztonságáról, a verekedések megakadályozásáról. Végül szó esik a sportversenyek közönségéről, a nézők öltözetéről, ülésrendjéről, engedélyezett és tiltott sportfogadásáról, a gladiátor számára való kegyelem kérésére és más jogilag releváns cselekményeire tekintettel. A mű zárófejezete a római sportesemények megszűnésének körülményeivel foglalkozik.

Gedeon Magdolna Az antik Róma sportjoga című hézagpótló, tudományos igényességgel készült, ugyanakkor érdekes szakkönyve bátran ajánlható nemcsak a római jogászoknak, jogtörténészeknek, de a napjaink sportjogával foglalkozóknak, s bárki-nek akit akár az ókori kocsiversenyek és gladiatori játékok, akár napjaink sportversenyei érdekelnek.

Magyar Attila István

Kovács Kálmán oktató és nevelő munkája

Ünnepi tanulmányok

Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére

Gondolat Kiadó Budapest, 2005. 137. p.

ISBN 963 9610 03 8

Coea sine historia jurisprudentia, vak a jogtudomány történelem, történeti szemlélet nélkül, vagyis anélkül, hogy keletkezésükben, összefüggéseikben, mozgásukban, változásaikban és megszűnésükben tudná szemlélni a jogi jelenségeket – írja Kovács Kálmán *A magyar jogtörténeti kutatások néhány új jellemző vonása és további feladatai* című, 1975-ben megjelent tanulmányában. Ezt a gondolatot, amikor írását 1981-ben újra publikálta, még tanulmánykötete szerzői előszavába is bevette. Ezzel együtt nem állíthatom, hogy ez a klasszikus idézet a politikus jogtörténész-professzor valamiféle ars poeticája lett volna, hiszen az iménti mondathoz hasonlóan joggal nevezhetném elvei összefoglalásának a XIX. századi jeles francia liberális történetíró. Jules Michelet bölcs aforizmáját is, ugyanis Kovács Kálmán ezt is idézi említett munkájában: „Aki beéri a jelennel, a mosttal, sohasem fogja a jelent megérteni.”

Azt, hogy a tudós-politikus Kovács Kálmán oktató- és tudományszervező munkássága milyen jelentős volt, éppen volt tanítványai bizonyítják talán a legjobban a saját eddigi életútjukkal. A „hat tanszéki” közül ketten, *Kállay István* és *Révész T. Mihály* a Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Karán tanítanak egyetemi adjunktusként, illetve tanszékvezető egyetemi docensként. Ugyancsak tanszékvezető egyetemi docens lett *Máthé Gábor*, mégpedig a Károly Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán, *Kun Tibor* főiskolai tanár egyben ügyvéd is. A professzor két tanítványa ma az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán tanít, *Mezey Barna* egyetemi tanár a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék vezetője, *Rácz Lajos* egyetemi docens pedig az Egyetem Állam- és Jogtörténeti Tanszéket vezeti. Ők hantan a tisztelgő emlékkötet szerzői.

Azt, hogy már az emlékező előszóban felemlítik, milyen szigorúan ellenőrizte őket Kovács Kálmán, és milyen gyakran adta vissza nekik tömértelen javítással, kérdőjellel és megjegyzéssel telezsúfoltan kézírataikat, egyáltalán nem érzem ünnepnaptárnak. Az meg, hogy valamikori pályakezdőként írt első tanulmányaik egyikével tisztelegnek professzoruk emléke előtt, kifejezetten illik Kovács Kálmán nem mindennapi személyiségéhez. Abban is biztosan iga-

zuk van, hogy az ELTE magyar jogtörténeti tanszékét és az ott működő akadémiai kutatóhelyet vezető professzor még csak nem is törekedett arra, hogy ezt a szellemi műhelyt valamiféle mesterkélt felszabadult légkör jellemezze. Azt hiszem, át tudom érezni, milyen élmény lehetett tanítványai számára, hogy ez az általuk is erősen zárkózottnak tartott ember megnyílt előttük, mert Kovács Kálmán professzornak, Kálmán bácsinak – aki édesapám legjobb barátja volt – én is ezt a kevesek által látott derűsebb arcát ismerhettem és őrizhettem meg.

Kovács Kálmán életéről és életművéről beszélni nemcsak ezért különösen nehéz feladat nekem, hanem azért is, mert magam is megtapasztalhattam, hogy milyen szigorú kritikus volt. Nemcsak tanítványaitól követelte meg a pontosságot, és azt, hogy állításait megtámadhatatlan érvekkel támasszák alá, hanem gyakran kemény szavakkal szólt a tudomány és a politika nagyságairól is.

Az 1913-ban született Kovács Kálmán az 1930-as évek elején azért hagyta félbe bölcsészeti tanulmányait, tehát azért lett jogász, mert tanárként csak igazgatói engedéllyel vehetett volna részt politikai, társadalmi mozgalmakban. Márpedig ő ekkoriban az Ady Társaságban és a polgári radikális Reform Társaságban már megismerkedett jó néhány baloldali értelmiségivel, népi íróval és magával Bajcsy-Zsilinszky Endrével is. 1937-ben Kállay Gyulával és Zöld Sándorral létrehozzák a Márciusi Frontot, 1943–44-ben pedig Fehér Lajossal és Iliás Ferencsel ő a Béképárt egyik szervezője és agitátora.

1944. októberében Kisújszálláson az MKP városi titkára és a Nemzeti Bizottság elnöke lett. Kovács Kálmán, mint az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője, a még Debrecenben megalakult kormány igazságügyi államtitkáráként részt vesz a földosztásról és a háborús bűnösök felelősségre vonásáról szóló kormányrendelet előkészítésében. Nevéhez fűződik a demokratikusan működő igazságügyi szervek munkájának, a népbíróságok működésének megszervezése is. 1945 telén Szolnok vármegye főispánjává és közellátási kormánybiztosává nevezték ki. 1946 és 1954 között a Közlekedési Minisztérium elnöki főosztályát vezette, ekkor szerzett a munkája mellett az ELTE Bölcsészettudományi Karának esti tagozatán tanári diplomát is. Ezután három és fél évig az igazságügy-miniszter első helyettese, majd másfél évig a Művelődésügyi Minisztérium főosztályvezetője. 1959-ben lett egyetemi tanár, s az ELTE jogtörténeti tanszékének vezetője. Évtizedeken át elnökként irányította a Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Bizottságát és a Magyar Tudományos Akadémia Jogtörténeti Munkaközösségét, több külföldi tudományos szervezetben tevékenykedett, közöttük levelező tagja volt az Académie Européenne d'Histoire-nak.

Három évtizedes tudományos munkássága során Kovács Kálmán – egyebek mellett – foglalkozott a magyar büntetőjog és a büntetőeljárás történetével, a Csemegi-kódexszel, a népbíróságokkal, az 1848-as

első magyar polgári kormány megalakulásával, a Rákóczi-szabadságharc államával és államigazgatásával, és Bethlen Gábor erdélyi országgyűléseinek törvényalkotó tevékenységével. Számos tanulmánykötet és egyetemi tankönyv szerzője, társszerzője, illetve szerkesztője volt. Ezt a sokrétűséget, ezt a sok irányú érdeklődést tükrözik egykori tanítványai, a mai professzorok tanulmányai is. Finom gesztus, hogy első tanulmányaik közül válogattak ebbe az emlékkötetbe, mert ezek a munkák talán még közvetlenebb módon érzékeltetik tisztelt professzoruk hatását.

1980-ban jelent meg a Jogtörténeti Tanulmányok IV. kötetében Kovács Kálmán műve, amely *A Rákóczi-szabadságharc államának néhány jellemző vonása* címet viseli. Elemzésében nem kis teret szentel az 1705. szeptemberében összeült szécsényi országgyűlésnek, hangsúlyozva azt, hogy milyen nehézségekkel találta szembe magát II. Rákóczi Ferenc, amikor a centralizált fejedelmi hatalom megszilárdítására törekedett, nem hallgatva el azt sem, hogy ezek a törekvések akkor „lényegileg kátyúba jutnak”. Ennek szinte ellenpontjaként Kovács Kálmán kiemeli a fejedelem szerepét és politikai éleslátásnak jelentőségét az 1707. decemberében tartott kassai országgyűlésen, amelyen az Ónodon az év májusában törvénybe iktatott közteherviselés volt a tárgyalás fő témája. Kovács Kálmán írásának megjelenése után egy évvel később, a professzor kifejezett témaajánlására 1981-ben publikálta *A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései* című tanulmányát Mezey Barna, természetesen Kovács Kálmán szerkesztésében. Az ünnepi tanulmányok kötetében most Mezey Barna ismét Rákóczival foglalkozik, értekezésének címe: *II. Rákóczi Ferenc erdélyi országgyűlései*. Erdély nemzetközi politikai jelentőségét elemezve rámutat arra, hogy „...mint felkelést vezető, királya ellen lázadó főúr nem kaphatta meg a diplomáciai elismerést Rákóczi Ferenc – hozzájuthatott azonban mint választott erdélyi fejedelem”.

Sajátos módon Kovács Kálmán tanítványai nemcsak professzoruk hatása alatt álltak, hanem egymásra is erős hatással voltak. Jól érzékelteti ezt, hogy miközben Révész T. Mihály a szabadságjogok kutatója elsősorban a gyülekezési joggal és a sajtószabadsággal, a sajtóperekkel foglalkozott, Kállay István első kutatási területe szintén a sajtószabadság témaköre volt. Az ünnepi kötetben így Kállay István a Horthy-korszak sajtójogát elemzi, különös tekintettel a Magyarországi Szocialista Munkáspárt sajtópeire. A tanulmány sorra veszi azokat a módszereket, amelyek segítségével az MSZMP sikeresen megkezdte a tilalmakat. Hogy rölapjaik ügyészi lefoglalását lehetetlenné tegyék, előfordult, hogy a röpiratot szándékosan hibás impresszummal jelentették meg,

vagy éppenséggel nem látták el impresszummal azt. Ekkor azzal védekeztek, hogy a röpiratot meghívónak szánták és csupán gazdaságossági szempontok miatt állították elő nyomdai úton. Mi több, védekezésük megalapozására a rölapokat borítékolva terjesztették.

Révész T. Mihály a gyülekezési jog fejlődését elemző tanulmányában központi szerepet szán az 1867–68-ban történeteknek. Felhívja a figyelmet arra, hogy az 1868 elején kiadott 128. számú belügyminiszeri körrendelet lényegében megismétli azt, amit az 1848. április 20-ai belügyminiszeri rendelet már megfogalmazott. Érdekes módon a kutató az 1848-as rendelet másolatára a belügyminisztérium kiegyezési utáni iratai között bukkant rá.

Bizonyára az sem véletlen, hogy Máté Gábor tanulmánya is a kiegyezés időszakával, pontosabban a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvény létrejöttével és jelentőségével foglalkozik. E törvény históriájának különös fejezete az, hogy még szentesítése, hatályba lépése után három-négy hónappal is tiltakoztak ellene, több megyéből határozott követelő hangnemű petíciókkal árasztották el a képviselőházat.

Erdély jogtörténetének kutatója, Rácz Lajos a „Magna via Transsylvaniae” című tanulmányában arról ír, hogy az ország határait őrzők nemcsak a határok mentén védték a fontosabb utakat, hanem bizonyos meghatározott pontokon elhelyezkedve végig figyelték azokat, egészen a kormányzási központokig. Ezzel kapcsolatosan arra is emlékeztet, hogyan ellenőrizték, figyelték az Alföldre telepített kunok az Erdély felől érkezőket. Arra is kitér, hogy milyen stratégiai megfontolásokról árulkodik az Árpád-korban megtelepedő lovagrendek területi elhelyezkedése.

Kun Tibor eddigi életútja és munkássága is jól példázza, hogy mennyire élő a kapcsolat az elmélet, a jogtörténet és a praxis között. Ő eleinte gyakorló jogász volt, majd ügyvédből lett oktató. Tudományos kutatási területe, a társasági jog, kiválasztásában nyilván nem elhanyagolható a korábbi praxis szerepe. Így bizonyára az sem véletlen, hogy az emlékkötetben szereplő tanulmánya a társasági jog fejlődését a közelmúlt jogtörténetének jogalkalmazói elemzésével napjaink gyakorlatáig tekinti át.

A Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére megjelentetett ünnepi tanulmányok – miközben felidéznek a professzor sajátos világlátását, rendkívüli egyéniségét –, jól érzékeltetik az egykori tanítványok már akkor sokat ígérő kvalitásait is. Írásaikon érződik, hogy szigorú, sokat követelő mesterük volt, de érződik az is, hogy Kovács Kálmán emberségét joggal vallják ma is életideáljuknak.

Nánási S. László

Újabb jogtörténeti tanulmányok

JOGTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK VIII.

Szerkesztette : Béli Gábor, Kajtár István, Szekeres Róbert
Pécsi Tudományegyetem, Pécs 2005. 605 o.

A kötet Csizmadia Andor születésének 95., és halálának 20. évfordulója alkalmával jelent meg. A jogtörténész szakma legtekintélyesebb kiadványsorozata 1966-ban indult, éppen Csizmadia Andor közreműködésével, és tevékeny részvételével. Most egykori tanítványa, *Kajtár István*, egykori hallgatója, *Béli Gábor* és a pécsi jogtörténeti tanszék oktatója, *Szekeres Róbert* állították össze azt a reprezentatív emlékkötetet, amelyben a jogtörténész szakma kollektív tiszteletét fejezte ki Csizmadia Andor emlékének. *Szekeres Róbert* alapos biográfiai áttekintést készített, számos új részelemmel egészítette ki az eddig ismert Csizmadia-életrajzot. (Pillanatképek *Csizmadia Andor életéből (1910–1985)*. *Kajtár István*né szakkönyvtáros összeállította a jubiláns megjelent munkáinak listáját. A művek katalógusa tartalmazza a korabeli szakajtóban megjelent publicisztikai írásokat, és Csizmadia Andor rendkívül informatív recenzióinak jegyzékét is. Ez a lista – azon túl, hogy könyvészeti szempontból példaadó – önmagában is méltó emléket állít az egykor legtöbbet publikáló hazai jogtörténésznek. A közreadott írások közül egyedül *Nagy Janka Teodóra* választotta tanulmánya tárgyául a jelentős jogtörténész munkásságát, és írt tanulmányt *Csizmadia Andor, a szociálpolitikus* címmel. A komoly tisztelettel készült tanulmány a jubiláns irathagyatékának feldolgozása révén érdemben járul hozzá a tudósi életút értékeléséhez, mert értő módon elemzi a szociálpolitikai és a szociális igazgatással összefüggő műveit, és új tényeket közöl a pályája elején végzett szociálpolitikai tevékenységéről.

A kötet szerzői zömmel céhbeli jogtörténészek, akik saját kutatási területük aktuális eredményeit adták közre. A publikáció-gyűjtemény ezért nélkülözi a tematikai szempontokat, a szerkesztők sem törekedtek arra, hogy a tisztelgő tanulmányok tematikailag rendezettek, vagy kronológiailag tagoltak legyenek. Az alábbi ismertető ennek ellenére megkísérli a tematikai értékelést, amellyel talán érzékeltetni lehet a jogtörténet-tudomány mai képviselőinek érdeklődését, tudományos-módszertani beállítódását. A recenzens választ keresett arra is, hogy milyen hatást gyakorolt Csizmadia Andor munkássága a jogtörténettel hivatásszerűen foglalkozó, e kötetben tisztelgő utódokra.

Az egyetemes jogtörténet a tanulmánykötetben nagyjából azt az arányt képviseli, amelyet a kitekintő jellegű tanulmányok Csizmadia Andor életművében kaptak. Ezek közül *Kelemen Miklós Hivatali jelvények a Bizánci Birodalomban* című tanulmánya tartal-

milag jól illeszkedik a pécsi jogtörténeti műhely híressé vált szimbólum-kutatásának eredményeihez. A szerző latin nyelvű források, és – a magyaron kívül – német és angol nyelvű szakmunkák alapján elemzi a bizánci kinevezési okmányok és hivatali jelvények közhatalmat szimbolizáló, keletkeztető szerepét. *Font Márta Állam - államszervezés - kodifikáció. Megjegyzések a Kijevi Rusz első törvényeiről* című munkája arra figyelmezteti a hazai kutatókat, hogy a régi időkben túlerőltetett szláv tematika újra kutatásra méltó, és nemzetközileg is aktuális lehet. A tanulmány elején található (az államot érintő) szerzői fogalomértelmezés újabb bizonyítéka annak, hogy a jogtörténész szakma adós a tudányszak alapvető kategóriáinak modernizálásával, és ezen értelmezési kísérletek megismertetésével. A tanulmány érdemi részében jól nyomon követhető a korai keleti szláv jogélet jogforrási rendszere. A jogtörténészek számára értékes társadalomtörténeti utalások feledtetik a terminológiai pontatlanságokat. (Illetékesség és hatáskör cseréje, a szokás, a jogszokás, a szokásjog szinonimakénti értelmezése, a kodifikáció-fogalom viszszavezetése). A tanulmány utal arra, hogy a szerző a Kijevi Rusz jogforrásait magyar nyelven is megjeleníti. Reméljük, hogy a kiváló történész tudományunk eredményeit is figyelembe veszi a fordítás, és annak szakmai ellenőrzése során.

Völgyesi Levente A diakónusi rend egyházi alkotmánytörténetének vázlatja című munkája hiánypótló tanulmány, hiszen a hazai jogtörténetírásban még mindig hiányzik az egyházjogi szemlélet és töredékes az ezzel összefüggő ismeret is. A világi kutatók között éppen Csizmadia Andor volt az utolsó, aki ezzel a kérdéskörrel tudományos alaposítással foglalkozott. A tanulmány különös aktualitása, hogy Magyarországon a közelmúltban adódott lehetőség e klerikusi rend felvételére, és gyakorlására. A tanulmány az újszövetségi időtől a jelenkorig követi nyomon a diakónusi ordo történetének jogi vonatkozásait. *Koncz Ibolya Katalin A boszorkánykutatásban megjelenő 15-18. századi történeti érvelések* címmel német jogirodalmi anyag feldolgozására vállalkozott. Tanulmányának különös értéke, hogy egykorú műveket, és nem interpretációkat használ. A szerzői gondolatmenet újszerűsége továbbá, hogy a boszorkány-fogalmat tekintve túllép a hazai néprajzos-művészettörténeti horizonton, a perekre vonatkozó történeti műveket saját gondolati körükben, jogtörténeti nézőpontból elemzi. A tanulmány hasznos segédanyaga lehet a hazai boszorkánykutatással foglalkozó köztörténeti kutatásoknak is. *Mezey Barna Az osztrák fenyítőházak a 17-18. században* címmel írt (ezúttal is alapos) kitekintő jellegű tanulmányt. A szerző az osztrák jogtörténet-tudomány 19 tárgybeli monográfiáját felhasználva új, eddig a hazai irodalomban ismeretlen tényekkel ismerteti meg az olvasót. Figyelemre érdemes a szerző következetes törekvése a szabadságvesztés büntetés regionális különbségeinek, és a szankcionáló intézményrendszer gazdasági viszonyokkal való szoros

kapcsolatának bemutatására. A tanulmányban elemzett osztrák megoldások megismerése után érthetőbbé válik számunkra a magyar büntetés-végrehajtás korabeli helyzete is.

Az egyetemes alkotmány- és jogtörténeti tematikán belül több tanulmány foglalkozik az USA jogtörténetével. Nagyné Szegvári Katalin a *Munkajogi szabályozás és a Legfelső Bíróság joggyakorlata Amerikában* című tanulmányában az ipari és gyermekmunka jogi szabályozását tekinti át, majd a Legfelsőbb Bíróság korabeli joggyakorlatát ismerteti. A tanulmány értékes adalékokat szolgáltat a bírói jogalkotásra, az USA főbíróságának precedens-alkotó tevékenységére. Füžér Katalin *Jogok a weimari köztársaságban: német alkotmányjogászok vitái az alapjogokról 1919-1932.* címmel eszméletörténeti jellegű összefoglalást készített, amely jól egészíti ki Szabó István – tárgykört érintő – tisztán intézménytörténeti tanulmányait. A friss stílusú, hatalmas irodalmi apparátust felhasználó tanulmány számos módszertani újdonsággal is szolgál. Hiányolom, hogy a hazai korabeli szakirodalom, és politikai publicisztika nem kapott helyet az áttekintésben. Az olvasónak egyébként az a (jó) érzése támad, hogy ismét magyar szerző írt hiánypótló művet a német kutatók helyett.

A tanulmányok külön csoportját képezik azon emlékező írások, amelyek a modellkövetéssel, intézményi, vagy jogátvétellel foglalkoznak. Ide tartozik mindenek előtt Kajtár István tanulmánya, amely *Tradicionális jogi értékek-modern alkotmányos értékek* címet kapott. A szerző hangsúlyozza, hogy az európai alkotmányozás folyamata megújította a tradicionális és modern jogi értékek szerepével összefüggő közös gondolkodást. A tanulmány szerzőjével egyezően örömmel nyugtázhathatjuk, hogy a hazai jogtörténetben az európai nézőpont egyre nagyobb szerepet kap. Kajtár István megállapítását erősíti Herger Csabáné témaválasztása, aki már tanulmányának címében (*Jogátvétel vagy európai szellemű jogalkotás? Az 1894. évi XXXI. tc. megalkotása az európai jogfejlődés tükrében*) is utal a kontinentális jogösszehasonlítás igényére. A szerző alapos áttekintés után arra a megállapításra jut, hogy a házassági törvény a magyar jogi kultúra történeti elemeit, és a haladó európai példákat egyaránt mérlegelő, európai színvonalú, a korabeli magyar társadalom igényeihez alkalmazkodó önálló alkotás volt.

Az egyetemes jogtörténet közjogi tárgyú tanulmányai közé sorolható Varga Norbert *Az állampolgárság megszerzése a magyar és az amerikai alkotmányjogban* című munkája. A szerző, aki egyébként a magyar dualizmus-kori állampolgársági törvény megalkotásával, és gyakorlatával foglalkozik, ezúttal azt vizsgálja, hogy az észak-amerikai honossági jog milyen elvek és gyakorlati igények szerint alakult ki. Megállapítja, hogy a magyar és amerikai állampolgársági jogban számos közös elem található, a részletekben viszont markáns eltérések vannak. Az államok az ebből eredő eltéréseket kétoldalú megállapodásokkal

igyekeztek csökkenteni. A tanulmány által elemzett, az Osztrák-Magyar Monarchia és az USA között létrejött szerződés is fontos szerepet töltött be a hazai állampolgársági jog tartalmának kialakításában. Ebben a témakörben publikált *Kisteleki Károly* is, aki *Az állampolgárság fejlődésének három európai útja: a német, francia és brit modell* címen írt tanulmányt. A szerző részletesen kitér a „nemzet” kifejezés terminológiai vizsgálatára, majd – széles körű idegen nyelvű irodalmi bázison – a modell-kialakulás, és tudományos hatásvizsgálat szempontjait követi nyomon. Megállapítja, hogy a francia közgondolkodás az államhoz tartozást nem etnikai elvre alapozza, hanem a politikai nemzet fogalmából indul ki. A német modell a leszármazási elvhez ragaszkodik, míg a brit megoldások (történetileg és napjainkban is) alapvetően a ius soli elvét követik.

A magyar alkotmány és jogtörténeti tematikájú művek közül először az alkotmánytörténettel és államszervezettel összefüggő munkákat tekintjük át. Csizmadia Andor műveinek többségét ez tette ki, viszont ebben a tanulmánykötetben ez a legkisebb terjedelmű tartalmi blokk. Béli Gábor *A megye hatóságának és tiszteinek működése a XIV. század első felében az Ars Notaria formuláinak alapján* című műve – mint a szerző e tárgyú munkái általában – új tudományos eredményt tartalmaz. Egy Károly Róbert korabeli jogkönyv szövegének elemzése révén rámutat arra, hogy a megyei hatóságok működésének részletes szabályozására már az adott korban határozott igény mutatkozott. A tanulmányból az is valószínűsíthető, hogy a nemesi vármegye autonómiája a feltételezett-nél később alakulhatott ki. *Ruszoly József A census és társadalom* című tanulmánya szintén Csizmadia Andort juttatja eszünkbe, aki maga is rendkívül érzékeny volt a társadalom és jog problematikájára, egymáshoz való viszonyára. *A qualificatio kérdése az 1848. évi országgyűlési népképviselői törvényeink vitáiban* alcímet viselő tanulmány (amint arra lábjegyzete is utal) Csizmadia Andor *Az első népképviselői választások* című kitűnő könyvét méltatja, egyben annak egyes megállapításait részletezi, árnyalja. Szabó István *Az 1921. évi trónfosztás közjogi jellegzetességei* című munkájában szintén magyar alkotmánytörténeti kérdésről, az antant nyomására elfogadott egyik alkotmányos alaptörvényről írt. A tanulmány értékes adalékkal szolgál a legitimisták és szabad királyválasztók hazai szellemi küzdelméhez is.

A kötet legnagyobb terjedelmű részét a magyar jogtörténeti tárgyú dolgozatok képezik. A tanulmányok témáinak kronológiai rendjében először *Peres Zsuzsanna A magyarországi hitbizományok 16. századi gyökere* című összefoglalás említendő, amely levéltári források, és latin nyelvű irodalom alapján közelít e fontos jogintézmény történetéhez. *P. Szabó Béla A szepesi jog forrásai* című tanulmányában a két évtizede öröndetesen újjáéledt városjog-történeti kutatások eredményeiről számol be. A tanulmány gondolatmenete jól illeszkedik Gönczi Katalin és

Blazovich László európai horizontú monográfiáinak, tanulmányainak, forrásközléseinek témaköréhez és megjelent műveikhez.

Rácz Lajos *A temetkezéssel kapcsolatos kultuszok és jogszokások* című tanulmányával Csizmadia Andor kedvelt népi szokásjogi kutatásait és gondolatmenetét idézi fel. Leírja a távolban elhunytak halál utáni hazaszállításával, újratemetésével összefüggő, és a velük kapcsolatos megemlékezés rendjéhez kötődő rítusokat, szokásokat. A tanulmány különleges értéke a személyes ihletettség, és hogy felidézte azokat a szokásokat, amelyeket a közelmúlt végérvényesen kiiktatott. A magyar jogtörténeti tárgyú írások között található Bódiné Beliznai Kinga *A házasságtörés megítélése a magyar jogban 1894-ig* című tanulmánya. A szerző érzékletes stílusban részletezi a magyar jog házastársi hűtlenséget sújtó szankcióit. Utal arra is, hogy a házasságtörő személyeket nem csupán a korabeli tételes jog büntette, hanem a helyi jogi népszokások is tartalmaztak olyan szankciókat (pl. macskazene), amelyek a közösség rosszallását fejezték ki a szokás, és erkölcsbontó házastárssal szemben.

A magánjogi tárgyú tanulmányok között találjuk Homoki-Nagy Mária *Az adás-vételi szerződés néhány sajátossága a 19. században* című munkáját. A tanulmány levéltári forrásokra épít, egy konkrét magánjogi szerződés pontjait elemzi. A szerzői gondolatmenet jól hasznosítható az oktatásban, hiszen egy valós jogi megállapodás nyelvi, logikai és rendszertani elemzése révén kitűnően illusztrálható a korszak gyakorlati jogi gondolkodása, és didaktikussá formálhatók a jogtudományi magyarázatok. A szerződés szövege betűhív formában olvasható a tanulmány függelékében. Balogh Judit *A jogrendszer konzerválása vagy új válaszok új helyzetekre? - A XIX. század végi magánjogi kodifikációs törekvések céljairól* című tanulmányában a kodifikáció-elméleti kérdések megválaszolása után a magyar magánjogi jogösszefoglalás 19. századi céljait vizsgálta. Ebben az esetben is az volt a kérdés, hogy a magyar jog a nemzeti hagyományok, vagy a nemzetközi jogfejlődés és az új tudományos elméletek talaján álló reformgondolatok mentén kapjon-e szabályozott formát. A szerző értékes gondolati párhuzamot von a BGB és a magyar kodifikációs tervezet keletkezés-története és szociális arculata között. Mázi András *Az erkölcstelen ügyletek és a magyar magánjog kodifikációs kísérletei* című tanulmányában a magyar magánjogtörténet egyik fontos részkerdesével, az erkölcstelen ügyletek jogi szabályozásával foglalkozik. Nyomon követi a tervezetekben szereplő „jó erkölcs” fogalmának tartalmát, majd utal arra, hogy ennek helyébe 1957-től a „dolgozó nép érdekei vagy a szocialista együttélés követelményei” formula lépett. A „jó erkölcs” maximája a Ptk. 1991-es módosításával kapott ismét helyet a hatályos jogrendszerünkben. Korsósné Delacasse Krisztina *Perbizom*

mány-a perbeli képviselő egy típusa? című tanulmánya történeti-dogmatikai kérdéseket feszeget. A tanulmány – szépen okadatolt, logikusan alátámasztott – végkövetkeztetése szerint a perbizomány a közvetített képviselő egyik alakzataként fogható fel.

A magyar jogtörténetírásban (főleg Mezey Barna által) részletesen feldolgozott témakört választott Bató Szilvia *A börtönügyi modernizáció országos programja a Pesti Hírlap első évfolyamában (1841)* címmel. Munkája számos, eddig feltáratlan sajtótörténeti adalékokat tartalmaz. Antal Tamás Szilágyi *Dezső igazságügyi reformjairól (1890–1900)* írt, közreadva PhD disszertációjának egy részét. A tanulmány különös értéke, hogy nyomon követte a korabeli sajtó cikkeket, és az országgyűlési nyomtatott forrásokat. Petrasovszky Anna *Büntetőjogi alapelvek Szibenliszt Mihály Institutiones iuris naturalis* című tanulmányával Deák Ferenc egykori tanárának állít méltó emléket. A szerző a középkori latin nyelv jó ismerője, aki kiválóan interpretálja a latin nyelvű jogi kategóriákat, a kötött tartalmú alkotmányjogi kifejezéseket. A tanulmány igazolja a 18. század jogi irodalmának filozófiai megalapozottságáról és elméleti összetettségéről vallott álláspontokat. Balogh Elemér *Az 1830. évi büntetőtörvény-tervezet eljárásjogi részéhez írt törvényhatósági reflexiók* címen adta közre legújabb kutatásait. A címben jelzett operátum különösen fontos volt, mert a hazai jogban elsőként kísérlete meg a bűncselekmények kettős felosztását. A tanulmány nyomon követi Deák Ferenc szerepét, személyes közreműködését a tervezet véleményezésében. Horváth Attila tisztelegő írásának címe: *Az emberi jogok sorsa Magyarországon a szovjet típusú szocializmus idején, különös tekintettel a gazdasági, szociális és kulturális jogokra*. A szerző vázolja a marxizmus-leninizmus (!) álláspontját az emberi jogokról, értelmezi a korabeli jogtudományi álláspontokat, és nyomon követi az alkotmány által rögzített – ide vonatkozó – alaptételeket. Tanulmánya ismételt felveti a korszak levéltári forrásokon alapuló, a történeti szakmódszertan követelményeit figyelembe vevő kutatásának igényét.

Oktatástörténettel összefüggő tanulmányban köszöntötte Csizmadia Andort Pókecz Kovács Attila Bozóky Géza, *a pécsi kereskedelmi jog első egyetemi tanára (1875–1960)* című művében. A tanulmány összefoglalja az életpálya legfontosabb állomásait, és részletesen bemutatja Bozóky Géza tudományos munkásságát.

A kötet méltó emléket állít Csizmadia Andornak, a tudós tanárnak, a szerkesztőnek, az egyetemi vezetőnek, és a jogtörténet egyik legtekintélyesebb képviselőjének. Köszönet érte minden szerzőnek, a szerkesztőknek, és a kiadónak, a Pécsi Állam- és Jogtudományi Kar felelős vezetőinek.

Sipta István

A magyar Tudományos Akadémia Veszprémi területi bizottságának gondozásában lassan évtizede megjelenő „büntetőjogi tanulmányok” hetedik kötete különös jelentőségű a jogtörténet-tudomány szempontjából, mivel a könyv csaknem fele büntetőjog-történeti tanulmányokat tartalmaz. A szerkesztő ugyan az emberi jogok és a büntetőjog viszonyába ágyazható hatások okán látja együvé csatolhatónak a munkákat, recenszens azonban sokkal fontosabbnak értékeli az aktualitás összekötő szerepét. A politikai-jogi közéletben zajló polémikák tartják napirenden az olyan kérdéseket, mint a diktatúrában szerepet játszó felelősségre vonása illetve az ártatlanul meghurcoltak rehabilitálásának kérdése, a szólásszabadság határai, a büntető eljárásjog reformja és a politikai közelmúlt jogi felülvizsgálata. Valamennyi kérdésben konfliktusok sorozata jellemezte az elmúlt esztendőket a jogászok és politikusok álláspontja között feszülő különbségek határozták meg a hivatalos jogi álláspontot is. A most közölt tanulmányok vagy adalékkal szolgálnak a jelenlegi vitákhoz vagy kifejezetten mai problémákat feszegetnek.

Magyar Károly, a Zala Megyei Bíróság elnöke (az orvosszakértői bizonyítás – orvosi látlelet a reformkori Zala megye büntető ítélezésében) egy jellegzetesen 19. századi jelenség leírására vállalkozott. Az európai büntetőjogi praxis 13. századi nagy traumája, az egyházi asszisztencia kivonása a peres bizonyításból (az istenítéleti bizonyítás felmondása az egyház részéről) a peres eljárás gyökeres átalakítását hozta magával. Az igazság felderítésében magára maradt bíró olyan eszközöket keresett a bizonyításban, melyek nagy valószínűséggel segítenek neki az anyagi igazság felderítésében. Bizonyos értelemben ez a változás vezetett el a bűnvádi eljárás önállóodásához, hiszen a bizonyítási eszközök immáron alapvető különbséget mutattak magánjogi és büntetőjogi ügyekben. A lateráni zsinat döntése után a kriminális ügyek bizonyításában előtérbe került a „bizonyítékok királynőjének”, a beismerésnek kinyerésére szolgáló kínvallatás. Nem kevéssé az egyháznak ajánlása nyomán elterjedő inquisitorius eljárás döntő elemévé vált a tortúra, melynek kegyetlen brutalitását csak a felvilágosodás, a polgári korszak reformjai szüntették meg. Hazánkban Mária Terézia rendelete, majd II. József következetes fellépése nyomán a 19. század elejére jutott el a magyar bírói gyakorlat (leszámítva a sokak által ostromozott „szelíd tortúrát” abba a helyzetbe, hogy teljes egészében a kínvallatás mellőzésével kellett a bizonyítási eljárást lefolytatni, s ennek következményeit konstatálni. Vagyis újabb, alapos és megbízható eszközöket feltárni, vagy a már alkalmazott eszközöket korszerűsíteni, tökéletesíteni. Ennek a törvénykezési folyamatnak egy kicsiny hányadáról számol be Magyar Károly, a mikor az orvosszakértői bizonyítás keretein belül az orvosi látlelet reformkori szerepéről adja közzé tanulmányát. A zala vármegyei gyakorlat ismertetésével

Orvosi „látálmány” és társadalmi kórkép

Kahler Frigyes (szerk.):
Büntetőjogi tanulmányok VII.

MTA Veszprémi Területi bizottsága
Veszprém 2006 317 o.

ISSN 1586 – 3077

elemzi a korabeli orvosi látlelet formai és tartalmi követelményeit, hatását a per alakulására, funkcionális helyének keresését a bizonyítási eljárásban és a többi bizonyítékok között. Perbeli szerepéről példákat idéz korbelti perfolymokból. Külön érdekessége a tanulmánynak, az az adalék, mely az 1790-től kibontakozó félben lévő magyar jogász nyelvi terminológia alakulását illusztrálja. Már 1794-ben megjelennek az első magyar nyelvű igazságügyi orvostani munkák (mint Rácz Sámuel munkája „A törvényes tudományról és az orvos policiáról”), a gyakorlat pedig kísérletezett az új szavakkal, kifejezésekkel. A bírák ízlelgették a nyelvújítók, magyarítók által ajánlott kifejezéseket, szavakat, s azok egy részét elfogadva beigazították a nyelvi praxisba, másójukat (mintá Zalaiban alkalmazott „látálmányt”) elvetették.

Zinner Tibor, a Legfelsőbb Bíróság főosztályvezetője, az ELTE Állam-és Jogtudományi karának tiszteletbeli tanára az 1878. évi XXII. törvénycikk és a végelbánások kérdését elemezte. A szerző ilyen irányú munkássága, szívós elkötelezettsége a rehabilitációs eljárások körül közismert. Módszerére azonban a manapság általánosan bevett, skandalumkavaró megoldások helyett a száraz tárgyilagosság jellemző. Ő nem a bűnösöket akarja elsősorban pellengérré kötni látni, hanem a meghurcoltak százainak elégtételéért írja munkáit. (Ami persze nem jelenti azt, hogy nem nevezi meg pontos adatokkal, azonosítható módon, időmeghatározással és cselekményleírással a felelősök körét). De célja nem a botrányhistorizálás, hanem a száraz tényszerűségeen alapuló valóságfeltárás. Az olvasónak ennek okán nem könnyű olvasmány Zinner munkája, mert bár stílusa oldott, kiválóan érthető, az adattár, amit írásaiába igazít, sokszor hátborzongató névsorolvasássá változtatja az olvasást. Hosszú oldalakon nevek, események sorakoznak, s gyomorforgató megdöbbenéssé formálja a közelmúlt eseményeit. A néphatalom politikai birtokosainak, elsősorban a Moszkvából igazgatott kommunista vezetésnek a polgári érából átkerült, s éppen a bírói függetlenség intézménye miatt támadhatatlan bírói kar elleni attackjai látán fogalmazódik meg ismét az az (amúgy időtlen) kérdés az olvasóban: vajon milyen mértékben képes a jog ellentállni a mindenkori politikai nyomásnak, au-

tonómiája, tradíciója és szellemisége meddig képes biztosítani szuverenitását a hataloméhes, eszközkere-ső politikai erőkkel szemben. Hogyan tudja megtarta-ni tisztességét, becsületét egy amúgy politikától füg-getlen, pártoktól és mozgalmaktól törvényileg elzárt független bírói kar az agresszíven beavatkozó politi-kai hatalom ellenében. Feltehetően úgy csak, ahogyan történt: ezek elbocsátásával, bebörtönzésével, inter-nálásával, és mások szolgálai szerepvállalásával az osz-tálybíráskodás rendszerében.

Kahler Frigyes, a Veszprém Megyei Bíróság kol-légiumvezetője, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jog-és államtudományi karának docense a gondolat-, szólás- (Vélemény-nyilvánítási-) szabadság és a büntetőjog korlátairól érkezett. Szokott alapossá-gával dolgozta fel a szólás és véleménynyilvánítás szabadságának történetét, annak jogi (s köztük bünt-etőjogi) korlátozását Hobbes és Locke álláspontjától kiindulva Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatko-zatán át a Polgári és politikai jogok egyezségokmá-nyáig. A Magyar fejlődés elemzésében jó érzékkel választott szerző egy összehasonlító megoldást a jo-gi szabályozás fejlődésében. A normativista alapon álló, klasszikus-dogmatikus Csemegi kódex precíz izgatás-fogalmát vetetett össze az ötvenes-hatvanas évek parttalan izgatás-meghatározásával. Félelmetes tablón festi meg a joggal visszaélő hatalom technikai „újításait” a büntető gyakorlatban. Az izgatás tartal-mát megtöltő olyan fogalmakról értekezik, mint a „reakció”, az „anti-marxista”, a „fellazítás”. Felraj-zolja a hatvanas évek célpontjait, melyek úgyszintén az izgatás tényállásának megállapítására alkalmas cselekmények voltak, így a nyugati sajtótermékek behozatala, terjesztése, olvasása, a nyugati rádiómű-sorok hallgatása. A kiváló áttekintést Esettanulmány egészíti ki, titkosszolgálati jelentések, lehallgatások alapján készült dossziék segítségével.

A kötet sajátossága, hogy nem csupán az MTA VEAB tagjainak, neves jogászoknak munkáját közli,

hanem kiváló egyetemi dolgozatokat is (megvédett szakdolgozatokat és az Országos Tudományos Diá-köri Konferenciák pályamunkáit is). Így került a kö-tetbe M. Kiss Sándor egyetemi tanár egyik tanítvá-nyának, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Böl-csészettudományi Karán végzős *Spisák Mónikának* szakdolgozata, a monográfia számba menő értekezés a Bárdossy per külpolitikai vonatkozásairól („Egy politikai kirakatper a nemzetközi büntetőbíráskodás tükrében alcímmel”). Recenzens azonnal, az írás cí-ménél vitába száll szerzővel, hiszen nem csupán a nemzetközi kérdéseket érintette, hanem az egész per részletes leírását adta, döntően belpolitikai vonatko-zásokat kihangsúlyozva és elemelve. Szándéka nyilván az volt, hogy felhívja a figyelmet erre a momen-tumra, melyet eddigieken viszonylag kevés kutató érintette. Ugyanakkor, ha valóban a nemzetközi hát-tér és kapcsolatrendszer, összehasonlító elemzés lett volna cél, nyilván erősebb kontúrokkal kellett volna megrajzolni a párhuzamos, egy időben zajló proces-susokat, beleértve a nürnbergi eljárások alaposabb ismertetését. Ez azonban a dolgozat értékéből nem von le jótányit sem, hiszen egészen új aspektussal gazdagította a perrel eddig ismerteket. Ez annak a felelősségnek a körvonalazása, mely már 1942-ben Bárdossy által elismert volt saját tettei vonatkozásá-ban. Csikós Nagy Bélát idézi szerző, aki szerint „Az egykori miniszterelnök...arról is beszélt, hogy fel fogják akasztani, háborús bűnösnek fogják nyilvání-tani”. Ezt olvasva az egész 1945-t követő történet más megvilágításba kerül.

Izgalmas aspektusokból közelítenek a mai büntető gyakorlat problémáihoz *Jungi Eszter* bírónő tanítvá-nyai. *Balogh Csilla* a magzatelhajtás egyes kérdéseiről, *Petrovicz Anita* a büntető eljárás gyermekkorú szereplőiről, *Turzó Tiinde* a különösen védett tanú, a különösen védett gyermek kérdésköréről érkezett.

Mezey Barna

JOGTÖRTÉNETI ELŐADÁSOK – RECHTSGESCHICHTLICHE VORTRÄGE

A Jogtörténeti Előadások (Rechtsgeschichtliche Vorträge) az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének kiadványsorozata, amely 1994 óta jelenik meg Mezey Barna tanszékvezető szerkesztésében. A sorozat célja, hogy az utóbbi évtizedben öröndetesen megélénkült nemzetközi kapcsolatok keretében, a hazai és külföldi oktatók által, idegen nyelven megtartott előadásokat rögzítse, a tudományos élet és az oktatás számára összefoglalja.

I tália szívében, a gyönyörű Toscana térségében található egy kisváros: Volterra. Itt lelt otthonra – sok egyéb látványosság mellett – egy olyan múzeum, amely azoknak az eszközöknek válogatott csoportját kívánja bemutatni, amelyekkel az emberek saját társait kínozták. A hihetetlenül gazdag fantáziáról és találékonyságról árulkodó kiállítási tárgyak nyomasztó élménnyel gazdagítják az oda látogatókat. A kiállított tárgyak többségének a működését pontosan leírják négy nyelven (olasz, francia, angol, német), nehogy a kedves látogató figyelmét elkerülje valamely fontos szelete a középkor csupán nehezen elképzelhető gonoszságának. Íme néhány példa az emberi kreativitás határtalanságára:

A kínpad elsősorban a katonai igazságszolgáltatás eszközeként szolgált, egészen a két világháború közti időszakig. Az egyházi és világi törvényszékek eljárásai során, valamint a nyomozásban is előszeretettel használták. A kíntás abból állt, hogy az áldozatot ráültették az eszköz éles, sarkos hátára és a lábaira egyre nehezebb és nehezebb súlyokat kötöttek. Így kellett „lovagolnia” gyakran több napot, amely súlyos égési sérüléseket okozott és hihetetlen fájdalommal járt.

A kényszermunkás talicskája. Így nevezték ezt a kínozóeszközt, amit a kényszermunkára ítélt gonosztevő testéhez kötöttek és ezzel kellett közlekednie éjjel-nappal. Természetesen a talicska teli volt kövekkel, hogy minden egyes lépést megnehezítsen. Ráadásul a súlyos terhet láncokkal rögzítették a testre, így az is fájdalmas sebeket hagyott a bűnös bőrén.

Oktatási vonatkozása van azoknak a találó büntetéseknek, amelyek azt mutatják be, hogy a gyerekek szabálysértő viselkedését milyen módon szankcionálták az iskolákban. Ezek a módszerek joggal tekinthetők a testi-lelki kíntással egyenértékűnek. Elsősorban a buta,

Kínozóeszközök Volterrában

lusta és visszakozó diákokat büntették. A legenyhébb sérülést talán a „körmos” okozta, amikor a gyerek kezét pálcával verték (a magyar oktatás történetében ez inkább úgy zajlott, hogy a gyereknek össze kellett szőritania az ujjait és a felfelé fordított újjbegyeire ütött a tanár egy vonalzóval), azonban voltak ennél jóval súlyosabb büntetések is, mint a tábla mellett órák hosszat való egyhelyben állás vagy a kukoricán térdeplés. Sajnos ezek az ún. *nevelési eszközök* gyakran inkább az oktatók szadisztikus hajlamainak engedtek szabad teret, míg a diákoknál nem érték el a kívánt hatást. Pedig ezeket a büntetéseket az egész osztály szeme láttára kellett kiszabni és végrehajtani, hogy ezzel is példát statuáljanak.

A múzeumot bemutató rövid leírásból egyértelműen kitűnik, hogy a 2004. májusában nyílt kiállítás egyik fő célja az, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy a kíntások története még nem ért véget. A mai napig vannak olyan helyek a világon, ahol ez a fajta perverz emberi kreativitás még mindig aktív szerepet talál magának. Mégis nyitva marad az a kérdés, hogy vajon miért foglalkoznak szerte a Földön ilyen rengetegen ennek az elszomorító történelemnek a képszerű bemutatásával? Mit keresnek a látogatók, amikor néha az emberi gyomrot is próbára tevő jelenetek játszódnak le a szemük előtt? Talán mindenki mást keres, mindenkinek mást jelent ez a szelete a jogtörténetnek, de bármi is legyen a látogatás oka, Volterrában sok válasz áll az érdeklődők rendelkezésére.

Beke-Martos Judit

Tortúramúzeum Český Krumlovban

tás „fénykorába”, és a középkor kegyetlen világába. A vallomások kicsikarására használt módszerek igen változatosak voltak, ehhez egyre rafináltabb eszközöket vettek igénybe.

A kiállítás több mint 400 négyzetméteren csaknem 100 különböző kínozóeszközt állítottak ki. A kiállítást 10 viaszfigura teszi élővé és 2 élethű audiovizuális bemutató egészíti ki: az első egy boszorkány megégetését, a második egy karddal végrehajtott lefejezést mutat be.

A múzeum naponta 9 és 20 óra között látogatható.

A múzeum címe: Náměstí Svornosti Nr. 1, 381 01

Český Krumlov Telefon: +420 380 766 343

Elérhetőség: www.ckrumlov.cz/de/mesto/firmy/i_mustor.htm

A dél-csehországi Český Krumlov városában, történelmi környezetben működik a tortúramúzeum (Museum Tortury). A városháza hangulatos, régi épületének középkori pincéjét állították helyre, itt kapott helyet a múzeum kiállítása. A korhű termekben elhelyezett bemutató visszavezeti a látogatót a kínvalla-

A rüdesheimi Mittelalterliches Foltermuseum

A Rajna menti Rüdesheimban található Mittelalterliches Foltermuseum megtekintésével a középkori kínzóeszközökről, büntetésekről, eretnekekről, boszorkányüldözésről és égetésről kaphatnak hiteles tájékoztatást a múzeumba ellátogatók.

A számos érdekességet kínáló múzeum boltíves falai között meg elevenedik a középkori jogtörténet, ezen belül is különös hangsúly helyeződik a német boszorkányüldözések bemutatására. A kiállítás tekintélyét a kínzóeszközök széles skálája, valamint az akkori idők mestereinek ismertebb alkotásai emelik. Az Amnesty International által a múzeum birtokába juttatott, a XX. és XXI. századi emberi jogok sérelmének tárgykörét felölelő fényképgyűjtemény méltó kiegészítése az inkvizíció szemléltetésének.

A középkortól a késő újkorig inkvizítorok ítélték meg a katolikus egyház utasítására a másképpen gondolkodókat. A IV. lateráni zsinaton (1215) állították fel a püspöki inkvizíciót, amelynek feje a megyéspüspök volt, majd mivel több püspök alkalmatlannak bizonyult a feladat végrehajtására, IX. Gergely pápa (1227–1241) az inkvizíciót pápai jellegűvé tette, 1231-ben inkvizítorokat küldött Mainzba, Milánóba és Firenzébe; küldetésük az eretnekek felkutatása, elfogása és elítélése volt. Elsősorban azon helyeken működtek, ahol eretnekeket gyanítottak, s megbízatásukat pápai visszavonásig vagy halálukig gyakorolhatták. Az 1233-ban keletkezett pápai bulla felhatalmazást adott az egész keresztény világra kiterjedő eretneküldözésre. Az inkvizítor megérkezését követően az ottani uralkodó védelmét élvezte, viszont a pápa nevében és annak felügyelete alatt címen is. bíráskodott az eretnekek felett.

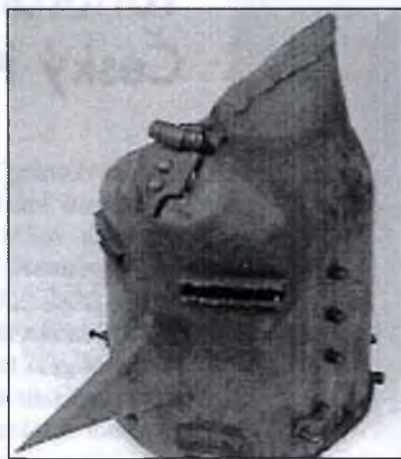
A múzeumban figyelemmel kísérhető az eretnekekkel szembeni eljárás minden egyes szakasza. Az inkvizíciónak kellett vizsgálni, hogy a gyanúsított valóban eretnek-e? Vádlóként és tanúként bárki fel léphetett, még ha maga ugyanahhoz az eretnekséghez tartozott is, mint a bevádolt, vagy akivel szemben tanúskodott. A vádló és tanúk nevét általában titokban tartották, s az inkvizíciós eljárásról jegyzőkönyvet vezettek. A gyanúsított elfogását követően annak kihallgatására került sor, amely a nyilvánosság kizárásával történt. Az inkvizítor találékonyságával, szójátékai-
val terelgette a vádlottat az eljárás befejeződéséig, a procedura ügyvéd részvételének mellőzésével zajlott. A terhelt vallomásra kényszerítésének eszköze a kínpad volt, alkalmazását IV. Ince pápa 1252-ben intézményesítette. Kínpadra csak egyszer lehetett vonni a gyanúsítottat, ezért rendszerint addig, míg a vádlott be nem vallotta bűnét, nem szüntették be a kínzásokat, csak szüneteltették az eljárást. A leggyakrabban alkalmazott kínzóeszközként a láb-és ujjszorító, forró csípővas, ill. nyújtópad szolgált. Mikor a vádlott hajlandónak mutatkozott a beismerésre, átvitték a szomszédos helyiségbe, mivel a kínzókamrában tett vallomás éppúgy érvénytelennek minősült, mint ha kínzások közepette ismerte volna el bűnösségét. Az ún. kényszergyónás alkalmazása folytán a tárgyalás sikerrel zárult: a vádlott megkapta jogos büntetését. Beismerés esetén meghozták az ítéletet, amely leggyakrabban máglyahalál volt.

Vallatószék

Szegyenmaszkok

Hóhérmaszk

Bizonyos esetekben elengedték a bűnösöket, hogy besúgóként visszatérve az eretnekek közé, a katolikus egyházat segítve leplezzék és rábizonyítsák az eretnekség bűnét a többiekre.

A Mittelalterliches Foltermuseum Rüdesheimban (am Rhein), az Oberstrasse 49-51. alatt található, áprilistól novemberig naponta 10-18 óráig tekinthető meg, a téli hónapokban viszont csak szombaton és vasárnap látogatható. További információ elérhető még a www.foltermuseum.com

Lenkovics Judit

Ezt a címet adták a rendezők annak a szép kiállításnak, melyet a az egykori Deák-kúriában rendeztek be 2003-ban, Deák Ferenc emlékévében Kehidán. Az korábban is ismeretes volt, hogy a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, a Zala Megyei Levéltár milyen féltő gonddal ápolja a nemzet prókátorának emlékét. Most újabb tanúbizonyságukat adták szép elkötelezettségüknek. Látva és áttekintve számos korábbi illetve az emlékévében megnyílt tárlatot, nyugodtan állítható, hogy az ország egyik legnívósabb (ha nem legszínvonalasabb) kiállítást tekinthetik meg a látogatók.

A kiállítás azon ritka kategóriába tartozik, amelyik „önjáró”, vagyis (természetes vagy mechanikus) tárlatvezető nélkül is tökéletes és lendületes tájékoztatásra képes, vezeti a látogatót. A kiállításban nincsenek üresjáratok: minden tárgy, kép, minden felirat funkcióval bír, s adja „kézről-kézre” a szemlélődőt, lebilincselve és informálva, szórakoztatva és gazdag tudást közvetítve.

A keszthelyi Balaton Múzeum, a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma, a zalaegerszegi Göcsej Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Zala Megyei Levéltár tárgyi és dokumentumanyagára építő kiállítást *Béres Katalin* és *Dr. Körmöczy Katalin* rendezte *Pataky Dóra* belsőépítész közreműködésével. (8784 Kehidakustány, Kúria utca 8, nyitva tartás: november 1-től március 31-ig vasárnap és hétfő kivételével naponta 10-től 17 óráig, április 1-től október 31-ig hétfő kivételével naponta 10-18 óráig. Tel. 83-334-007)

A Haza bölcse, Zala büszkesége

Nem sokkal távolabb, Söjtörön Deák Ferenc szülőházát tekintheti meg a zalai dombok között kalandozó országjáró turista. A egyszerű, barokk kúriát 1785 körül építtette Deák Ferenc édesapja. A Ház a haza bölcsének szülőházaként ismert csupán, hiszen mint ismeretes, születésekor édesanyja meghalt, melyet atyja az újszülött terhére rótt. Deák Ferencet semmiféle emlék nem fűzte a szülői házhoz, miután édesapja Zalatárnokra küldte őt, rokonokhoz. A jelenlegi kiállítás tehát nem a házhoz tapadó emlékeket idézi fel (ilyet nem is tehet, hanem az életpályát rajzolja meg, persze messze nem olyan gazdag ecsetvonásokkal, mint a kehidai tárlat. Figyelemreméltó a korszak két jellegzetes illusztrációja: a pincszinten a nemrégiben feltárt konyha, korhű berendezésével és az állattenyésztésről szóló kiállítás, mely a korabeli szakkiadványok gazdag összefoglalója is. Deák Ferenc 1833 október 17-i születésére emlékeztet a ház bejárata mellett 1897-ben elhelyezett s az évfordulóra felújított fehér márványtábla. (8897 Söjtör, Deák Ferenc utca 154. telefon: 06 92 369 022, látogatása bejelentkezéssel.

(mb.)

- A Politikatörténeti Intézet, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar tudományos konferenciát rendezett a Politikatörténeti Intézetben 2006. február 22-én „Az SZKP XX. Kongresszusa” címmel, melyen *Baráth Magdolna*, *Kecskés Gusztáv*, *Vámos Péter*, *Feitl István*, *Standeisky Éva*, *Tóth Eszter Zsófia* tartottak előadást.
- 2006. március 24-én került sor *Herger Csabáné*: A polgári házasság kialakulása és rendszere Magyarországon a nemzetközi fejlődés tükrében (A házassági kötelék keletkezése és felbomlása) **PhD-értekezésének sikeres védésére** a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolájában a „A magyar jogrendszer megújítása a jogállamiság és az európai integráció jegyében” program keretében.
- 2006. április 23–27. között Baselban a Wildt'sches Hausban rendezte az Universität Basel jogi kara a **Gaetano Filangieri und die europäische Aufklärung im Strafrecht** témakörében nemzetközi szemináriumát, melyen *Mezey Barna* tanszékvezető vezetésével 10 fős magyar PhD-hallgató és hallga-

HÍREK

tói csoport vett részt. Bevezető előadásokat tartott *Mezey Barna*: Aufklärung und Modernisierung in Ungarn in 18-19. Jahrhundert; *Kurt Seelmann*: Kodifikationsbewegungen in der Aufklärungszeit; *Davidovics Krisztina*: Rechtswissenschaft in der Aufklärungszeit in Ungarn”. A magyar előadók témái a következők voltak: *Beke-Martos Judit*: Überblick über das Zeitalter Filangieris in Ungarn und die ungarische Kodifikationsbewegung; *Pafféri Zoltán*: Auf der Spur von Gaetano Filangieri in Ungarn; *Csoór Dorothea*: Vorbereitung, Hintergrund und wissenschaftliche Grundlagen des Gesetzentwurfs von 1795; *Korpos Szabolcs*: Filangieri und der Gesetzentwurf von 1795; *Lenkovics Judit*: „Die ungarischen Jakobiner“ – die staatsrechtlichen Gedanken von József Hajnóczi mit besonderer Berücksichtigung der Wirkungen von Filangieri; *Bathó Gábor*: Der Martinovics-Prozess und die Argumentation mit der Lehre von Filangieri; *Földesi Boglárka*: Der Wettbewerb der Ungarischen Akademie der Wissenschaften; *Romsics Viktor*: Vorbereitung, Hintergrund und wissenschaftliche

Grundlagen des Gesetzantrags von 1843; *Beke-Martos Anna*: Der Gesetzantrag von 1843; *Képeessy Imre*: Die wissenschaftliche Tätigkeit von István Széchenyi und die Lehre von Filangieri.

- 2006. április 24-én mutatta be az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskolájában készült és a L'Harmattan Kiadó gondozásában publikált az **Autonómiák Magyarországon 1848-2000** című közigazgatási, kamarai, egyházi, társadalombiztosítási, egyetemi és akadémiai autonómia tárgykörét feldolgozó **forrásgyűjteményt** *Lenkovics Barnabás*, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Kossuth Klubjában. .
- Győr Megyei Jogú Város Levéltára 2006. április 28-án „**Terülj, terülj asztalkám!**” címmel tudományos konferenciát rendezett Győrben. A tanácskozás központi kérdése a gasztronómia volt. A különféle levéltárakból, múzeumokból és a Miskolci Egyetemről érkezett előadók változatos tematikával dolgozták fel a gasztronómia történelmi problémáit. *Így Csóti Csaba*: „A nagy zabálásról” vagyis az 1936. évi balatonfüredi szőlő-, gyümölcs- és borászati kiállításról; *T. Varga György*: A Rákosi-korszak alkoholfogyasztása; *Bilkei Irén*: „A borisszák-ról és a bor nem isszák-ról a 16. században”; *Bódi Zsuzsanna*: A salgótarjáni kocsmákról, kávéházak-ról és vendéglőkről a két világháború közötti szabályrendeletek tükrében.
- Az **Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára** tudományos konferenciát és könyvbemutatót rendezett 2006. május 2-án a Történelmi Levéltár épületében **Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon 1956-ban** témában. Előadást tartott *Baráth Magdolna* (Magyar-szovjet viszony a forradalom előtt), *Kecskés Gusztáv* ('56 megítélése az ENSZ és a NATO forrásaiban) *Rainer M. János* (Az ötvenhatos és az állambiztonság – egy identitás problémái), *Orgoványi István* (A nyugati határzár feloldása) és *Sz. Kovács Éva* (Szabad utazás? A piros útlevelel története). A vitát *Gyarmati György* moderálta. Az eszmecsere követően került bemutatásra A Belügyminisztérium Kollégiumának Ülései 1953-1956 c. kötet, melynek laudációját és kritikáját *Gecsényi Lajos*, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója végezte el.
- 2006 májusában az Országos Igazságszolgáltatási Tanács **tudományos testületet** hívott életre a **Bíróképző Akadémia** működésének előkészítésére és működésének támogatására. *Lonniczi Zoltán*, a Legfelsőbb Bíróság elnökének és a Tanács vezetőjének javaslatára a testület tagjai közé választották *dr. Máthé Gábor* egyetemi docens, tanácsképző vezetőt és *dr. Mezey Barna* egyetemi tanár, tanszékvezetőt.
- **Igazság és kiengesztelődés. Az egyházi közelmúlt feldolgozásának teológiai, történelmi, etikai és gyakorlati kérdései** című kiadvány bemutatójára került sor 2006. május 10-én a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának dísztermében. A Hermeneutikai Kutatóközpont gondozásában megjelent könyvet *dr. Bogárdi Szabó István* református püspök, a teológia professzora ismertette.
- Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán a Római Jogi Tanszék szervezésében **María Cruz Oliver Sola** az Universidad Pública de Navarra professzora két előadást tartott. „**A római jog recepciója Navarrában**” címmel 2006. május 16-án, és „**Az ajándékozás a római jogban és a navarrai jogban**” címmel pedig 2006. május 17-én
- A Magyar Tudományos Akadémia:Gazdaság és Jogtudományok Osztálya a 2006. évi akadémiai közgyűlés keretében 2006. május 18-án **Adam Smith tudományos emlékülést** rendezett az MTA Kistermében. A Szabó Miklós levelező tag elnöklése mellett lezajlott tanácskozáson *Mátyás Antal*, az MTA rendes tagja beszélt Adam Smith a Nemzetek gazdagsága c. művének megjelenési évéről. (1776) mint a közgazdaságtan, mint önálló tudomány születésének évéről (Samuelson). Ezt követően *Szabó Katalin*, a közgazdaság-tudomány doktora tartott előadást Smith időszerűsége, *Lőrincné Istvánffy Hajna*, a közgazdaság-tudomány doktora Smith nézetei az állam költségvetésével címmel. Az előadók sorát *Kaposi Zoltán*: a történettudományok kandidátusa zárta a gazdaságtörténet szerepe Adam Smith művében témájú előadásával.
- A Magyar Tudományos Akadémia:Gazdaság és Jogtudományok Osztálya a 2006. évi akadémiai közgyűlés keretében 2006. május 18-án **A társadalomtudományok szaknyelve** címmel tudományos ülést rendezett. Az MTA Elnöki Tanácstermében. *Török Ádám*, az MTA levelező tagjának elnöklete mellett lefolyt tanácskozáson előadást tartott *Hamza Gábor*, az MTA levelező tagja a jogi szaknyelv fejlődésének néhány kérdéséről és *Kisfaludy András*, az állam-és jogtudományok kandidátusa a törvényalkotás nyelvhasználati kérdéseiről.
- Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara vendégeként tartott előadást 2006. május 18-án a fakultás szenátustermében *Prof. Dr. Srđan Šarkiđ* (Univerzitet u Novom Sadu Pravni Fakultet) **Szerbia alkotmány- és jogfejlődése a 19. században** címmel. Šarkiđ professzor előadását magyar nyelven tartotta; az előadást követő vita német nyelven zajlott.
- *Dr. Erdő Péter* bíboros, prímás, esztergom-

budapesti érsek tartott előadást a Magyar Politikatörténeti Alapítvány Kulcskérdések sorozatának keretében 2006. május 19-én az Politikatörténeti Intézetben. **globalizáció és kereszténység** címmel.

- A Magyar Tudományos Akadémia várbéli, Ország-ház utcai épületének Jakobinus termében rendezte meg 2006. május 24–25-én az MTA Etnikai- Nemzeti Kisebbségkutató Intézete „Etnikai sztereotípiák és társadalmi távolságok – előítéletesség, diszkrimináció Magyarországon” témájú konferenciáját, melynek egyik szekciója a **történeti mítoszok – etnikai sztereotípiák** kérdéskörével foglalkozott. A *Feischmidt Margit* elnökle mellett tanácskozó kutatók között magyarok és külföldiek egyaránt vállalkoztak előadásra (*Trencsényi Balázs*: A történeti mítosz-kutatás elméleti és módszertani kihívásai; *Szarka László*: Történeti önképek és ellenmítoszok; *Elena Mannová*: The Slovak National Myths and the ethnic representations in the region; *Gabriella Kilianová*: 'Lieu de memoire' as the site of ethnic contestation. The case Devin)
- Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara és a Bölcsészettudományi Kar Pártkutató Műhelye, valamint az ELTE Eötvös Kiadó 2006. május 25-én „**Magyarországi pártprogramok 1867–1990**” címmel sorozatának könyvbemutatójára invitálta az érdeklődőket. A köteteket *Dr. Bihari Mihály* professzor, az Alkotmánybíróság elnöke mutatta be.
- A **Castrum Bene Egyesület 12. vándorgyűlésére** került sor 2006. május 26–28. között Győrben, a Xántus János Múzeum Barokk-termében. Az előadások témái: A régió várkutatása, A várak kutatásának írott és képi forrásai.
- 2006. május 29-én nyitotta meg Madas Edit és Knapp Éva az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának újabb kiállítását „**Kódexünk világa. Válogatás a Budapesti Egyetemi Könyvtár kódexeiből**” címmel. A kiállítás hétfőtől péntekig 10–18 óráig tekinthető meg (cím: Bp., V., Ferenciek tere 6.) www.konyvtar.elte.hu
- 2006. május 29-én nyitotta meg az Állambiztonsági Szolgálatának Történeti Levéltárában az „**Élünk! Okt. 23. – ifjúság, forradalom, megtorlás**” című kiállítást *Orosz István* történész, akadémikus. (A kiállítás megtekinthető 2006. május 29-től június 30-ig, hétfőtől-péntekig 10.00-16.00 óráig: Bp., VI., Eötvös u. 7.)
- *Norio Kanya* professzor, a Seinan Gakuin University (Fukuoka, Japán) tanára, szakmai megbeszélést tartott a **japán magánjog római jogi hagyományiról** 2006. május 29-én (hétfőn), az Eötvös Loránd Tudományegyetem Római Jogi Tanszékén.
- A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézete a *Ius Commune* PhD-kutatási program keretében 2006. május 30-án a középkori kánonjoggal foglalkozó szakemberek eszmecserejének és kollegiális együttműködésének kívánt új formát adni a **ius commune medioevale** elnevezésű kerekasztal-beszélgetéssel. A házigazda: *Dr. Szuromi Szabolcs Anzelm O. Praem.* volt. Előadást tartott: *Solymosi László*: Hiteleshelyek, *Körmendy Kinga*: A középkori magyar egyetemjárás dokumentumai, *Mezey Barna*: A szabadságvesztés egyházi gyökerei címmel.
- Charles Schlacks Jr. Publisher és a Közép-Európai Egyetem Középkortudományi Tanszéke szervezésében megrendezték a **Decreta Regni Mediaevalis Hungariae** sorozat ötödik kötetének bemutatóját 2006. június 6-án. A *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inlyti regni Hungariae per Stephanum de Werbőczy editum/The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary c.* könyvet bemutatta: *Kubinyi András* és *Tajti Tibor*.
- *Képes György*: Az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya és hatása a magyar polgári átalakulás közjogi gondolkodására (1790–1867)” című **PhD-értekezésének sikeres védésére** került sor 2006. június 9-én az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolájában. A bíráló bizottság elnöke *Dr. Sári János* egyetemi tanár (ELTE), tagjai *Dr. Balogh Elemér* egyetemi tanár (SZTE), *Dr. Révész T. Mihály* egyetemi docens (SZIE) voltak. Hivatalosan bírálták a dolgot: *Dr. Kajtár István* egyetemi tanár (PTE), *Dr. Stipta István* egyetemi tanár (ME)
- *Hamza Gábor*: A római jogi hagyományok továbbélése **Közép-Kelet Európában**, valamint *Massimo Bianca*: A **causa problémája az olasz polgári jogban** című olasz nyelven tartandó előadásaira került sor 2006. június 9-én az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának kari tanácstermében.
- Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának „külföldi jogtörténész professzorok előadásai” című sorozatában tartott előadást *Peter Mosny* professzor, a kassai Univerzita Pavla Jozefa Safárika v Kosiciach Právnická Fakulta egyetemi tanára **Szlovákia a születendő Csehszlovákia tervezeteiben** címmel 2006. június 15-én a kar tanácstermében.
- A Magyar Történelmi Társulat 2006. évi közgyűlésére június 24-én került sor *Kosáry Domokos* elnöki megnyitójával, melynek témája: A magyar egyházszervezet a középkorban. Előadók: *Kosztai László* tudományos főmunkatárs, *Szovák Kornél* egyetemi tanár, *Tringli István* egyetemi tanár.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Barna Attila tudományos segédmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport; **Beke-Martos Judit** joghallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Benke József** PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi Tanszék; **Domaniczky Endre** PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék; **Filó Mihály** egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntetőjogi Tanszék; **Frey Dóra** PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Gönczi Katalin** PhD, tudományos munkatárs, Max-Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte Frankfurt am Main; **Hamza Gábor** DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Római Jogi Tanszék; **Horváth Tibor** DSc, professor emeritus, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék; **Juhász Botond** PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék; **Kajtár István** DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Képes György** PhD egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Koi Gyula** tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete; **Kubinyi András** akadémikus, professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Tanszék; **Lenkovics Judit** joghallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Magyar Attila István** PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék; **Magyar Károly** megyei bírósági bírósági elnök, a Zala Megyei Bíróság elnöke; **Mezey Barna**, CSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Molnár G. Fruzsina** joghallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntetőjogi Tanszék; **Nánási László** megyei főügyész, Bács-Kiskun Megyei Főügyészség; **Nánási S. László** bírósági tudósító, Független Hírugynökség; **Pázmándi Kinga** PhD, tanszékvezető egyetemi docens, Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Gazdasági-Jogi Tanszék; **Stipta István** CSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék; **Szabó István** PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék; **Szabó Szilárd** doktorjelölt Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék; **Tattay Levente** CSc, egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Polgári Jogi Tanszék

E lapszám megjelenését
a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara támogatja.

Tisztelt Szerzőink!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel kéri, hogy a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében írásukat e-mailen két címre (katat@axelero.hu; agihorvath@ajk.elte.hu) küldjék meg WORD 6 formában. Kérjük, hogy a szerzők nevük feltüntetése mellett közöljék beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (40 000 n) tanulmányokat fogad el!

Kérjük szíveskedjenek a következő jegyzetelési előírásokat figyelembe venni:

Nem végjegyzetet, hanem lábjegyzetet kér a Szerkesztőség.

Az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét kérjük feltüntetni, ugyanez vonatkozik az idézett mű címére is.

A megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, oldalszámát, kiadóját, ha folyóirat, annak címét, évfolyamát, számát, megjelenési évét zárójelben kell megadni.

Az oldalszámot a magyaros „o” helyett „p” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

A rövid kötőjel (-) helyett hosszú kötőjelet (—) használjanak az oldalszámok közötti megjelölésre.

A már említett művek jelzése: vezetéknev + im. + oldalszám

Kérjük, hogy hosszú kötőjelet (—) használjanak a születési, halálozási évszámok között is!

Az illusztrációkat digitális (min. 300 pixel/inch, 300 dpi) formában e-mailen a fent megadott címekre két példányban vagy fénykép (nem fénymásolat) formájában postán kérjük megküldeni!

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

STUDIEN

GÖNCZI, Katalin: Juristenausbildung an den königlichen Akademien zur Zeit der Aufklärung und in der Reformzeit	1
KUBINYI, András: Sitzungsordnung der ungarischen Landesversammlungen 1445-1526	3
PÁZMANDY, Kinga: Geschichte der rechtlichen Regelung bezüglich Werbungen	11
TATTAY, Levente: Geschichtliche Bezüge des Persönlichkeitsschutzes von Personen des öffentlichen Lebens	20

WERKSTATT

BENKE, József: Die byzantinischen Rechtsquellen und ihre Bedeutung	27
FILÓ, Mihály – MOLNÁR, G. Fruzsina: Der Selbstmord in der Rechtsgeschichte	32
KÉPES, György: Unabhängigkeitserklärungen vom Schottland des 14. Jahrhunderts bis zum Ungarn des 19. Jahrhundert.	37
KOI, Gyula: Anfänge des ungarischen Beamtenrechts in der Rechtsliteratur.	49
MAGYAR, Károly: Medizinischer Sachverständigenbeweis – ärztlicher Fundbericht in der Strafjustiz des Komitats Zala zur Reformzeit	59
NÁNÁSI, László: Staatsanwaltschaft des Absolutismus in Ungarn 1854-1861	64
SZABÓ, Szilárd: Entstehung des Gesetzes Nr. VI/1880.	69

VORTRAG

HORVÁTH, Tibor: Zur Erinnerung an Ferenc Finkey	76
---	----

PORTRAITS

HAMZA, Gábor: Lajos Farkas, Wissenschaftler des Römischen Rechts 1841-1921	
--	--

RUNDSCHAU

Deák und seine Zeitgenossen. Tagungs- und Studienband von Pécs – DOMANICZKY, Endre.	85
IV. Treffen der ungarischen Rechtshistoriker – JUHÁSZ, Botond	87
Rechtshistorische Dissertationen in Miskolc – SZABÓ, István	
Der Kaiser auf Dienstreise – über die Dissertation von Krisztina Kulcsár – BARNA, Attila	90
Der Sachsenspiegel (Eike von Repgow: Der Sachsenspiegel, hrsg. von: László Blazovich und József Schmidt, Szeged 2005) – KAJTÁR, István	92
Sport im antiken Rom (GEDEON, Magdolna: Sportrecht im antiken Rom, Miskolc 2005) – MAGYAR, Attila István	94
Lehr- und Erziehungstätigkeit von Kálmán Kovács (Festschrift zur Erinnerung an Universitätsprofessor Kálmán Kovács, Budapest 2005.) – NÁNÁSI S., László	95
Neuere rechtshistorische Studien (Rechtshistorische Studien VIII. Hrsg.: Gábor Béli, István Kajtár, Róbert Szekeres, Pécs 2005) – STIPTA, István.	97
Arztlicher Schaubefund und gesellschaftliches Krankheitsbild (Strafrechtliche Studie VII. Hrsg.: Frigyes Kahler, Veszprém 2006) – Mezey, Barna	100
Foltermittel und -werkzeug in Volterra – BEKE-MARTOS, Judit	
Das Torturmuseum in Ěeský Krumlov – FREY, Dóra.	102
Das Mittelalterliche Foltermuseum in Rüdesheim – LENKOVICS, Judit	103
Der Weise des Landes, der Stolz von Zala – mb –	104

NACHRICHTEN

Die Autoren dieses Bandes.	108
------------------------------------	-----

Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie für Wissenschaften an dem Lehrstuhl für Ungarische
Rechtsgeschichte Eötvös-Loránd-Universität

Titelbild: *Ulászló II. (Jagiello)*

Ulászló II. (Kraków, 1. März 1456 – Buda/Ofen, 13. März 1516): König von Ungarn und Böhmen. Erstgeborener Sohn von König Kasimir
IV. von Polen und der ungarischen Königstochter (König Albert) Elisabeth von Habsburg, Zögling von Dlugos.

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallin),
Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srdan Šarkiĉ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István

Redakteur: Dr. Tóth Béla

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. 2. Stock Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte
der Széchenyi-István-Universität und Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Druck: GB Kft. 2000 Szentendrc, Pátriárka u. 7

Püski Levente: A HORTHY-RENDSZER

Modern magyar politikai rendszerek Sorozatszerkesztő: Romsics Ignác

A forradalmak bukása után Magyarországon fokozatosan egy olyan új államberendezkedés alakult ki, amely számos elemét tekintve egésze 1944 tavaszáig, a német megszállás bekövetkezéséig fennmaradt. Ezt a mintegy negyedszázadnyi időszakot az utókor többnyire annak emblematikus személyiségéhez, Horthy Miklóshoz kapcsolja. A Horthy rendszer egészének a megítélése 1945 után több évtizeden át nemcsak a történetírás, hanem a politikai élet szintjén is viták kereszttüzeiben állt. Ez a felfokozott érdeklődés jelentős részben járult hozzá a kötet létrejöttéhez, amely a korszak politikai berendezkedésének átfogó, összegző bemutatását tűzte ki célul.

ISBN 963 7319 13 1 Pannonica Kiadó, Budapest 2006 302 o. www.pannonica.hu

Szenté Zoltán: EURÓPAI ALKOTMÁNY- ÉS PARLAMENTARIZMUS-TÖRTÉNET 1945-2005. – Osiris tankönyvek

A könyv a hasonló című kötet folytatásaként Európa alkotmánytörténetét a második világháború végétől egészen napjainkig vezeti tovább. Különlegessége, hogy a hazai és nemzetközi szakirodalomban jelenleg nincs ilyen típusú, az egész korszak európai alkotmánytörténetét átfogó, és magyarázó tudományos igényű mű. A kötet a tárgyalta korszakot több periódusra osztja, a kontinens országainak alkotmányfejlődését külön, illetve régiók szerint mutatja be. Az utolsó rész pedig – egyfajta összefoglalásként – az 1945 utáni európai konstitucionalizmus fő alkotmányos intézményeit tekinti át komparatív módszerrel. A tárgyalás módjából következően nem köz-, illetve politikatörténeti munkáról van szó; a legfontosabb történeti események ismertetésére csak annyiban kerül sor, amennyiben az szükséges az alkotmányos intézmények és változások megértéséhez. Az elemzések központjában az alkotmányok, illetve az alkotmányos intézmények bemutatása áll.

ISBN 963 389 843 9 Osiris Kiadó, Budapest, 2006 723 o. www.osiriskiado.hu

A CIVILISZTIKA FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE – Szerk.: Miskolczi Bodnár Péter Doktori Tankönyvek 2.

A Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi doktori Iskolája kiadvány- sorozatának második köteteként megjelenő könyv a PhD hallgatók számára készült. A tág értelemben vett civilisztika anyagi jogi és eljárásjogi területeit a tárgy jeles oktatói dolgozták fel. Amennyiben a jogág mérete lehetővé tette valamennyi lényeges jogintézmény fejlődése áttekintésre került, egyébként a szerzők választották ki azt a részt, amelynek fejlődéstörténetét a legfontosabbnak, a jelenkor szempontjából leghasznosabbnak ítélték. Mindegyik fejezet az európai és a magyar jog változásainak összefonódásáról szól, bár a választott témától és a szerző érdeklődésétől függően hol a nemzetközi, hol a hazai jogalkotás eseményei jelentik a kiinduló pontot, melynek függvényében kerül bemutatásra a másik dimenzió.

ISBN 963 9634 09 3 – Miskolc, 2006, Bíbor Kiadó 316 o.

LEVÉLTÁROS ELŐDEINK – Degre Alajos és Szabó Béla munkássága Szerk.: Molnár András

Az elmúlt években tudományos konferenciákon emlékeztünk a tudós tanár Degre Alajosra (1909–1984) és Szabó Bélára (1905–1984), a Zala Megyei Levéltár, illetve jogelődjek egykori vezetőire. Könyvünk Degre Alajos halálának 20. évfordulója alkalmából, 2004. április 7-én „Jogtörténész és levéltáros” címmel, és Szabó Béla születésének 100. évfordulója tiszteletére, 2005. szeptember 29-én „A vármegye utolsó főlevéltárnoka” címmel Zalaegerszegen rendezett tudományos emlékülések előadásainak bővített és jegyzetekkel kiegészített szövegét adja közre, bibliográfiával és neves elődeink fotóival kiegészítve.

ISBN 963 7226 58 2 – Zalaegerszeg, 2006, Zala Megyei Levéltár 157 o.